

Erdélyi Magyar Adatbank
Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

PÉTER I. ZOLTÁN

Nagyvárad műemlék épületei

Partiumi füzetek

Nagyvárad
2008

49

Péter I. Zoltán
NAGYVÁRAD MŰEMLEK ÉPÜLETEI

Péter I. Zoltán
NAGYVÁRAD MŰEMLÉK ÉPÜLETEI

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság,
a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség
és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület

2008

A sorozatot szerkeszti:

Dukrét Géza

Szövegkorrektúra:

Mihálka Magdolna

Számítógépes tördelés:

Fábián Mérai Csilla

A fényképeket készítette:

Dukrét Géza, Huza Radu, Kiss István, Méder Árpád, Nagy Tibor,
Nişescu Alexandru, Péter I. Zoltán, Sükösdí Tóth Krisztina,
Tóth István A. FIAP

Készült

a Bihar Megyei Tanács,

az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete

és a Nagyváradí Római Katolikus Püspökség

támogatásával

Készült a nagyváradí Europrint nyomdában

MŰEMLÉK ÉS MŰEMLÉKVÉDELEM

Nagyvárad műemlék épületeinek lajstromát az 1989-es rendszerváltást követően több alkalommal is összeállították. A prefektúra által jóváhagyott ideiglenes listát követően Nagyvárad Helyi Tanácsa 1996-ban szavazta meg a védett építészeti emlékek, a képzőművészeti alkotások, az emlékházak, a műemléki környezetek, illetve a műemléki jelentőségű területek listáját. Jelenleg a Kulturális és Egyházügyi Minisztérium keretében a Műemlékek Országos Intézete által 2004-ben jóváhagyott lista tartalmazza a hivatalos nagyvárad műemlékek jegyzékét, amely nyitott, és a helyi hatóságok javaslatára tovább bővíthető.

„Devalválódóban és a hivatalos szóhasználatból látszólag kiszorulóban van a műemlék fogalma, amely pedig az előző két évszázad kulturális életében és tevékenységében tiszteletre méltó szerepet játszott. A látszatot intézmények, folyóiratok névváltozásai keltik. Remélhetőleg csak látszatról van szó, amit a pillanatnyi követelményeknek megfelelő igyekvés szervilis mellékízü, tisztviselői túlbuzgalma kelt. A kulturális örökség most divatba jövő gyűjtőfogalmának egésze ugyanis semmiképpen nem helyezi érvényen kívül s nem is váltja fel annak egyik részét, a műemlékeket.” A kulturális örökség fogalma nem ellentétes az emlék fogalmával, hanem – úgy, ahogyan az ezzel a kategóriával élő történeti diszciplínák számára általában – annak alapvetően szellemi értékeként való értelmezését igényli. Egyedül ez a felfogás jelentheti a közös nevezőt különféle formái között. Ugyanezért szükséges továbbra is a művészeti emlék, a műemlék sajátos érték kategóriájának megkülönböztetése.¹

A továbbiakban mi is a műemlékekről, műemlékvédelemről, a műemlékek helyreállításáról, illetve Nagyvárad műemlék épületeiről írunk.

Műemlék

Bevezetőként talán azt kellene tisztázni, hogy mit is értünk műemlék alatt. A műemléket jogi és filozófiai értelemben is meg lehet határozni. Az utóbbi esetében a műemléket az 1964-ben elfogadott Velencei Charta definiálja: „A múlt szellemi üzenetét hordozó monumentális alkotások a jelenkor számára a népek évszázados hagyományainak élő tanúi. Az emberiség, amely minden nap egyre jobban az emberi értékek mélységének tudatára ébred, ezeket az alkotásokat közös örökségnek tekinti és egyetemlegesen felelősnek vallja magát védelmükért a jövő generációi előtt, amelyeknek ezeket az emlékeket a hitelességük teljes gazdagságában kell átadnia. [...] A műemlék fogalma alatt mindazokat az önálló építészeti alkotásokat és városi vagy falusi településeket értjük, amelyek valamely sajátos kultúrának, jelentős fejlődésnek, vagy történelmi cseményeknek tanúi. A műemlék fogalma nemcsak a nagy alkotásokra terjed ki, hanem azokra a szerény művekre is, amelyek az idők folyamán kulturális jelentőségre tettek szert.”²

Jogi értelemben a műemléket minden országnak a műemlékvédelemről szóló törvénye határozza meg. Magyarországon műemlék „minden olyan épület, építmény, létesítmény vagy egyéb ingatlan jellegű alkotás, valamint azok rendeltetésszerűen összetartozó együttese (rendszer), vagy annak része, illetőleg romja vagy töredéke, amely hazánk múltjának kiemelkedő jelentőségű építészeti, történelmi, tudományos, városépítészeti, képző- és iparművészeti, kertépítészeti, régészeti, néprajzi vagy műszaki (technikatörténeti) emléke, annak rendeltetésszerűen szerves történeti alkotórészeivel, tartozékaival, berendezéseivel, valamint a hozzá tartozó vagy valaha hozzá tartozott, részben vagy egészben még létező melléképületekkel és ingatlanterülettel (területrésszel) együtt, amely ezen értékei miatt védelemre és megtartásra érdemes, és amelyet ilyenként védetté nyilvánítottak.”³

A törvény értelmező rendelkezésével meghatározták a műemléki jelentőségű terület, a műemléki környezet, a védett műemléki terület, a történelmi kert fogalmát is. (Az 1997. évi LIV. törvény 3.§ a–c.)

Romániában műemlék „minden olyan ingatlan, vagy ingatlanegyüttes, amely régészeti, történelmi, építészeti, egyházi, városépíté-

szeti, művészi, kertépítészeti, vagy műszaki-tudományos értékkel bír. A műemlékek lehetnek egyéniek, vagy együtttest képezhetnek.”⁴ A 2000/ 228. számú sürgősségi kormányrendelet meghatározása szerint műemlék „minden olyan építmény, vagy annak része az épület-gépészeti berendezésekkel, művészi alkotórészeivel, a külső és belső berendezéseivel együtt, illetve művészi emlékművek, sírkövek, a hozzájuk tartozó topográfiailag jól elhatárolható területtel együtt, amelyek kiemelkedő jelentőségű kulturális, történelmi értéket képviselnek építészeti, régészeti, történelmi, művészeti, etnográfiai, egyházi, szociális, tudományos vagy műszaki szempontból.”⁵

A műemlékek Pogány Frigyes meghatározása szerint a történeti és esztétikai értékük mellett – az előbbiekből fakadóan – etikai értékkel is bírnak. A műemlék történeti értéke azt fejezi ki, hogy a történelem egy szeptének tárgyi bizonyítéka. Vall arról a korról, amikor létrehozták, annak társadalmi, gazdasági, műszaki és művészi színvonaláról. De vall a későbbi korszakokról is, hiszen a műemléket fennállása folyamán bővítették, átalakították, ki volt téve pusztulásnak és helyreállításnak. Mindez nyomot hagyott rajta. A történetiségnek nincs időbeli alsó határa, ezért nem helyes a műemlékké váláshoz bizonyos időhatár megszabása.

A műemlék esztétikai értéke, az emlék művészi színvonalát fejezi ki. Mindamelllett számos műemlék esztétikai érték nélkül is az. Egyrészt azért, mert az idők viszontagságai során részben fizikailag megsemmisült, a csekély maradvány, ami a műemlékből megmaradt már nem hordozója az esztétikumnak. Ilyen a régészeti emlékek jelentős része. Másrészt lehet olyan műemlék is, amelynek jellegénél fogva nincs, vagy nem szükségszerűen van esztétikai értéke. Ide tartoznak például az egyes személyekhez, eseményekhez kötött történeti emlékek, esetleg az ipari emlékek. Az esztétikum azonban – mint maga a műemléki értékelés – szubjektív kategória, változása az emberek, a társadalom tudatától függ.⁶ Az esztétikai értékek meghatározása morális megfontolások alapján történik, figyelembe veszik azt, hogy a műemlék művészileg, építészetiileg progresszív-e. Sokáig a műemlékeket esztétikai irányból közelítették meg, és csak a jeles alkotásokat tartották védelemre érdemesnek. A műemlék szót is magyarul „művészeti emlék” értelemben használták, a német Kunstdenkmal kifejezés tükör-

szavaként, s nem abban az értelemben mint franciául – vagy akár románul – a monument historique, vagy angolul a historical monument. A mű előtag (akár a német Kunst) tudvalevőleg kétértelmű, jelenthet „mesterségest”, de esetünkben a „művészet” szó rövidítése. Az emlék szó viszont azt fejezi ki, hogy a művészet elvont tartalma, szellemi kvalitásai egy tárgyban jelennek meg. A műemlékként, azaz műalkotásként elismert tárgy bizonyítása egy nagyon speciális rendeltetés, az esztétikai értékítélet lehetővé tétele érdekében való megőrzés.⁷

A műemlék két objektív értékből, a történeti és esztétikai értékből fakadó etikai értéke Román András megfogalmazásában: „azt fejezi ki, hogy a műemlék katarzist kelt: az általa közölt ismeretekkel és emóciókkal tudatot, ízlést fejleszt, tanít és nevel. A műemlék képes arra, hogy az elmúlt korok, társadalmak, egyben népek, nemzetek és kultúrák megbecsülésére tanítson, hozzájáruljon az ízlés finomításához, a humánus gondolkodás teljesebbé tételéhez.”⁸

Ezek után joggal kérdezhető: egy adott településen, régióban vagy országban mi minősül műemléknek? Nos, erre egyszerűen azt is válaszolhatjuk: az a műemlék, amit azzá nyilvánítottak. A műemlékek lajstromába felvett ingatlanok történeti, esztétikai vagy etikai értéke a legtöbb esetben elvitathatatlan. A gond mindig a kimaradt ingatlanokkal van, amelyeket joggal lehetne műemléknek minősíteni, de nem nyilvánították azzá őket. Az építészeti emlékek értékét általában egységesen bírálják el, de már a történelmi, régészeti vagy néprajzi emlékek megítélése szubjektív elbírálás alá esik.⁹ A könyv végén Nagyvárad műemlék épületeinek lajstroma után közöljük az általunk műemléknek javasolt ingatlanok listáját is. Valójában a műemlékek esetében más a jogi meghatározás, s más, amit általánosan tartanak annak. A jog az építészeti örökségnek csak az élvonalát, a valóságban elsőrendű emlékeket nevezi műemléknek, a többieket más elnevezésekkel illeti: műemlék jellegű, városképi jelentőségű épület. Az általános felfogás viszont műemléknek tart minden védett épületet. tekintet nélkül, hogy melyik védelmi kategóriába tartozik.¹⁰

A közéletben gyakran pontatlan megfogalmazásokkal találkozunk, műemlék helyett emlékművet írnak, vagy fordítva. Pedig nem ugyanarról a fogalomról van szó. Még akkor sem szabad a kettőt összekeverni, ha egyes építmények esetében mindkét kifejezés igaz

lehet, ugyanis bármelyik emlékmű művészi tartalmánál fogva lehet műemlék is, de nem minden műemlék emlékmű. Mint láttuk a műemlék egy ország múltjának kiemelkedő építészeti, történelmi, tudományos, városépítészeti, képző- és iparművészeti, régészeti, néprajzi, vagy műszaki emléke. Az emlékmű ellenben személyek vagy jeles események emlékét megőrkítő építészeti vagy szobrászati alkotás. Az emlékművet tehát azért emelték, hogy emlékeztessen, ami viszont nem mondható el a műemlékről, amely esetében amikor azt építették, az emlékeztetés funkciója fel sem merült, bár annak is elvitathatatlan a történeti értéke. Egy nagyváradi példa a fentiekre: Margó Ede 1907-ben felállított Szacsvey-szobra a Körös-partján emlékmű, amely egybe műemlék is, ugyanis a BH-III-m-B-01232 kódszámmal szerepel a 2004-ben elfogadott Bihar megyei műemlékek lajstromában. Ugyanez az állítás viszont fordítva nem mindig igaz. Egy műemléknek nyilvánított épület – például az Ady Endre Emlékmúzeum (BH-IV-m-B-01256.) – nem lehet egyben emlékmű is, mert nem olyan építmény, amelyet eredetileg is emlékeztető szándékkal emeltek.¹¹

Műemlékvédelem

A műemlékvédelem a 19. században lett általánossá sok országban, így Magyarországon és Romániában is. A műemlékvédelem célja: biztosítani a műemlék fennmaradását és ezzel összefüggően hasznosítását.

A fenti alapelv a következő részletes célkitűzéseket tartalmazza: a műemlék összes értékeinek feltárását (a tudományos kutatás révén); a műemlék anyagi-szerkezeti állapotának biztosítását konzerválás által; a feltárt és megóvott értékek érvényre juttatását helyreállítással; a műemlék és élő környezete összhangjának biztosítását hasznosítás útján.¹² A gyakorlati műemlékvédelem kétfelé ágazik el: passzív műemlékvédelemre, amely utólagos védelmet jelent, megőrizni azt ami megmaradt, illetve aktív műemlékvédelemre, amely megelőző védelem, jogszabályokkal, intézkedésekkel biztosítani az ingatlan megóvását.¹³

Egyszerű megfogalmazásban a műemlékvédelem dolga védeni a régi, értékes épületeket. Hosszú időn át valóban csak a régi épületeket

tartották védendőnek, annak ellenére, hogy kevés olyan relatív fogalom van, mint az, hogy mi az új és mi nem az. Amit ma a jelen építészetének tartunk, néhány évtized múlva építészettörténeté válik. A műemlékvédelem szemléleti változásának nagy eredménye, hogy megszűnt a távoli múltba tekintés, és megszűnt az a feltétel, hogy a műemlék fogalmához legalább ötvenéves régiség szükséges. A mai magyarországi értékítélet szerint nincs időhöz kötve, mikor válhat törvényileg védett műemlékké egy jeles építészeti alkotás, csupán egy feltételt szabtak: élő építész műve nem minősíthető műemlékké. Ezt sokan joggal helytelenítik, ugyanis emiatt nem előzhető meg az értékes épületeknek az utólagos módosítása.¹⁴

Az 1931-ben elfogadott Athéni Charta megfogalmazása szerint: „Az Athéni Konferencia meggyőződve arról, hogy az összes államok amelyek a kultúra őrzői, érdekeltek az emberiség művészeti és régészeti örökségének megőrzésében, azt kívánja, hogy az államok kölcsönösen egyezzenek meg, hogy egyre szélesebb és konkrétebb együttműködést fejtsenek ki a művészeti és történeti emlékek védelmének elősegítése érdekében.”¹⁵

A műemlékek fennmaradását a létező jogszabályok ellenére is lehetetlen biztosítani az objektív és szubjektív tényező kiküszöbölése nélkül. Az objektív tényezők közé sorolhatók a természeti katasztrófák, (földrengések, árvizek, tűzvészek), meteorológiai hatások (eső, hó, fagy, hőingadozás stb.), mechanikai-fizikai-kémiai hatások (szél, homok, oxidáció, korrózió stb.), biofizikai-biokémiai tényezők (gombák, növényzet gyökerei, állati eredetű savak stb.), az épületek és szerkezetük természetes avulása. Miközben a természeti katasztrófák nem küszöbölhetők ki, a természetes avulás emberi beavatkozással megelőzhető. Ennek ellenére megtörténik, hogy az ingatlan természetes avulása külső, vagy emberi hibával párosul. Az épületek természetes avulása összefügg a fizikai és kémiai korrózióval, az emberek migrációjával, a növekvő gépjárműparkkal, és egyéb speciális természetű jelenséggel. Az objektív tényezőkhez sorolják az épületek erkölcsi avulását is.

A szubjektív emberi tényezőkhez sorolják a háborús pusztításokat, az indolens rombolást (régí épületek köveinek széthordása, meg gondolatlan bontás stb.), a szegénységet (megvan az akarat a műem-

lékek karbantartására, de nincs rá pénz), a gazdagságot (új épületeket emelnének a régiek helyébe, esetleg azokat átalakítanák), a szándékos, önző célú pusztítást, a hanyagságot, a nemtörődömséget, az extenzív városfejlesztést, hibás politikai döntéseket, téves tudományos nézeteket, hozzánemértést stb.

Ha sikerül az objektív és szubjektív okokat kiküszöbölni, akkor kerülhet sor helyreállításra, de ez csak akkor lehet eredményes, ha az folyamatos karbantartással párosul.

A HAZAI MŰEMLÉKVÉDELEM TÖRTÉNETÉNEK RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

Előzmények

Magyarországon a műemlékek védelméről az 1840-es évektől beszélhetünk. Az 1841-ben alakult Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága (MOTT) vándorgyűlésein az orvosokon kívül természettudósok is részt vettek. A tudománysszakok köre hamarosan kibővült olyan témákkal is, mint az archeológia és a művészettörténet. A régészetnek, mint a természettudományokkal összeköttetésben lévő tudománynak szakként való felvétele az 1842 nyarán Besztercebányán megtartott harmadik összejövetelen vetődött fel, Kubinyi Ferenc paleontológus jóvoltából. De ekkor még az archeológiát nem választották külön a természettantól. A régészetnek külön szakként történő felállítása 1844-ben, az V. kolozsvári találkozón került ismét szóba, ahol az archeológiát végül felvették a természettani, földrajzi és csillagászati szak alosztályába. Az „archeológia” ebben a társaságban, az ismert és kevésbé ismert műtárgyak, építészeti emlékek, történeti adatok és gyűjtemények megismerését jelentette. A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) ekkor értesült hivatalosan arról, hogy a MOTT a jövőben régészeti témákkal is foglalkozni kíván.¹⁶

A VI. pécsi ülésen immár létezett egy egyesített természettani és archeológiai szakosztály. Kassán és Eperjesen rendezték meg a VII.

vándorgyűlést 1846-ban, ahol először került sor az építészettörténeti emlékek helyszíni tanulmányozására, és egyben konkrét javaslatok is elhangzottak védelmük érdekében. Megszületett egy országos visszhangra számító határozat is: kérelemlevéllel fordultak az Akadémiához, hogy amíg az országgyűlés nem intézkedik a pusztuló műemlékek védelméről, addig az akadémikusok kísérik figyelemmel a régi épületek állapotát.¹⁷

A felkérésére az Akadémia Történettudományi Osztálya 1847 februárjában határozatot hozott arról, hogy országosan felszólítanak minden honpolgárt arra, hogy valamennyi 18. század előtt készült műemléket jelentsenek be. A felkérés a régi épületek – templomok, várak vagy egyéb épületek –, romok, mesterséges halmok, sír-emlékek, kőfaragványok, falfaragványok, öntvények, festések, vésett művek, metszetek, fegyverek, bútorok, ékszerek leírására és lerajzolására terjedt ki. Felkérték a továbbiakban minden műemlék- és műtárgy tulajdonosát arra, hogy a birtokukban lévő értékeket a tudomány és a nemzeti becsület érdekében óvják és fenntartsák. Az egyházi kegytárgyak és építészeti emlékek leírásának megszervezésére, a különböző egyházak püspökeit és superintendánsait külön levélben kérték fel. Az akadémiai felhívás nem volt eredménytelen, számtalan információ érkezett be az MTA Történettudományi Osztályának címére.¹⁸

Az 1847-ben megtartott VIII. soproni nagygyűlésen a MOTT archeológiai szakosztályának legfontosabb feladata, az előző ülésen elhangzott műemlékvédő gondolatok folytatásaként, a következő országgyűlés elé terjesztendő tervezet megfogalmazása volt. Országos hatáskörű rendeleteket és törvényeket kellett kieszközölni a földből kiásott emlékek biztosítása, a külső „építészeti historiai maradványok épentartása, sőt a már félig elpusztultaknak helyreállítása” érdekében. Megoldásként megfogalmazódott, a középítkezések során előkerült emlékek bejelentési és a Magyar Nemzeti Múzeumba szállítási kötelezettségének elrendelése, valamint az egyházi és magántulajdonban lévő műemlékek összeírása és kötelességszerű állagmegóvása. Fölmerült a régi épületek korhű helyreállításának igénye, különös tekintettel a visegrádi várra. 1847. augusztus 14-én határozat született a magyarországi régiségek és műemlékek védelméről.¹⁹ A MOTT

következő nagygyűlésének időpontját 1848 augusztusára tűzték ki, de a történelem közbeszólt, és csak 1863-ban tudták ismét folytatni a vándorgyűléseket.

Az állami műemlékvédelem kezdetét 1853-tól számíthatjuk, az „építészeti emlékműveket megvizsgáló és jó karban fenntartó cs. k. központi bizottmány” megalakulása és működése által. A császárság központi kormányzerveként megalakult bizottsága, az ún. Central-Commission hatásköre természetesen Magyarországra is kiterjedt, egészen az önálló magyar közigazgatást helyreállító 1860. Októberi Diploma kihirdetéséig.²⁰

A bizottságnak minden egyes helytartótanácsi kerületben voltak felügyelői és levelezői: mérnökök, tanárok, plébánosok.

Az abszolutizmus éveiben gyakorlatilag az MTA 1858-ban megalakult Archaeologiai Bizottsága képviselte a magyar műemlékügyet. A bizottság elnöke Kubinyi Ágoston lett. Az Archaeologiai Bizottság célját két fő irányban jelölte meg: gondot fordítani a nemzeti régiségtanra, melyhez a magyar múlt maradványai tartoznak a szatmári békéig, illetve gondot fordítani az általános régiségtanra, amennyiben az Magyarország múltjával összefügg. A bizottság feladata ásatásokat, kutatásokat eszközölni, szakértőket utaztatni, régiségeket gyűjteni, kiadványokat megjelentetni. Az első kiadvány az Archaeologiai Közlemény volt, mely már 1859-ben megjelent Toldy Ferenc szerkesztésében, amelyet majd 1860-ban Ipolyi Arnold vett át.²¹ A bizottságban tevékenykedett a magyar régészet és művészettörténet nagy hármasa, Rómer Flóris, Henszlmann Imre és Ipolyi Arnold. Ebben a korszakban az archeológia és a művészettörténet még nem vált szét. Első képviselői a szó legjobb értelmében vett polihisztorok voltak. Az önképzés révén, olvasmányaik, neves külföldi tudósokkal való kapcsolattartás által váltak szaktudósokká.²²

Az Akadémiát 1861-ben a Helytartótanács együttműködésre kérte fel a műemlékek védelme érdekében. Az MTA Archaeologiai Bizottságának véleménye szerint a megoldás egy országos hatáskörű, önálló költségvetéssel bíró, és az Akadémiától függetlenül működő szakmai szervezet felállítása lett volna. A Helytartótanács 1863-ban újra felvetette a kérdést és konkrét javaslatokat kért a jogi vonatkozásokra, a tagokra és a restaurátorokra. Az Archaeologiai Bizottság java-

solta az Országos Műemlékfelügyelő Bizottság felállítását a Helytartótanács egyik szakosztályaként, egyben kinyilvánította vele együttműködési készségét. A javaslatot a Helytartótanács a király elé terjesztette. A jóváhagyás egyre késett, mígnem megszűnt a Helytartótanács is.²³

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága (MOTT) 1863-ban kezdte meg újra működését. A IX. nagygyűlést Eötvös József nyitotta meg 1863. szeptember 22-én, a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében. Műemlékekkel olyan jeles személyiségek foglalkoztak, mint Henszlmann Imre vagy Rómer Flóris. Az utóbbi felszólalásában hangsúlyozta: „Minden erőnket arra kell fordítanunk, miszerint szép hazánk minden egyes vidékét kedvvel és szorgalommal átkutassuk, s így a legjelesb műveket kiválasztva, megismertetve a jövő kornak, ha egyébként megóvni, fenntartani nem tudjuk, legalább rajzban és leírásban átadhassuk.” A műemlékvédelem témájában Arányi Lajos olvasott fel egy érdekes indítványt, az emléktáblák és régi műemlékek kijavítására.²⁴

Marosvásárhelyen rendezték meg a MOTT X. nagygyűlését, 1864 nyarán, ahol Erdély történelmi emlékeinek helyszíni tanulmányozása, és a védelmükre tett újabb javaslatok tovább erősítették a történelmi értékek védelméről korábban megfogalmazott elképzeléseket. Felkérték az Erdélyi Múzeum Egylet igazgató választmányát arra, hogy a múzeum, mint tudományos testület, tegyen lépéseket a történelmileg nevezetes épületek, helyek és személyek emléktáblákon történő megörökítésére. Rómer Flóris tolmácsolta az Akadémia elképzelését az erdélyi műemlékek védelméről. Első lépésként Régészeti Szakosztály alapítását javasolták az Erdélyi Múzeumon belül, amely az Akadémiával tudományos kapcsolatban, a helyi lelkészekkel pedig közvetlen kapcsolatban dolgozhatna a régiségek és műemlékek feltárása érdekében.²⁵

A XI. ülést 1865-ben Pozsonyban tartották, ahol a tagság Henszlmann Imre, Kubinyi Ferenc és Rómer Flóris javaslatára a következő határozatot hozta: „a nagygyűlés terjesztene a leendő magyar országgyűlés elé oly törvényjavaslatot, melynél fogva a./ Terjesztessék a kisajátítási törvény a régi műemlékekre és azoknak területére is ki, mely szerint azok nemzeti közbirtoknak tekinthessenek.

b./ Állítassék föl véglegesen a már 1862-ben a nagyméltós. Helytartótanács által indítványba hozott, de azóta nem foganatosított magyar középponti archaeológiai igazgatóság, és csatoltassék a leendő magyar kormányhoz. c./ Változtassanak meg a régiségi leletekre vonatkozó eddigi magyar kormányrendeletek akként, hogy a kiásott régiségek az illető tulajdonát képezzék, s ő azokat egyedül följelenteni tartozzék, hogy ez által a találók a föllelt kincsek bizonyosabb köz-zétételére ösztönöztessenek, s azoknak az ország határain túl való kivitele némileg megakadályoztassék.”²⁶

Az 1866-os osztrák–porosz háború, majd az ezt követő kolera-járvány miatt a MOTT XII. nagygyűlését majd csak 1867-ben rendezték meg Rimaszombaton. Ezen a MOTT körében megalakították a Régészeti Bizotmányt, amelynek célja, az elszórt. ismeretlen régészeti tárgyak felkutatása, napfényre hozása és lehetőség szerinti tudományos felhasználása volt. A bizotmány elnöke Kubinyi Ágoston lett.²⁷

Az Egerben 1868-ban megtartott XIII. nagygyűlésen ismét deklarálták, hogy csak egy országos hatóság tekintélyével lehetne megállítani a magyar műemlékek pusztulását. Rómer Flóris saját tapasztalatai alapján bizonyította, hogy milyen „szánandó tapintatlansággal járnak el” országszerte a műemléki épületek javítása során, semmibe véve azok értékeit. Az eredeti ízlésükből a felismerhetetlenségig kivetkőzött középkori műemlékek látványa mellett, a legújabban emelt egyházi épületek stílusára a határozatlanság és a „stylzavar” a jellemző. Ezek elkerülése érdekében indítványozta, hogy a templom-építéseknel, vagy a középkori műemlékek javításánál a Kultuszminisztérium kötelezze a helyi lelkészeket és az építkezőket az építési tervek benyújtására egy országos régészeti bizottsághoz.²⁸

Az egeri találkozó után, a MOTT ülésein gyakorlatilag már nem foglalkoztak műemlékvédelmi kérdésekkel.

Henszlmann Imre mint országgyűlési képviselő 1869-ben törvényjavaslatot nyújtott be a műemlékvédelemről. A tárgyalások eredményeként a kormány 1872. április 4-én 5371. szám alatt kiadott rendeletével Ideiglenes Bizottságot alakított a műemlékek lajstromozása, felvétele, osztályozása és fenntartása érdekében.²⁹ Ez lett a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága. Elnöke Szalay Ágoston, a tudományos irányítója Henszlmann Imre lett. A tagok

között találjuk Ipolyi Arnoldot, Rómer Flórist, Pulszky Ferencet, az Archaeologiai Bizottság jeles tagjait.³⁰

A Magyar Tudományos Akadémia új ügyrendet állapított meg az Archaeologiai Bizottságnak 1879-ben. Feladata csak a műemlékek ismertetése és tudományos feldolgozása, az Archaeologiai Közlemények, az Archaeologiai Értesítő esetleg önálló régészeti művek közlése. A gyűjtést, az ásásokat, a restaurálást átengedte a Magyar Nemzeti Múzeumnak, a Műemlékek Országos Bizottságának. A régészet tudományos művelését az 1878-ban megalakult Országos Magyar Régészeti és Embertani Társulat vette át.³¹

Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922)

A Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságának alakuló ülését 1872. április 11-én tartották. Az alakuló ülésen a kinevezett tagok (Szalay Ágoston elnök, Henszlmann Imre előadó, Schulek Frigyes bizottmányi építész, Ipolyi Arnold, Steindl Imre) közé Zsigmondy Gusztávot is felvették, mint a bizottság mérnökét.³² A beltagok sora a további években fokozatosan bővült. Szalay Ágoston 1877-ben bekövetkezett halálát követően gróf Zichy Jenő nyer elnöki kinevezést.

Az ideiglenes bizottság a legsürgősebb teendőnek a hazai műemlékek jegyzékbe foglalását tartotta, mint minden további munkának előfeltételét. Még 1872-ben a régebbi publikációk alapján elkészült a „Hazai műemlékek és régi épületmaradványok jegyzéke”, amit elő is terjesztettek a miniszternek. Ezzel párhuzamosan megindult a műemlékek lajstromozásának munkája is, a műemlékek felvételi ívének kérdőpontjai alapján. A lajstromozás munkája aránylag lassan haladt. A munka előrehaladását az is nehezítette, hogy mellékletként rajzokat és fényképeket is kértek, amelyek elkészítésére az adatközlők nem mindig voltak képesek.³³

Az ideiglenes bizottság másik fontos feladata a műemlék konzerválására és helyreállítására irányuló munkálatok kezdeményezése, irányítása és ellenőrzése volt. A bizottság megalakulása előtt a

műemlék-helyreállítások legtöbbször az egyházak, a kegyurak, magánszemélyek kezdeményezéséből, esetleg a helyi törvényhatóságok támogatásával készültek, minden szakszerű ellenőrzés nélkül. A magyar műemlékvédelem és műemlék-helyreállítás irányzata az 1870-es évek elejétől nagyjából a századfordulóig, fokozatosan eltávolodott a hatvanas évek mértéktartóbb beavatkozásaitól a teljes újjáépítések irányába.³⁴

A Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságának még Pauler Tivadar miniszter által meghatározott két fő feladata: a műemlékek számbavétele és lajstomozása, konzerválási és helyreállítási munkák támogatására való javaslatok, illetve azok terveinek elkészítése, vagy ellenőrzése mellett a legfontosabb feladata volt megteremteni a műemlékvédelem törvényi alapjainak végleges szervezeti kereteinek előkészítését. Az utóbbiról szóló törvényjavaslatot az ideiglenes bizottság 1877. február 11-én fogadta el. Egy hét múlva felterjesztették Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, azt kérve, hogy terjessze az Országgyűlés elé törvényerőre való emelésre. A miniszter a törvény végleges szövegének kidolgozását követően egy tárcaközi bizottságot hívott össze. Hosszas viták után a törvényjavaslatot Trefort miniszter 1880. március 30-án terjesztette az országgyűlés elé.³⁵

Az 1881. évi XXXIX. törvénycikket a műemlékek fenntartásáról május 24-én szentesítették és május 28-án hirdették ki.³⁶ A törvény alkalmazása nehézséget okozott, ugyanis ha valamely műemlék védelme ügyében intézkedést kezdeményeztek, esetenként kellett megállapítani azt, hogy a műemléket a törvény védelme alá helyezik, vagy sem. Ugyanis a vallás és közoktatásügyi miniszternek kellett esetről esetre meghatároznia azt, hogy mely építmény tartandó fenn mint műemlék. A fenntartandóvá való nyilvánítás pedig igen ritkán történt meg, mert annak következményeként a fenntartás vagy kisajátítás anyagi feltételi nem lévén biztosítva, a minisztérium attól elzárkózott.³⁷

Ami a műemlékvédelem szerkezeti kereteit illeti, a törvény lényegében semmi változást nem hozott, csupán az addigi ideiglenes bizottságot véglegesítette Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) néven. Az országos bizottság a műemlékek feletti felügyeletet vidéki tagjai,

közigazgatási intézkedés esetén pedig a közigazgatási bizottságok útján gyakorolta, amelyek tartoztak a MOB felszólítására eljárni. Az intézkedések jogi alapja azonban – amely szerint a tulajdonos tartozik a műemléket saját költségén fenntartani és minden javítást vagy átalakítást csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyével végezhet – csak a fenntartandónak nyilvánított műemlékekre vonatkozott.³⁸

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztersége (1895–1903) alatt első ízben rögzítették a Műemlékek Országos Bizottságának működési szabályzatát, amely 1904-ben véglegesített formában lépett hatályba. A szabályzat részletesen megfogalmazza a bizottság feladatait és munkakörét, a bizottság tagjainak, valamint tisztségviselőinek kinevezési módját, jogállását, hatáskörét és kötelezettségeit, illetve az ülések lebonyolításának rendjét.³⁹ A MOB működése kiterjed a földben vagy a föld felett lévő minden olyan építményre és annak társzművészeti tartozékaira, melyek „történeti vagy művészeti emlék becsével bírnak” és így a törvény oltalma és a miniszter felügyelete alá tartoznak, a történelem előtti időktől a 19. század elejéig. A bizottság hivatásával összefüggő feladatának tartotta olyan emlékeknek a nyilvántartását és „társadalmi úton való megóvását is”, amelyekre a törvény nem terjed ki. A bizottság főbb feladataiként jelöli meg a műemlékek felkutatását, összeírását, felvételét, osztályozását, felügyeletét és kiadványokban való ismertetését, valamint a műemlékek iránti kegyeletnek és érdeklődésnek a közönségben „minden lehető módon” való felébresztését és ápolását.⁴⁰ A törvény kereteinek bizonytalansága és ellentmondásai miatt 1881 és 1949 között mindössze 48 műemlék kerül a törvény tényleges jogi védelme alá.⁴¹

A bizottság 1910-ben új tagokkal bővült. Építészként tagja lett Nagy Virgil, Hüttl Dezső, Látzay Fritz Oszkár egyetemi tanárok, Kauser József, Lux Kálmán. A művészettörténet területéről Pasteiner Gyula került a tagok közé.⁴²

A MOB műemlékek helyreállítására vonatkozó tevékenységét a kezdetektől a 20. század elejéig a historizáló purista szellemű helyreállítások jellemezték, a megszépítő újjáépítésekkel együtt. Ahogy Henszlmann Imre lelkesedéssel megfogalmazta a pécsi székesegyház tervével kapcsolatban: „meglesz mit a tervező [Friedrich Schmidt – sz. m.] kívánságként kifejezett: a templomnak visszaállítása nemcsak ere-

deti fényében, hanem mint ő tervezte, ezen eredeti fénynek magasabb fokra emelése is.”⁴³ De ugyanígy gyakorlatilag teljesen újjáépítik a budavári Nagyboldogasszony-templomot is. A 19. század utolsó évtizedeiben kivirágzó purista irányzat elméleti megalapozását a gótika építészetének elméletére vonatkozó kutatások nyújtották, melyeknek Henszlmann személyében európai rangú művelője lett egyben a műemlékvédelem szellemi vezéralakja is. Ez a „tisztá gótikus styl” elméleti megközelítéséből kiinduló szemlélet nehezen tudott mit kezdeni a magyar középkor több korszakon át kialakult, torzóban vagy csonkultan fennmaradt emlékeinek sajátos esztétikumával és történetiségével és óhatatlanul mindig az azokban valahol rejlő eredeti tiszta gótikus koncepció ideálját kereste és kívánta restaurálni. Ahol az elméletileg kialakított kép összeütközésbe került a történeti valóság produktumával, ott nem riadtak vissza a realitást hozzáigazítani a teóriához. „Egyenesen következik ebből, hogy a műemlékek többé nem a magyar történelem viharos századain keresztül is mindig továbbélő európai kultúra különböző korszakainak ötvözete, hanem nyersanyag, amiből a restaurálás önkényesen válogathatja ki azt, amiből aztán saját elképzeléseit kialakíthatja. Ennek eredménye aztán a műemlék letisztítása, purifikálása az elmélethez legközelebb álló korszakra, nyugodtan megsemmisítve ugyanannak a középkornak más korszakában keletkezett részeit. Ha ez a purifikálás bátran eltávolítja vagy »kijavítja« a középkor zavaró részleteit, még inkább ezt teszi az újkor hozzáteteleivel, így különösen a barokk kor építészeti elemeivel, mint például a toronysisakok, boltozatok, vagy berendezéseivel, oltáraival, amelyeket »az építészet végelkorsosodásának« tekint. [...] Természetes, hogy ehhez az építészettörténeti és elméleti felfogáshoz értelemszerűen kapcsolódik a kor alkotó építészetének historizáló irányzata, amely az új épületeket is gótikus, majd más és más stílusokban fogalmazza meg” – vélekedett Horler Miklós.⁴⁴

Az elnöki tisztelet gróf Zichy Jenő 1906-ig töltötte be, amikor súlyos betegen lemondott. Utódja, báró Forster Gyula lett, aki addig a másodelnöki feladatot látta el.⁴⁵ A már előzőleg 1888-ben elhunyt Henszlmann Imre helyét mint előadó, Czobor Béla foglalhatta el. Az utóbbi halálát követően, 1904-től Éber László lett az előadó. Forster és Éber is egyformán látták a magyar műemlékvédelem szervezeti, jogi,

anyagi és társadalmi feltételeinek hiányosságait, egyforma véleményük volt a 19. század végén érvényesülő historizáló és purista felfogás hibáiról és tévedéseiről.⁴⁶

Forster Gyula elnök és Éber László előadó idejében, egészen a MOB 1919-ben történt feloszlatásáig egy új korszakot jelentett a műemlékek restaurálása terén. Forster Gyula tömör állásfoglalása szerint: „Nem az a feladat, hogy az építész az ő tehetségét, az ő phantasiáját a műemlékek átalakítása, megújítása körül ragyogtassa, hanem az, hogy a műemlékek styljének alapos ismeretében az eredeti építész szellemi művét a legnagyobb tiszteletben tartva, szeretettel és minden kitelhető gondnal iparkodjék a műemlékek eredeti állapotában megvédeni s fenntartani”.⁴⁷ Erre az időszakra az operatív műemlékhelyreállítás jellemző. A helyreállítások mellett számos ügyben adnak szakvéleményt.

A bizottság döntéseiben már határozottan kirajzolódik a helyenként még megjelenő purista tendenciákkal való szembeszállás.

Az 1914-ben kitört világháború eseményei kezdetben csak kevés kárt okoztak a műemlékekben. A háború a bizottság munkáját közvetlenül főleg anyagi vonatkozásban érintette, amennyiben a minisztérium 1914-ben a legnagyobb fokú takarékossgot várt el. A háborús anyagi megszorítások ellenére a bizottság tagjai 1916-tól folyamatosan dolgoztak a fenntartandó műemlékek hivatalos jegyzékének az elkészítésén. A MOB 1918 márciusában tartott rendes ülésén egy albizottságot hozott létre, a műemlékek jegyzékére való végleges javaslatok elkészítésére. Az albizottság tagjai Foerk Ernő, dr. Gárdonyi Albert, Kertész K. Róbert, dr. Lechner Jenő, dr. Lux Kálmán, Möller István és dr. Végh Gyula voltak.⁴⁸

1918. november 16-án a Magyar Nemzeti Tanács néphatározata értelmében Magyarország független és önálló népköztársaság lett. A népkormány 1919. február 28-án feloszlatta a Műemlékek Országos Bizottságát, de a műemlékvédelemről továbbra is gondoskodni akartak, ezért átmenetileg az ügyek tovább vezetésével dr. Éber László addigi előadót bízták meg.⁴⁹ Immár a Tanácsköztársaság alatt, 1919. június 18-án kelt javaslat értelmében a MOB helyét az Országos Műemléki Hivatal veszi át, amely mellé egy műemléki tanácsot is rendeltek. E javaslatot a Közoktatásügyi Népbizottság 1919. július 9-én

elfogadta. A hivatal élére Éber Lászlót nevezték ki, ügyvivő építész dr. Lux Kálmán lett. A Műemléki Tanács elnökévé dr. Petrovich Eleket, a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját nevezték ki.⁵⁰

A Tanácsköztársaság leverését követően 1920. február 18-án Éber és Lux ellen fegyelmi eljárást indítanak, Ébert rendelkezési állományba helyezik. Luxot pedig megrovásban részesítik.⁵¹ Forster Gyula, akit jogilag hivatalába nem helyeztek vissza, 74. évében, 1920. március 24-én visszavonulását kéri az elnökségből. Ezt követően több mint egy évig maradt szolgálatban, és 1921. december 27-én a szakminiszterhez intézett személyes levelében véglegesen lemondott pozíciójáról. Vass József miniszter 1922. március 10-én kelt válaszlevelében elfogadta Forster lemondását és további intézkedésig helyettesként Kertész K. Róbertet bízta meg az elnöki teendők ellátásával.⁵²

Műemlékvédelem a két világháború között

A trianoni békekötés után a Műemlékek Országos Bizottságát 1921. június 27-én állították vissza, amely a Tanácsköztársaság előtti formájában működött újra. Éber László helyett – aki a tanácskormány alatt az Országos Műemléki Hivatal elnöke volt, és azt megelőzően 1906-tól a MOB előadója – ideiglenesen Lechner Jenő műegytemi tanárt bízták meg az előadói teendők végzésével. A kormányzó 1921. december 22-én Szőnyi Ottó pécsi püspöki jogakadémiai tanárt nevezte ki a MOB előadójának. Elnök továbbra is Forster Gyula maradt, aki azonban 1921. december 27-én lemondott tisztségéről. A vallás- és közoktatási miniszter 1922. március 10-én Kertész K. Róbert miniszteri tanácsost bízta meg az elnöki teendők ellátásával, elnökhelyettesi minőségben. Schulek Frigyes 1919-ben bekövetkezett halálával a bizottsági építész posztja betöltetlen maradt, kivéve a Tanácsköztársaság idejét, amikor Lux Kálmán volt az ügyvivő építész, de őt felmentették állásából és a bizottsági tagság alól. Tagságát 1927-ben nyerte vissza. Ezt követően az előadói építészeti és másodépítészeti posztokat nem töltötték be.⁵³

A MOB 1922. március 23-i rendes ülésén egy kilenc tagú állandó végrehajtó bizottság létrehozásáról döntött, az ügyek gyors és hatékony

intézése érdekében. Elnöke Kertész K. Róbert, előadója Szőnyi Ottó lett. A tagok között szerepelt Gerevich Tibor, Csányi Károly, Sándy Gyula, Schulek János és Wälder Gyula. A kiadványok, kiállítások, gyűjtemények szakértője Lechner Jenő és Möller István lett.⁵⁴

Még 1922-ben elkészült a MOB új szervezeti szabályzata, amelyet korszerű felfogás jellemezett. E szerint a védelemre érdemes emlékek esetében: „A bizottság működése kiterjed a földben, vagy a föld felett levő, a történelem előtt való időktől kezdve a 19. század közepéig létesült minden olyan építményre, és annak szobrászati, festészeti, és iparművészeti tartozékaira, melyek történeti vagy művészeti emlék becsűek és így az idézett törvény oltalma és a vallás és közoktatásügyi miniszter felügyelete alá tartoznak. Legfontosabb feladatának tekinti a műemlékek felkutatását, összeírását, felvételét »művészeti, történelmi becsük, továbbá helyi érdekű fontosságuk, vagy alakjukban (idomukban) mutatkozó sajátosságuk szerint«.

A műemlékek nyilvántartását a róluk készült törzskönyveknek kell alkotniuk, a különféle információk számára rendszerezített betéti lapokkal. A legfontosabb az A lap, amely tartalmazza: »a műemléknek s tartozékainak helyszínelési, építészeti, műtörténeti leírását« a róla készült fényképeket, építészeti rajzokat, tervrajzokat.”⁵⁵ A MOB üléseit az 1920-as évek második felétől egyre ritkábban hívták össze, a végrehajtó bizottsági ülések gyakorlatilag teljes hatáskörben minden problémával és kérdéssel foglalkoztak.

Kertész K. Róbertet 1933 novemberében a vallás- és közoktatási miniszter felmentette, és helyébe ifj. Wlassics Gyulát nevezte ki.⁵⁶

A harmincas évek elejére a MOB testületi jellegű szervezete elavult, a bizottsági forma gyakorlati hatékonysága a tagok számának növekedésével mindinkább csökkent. Az 1934. január 11-én elnökké kinevezett Gerevich Tiborral egy nagy műveltségű, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, s a politikában is jártas szakember került a MOB élére, aki képes volt a magyarországi műemlékvédelem ügyét az akkori viszonylagos stagnálásból kimozdítani, amire kultúrpolitikai elkötelezettsége is motiválta.⁵⁷ Gerevich 1935-ben a MOB előadójává nevezte ki egykori tanítványát, Genthon Istvánt, ezzel párhuzamosan Lux Kálmánt bizottsági építészként foglalkoztatta. E két kinevezéssel Gerevich a további munka szakmai és tudományos alapját kívánta

megvetni, amelynek alapja egy szakszerű és pontos nyilvántartás és a műemléki topográfia elkészítése.⁵⁸

A korszerűnek számító műemléki helyreállítás az 1931-ben megszövegezett Athéni Charta előírásait vette figyelembe, amely tételiesen megfogalmazta szembenállását a korábbi gyakorlattal, illetve kimondta a már helytel-közel alkalmazott új elveket. A Charta egyik legfontosabb tétele szerint a helyreállítás során tiszteletben kell tartani a múlt történeti és művészeti alkotásait anélkül, hogy bármely korszak stílusát számúznék, s ennek érdekében akár a teljes visszaállításról is le kell mondani. Romos emlék esetében csupán állagmegóvás szükséges. Ha a rom állaga s a körülmények adottsága lehetővé teszi, a Charta javasolja az anastylosist, vagyis az elemek eredeti helyére történő visszahelyezését. Az e célra felhasznált idegen anyagok azonban jól felismerhetőeknek kell lennie. A Charta ezenkívül a modern építészeti anyagok és eljárások alkalmazását is ajánlja, különös tekintettel a vasbetonra, ám azt is javasolja, hogy mindezeket az eszközöket rejtve kell alkalmazni.⁵⁹

A trianoni békeszerződés következtében Erdély és Partium Romániához került, így az itteni műemlékvédelmet is a román törvények szabályozták. Romániában a műemlékvédelmet törvényileg 1892. november 27-én szentesítette I. Károly király, az emlékek és régészeti tárgyak felfedezésének ügyével foglalkozó 3657. számú törvénnyel, illetve a 3658. számú, a nyilvános emlékek fenntartásáról és helyreállításáról szóló törvénnyel egyetemben. A végrehajtást szabályozó 1893. január 13-án kelt királyi dekrétum a Műemlékvédelmi Bizottság (Comisia Monumentelor Publice) teendőinek ügykörét és a régészeti leletek sorsát szabályozta. Ezt követte az 1913. április 1-jén elfogadott törvény (Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice), amely lényegében az előbbi törvények korszerűbb átszövegezése volt. Ezt a törvényt helyezte hatályon kívül az 1919. július 28-án, a 3229. számmal kihirdetett, a történelmi emlékek megőrzéséről és helyreállításáról, az ingó és ingatlan műemlékek védelméről szóló törvényrendelet.⁶⁰ E törvényrendelet viszonylag pozitív volt, amely igyekezett figyelembe venni a területek speciális problémáit.

Nagyromániában újjáalakították a Műemlékvédelmi Bizottságot (Comisia Monumentelor Istorice), eldöntötték, amíg a műemlékek

leltárát közzéteszik, ideiglenesen történelmi emlékek nyilvánítják az összes 1834-ig épített templomot és monostort, összes kincsekkel egyetemben. A törvény 10. szakasza lehetővé tette a műemlékbizottság regionális tagozatainak felállítását. Így alakult meg még 1919-ben az erdélyi tagozat a partiumi részekkel együtt (Secțiunea pentru Transilvania și ținuturi marginoase), amelynek elnöke Alexandru Lepădatu kolozsvári egyetemi tanár lett.⁶¹ A műemlékbizottság erdélyi tagozata az emlékek számbavételével kezdte tevékenységét. A magyar műemlékekre vonatkozóan a Gerecze-féle topográfiát fogadta el alapul.⁶²

Az Országos Műemlékvédelmi Bizottság élén 1923 és 1940 között az ismert történész, Nicolae Iorga állt.

„A román művészettörténészek érdeklődése Erdély és Partium román vonatkozású műemlékei, főképpen fatemplomai felé fordult, s feldolgozásait a bizantinológia szabályai szerint végezték. Erdélyt a bizantin művészettörténet új országának tekintették. [...] Coriolan Petreanu román művészettörténész elmélete szerint az erdélyi magyar művészet vidékies művészet, amely csak nagy késéssel, idegen művészek közreműködésével fogadta el a nyugati stílusokat, s így minden eredetiséget nélkülöző, középszerű művészet. Ennek az állításnak az igazolása lett az erdélyi román művészettörténet fontos célkitűzése.”⁶³

Az 1940-ben visszacsatolt Észak-Erdély műemlékei ismét a MOB hatáskörébe kerültek. Többszöri helyszíni szemle nyomán a bizottság elkészítette az 1941-es erdélyi költségvetést, s ebben több kastély és templom helyreállítása is szerepelt. Gerevich tervei között szerepelt Erdély műemléki topográfiájának a kiadása is.⁶⁴ Az a sokirányú tudományos igényű munka, amely a MOB tevékenységét e korszakban jellemezte, 1944 folyamán megszakadt.

A szakszerű műemléki munkának másik fontos alappillére lett volna a műemlékvédelmi tevékenység jogi hátterének megteremtése. E célból MOB Gerevich irányításával 1942-ben egy törvényjavaslatot készített, amely az ingó és ingatlan művészeti és történelmi emlékeket a miniszter nevében eljáró főfelügyelőség védelme alá rendeli, mely jogosult ásatásokat folytatni és engedélyezni az ország egész területén. Védett emlék esetében a tulajdonos köteles annak állagvédelmét biztosítani, annak ingó tartozékaival együtt. Az épület állagának bárminemű módosítása csak a főfelügyelőség előzetes engedélyével történhet.⁶⁵

E modern szemléletű munkában nem műemlékekről, hanem művészeti és történeti emlékekről rendelkezik, ezzel a fogalommal terjesztve ki a jogszabály hatályát építményekre és ingóságokra egyaránt. Védelem alá kívánta vonni az építmények építészeti és természeti környezetét, a régi parkokat, kerteket.⁶⁶

Gerevich Tibor elvetve a purista elveket, 1942-ben az eltelt nyolc és fél év tanulságait így összegezte: „A feladatot ma nem annyira a helyreállításban, mint inkább a megmaradt, hiteles részek megőrzésében és biztosításában látjuk. Ellenezzük a képzeleti kiegészítéseket. [...] A cél nem a mai elképzelés kielégítése, hanem az illető kor formáinak minél hűbb megőrzése. Az építész önálló műveiben csillogtassa alkotó erejét és képzeletét, ne pedig a műemlékek és a régi mesterek rovására.”⁶⁷

Az 1942-ben benyújtott javaslatból – ma már nem tudni, hogy miért – nem lett törvény.

A második világháború utáni események

A második világháború befejeztével Magyarországon a műemléki munka a károk felmérésével kezdődött. 1945 nyarán a MOB részéről először is Budapest sérült műemlékeit vizsgálták felül. A bizottságban személyi változások is történtek. A Szépművészeti Múzeum főigazgatójává kinevezett Genthon István helyett Dercsényi Dezső lett az új előadó.⁶⁸ Összeállították a legsürgősebb helyreállítási munkák jegyzékét. A MOB 1946 folyamán egy új műemléki törvénytervezetet nyújtott be a vallás- és közoktatási miniszterhez. A törvényjavaslat lényegében az 1942-es tervezet átdolgozott változata volt. A művészeti és történeti emlék fogalom helyett a műemlék fogalmat vezette be, s a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) helyett Országos Műemléki Hivatal felállítását javasolta. Ebből a tervezetből sem lett törvény, így 1949-ig az 1881. XXXIX. tc. maradt érvényben.⁶⁹

Megkezdődtek a sérült épületek helyreállításai. A MOB álláspontját Lux Kálmán képviselte, miszerint a műemlék jellegű épületeket lehetőleg az eredetinek megfelelően állítsák helyre. Azonban feltétlenül szükségesnek tartották, hogy az épületek vagy a helyreállít-

tott épületek a modern követelményeknek is megfeleljenek.⁷⁰ 1949-ben Lux Kálmán nyugdíjaztatása után Gerő Lászlót nevezték ki főtanácsossá.

Az 1930-as évek óta sürgetett új műemléki törvény végül 1949-ben született meg, 13. számú törvényerejű rendeletként, de az nem tükrözte Gerevich Tibor több mint egy évtizedes erőfeszítéseit. E rendelet megszüntette a Műemlékek Országos Bizottságát, helyét a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (MMOK) foglalta el. E szervezet közös irányítás alá vonta a műemlékügyet a múzeumokkal.⁷¹ E központi hatóság létrehozása mögött elsősorban aktuális hatalompolitikai, semmint valós örökségvédelmi szándékok húzódtak meg.⁷² A 1949/ 13. számú törvényerejű rendelet megfogalmazta a „szocialista” szemléletű műemlékvédelem jogszabályait, melynek célja: „A magyar történet, tudomány és művészet emlékeit és eredményeit, mint a közművelődés örökbecsű értékeit... fokozott védelemben kell részesíteni és azokat az egész nép számára hozzáférhetővé kell tenni.”⁷³ E törvényerejű rendelet az ingatlan és ingó emlékekről közös keretben intézkedett.

Az MMOK-t 1952-ben feloszlatták, a műemlékekkel kapcsolatos feladatkörét a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya, majd alig egy fél év elteltével a Minisztertanács által létrehozott Építészeti Tanács vette át. 1955-ben a műemlékvédelem irányítása és szakfelügyelete az Országos Építésügyi Hivatalhoz került. Ez utóbbi megszűntével 1957-ben létrejött az Építésügyi Minisztérium, s itt a Város- és Községrendezési Főosztályon belül Műemléki Osztály kezdte meg tevékenységét. A feladatok komplexitása miatt még 1957-ben önálló szervezetként létrehozták az Országos Műemléki Felügyelőséget (OMF) az Építésügyi Minisztérium keretében. A műemlékvédelemről az építésügyi törvény (1964. évi III. tv.) rendelkezett.⁷⁴ Az OMF egyszerre látott el hatósági, tudományos, tervezési és kivitelezési feladatokat.

A múzeumi feladatok az MMOK megszűnte után is a művelődésügyi tárca irányítása alatt maradtak. A múzeumokról és muzeális emlékek védelméről 1963-ban született önálló jogszabály, az 1963. évi 9. sz., majd az ezt módosító 1975. évi 6. sz. törvényrendelet.⁷⁵ A szakhatósági és műemléki hatósági jogkörök mellett 1992-ben az OMF az egyedileg védett műemlékek esetében az elsőfokú építési hatósági

jogkört is megkapta, de már új nevén, Országos Műemlékvédelmi Hivatalként (OMH). Az OMH illetékessége Budapest után kiterjedt az ország teljes területére.⁷⁶ Az ingó és ingatlan kulturális örökség kezelése teljességgel szétvált, s ezt a helyzetet az 1995. évi LXVI. le-
véltári törvény és az 1997. évi LIV. műemlékvédelmi törvény csak konzerválta. A kulturális örökség védelmének átfogó, egységes és koherens jogi szabályozására a múzeumokról, könyvtárakról, az ásatásokról és a kulturális javak védelméről együttesen rendelkező 1997. évi CXL. kulturális javak védelméről szóló törvény tett újabb kísérletet, de nem bizonyult alkalmasnak erre.⁷⁷

Az 1997. évi CXL. törvény rendelkezéseinek megfelelően 1998-ban megalakult egy új központi hivatal, a Kulturális Örökség Igazgatósága, amely a régészet és a műtárgyvédelem – tehát az ingó kulturális örökség – vonatkozásában látja el az elsőfokú hatósági feladatokat.⁷⁸

A kormányváltást követően 1998 nyarán önálló kulturális tárca szerveződött, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, amely átvette a környezetvédelmi és területfejlesztési tárcától a műemlékvédelem irányítását.⁷⁹

2001-ben megszületett a kulturális örökségvédelmi törvény (4027. szám). A jogalkotók szándéka szerint olyan kerettörvény készült, amely egységes szemlélettel kezeli a kulturális örökség valamennyi ingatlan – műemlékek, régészeti emlékek és lelőhelyek – és ingó – régészeti leletek, műtárgyak – elemét. A törvényt mintegy keretbe foglalják az örökségvédelem egészére vonatkozó szabályozási elemek, az általános rendelkezések, illetve a hatósági munka szabályozása. E kereten belül önálló fejezetekben került szabályozásra a három érintett szakterület: a műemlékvédelem, a régészet és a kulturális javak védelme. A törvény rendelkezett egy integrált örökségvédelmi szervezet, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal létrehozásáról is, amely az összes műemlékvédelmi, műtárgyvédelmi és régészeti hatósági jogkört gyakorolja.⁸⁰

A második világháború után Észak-Erdélyt ismét visszacsatolták Romániához, így Erdély és Partium – s ezen belül Nagyvárad – műemlékvédelmét ismét a román törvények szabályozzák. A Műemlékvédelmi Bizottság élén Alexandru Lepădatu állt, akit 1947-ben letartóztat-

nak, rá egy évre a bizottság is beszünteti tevékenységét. Majd csak 1951. március 15-én alakul meg a Múzeumok, Történeti és Művészeti Emlékek Tudományos Bizottsága, amely az Akadémia mellett működött. Felépítése túlméretezettnek bizonyult, s nem volt mentes az ideológiai szempontoktól sem. Egy új Tudományos Bizottságot – a későbbi Műemléki Hivatalt – is létrehozta, s az ingatlan örökség védelmére működési szabályzatot dolgoztak ki 1953-ban, 1956-ban, majd 1959-ben.⁸¹ 1953-ban országosan elrendelik a műemlékek összeírását.⁸² Az ingatlan örökség szakszerű védelme igazán csak az 1959-es szabállyal, a Műemléki Felügyelőség létrehozásával kapott korszerű intézményes keretet, amely felölelte a kutatást, a tervezést és a kivitelezést is.

A Műemlékvédelmi Hivatalt 1969-ben megszüntették, intézményes maradványait részben a hatóságok, részben pedig az építészeti és városfejlesztési tevékenységet összehangoló, illetve az építési terveket engedélyező központi állami szerv hatáskörébe utalták. A Műemléki Felügyelőség a Történelmi és Művészeti Emlékek Felügyelőségévé alakul, majd 1972-től a Nemzeti Kulturális Örökség Felügyelőségévé. Ezzel a felügyelőséget leválasztották az építési és városfejlesztési tevékenységi szféráról és a kulturális tevékenységet összehangoló állami szerv hatáskörébe utalták, s így annak vezetése az építészek kezéből az ingó kulturális javak történetével és konzerválásával foglalkozók kezébe került.⁸³

Romániában az intézményes műemlékvédelmet 1977-ben megszüntették. A szakemberek szétszédnek, kihálnak, kiöregednek. Az 1989. évi változást követően 1990. januárjában már létezik a Műemlékek Országos Tanácsa (MOT) és az Országos Műemlékvédelmi Igazgatóság (OMI). Az első Radu Popa, a másodikat Peter Dorer irányította a Művelődési Minisztérium keretében. Vidéken megalakulnak a MOT zónabizottságai. Erdélyben Kolozsváron, Nagyszébenben és Temesváron. 1994-ben megjelenik a 68. számú kormányrendelet, amely – Szabó Bálint megállapítása szerint – újra a padlóra küldi a hatósági műemlékvédelmi tevékenységet.⁸⁴ Az Országos Műemlékvédelmi Igazgatóság tervezőintézeté alakul át, a Minisztérium Kulturális Örökség Vezérgazgatóságának egyik igazgatósága foglalkozik minden hatósági munkával. A vidéki zónabizottságokat felszámolják.⁸⁵

Az 1994/ 68. számú kormányrendeletet, 1995-ben 41. számmal törvényként fogadták el a nemzeti kulturális örökség védelmére. Ebben az átszervezést követően, immár a Műemlékek Nemzeti Bizottságáról beszélnek a Kulturális Minisztérium keretében. A minisztériumban újjáalakították a Műemlékek Igazgatóságát is, amelynek igazgatója a Műemlékek Nemzeti Bizottságának a titkári teendőit is ellátja.

A műemlékek védelmére a 2000/228. számú sürgősségi kormányrendeletet hozták, amely többek között szabályozza a műemlékek jogi helyzetét is.

Positív jelenség 1989 után a civil szerveződésű műemlékvédelem megjelenése. Műemlékpártoló egyesületek alakulnak, mint a sepsiszentgyörgyi Kcőpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság (1990), a kolozsvári Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság (1990), a nagyváradi székhelyű Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság (1993). Európa egyik legrangosabb műemlékvédelmi konferenciájává növi ki magát 1992-től az évente megtartott tuszádi nemzetközi rendezvény. A műemlék-helyreállítók szakmai egyesületbe tömörülnek, megszűnik az Erdélyi Műemlék Restaurátorok Egyesülete (1995); létrejön a műemlék-menedzselés tröszt jellegű erdélyi szervezete, a Transylvania Trust Alapítvány (1996).⁸⁶

Nagyváradon 2005-ben létrehozzák a Bihar Megyei Műemlékvédő Alapítványt, amelynek elnöke Bradu Mircea, ügyvezető igazgatója Jakabffy László.

A már említett Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság alakuló ülését 1993. május 19-én tartották. Elnöknek Dukrét Gézát választották, aki azóta is betölti ezt a feladatot. Célkitűzésként a Partiumban és Bánságban levő történelmi örökségünkhöz tartozó műemlékek, népi építészeti emlékek és emlékhelyek felkutatását, feltárását, ismertetését, azok ápolását, az aktív műemlékvédelem támogatását, helytörténeti feltárómunkát, a települések és tájegységek helytörténetének összeállítását, a partiumi művelődéstörténet összeállítását, a partiumi identitás és lokálpatriotizmus tudatosítását fogalmazták meg.⁸⁷

A MŰEMLEKEK HELYREÁLLÍTÁSA

A műemlékek helyreállítása nem azonos a műemlékvédelemmel. A helyreállítás célja: a műemlékek fennmaradásának biztosítása, a benne levő értékek napvilágra hozása, az esztétikai és etikai értékek kibontakozása, az avultság felszámolása, illetve a megfelelő hasznosítás biztosítása. A helyreállítás elsősorban kulturális tevékenység, tudományos megalapozottsággal, az építészet formanyelvén, építőipari kivitelezésben.

A műemlékek helyreállítása mindig az adott kor gondolkodásmódját tükrözi vissza.

A műemlékvédelem kezdeti szakaszában, a 19. században terjedt el a helyreállításnál a „restaurálás” fogalma, amikor még a műemlékeket kizárólagosan műalkotásként értékelték. A helyreállítás céljának ezért azt tekintették, hogy a művészi alkotást, a rajta bekövetkezett átalakítások által létrejött állapotából valamilyen korábbi, eredetinek tartott állapotában állítsák vissza. Ez a törekvés párosult a konzerválás, vagyis a szerkezeti megerősítés gondolatával. Ez utóbbi megkívánta az egyes meggyengült kőszerkezetek kicserélését, a hiányzó részletek újból való elkészítését, a középkorinál későbbi rárétegződések eltávolítását, sőt a középkornak is egyetlen korszakra való redukálásával minden későbbi hozzáátételtől való megtisztítását. Ugyanennek az elvnek alapján pótolták az olyan részleteket is, amelyeket építése annak idején félbemaradt, vagy idővel elpusztult. A helyreállítás végső célja a műemlék szépsége volt, amit az építész az egységes megjelenítés végett az eredetivel azonos anyagok beépítésével valósított meg.⁸⁸ A nagy igyekezetben a helyreállítók arra törekedtek, hogy az eredetinel még szebbet, például gótikus építmény esetében még „gótikusabbat” alkossanak, ami már mai szemmel nézve elítélendő.

Ezt a „stílusjegységre” való helyreállítási törekvést a stíluszisztaság, a purizmus jellemezte, amely során a későbbi korok emlékeit eltávolították az épületekről. Ezek az eljárások számos műemléket megváltoztattak, sok későbbi értékes – főként barokk – részletet, berendezést semmisítettek meg. Azt ellenben pozitívként kell elkönyvelnünk, hogy fontos szerepet kapott a purista helyreállításoknál a falkutatás. A teljes „eredetiségre” törekvő restaurátor-építészek ke-

resték az épület egykori egységét, meghatározták a későbbi korok átalakításait, toldásait, hogy lehetőleg eredeti állapotának megfelelően rekonstruálhassák.⁸⁹

A purista helyreállítást maga dr. Forster Gyula (1846–1932), a MOB elnöke is helytelenítette. Azt vallotta, hogy a műemlékvédelem gondoskodásának „nemcsak egyedül a régi épületre, annak eredeti állapotára, hanem mindarra, mit ahhoz a későbbi nemzedékek hozzáillesztettek, az épületnek összállapotára ki kell terjednie.”⁹⁰ A purista elmélettel ellentétben Möller István (1860–1934) világviszonylatban is a legelső egyike volt, aki a purista gyakorlat közepette a zsámbéki romtemplomot nem építette ki, hanem meghagyta annak, ahogy ránk maradt. Möller beavatkozása csak a statikai megerősítésre, és a szükséges kiegészítésekre terjedt ki, de csak ott, ahol arra biztos nyomok maradtak. Möller szemléletmódja a korabeli építész körökben nemigen talált visszhangra.⁹¹ Napjainkban sokan megkérdőjelezzik ennek a helyességét.

A két világháború között, főként 1934-től szemléletváltás jellemezte a magyarországi műemlékvédelmet. Gerevich Tibor (1882–1954) és Lux Kálmán (1880–1961) jelentősebb munkáiban az elmélet és gyakorlat szoros kapcsolata érzékelhető, illetve a tudományos szemléletmód érvényesül annak érdekében, hogy a beavatkozás ne veszélyeztesse az emlékek hitelességét. A műemléki gyakorlatnál az 1931-ben elfogadott Athéni Charta ajánlásait vették figyelembe.⁹² Az athéni konferencia megállapítása szerint: általánosan az a tendencia uralkodik, hogy lemondanak a teljes visszaállításról, és annak kockázatait rendszeres, tartós karbantartással kerülik ki, biztosítva az épületek állagmegóvását.⁹³ „Az athéni konferencia megaláztatással állapította meg, hogy a különböző beszámolókból elhangzott elvek és technikai eljárások azonos törekvést ösztönöznek, vagyis: ha romról van szó, lelkiismeretes állagmegóvás szükséges, s ha a rom állapota és körülményei engedik, szerencsés megoldás a megtalált elemek eredeti helyükre való visszahelyezése (anastylosis); és az e célra használt új anyagnak felismerhetőnek kell lennie. Amikor azonban egy ásatás során napvilágra került rom konzerválása lehetetlennek bizonyul, tanácsosabb azt pontosan felmérni és újra visszatemetni mint pusztulásra ítélni. Természetes, hogy a romok ásatási és konzerválási munkái megkívánják a régész és építész szoros együttműködését.

Ami az egyéb műemlékeket illeti, a szakértők egybehangzóan azt tanácsolják, hogy mivel minden eset speciális karakterű minden műemlék állagmegóvása vagy részleges restaurálása előtt lelkiismeretes kutatást kell végezni, az orvoslásra szoruló baj megismerése érdekében.

A szakértők a régi épületek megszilárdításával kapcsolatban különböző előadásokban foglalkoztak a modern anyagok alkalmazásával, és jóváhagyták a modern technika minden segítőeszközének józan alkalmazását, különös tekintettel a vasbetonra.

Véleményük szerint e szilárdító eszközöket rejtve kell alkalmazni, hogy a restaurálandó épület megjelenése és jellege meg ne változzék, ezen anyagok használatát különösen azokban a speciális esetekben ajánlják, amikor lehetséges az elemek in situ [eredeti helyükön] konzerválása, elkerülve ezzel a megsemmisülés és az újjáépítés kockázatát.”⁹⁴

A második világháborút követően a helyreállítások tudományos megalapozottságának szükségességére nézve, egyetértés volt a szakemberek körében, de a gyakorlatban érvényesített elvekben és módszerekben már nem mutatkozott meg ez a szemléleti egység. Talán emiatt is dolgozták ki 1962-ben Magyarországon követendő irányelvet, amely kimondta: „A műemlék saját korának vagy korszakainak történeti dokumentuma, ezért a műemlékvédelem feladata elsősorban a történeti érték megmentése, s ennek során nem az alkotó tevékenységen, hanem a megőrzésen van a hangsúly.”⁹⁵ Majd ezt követően 6 pontban összefoglalták az alkalmazandó elveket és módszereket, amelyeket két év múlva igazolt a Velencei Charta is.

A műemlékvédelemmel foglalkozó építészek és szakemberek 1964-ben fogadták el a Velencei Chartát a műemlékek konzerválására és restaurálására. A Charta meghatározása szerint: „A műemlékek konzerválása és restaurálása olyan tevékenység, amely minden alkalmas tudományágot és gyakorlati eljárást felhasznál a műemléki örökség tanulmányozására és védelmére. A műemlékek konzerválása és restaurálása éppúgy törekszik a művészeti alkotások, mint a történeti emlékek védelmére.”⁹⁶ Meghatározták a konzerválás és a restaurálás fogalmát is.

A műemlékek konzerválása elsősorban állandó karbantartásukat teszi szükségessé. A műemlékek konzerválását a társadalom számára

való hasznos felhasználásuk mindig elősegíti: az ilyen felhasználás tehát kívánatos, de az nem változtathatja meg az épületek eredeti elrendezését és díszítését. E határok között kell tehát elképzelni és megengedni a szokások és rendeltetések fejlődése által megkövetelt új kialakításokat. A műemlékek védelme kiterjed az arányainak megfelelő környezet védelmére is. Ha a tudományos környezet megmaradt, ezt meg kell őrizni. Minden olyan új építkezést, bontást, vagy átalakítást kerülni kell, ami megváltoztathatja a környezet tömegeinek és színeinek viszonyait. A műemlék elválaszthatatlan a történelemtől, amelynek tanúja és a környezettől, amelyben áll. Ezért bármely műemléket vagy annak egyes részeit csak akkor szabad áthelyezni, ha azt a műemlék megmentése megköveteli, vagy valamilyen nemzeti vagy nemzetközi érdek indokoltá teszi. Azok a szobrászati, festészeti részletek vagy díszítőelemek, amelyek a műemlék szerves részei, nem távolíthatók el róla, csak akkor, ha konzerválásuk biztosítására ez az egyetlen elfogadható lehetőség.

Restaurálás az a művelet, amelynek meg kell őriznie a műemlék kivételes jellegét azzal a céllal, hogy konzerválja és feltárja annak esztétikai és történelmi értékét. A régi állapot és a hiteles dokumentumok tiszteletbentartására támaszkodik, de megáll ott, ahol a hipotézis kezdődik. Ami a feltevésen alapuló beavatkozásokat illeti, az esztétikai vagy műszaki okból elkerülhetetlennek minősített mindennemű kiegészítés építészeti alkotásnak minősül, s mint ilyen, korunk jegyeit kell magán viselnie. A restaurálást mindig előzze meg és kísérelje végig a műemlék régészeti és történelmi vizsgálata. Ha a hagyományos eljárások elégtelennek bizonyulnak, a műemlék megerősítésére minden olyan korszerű konzerválási és szerkezeti megoldást segítségül lehet hívni, amelyek hatékonyságát a tudományos adatok bebizonyították és a gyakorlati kísérletek garantálják. A műemlék épületen minden építési kor hozzáátétel tiszteletben tartandó, mivel a restaurálásnak nem célja, hogy stílusjegységet érjen el. Ha az épület több egymás feletti réteget hord magán, a korábbi állapot kiszabadítása csak kivételes esetben jogosult, azzal a feltétellel, hogy az eltávolított részek csekély értéket képviselnek, míg a felszínre hozott mű nagy történelmi, régészeti vagy esztétikai értékű dokumentumot jelent és állapotát konzerválva kielégítőnek ítélik. A kérdéses elemek értékének megítélése és a végre-

hajtandó eltávolítások elhatározása nem függhet egyedül a tervezőtől. A hiányzó részek kiegészítésére szolgáló hozzátételeknek harmonikusan kell az együttesbe illeszkedniük, meg kell azonban különböztetni azokat az eredeti részeketől, nehogy a restaurálás meghamisítsa a történeti és művészeti dokumentumokat. A hozzátételek csak úgy engedhetők meg, ha tiszteletben tartják az épület valamennyi lényeges részét, annak hagyományos kereteit, kompozíciójának egyensúlyát és a környezetével való kapcsolatát.⁹⁷

Az előbbiekől az következik, hogy a műemlékek konzerválása és restaurálása gyakorlatában a tudományos alapon nyugvó helyreállításnak kellene érvényesülnie a Velencei Charta szellemében, amely racionális megfogalmazásaival biztosíthatja a műemlékek védelmét. A valóságban azonban a magyarországi műemlékek restaurálása terén több évtizeden keresztül konzervatív szellem uralkodott, amely a Velencei Chartára hivatkozva didaktikusan próbált minden beavatkozást szemléltetni. Ezeknél a helyzeteknél tulajdonképpen az anyag, a szerkezet, de még a látvány sem hiteles szorosan véve – amire olyan nagy előszeretettel hivatkoznak a konzervatív műemlékesek. Tulajdonképpen látens hitelességről van szó – ahogy azt Császár László szellemesen megjegyezte.⁹⁸

Azzal ma is egyetérthetünk, hogy a restaurálásnak meg kell állnia ott, ahol a hipotézis kezdődik. Nem engedhető meg az analógiák alkalmazása, a „lehetett volna ilyen is” felfogás. Ugyanis senkinek sem érdeke az, hogy egy műemlék épületet olyan elemekkel egészítsenek ki – még ha építészeti stílusából fakadóan lehetséges is lenne –, amelyek soha nem voltak annak részei. Ezért is hangsúlyozza a Velencei Charta 9. pontja: ami „a feltevésen alapuló beavatkozásokat illeti, az esztétikai vagy műszaki okból elkerülhetetlennek minősített mindennemű kiegészítés építészeti alkotásnak minősül, s mint ilyen, korunk jegyeit kell magán viselnie.” Ezt a pontot igen mereven alkalmazták a műemlékek restaurálásánál, és a dokumentált, az eredetivel megegyező kiegészítések esetében is az épülettől idegen – például vasbeton –, kiegészítéseket alkalmaztak, hogy azok jól megkülönböztethetők legyenek az eredeti részeketől. Ezzel ellenben a műemlék esztétikai értéke sérült.

A Velencei Charta megfogalmazásának és elfogadásának 40. évfordulóján az ICOMOS (Műemlékek és Történeti Együttesek Nem-

zetközi Tanácsa) Magyar Nemzeti Bizottsága által szervezett nemzetközi tudományos konferencián megvitatták, hogy lehet-e még szerepe a Velencei Chartának a 21. század műemlékvédelmében, érvényesek-e még az irányutatói? Már ezt megelőzően, 1978-ban az ICOMOS moszkvai kongresszusán is szóba került ez a téma, de a többség kitartott a Velencei Charta mellett. 1990-ban a lausanne-i ICOMOS-kongresszus résztvevői határozat formájában tettek hitet a Velencei Charta érvényessége mellett. A Krakkói Charta 2000-ben is leszögezte, a Velencei Charta elveinek érvényességét.⁹⁹ Bár a Krakkói Charta alcímében az épített környezet védelmének és restaurálásának alapelveiként határozza meg saját tartalmát, a továbbiakban a szöveg az 1972. évi UNESCO-egyezményben meghatározottak szerint „kulturális örökség”-gel foglalkozik, azaz a tárgyiasult (ingó és a hozzá tartozó ingatlan) kulturális örökséggel igen, az úgynevezett intellektuális kulturális örökséggel viszont nem. A célok és módszerek között külön tárgyalja a megóvást, a karbantartást és felújítást, a terven alapuló restaurálást és rekonstrukciót. A teljes rekonstrukciót háborús cselekmény vagy természeti katasztrófa által elpusztított egész épület esetében csak akkor fogadja el a Krakkói Charta, ha az a közösség egészének identitásához kötődő, kivételes társadalmi vagy kulturális indokok támasztják alá.¹⁰⁰

A Krakkói Charta után, 2004 májusában a pécsi konferencián is megerősítették a Velencei Chartát, leszögezték, hogy a rekonstrukció továbbra is kerülendő, de a szándékhoz méltánylandó indok, ha katasztrófa után kerül rá sor, és ha az újrakepítésnek „az egész közösség önazonosságára nézve kivételes társadalmi vagy kulturális motivációja van.” A fentiek alapján Magyarországon az elmúlt évek Műemléki Tervtanácsain csak azon feltételek teljesülése esetén fogadták el a rekonstrukciós terveket: ha az elpusztult épület vitathatatlan építészeti érték volt; ha kellő adatok álltak rendelkezésre a visszaépítés hitelességéhez; ha meglévő maradványokat az újrakepítés nem károsítja; ha a rekonstruált épület bele tud illeszkedni az időközben esetleg megváltozott környezetbe és építészeti koncepcióba.¹⁰¹

Az előbbieken már szó esett a hitelességről, a Velencei Charta is szól erről, a korszerű helyreállítás kritériumaként. Hiteles az a helyreállítás, amely nem rontja a műemlék történeti dokumentum jellegét,

hanem azzal összhangban van. A hitelesség is relatív, ugyanis kortól és kultúrától függ. Általában anyagbeli és formai hitelességről beszélünk. Az anyagbeli hitelesség alatt azt értjük, hogy egy helyreállítás során lehetőleg minden eredeti anyagot meg kell tartani. Ha ez nem lehetséges, legalább vizuálisan legyen hiteles a felújított építmény, amely a formai hitelességet erősíti. Ez esetben ellenben amit látunk, annak összhangban kell lennie a műemlék történetével.

Arra a kérdésre, hogy mi a hitelesség, Fejérdy Tamás rövid válasza: ami megvan és létezik, az hiteles, hiszen a maga mivoltában saját magát képviseli. Szerinte nehéz definiálni magát a fogalmat, ezért nem kísérletezett vele a Velencei Charta sem, és 1994-ben a nárai konferencia sem adott egyértelmű „hitelesség” definíciót, hanem azt mondta, hogy minden kultúrkörnek magának kell meghatároznia, hogy mit tart hitelesnek. A műemléki restaurálás – Fejérdy szerint – akkor hiteles, ha nem hamisít, ami már többet jelent, mint amikor a Velencei Charta azt mondja, hogy a restaurálás megáll ott, ahol a hipotézis kezdődik.¹⁰²

Igen elgondolkodtató Déry Attila téma-megközelítése: „Bő száz éve a purista felfogás volt »hiteles«, negyedszázada a modern eszközökkel végrehajtott, jelzésszerű kiegészítés. Mindkettő kora gondolkodásának tükré, mindkettő építészeti hazugság és az utóbbi a nagyobb, mert különféle korok – általában töredékes – emlékeinek együttes bemutatásával, soha nem létezett építészeti állapotot hozott létre, korábban nem használt anyagok felhasználásával. Az anyagi és formai alapú hitelesség korlátozott cél. Nem készíthetünk pontosan olyan épületet, épületrészletet, amelyet elődeink; már más anyagokból, más technológiákkal és más fizikai és kémiai követelmények között építkezünk. Egyes anyagokat és technológiákat elfelejtettünk, mások túl költségesek, vagy körülményeink között kivitelezhetetlenek. Nem is akartunk pontosan olyan épületeket emelni, mint elődeink; mások a funkcionális igényeink, más a térérzetünk, mások az esztétikai igényeink is. Ezen túl, bármiféle műemlékes építészet zsákutcája a stilizáció, halála az építéstől idegen korra utaló építészeti eszköz. Leomlott középkori loggia helyén a beton függőfolyosó bérházjelleggel bír, imitált középkori térnek az üvegfala 1930-as évek hangulatát kölcsönzi, nyersbeton lépcső, acél zártszelvény, korláttal ipari

épületi jellegűvé degradál elegáns tereket. Végeredményben a hitelesség, mint olyan, túllép az anyagi és formai alapú azonosuláson. Csak olyan építmény lehet egy adott társadalomban »hiteles«, amelynek valóságos rendeltetése van.”¹⁰³

Ezek után lássuk mit ír a hitelességről az 1994-ben elfogadott Narai-dokumentum, amely a Velencei Charta szellemében fogant, arra épül, azt egészíti ki, figyelembe véve azt a különleges jelentőséget, amelyet a kulturális örökség majd mindenhol a világban napjainkban betölt.

A Narai-dokumentum hangsúlyozza a kulturális sokszínűség és az örökség sokszínűségének elfogadását és tiszteletben tartását. E dokumentum értelmében a konzerválás alatt minden olyan beavatkozást kell érteni, amelynek az a célja, hogy megértsük az emléket, megismerjük történetét és jelentőségét, biztosítsuk anyagi mivoltát és ha szükséges a restaurálását és újrahazosítását is.¹⁰⁴

„Bármely korból származó kulturális örökség konzerválása csak az örökséget meghatározó értékekkel igazolható. Ezeknek az értékeknek a lehető legegzaktabb észlelése többek között attól függ, hogy a róluk szóló információk mennyire hitelt érdemlőek. Ezen adatok forrásának ismerete és megértése, összefüggésben a kulturális örökség eredeti és későbbi jellegzetességeivel, mindennek értelmezése jelenti elengedhetetlen alapját annak, hogy valamit hitelesnek ismerhessünk el. [...] Az örökség értékeinek megítélése, de éppúgy a rájuk vonatkozó információs források hihetősége kultúráról kultúrára változhat, sőt ez előfordulhat még azonos kultúrán belül is. Az érték és hitelesség megítélését ennél fogva nem lehet merev követelményekre alapozni...”¹⁰⁵

A hitelesség mellett a eredetiségről is érdemes szólni. E két fogalom nem cserélhető fel, mert az eredeti mindig hiteles, de a hiteles nem mindig eredeti. A műemlékvédelemben eredeti az a szerkezet, épületrész, amely az épület keletkezésével egyidős. A hitelesség viszont a műemléki munkában azt jelenti, hogy restauráló, helyreállító tevékenységgel előtérbe helyezük az eredetit, vagy annak biztosan megfelelő kiegészítését.¹⁰⁶ Vigyázni kell ellenben az „eredeti” fogalmának fetisizálására, mármint arra, hogy csak az a hiteles, ami eredeti; azaz konzerválni szabad, de restaurálni már nem, ráadásul a

restaurátor munkája jól megkülönböztethető kell hogy legyen az eredetitől. Amint Fejérdy Tamás meghatározta: „Most az az elv, hogy nem hamisítjuk azt, ami nem volt, de nem élünk elidegenítő effektusokkal, hanem megpróbálunk olyan konzerválást-restaurálást megvalósítani, ami a konkrét adott emlék történetéből és adataiból építkezik s elmegy addig, ameddig igazolni lehet. Műemlékek restaurálása során nem változott az, hogy minden periódust tiszteletben kell tartani. Ha valami töredékesen maradt ránk, s a töredékek sokféle korból származnak, a restaurátornak mérlegelnie kell, hogy mit hogyan mutat be, de pusztítani természetesen nem szabad. Egyik periódust sem szabad a másik rovására a háttérbe szorítani. Természetesen akkor igazán jó a konzerválás, restaurálás, ha eredménye az egykori alkotást nemcsak szakszerűen állítja elénk, de élményt keltően is.”¹⁰⁷

A műemlék-helyreállítás célkitűzéseinek módszertani kategóriái

A műemlék-helyreállítás módszertani kategóriái: kutatás, konzerválás, restaurálás és hasznosítás.

A. Kutatás

A műemlékek abban az állapotukban, ahogyan ránk maradtak, rendszerint nem tükrözik a teljes történeti fejlődés folyamatát a maga sokszínűségében, bizonyos értékek rejtve maradnak, a hozzájuk fűződő események, illetve hagyományok feledésbe merülhetnek. Ez teszi szükségessé a kutatást, a történeti és formai összefüggések minél teljesebb feltárására való törekvést. A kutatás arra irányul, hogy ismertté tegye a műemlék kialakulásának történeti folyamatát, építési periódusait, a korszakoként különböző művészi koncepciókat, az épület szerkezeti és formai összefüggéseit, műszaki állapotát stb., tehát hogy háttérismereteket és diagnózist nyújtson a szakszerű helyreállításhoz.

A vizsgálódás tárgyának két fő iránya van: Az első, a műemlék történeti kutatása: mindazokat a történeti forrásokat, adalékokat igyekszik felderíteni, amelyek a műemlékre vonatkoznak és a társadalomtudományok, illetve műszaki tudományok módszereivel vizsgálhatók. A második, magára a műemlékre irányított kutatás, minthogy maga a

műemlék is történeti forrás. Ez utóbbi tartalmazza a tudományos igényvel végzett régészeti feltárást és a falkutatást is. E kutatások eredményeit tudományos dokumentációban kell rögzíteni, amely alapja lesz a helyreállítási tervnek.¹⁰⁸

B. Konzerválás

A konzerválásról – amely a beavatkozás pillanatában talált állapotot rögzíti – már szó esett a Velencei Charta keretében is. Lényege: a műemlék anyagi állományának a rendeltetésszerű állapotban való megőrzése. A konzerválás alkalmas módoszatai: konzerválás technikai beavatkozással, karbantartás, illetve közvetett konzerválás, amely nem más mint a fenntartás elősegítése intézkedésekkel. A műemlék anyagi állapotának fenntartása érdekében a legtermészetesebb módszer a rendszeres karbantartás, az előre látható romboló tényezők kiiktatása (tetőfedés, vízelvezetés stb.), amely sok esetben önmagában is elegendő az állagvédelem érdekében.¹⁰⁹

C. Restaurálás

A restaurálás célja az, hogy úgy konzerváljanak műemléket, hogy egyúttal feltárják annak még nem teljes egészben ismert esztétikai és történeti értékét is. Ez a Velencei Charta szerint csak a „régii állapot és a hiteles dokumentumok tiszteletben tartására” támaszkodva lehet végezni, és meg kell állni ott, „ahol a hipotézis kezdődik.”¹¹⁰ A kutatás révén feltárt, megismert és rangsorolt értékek alapján dönteni kell azokról a beavatkozásokról, amelyek a helyreállítás során a műemlék értékeinek érvényre juttatását szolgálják. A restauráló beavatkozások fajtái: eltorzító részletek eltávolítása, vagy háttérbe szorítása, addig ismeretlen, rejtett értékek felszínre hozatala és bemutatása, csonka részek kiegészítése, széthullott elemek összeállítása, korábbi történeti és építészeti összefüggések érzékeltetése, szerkezeti megerősítése, azaz statikai védelem, illetve külső védelem.

A restauráló beavatkozások lehetséges alapesetei: bontás, rekonstrukció, addíció (hozzátétel).

a. Bontásnak tekinthető minden olyan művelet, amely a műemlék anyagából bármit, bármilyen okból eltávolít. Ilyen beavatkozást többféle indok magyarázhatja: a szerkezeti szerepük betöltésére alkal-

matlanná vált részletek eltávolítása, illetve cseréje; művészi igény nélkül készült, eltorzító hozzáépítések megszüntetése; korábbi értékes periódusok bemutatása érdekében későbbi keletű részletek eltávolítása; hasznosítás során felmerülő szükségességek. A bontási művelet kényes természetű, körültekintő értékelést igényel, ugyanis helytelen felfogásból kiindulva, jó szándékkal is lehet tévedni. Emiatt a bontást ésszerű korlátok között kell tartani. „A restaurálásnak nem lehet célja, hogy a műemléket tudományos preparátummá tegye, ezért nem feltétlenül szükséges minden feltárt töredéket vagy periódust bemutatni. figyelemmel kell lenni az építészeti összhatásra, sőt a műemlék településképi összefüggéseire is.”¹¹¹ A bontáshoz sorolható az úgynevezett facadizmus, amikor maga az épület már nem menthető meg, de megtartják az eredeti homlokzatot, amely mögé egy egészen új épületet húznak. Ez történt Nagyváradon a Zöldfa (Vasile Alecsandri) utca 4. szám alatti, a jelenlegi ING Bank székházával még az 1970-es években.

b. A rekonstrukció jelenthet elméleti és gyakorlati műveletet. A gyakorlati rekonstrukció műveletei a műemlékek elpusztult részeinek helyreállítását szolgálják. Ide sorolható a kiegészítés, az anastylosis, illetve az újjáépítés.

— A kiegészítés feltételezi, hogy az alakzat nagyobb részben megvan és csak a viszonylag kisebb hiányzó részt kell hozzáadni újjólag. A kiegészítést a műemlék építészeti megjelenésének esztétikai egysége, a szerkezeti egyensúly statikai biztosítása, a töredékesen fennmaradt alkotás (rom) didaktikai értelmezése indokolja. Minden egyes esetben mérlegelendő a kiegészítés hitelessége, mértéke és módja. A műveletnek érzékeltetnie kell a műemlék töredékesen ránk maradt állapotát az egykori formai összefüggéseiben. A kiegészítés mértékét is behatárolják a hiteles támpontok, szabályozzák továbbá a meglévő és a kiegészítés arányai, a műemlék műfaji adottságai, s az architektúra sajátos jellege. A történeti folyamatnak mindenképpen áttekinthetőnek kell lennie a kiegészítést követően is, a hitelesség elve alapján.¹¹² A konzervatív műemlékvédők a kiegészítéseknél kínosan törekedtek arra, hogy csak eltérő anyagokat alkalmazzanak, hogy a kiegészített részre egyértelműen következtetni lehessen, ne hitesse el a szemlélővel azt, hogy amit lát, még távoli elődeik keze munkája. A

műemlékes építész érzékeltetni akarta azt, hogy szerkezetileg vagy a megértés szempontjából szükséges kiegészítések a jelenkor termékei. Emiatt amikor azonos anyagot alkalmaztak, azokat megkülönböztető jelzésekkel (felületmegdolgozással) használták, de gyakrabban eltérő anyagot (műkő, kő helyet téglá stb.) alkalmaztak. Kedvelt módszer volt a sematizált tagozatok alkalmazása is.¹¹³ Ebben a veszély ott jelentkezik, hogy a laikus közönség nagy részét éppen ezek a megkülönböztetési módszerek vezethetik félre, olyan megoldásokat tulajdonítva a régieknek, amelyet sohasem csináltak.

- Az anastylosis a rekonstrukciónak az az esete, amikor az összeomlott épületrész széthullott eredeti darabjait illesztik össze és ezáltal visszahelyezik eredeti viszonylataikba. Alkalmazható olyan esetekben, amikor elegendő számú töredék elem maradt fenn valamely műemlékből, s azok eredeti anyagukban újra beépíthetők eredeti helyzetükbe és összefüggéseikbe. Nem lehetséges viszont olyankor, ha az épület anyagának rombadólése az eredeti formák megsemmisülésével járt, s olyankor sem, ha az anyag nem egyedileg megkülönböztethető sajátos formák hordozója (például törökő, téglafal, vagy vakolat). Az anastylosissal rokonítható, amikor a műemléket szétbontják, majd újra összeállítják egy új helyen.¹¹⁴ Ez történt Nagyváradon az utólag műemlékké nyilvánított Rulikowski (Armatei Române) és Fáklya (Făcliei) utcába szállított fatemplomok esetében is.

Az anastylosist a Velencei Charta a régészeti ásatások esetében külön is ajánlja, azzal a kiegészítéssel, hogy csak a meglévő és szétesett részek újra összeállítását tartja elképzelhetőnek, eleve kizárva minden rekonstrukciós munkát.¹¹⁵

- Az újjáépítés lényege az, hogy a műemléknek teljesen megsemmisült nagyobb összefüggő részét zömmel új anyagokból rekonstruálják. A magyar műemlékvédelem a teljes újjáépítést nem tartotta műemlékvédelmi feladatnak, indokoltnak csak a bizonyos mértékű részleges újjáépítést fogadta el, olyan esetekben, amikor használati épületek (lakó-, illetve középületek) elpusztult részeinek helyreállítása válik szükségessé, mert mai felhasználásuk és a városkép integritása ezt kívánja meg. A sérült épület ilyenkor

romként nem tartható fenn, tehát választani kell, vagy feláldozzák a megmaradt részt is, vagy pedig a hiányzó részt újjáépítik.¹¹⁶ A teljes újjáépítést csak háborús pusztulás esetében ismerték el, példaként Varsó újjáépítését emlegették, de ugyanide sorolták a Lánchíd újjáépítését is. Az újjáépítés elutasításakor a Velencei Chartára hivatkoztak, amely határozottan jelenti ki: „Minden rekonstrukciós munkát eleve ki kell zárni és csak az anastylosis lehetőségét lehet előirányozni, vagyis a meglévő de szétesett részek újra összeállítását.”¹¹⁷ Valóban így olvasható, de a Velencei Charta mindezt a régészeti ásatások során előkerült romokra mondta! A konzervatív műemlékvédelem egyik reprezentása, dr. Román András is átértékelte némileg 2004-ben az addig alkalmazott hivatalos merev álláspontot, a mádi zsinagóga helyreállításának elemzésekor. A szakember így vélekedett: „Azt hiszem (ma már), hogy a Velencei Charta rekonstrukciót tiltó szavát túlságosan szigorúan értelmeztük. Legalábbis ehhez hasonló esetekben. Azt hiszem (ma már), hogy a charta intelmét: »minden rekonstrukciót eleve ki kell zárni«, dogmának tekintettük. Elsiklottunk a fölött a tény fölött, hogy ezt a charta a romok helyreállítására mondta, így is folytatta: »csak az anastylosis lehetőségét szabad előirányozni«, nem pedig általánosságban. Mert arra vonatkozóan így rendelkezik: (a restaurálás) »megáll ott, ahol a hipotézis kezdődik« De talán ne vitassuk, helyes volt-e az egykori gyakorlat, amikor új belső architektúrát kapott a kiegészített budai várpalota, holott fényképek alapján hitelesen rekonstruálni lehetett volna. Hogy helyes volt-e az a természetesnek tartott módszer, hogy ha egy kapukeret fél szarköve hiányzik, azt okvetlenül téglából kell kiegészíteni. Harminc évig (vagy tovább) így értelmeztük a Velencei Chartát, s ezt mai szemmel nem helyes bírálni. De azt is el kell akkor fogadni, hogy egyes kérdésekben változhatott, és változott is a megítélés a Velencei Charta alkalmazását illetően. Igen, nézzünk szembe a ténnyel: ma az az általános a felfogásban, a szakemberek és a közönség részéről egyaránt, hogy ami hitelesen rekonstruálható, azt szabad rekonstruálni. Két dolog fontos itt: hiteles legyen a rekonstrukció, és mértéke a műemlék egészét illetően ne haladjon meg egy

bizonyos mértéket. Akkor rekonstruáljunk, ha arra dokumentumok vagy fennmaradt részletek biztos támpontot nyújtanak, és ne rekonstruáljunk alig fennmaradt romokat azon demagóg érv alapján, hogy a rómaiak nem alaprajzokban éltek.”¹¹⁸

c. Addícióról akkor beszélünk, amikor hozzátétel útján változtatunk a műemléken, amikor olyan új építészeti részleteket, illetve szerkezeteket építünk bele vagy hozzá, amelyek ott azelőtt sohasem voltak. Ilyen beavatkozást indokolhat a szerkezeti megerősítés, a külső védelme (védőtető, védőépítmény), a múzeális értékeink bemutatása, vagy a mai rendeltetésre való felhasználás.¹¹⁹

D. A műemlék hasznosítása

A korszerű műemlékvédelemnek gyakorlati megfontolásokon alapuló megállapítása az, hogy azoknak a műemlékeknek volt és van nagyobb esélyük a fennmaradásra, amelyeket sikerült mindenkor megfelelően hasznosítani. A műemlékek – a bennük megtestesülő kulturális értékekkel együtt – az élő emberi környezet szerves részei maradnak (ellentétben a múzeumi tárgyakkal, amelyeknek gyakorlati használata már megszűnt). Végző soron holt műemlék nincs. Bár a használat rongálásokkal is jár, mégis inkább védettséget jelent, mert a rendeltetészerű használat feltételezi a karbantartást, az épület állaga iránti figyelmet.

A műemlék hasznosítása kétféle tartalommal bír: az egyik az eszmei hasznosítás, a helyreállítás révén kibomlik a mű tudatformáló hatóereje, a másik oldala a gazdasági hasznosítás, amely megfelelő rendeltetést feltételez, de nem hagyja figyelmen kívül az idegenforgalom gazdasági hasznát sem.¹²⁰

JEGYZETEK

Műemlék és műemlékvédelem

1. Marosi Ernő: *A műemléki örökség* In: Magyar műemlékvédelem XI. 2002. 7.
2. A műemlékek konzerválására és restaurálására vonatkozó nemzetközi charta (Velence 1964)
3. 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről 3. § a
4. Lege pentru aprobarea Ordonanței Guvernului nr. 68 din 26 august 1994 privind protejarea patrimoniului cultural național (1995/41. Art. 1.)
5. Ordonanța de urgență privind protejarea monumentelor istorice nr. 228 din 30. noiembrie 2000. Art. 3a.
6. Román András: *Műemlék, építészeti örökség, város*. Országos Műemlékvédelmi Hivatal Bp. 1996. 12–13.
7. 22. A magyar műemlékvédelem 1996. 9. – Marosi Ernő: *Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása* 9–20.
8. Román 1996. i. m. 13.
9. Péter I. Zoltán: *Városvédeő írások*. Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003. 8–9.
10. Román 1996. i. m. 11.
11. Péter 2003 i. m. 8.
12. Tóth Zoltán: *Műemlékvédelmi ismeretek I.* Tankönyvkiadó Bp. 1990. 28.
13. Tóth 1990. i. m. 29.
14. Román 1996. i. m. 103–105.
15. Az Athéni Charta (1931) I. pont.

A hazai műemlékvédelem történetének rövid összefoglalása

16. *A magyar műemlékvédelem korszakai*. Szerk: Bardoly István, Haris Andrea. Országos Műemlékvédelmi Hivatal Bp. 1996. 21–25. – Cs. Plank Ibolya–Csengel Péter: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága és a magyar műemlékvédelem kezdetei* 21–45.
17. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 26–27.
18. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 28.
19. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 28–29.
20. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 47. – D. Mezey Alice–Szentesi Edit: *Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1853–1860)* 47–62.
21. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 70–71. – Valter Ilona: *A Magyar Tudományos Akadémia Archaeológiai Bizottsága és annak működése (1858–1872)* 69–77.
22. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 72.

23. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 74.
24. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 30–31.
25. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 31–33.
26. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 34.
27. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 35–36.
28. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 36–37.
29. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 38. – A természetvizsgálók szerepe a műemlékvédelem területén 1878-ban szünt meg az Országos Régészeti Társulat megalakulásával.
30. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 74.
31. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 74. – Az *Archaeologiai Értesítő* 1869-ben indult Rómer Flóris szerkesztésében, akitől 1872-ben Henszlmann Imre vette át a szerkesztést.
32. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 91. – Horler Miklós: *Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922)* 79–144.
33. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 92–93.
34. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 94–97.
35. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 102–103.
36. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 105.
37. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 105.
38. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 105.
39. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 110.
40. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 112. – Az ingó kulturális javak védelméről szóló törvény megalkotása továbbra is napirenden maradt, tervezete 1911-re készült el, de elfogadását megghiúsította az első világháború. Az ingó emlékekre vonatkozó első átfogó szabályozás végül a közgyűjteményekről szóló 1929. évi XI. tv. III. fejezetében („az ingó műemlékek és egyéb muzeális tárgyak felkutatásáról... és védelméről”) jelent meg. (*Műemlékvédelem... Történytől-törvényig* 2001. 8.)
41. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. 112.
42. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 113.
43. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 119–120.
44. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 121.
45. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 108.
46. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 109–110.
47. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 123.
48. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 126–127.
49. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 130.

50. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 131.
51. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 131.
52. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 131.
53. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 145–146. – G. Györffy Katalin: *A Műemlékek Országos Bizottságának tevékenysége a trianoni békekötés után (1920–1934)* 145–169.
54. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 146.
55. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 146–147.
56. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 147.
57. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 171.
– Bozóki Lajos: *Politika és tudomány. A Műemlékek Országos Bizottságának megújulása Gerevich Tibor irányítása alatt (1934–1945)* 171–189.
58. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 173.
59. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 174.
60. Szatmári László: *Debreczeni László Erdély vándorgrafikusa*. In: *Művelődés*, Kolozsvár, 2005. 5.
61. Szatmári 2005. i. m. 5.
62. Szatmári 2005. i. m. 5. – Gerecze Péter: *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*. In: *Magyarország műemlékei II*. Bp. 1906.
63. Szatmári 2005. 6. – Biró József: *Magyar művészet és erdélyi művészet*. Cluj, 1935. /Erdélyi Tudományos Füzetek 80. sz./
64. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 181–183.
65. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 173.
66. *Műemlékvédelem törvényi keretek között. Törvénytől-törvényig Történetek az intézményes műemlékvédelem 120 évéből* Szerk: Tamási Judit. Országos Műemlékvédelmi Hivatal Bp. 2001. 9.
67. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 174.
68. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 191–192. – Fülöp Csilla: *Átmenet és újrakezdés (1945–1949)* 191–201.
69. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 194–195.
70. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 195.
71. *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 199.
72. *Műemlékvédelem. Törvénytől-törvényig* 2001. i. m. 9.
73. Tóth 1990. i. m. 41.
74. *Műemlékvédelem. Törvénytől-törvényig* 2001. i. m. 9.
75. *Műemlékvédelem. Törvénytől-törvényig* 2001. i. m. 9.
76. *Műemlékvédelem. Törvénytől-törvényig* 2001. i. m. 9.
77. *Műemlékvédelem. Törvénytől-törvényig* 2001. i. m. 9–10.
78. *Műemlékvédelem. Törvénytől-törvényig* 2001. i. m. 10.

79. *Műemlékvédelem.Törvénytől-törvényig* 2001. i. m. 10.
 80. *Műemlékvédelem.Törvénytől-törvényig* 2001. i. m. 190.
 81. Emödi Tamás előadása
 82. Szatmári 2005. i. m. 79.
 83. Emödi Tamás előadása
 84. *Műemlékvédelem* XLI. évf. 1997. 3. sz. 164. – Szabó Bálint: *Újjáéled az erdélyi műemlékvédelem*
 85. *Műemlékvédelem* XLI. évf. 1997. 3. sz. 165.
 86. *Műemlékvédelem* XLI. évf. 1997. 3. sz. 165.
 87. *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB Nagyvárad, 2003. 9–27. /Partiumi füzetek 23./, Szerk.: Dukrét Géza

A műemlékek helyreállítása

88. Tóth 1990. i. m. 44–45.
 89. Tóth 1990. i. m. 47.
 90. Tóth 1990. i. m. 47–48.
 91. Tóth 1990. i. m. 48.
 92. Tóth 1990. i. m. 49.
 93. Athéni Charta (1931) II. pont.
 94. Athéni Charta (1931) IV–V. pont.
 95. Tóth 1990. i. m. 50.
 96. Velencei Charta (1964) 2–3. pont.
 97. Velencei Charta (1964) 4–13. pont.
 98. *Műemléklap* III. évf. 3–4. szám. 1999. 18. – Császár László: *Gondolkodom, tehát...*
 99. *Műemlékvédelem* XLVIII. évf. 3. szám. 2004. 188–191. – Román András: *Minden rekonstrukciót eleve ki kell zárni...?*
 100. *Műemléklap* I. évf. 1–2. szám. 2001. 10. – Fejérdy Tamás: *Krakkói Charta* 2000
 101. *Műemlékvédelem* XLVIII. évf. 5. szám. 2004. 303–304. – Arnóth Ádám: *Újra az újjraépítésről*
 102. *Műemléklap* III. évf. 7. szám. 1999. 16. – Fejérdy Tamás: *Mi a hitelesség?*
 103. *Műemléklap* IV. évf. 1. szám. 2000. 4. – Déry Attila: *Hitelesség a műemlékvédelemben, mint olyan*
 104. Narai-dokumentum a hitelességről (1994) – Definíciók
 105. Narai-dokumentum a hitelességről (1994) 9–13. pont.
 106. *Műemléklap* III. évf. 1. szám, 1999. 20. – Császár László: *Gondolkodom, tehát...*

107. *Műemléklap* III. évf. 7. szám. 1999. 16. – Fejérdy Tamás: *Mi a hitelesség?*
108. Tóth 1990. i. m. 91–93.
109. Tóth 1990. i. m. 94–95.
110. Román i. m. 1996. 41
111. Tóth 1990. i. m. 97.
112. Tóth 1990. i. m. 98–99.
113. *Műemléklap* III. évf. 8. szám. 1999. 20. – Császár László: *Gondolkodom, tehát...*
114. Tóth 1990. i. m. 99–100.
115. Velencei Charta (1964) 15. pont.
116. Tóth 1990. i. m. 100.
117. Velencei Charta (1964) 15. pont.
118. *Műemlékvédelem* XLVIII. évf. 3. szám. 2004. 190–191. – Román András: *Minden rekonstrukciót eleve ki kell zárni...?*
119. Tóth 1990. i. m. 100–101.
120. Tóth 1990. i. m. 101–102.

NAGYVÁRAD MŰEMLÉK ÉPÜLETEI*

A. – Elnevezése:

VÁR

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

- 204. BH-II-a-A-01052. A vár épületegyüttese
- 205. BH-II-a-A-01052.01. Fejedelmi palota (A, B, C, D, E szárnyak)
- 206. BH-II-a-A-01052.02. Római katolikus vártemplom
- 207. BH-II-a-A-01052.03. Várbeli belső épületek (G, H, I, J, K, L, M épület)
- 208. BH-II-a-A-01052.04. A külső vár 5 bástyája
- 209. BH-II-a-A-01052.05. A bástyák közötti kötőgátak

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Independenței tér. A vár előtti házak lebontása és utcák felszámolása előtt a nyugati kapuhoz a Hunyadi János (Iancu de Hunedoara) utca vezetett. Előző nevei: Castelului (1923), Várkapu (1901), Kapu utca (1859).
- Az épület rendeltetése: kulturális, turisztikai és oktatási központ.

D. – Történeti adatok

- Építési év: A jelenlegi vár legrégebb épületei a 16–17. századból valók.
- Tervező neve: Giulio Cesare Baldigara (külső vár), Giacomo Resti (belső vár)
- Kivitelező neve: Giulio Cesare Baldigara (1570), ismeretlen „architectus italicus” (az 1570-es évektől 1581-ig), Domenico

Ridolfini (1581, 1583), Ottavio Baldigara (1583), Simone Genga (1584–1587), Cesare Porta (1599), Marco Isolani (1599), Giacomo Resti (1618-), Doxat (1728, 1730–1732), Roseau (1733), Karl von Cornidi (1735–1736), id. Rimanóczy Kálmán (1881).

- Az épület eredeti rendeltetése: A város védelme.
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Ezen a helyen valamikor 1083–1095 között – nagy valószínűséggel 1092-ben – Szent László király egy monostort építtetett az általa alapított prépostság részére, amely még életében püspökséggé alakult. (Más vélemények szerint a Szent István által 1050 táján alapított bihari püspökséget helyezte ide 1091 után). A legendárium – Kálti Márk 1538-ból való *Képes Krónikája* – szerint Szent László: „Bihar vármegyében a Körös folyó mellett vadászat közben talált egy helyet, ahol anyagi intelemre elhatározta, hogy monostort épít Szűz Mária tiszteletére: ezt a helyet Váradnak nevezte.” Egyes állítások szerint ezen a helyen már ezt megelőzően is volt egy földvár. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy a kör alakú földvárat Szent László idejében emelték a monostor védelmében. A régészeti ásatások bizonyították, hogy a 11. század végén kettős falú, középen agyagos döngölt földel megtöltött palánkkerítés, húzódott itt fatornyokkal megerősítve. A várat körülölelő várókkal ellátott védővezetről – amely már ekkor részben kőből állt – Rogerius is megemlékezett a tatárok 1241. évi ostromát megörökítő *Siralmas énekében*.

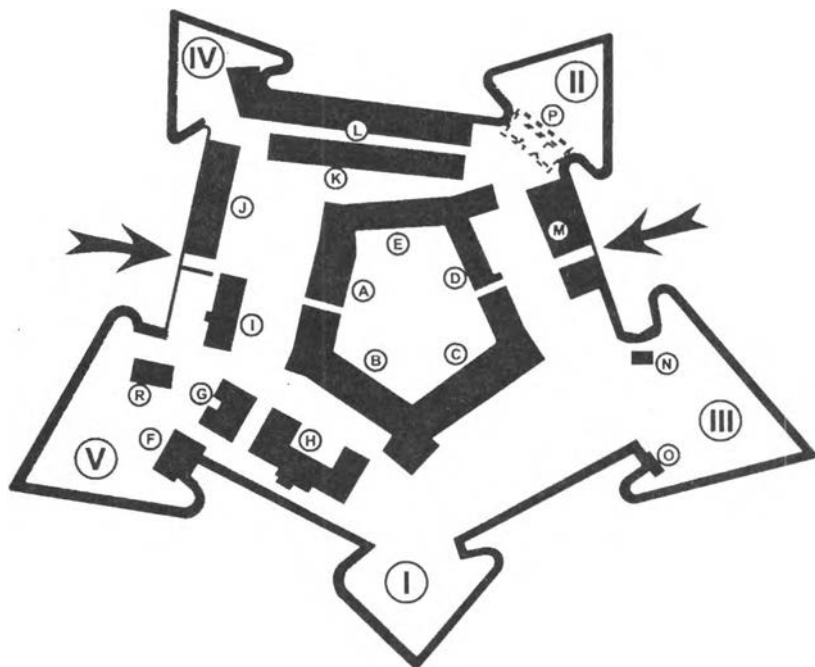
E földvár nyugati oldalán László herceg, mint a bihari ducatus ura valamikor 1063–1077 között egy lakótornyot építtetett, amelyben egy kápolna is volt. E lakótornyra utaló nyomok a 2001-ben végzett ásatások során elő is kerültek.

A prépostság megalapításakor e helyen monostort építettek, amelyet később a káptalan tagjai megosztottak a püspökkel is. E román kori építmény helyét nem lehet pontosan lokalizálni. Mindössze annyit tudunk róla, hogy a tatárdúlást követően, a 13. század végéig a püspöki lakot újraépítették. Az Árpád-kor legjelentősebb várbeli épülete a román kori székesegyház volt, amelynek legkorábban már 1083-ban állnia kellett, ugyanis a a Chartularium szerint a székesegyházban az alapítás alkalmából Szent Istvánnak és Szent Imre hercegnek oltárt

emeltek. A szentté avatás pedig tudvalevőleg 1083-ban volt. Nagy a valószínűsége annak, hogy még 1095-ben sem készült el teljesen a székesegyház. Még tisztázatlan, hogy milyen is lehetett Szent László temploma, de a legvalószínűbb az, hogy a román stílusú templom háromhajós, bazilikális elrendezésű lehetett, félköríves apszissal. Hogy eredetileg nyílt fedélszékes vagy famennyezetes lett volna, azt nem lehet bizonyítani. Az ásatások során feltárt román kori bordakeresztelődésből arra lehet következtetni, hogy valamikor később, a bővítése során keresztbordázatú téglaboltozattal fedték be. Később, már a 12–13. század fordulóján a templomhajót meghosszabbították, mégpedig a meglévő hosszahajóhoz alkalmazkodva a korábbi oldalfalakat és támkosztást folytatva. Feltételezhető, hogy erre az alapító király 1192. évi szentté avatását követően kerülhetett sor (egy oszlopra vésett évszám alapján akár 1204 is lehetett). Ekkor épült a templomhajó két nyugati hasáb alakú, piramidális sisakkal fedett tornya, amelyek a fennmaradt ábrázolások alapján már a román korból a gótikusba való átmenetet példázzák. Szalárdi János szerint a román kori székesegyház kéttornyú volt – bár ezt már ő nem láthatta –, más vélemények szerint három, vagy négy tornya volt. A keleti két torony közül az északkeleti létezését egyértelműen igazolja, hogy az ez alatti káptalani sekrestyében temették el 1329-ben Ivánka püspököt.

A székesegyház a 14. századi átépítés nyomán nyer gótikus külsőt. Ekkor építhették át a két nyugati torony közötti csúcsos oromzatú homlokfalat, illetve emelték meg a mellékhajók oldalfalát, kialakítva így egy háromhajós csarnoktemplomot. Houfnagel metszetén jól láthatók a hajónak a csúcsíves ablakai is. Nagyobb építkezés folyt a szentélyben is, ahol a gyér dokumentumok alapján egyes kutatók a gótikus székesegyházat kápolnakoszorús, szentélykörüljárósnak képzelték el. E hipotézist ásatás eddig nem igazolta. A gótikus székesegyház valószínűleg 1407-re, a szentélybeli új főoltár felállításának évére készülhetett el teljesen. Ami a keleti tornypárt illeti, az északkeleti torony már létezett a román korban is. Valószínű, hogy létezett egy délkeleti párja is, erről vallanak a Chartularium eléggé homályos utalásai is. A 16. század végéről fennmaradt ábrázolások csak három torony létét igazolják, ugyanis a két keleti torony az 1443. évi földrengéskor leomlott és csak az egyiket építhették vissza.

A székesegyház további sorsára nézve végzetes év volt 1557, amikor Varkocs Tamás elfoglalta a várat, és a protestantizmus térnyerését követően a székesegyházat már nem használták kultikus célokra. A székesegyház nyugati részét 1581-ben lőszerraktárrá alakították át, míg a szentélyt a falak visszabontásával és a belső terének feltöltésével tűzérési állássá akarták átalakítani. Bár ez utóbbi terv nem valósult meg, a szentély falait lebontották, anyagát beépítették az új falakba. Cesare Porta rajzán és a Houfnagel-féle metszeten 1599-ben már nyoma sincs a szentélynek. A hajó feletti tetőzet is beomlott a boltozattal együtt, 1609-ben már így látta Miskolczi István. Ezt követően 1614-ben a már romos székesegyházat Bethlen Gábor fejedelem lebontatta, s kőeit beépítették a vár külső védővezetébe, így a Bethlen-bástyába is.

A vár vázlatos rajza: I. Királyfia-bástya, II. Aranyos-bástya, III. Veres-bástya, IV. Csonka-bástya, V. Bethlen-bástya

A gótikus székesegyháztól délre volt a hasonló korban épült emeletes püspöki palota is, amelyben egy csúcsíves kápolna is volt. A palotát a 14. században jelentősen bővítették. A gótikus püspöki palotát, amelyet két fedett folyosó kötött össze a székesegyházzal, körülzárva az úgynevezett püspöki udvart, a reneszánsz korban tovább bővítik, szépítik. A palotát 1620-ra bontották le a székesegyház maradványaival együtt, hogy helyet adjanak az újkori belső várnak, amely Bethlen Gábor palotájaként is ismert.

A reneszánsz kor elején a váradi vár kör alakú védővezete már tornyokkal bíró erős kőfalakból állt, amelyet 1488–1490 körül Filipecz János püspök építtetett. Ezt követően Fráter György püspök (1534–1551) a vár elé nyugaton új védőfalat emeltetett, és a kaputól északnyugatra toronybástyát építtetett. Az 1598–1599 körül készített Houfnagel-metszeten jól kivehetők a belső körfalak – keleten kettős fallal. A körfalat tornyok szakították meg, délen pedig a védelmi szerepet a masszív falú püspöki palota biztosította.

A mai vár építése

Báthori István volt az, aki az 1560-as években a vár teljes újjáépítésére gondolt, egy merőben új védővezet építésére, amely magába foglalja a középkori várat. Az ötszögű, öt sarokbástyás reneszánsz várból 1569–1570-ben először a déli bástya épült fel, amelyet János Zsigmondról Királyfia-bástyának neveztek. Ennek az alaprajzi elhelyezéséből világosan kitűnik, hogy az új várővezetet eleve ötszögletesre tervezték. Ezt követte 1572-ben az Aranyos-bástya, 1574–1580 között a Csonka-bástya. A Veres-bástya építését 1583-ban kezdték el, de teljesen csak 1598-ra készült el. Az ötödik, a Bethlen-bástya majd csak 1618-ra készült el, előtte a palánkfalás földtöltésű Földbástya volt a helyén.

A kötőgátak (cortinák) építése: a Csonka-bástya és az Aranyos-bástya közötti 1580–1581-ben, az Aranyos-bástya és a Veres-bástya közötti 1582–1583 körül épült. A Királyfia-bástya és a Veres-bástya közötti kötőgát nagyjából az utóbbival egyszerre épülhetett. 1598–1599-ben még hiányzott a Csonka és a Földbástya (a későbbi

Bethlen-bástya) közötti bejáratú kötőgát. A Csonka-bástya nyakából kiinduló kötőgát csak pár méter haladt a kapu felé, utána kelet felé derékszögbe fordulva csatlakozott az akkor még létező középkori vár külső védvonalához. A kapuig húzódó kötőgát szakaszt valamikor 1599–1603 között építették. A nyugati kapu eredetileg 1573-ból való, de a 18. században átépítették. A kapubástya északkeleti sarkára 1640-ben egy „óratornyot” építettek. A Bethlen- és a Királyfia-bástya között 1598-ban még a középkori várfal képezte a védvonalat. A kötőgát csak ezt követően, legkésőbb 1604-ig épülhetett.

A lebontott székesegyház, valamint a püspöki palota helyére Bethlen Gábor fejedelem 1620-tól egy úgyszintén öt toronybástyás belső várkastélyt építtetett reneszánsz stílusban. A belső vár déli szakaszán, a Királyfia-bástyával szembeni toronybástya és a fejedelmi lakópalota (jelenleg A Szárny) között egy boltozatos templomot építettek. Ez utóbbi kettő között – a déli szárny középtengelyében – nyílt a palota bajárata, amelyen keresztül a belső udvarra is el lehetett jutni. A díszes kapukeretes építmény a 19. századvégi újjáépítéskor semmisült meg. De előtte már elkészült a palota nyugati homlokzati kapuja – a ma ismert átjáró –, amelyet valószínűleg egy földszinti terem átvágásával nyertek.

Az emeletes belső várkastély 1660-ig, ha nem is minden részletében, de lényegileg elkészült. A várat 1660. augusztus 28-án elfoglalták a törökök. Az ostrom során megsemmisült az úgynevezett nyári ház az Aranyos-bástyán; a bástyákon és közfalakon törések támadtak; a belső várkastélyban megrongálódott az északkeleti sor, és a robbanás leszakította az „élés- és czajthát-bástya” falát a Veres-bástyával szemközt. A törökök hozzáfogtak az ostrom előtti állapotok helyreállításához. A belső várkastély déli szakaszán levő templomot 1662-ben dzsámivá alakították át, amelyhez később egy karsú minaretet is építettek.

Több mint három évtized után, a keresztény csapatok 1692-ben visszafoglalták a várat. A hosszantartó ostrom során a külső vár bástyái és falai megrongálódtak, az aknázások és robbantások sok kárt okoztak bennük. A Csonka- és Aranyos-bástyán törés támadt, a harangos torony kiégett, a belső várnak ellenben csak a tetőzete pusztult el. A helyreállítás során a belső várbeli „gran Palazzo”-t befedték, a földszint

boltozatait megmentették, helyreállítva a nagytermet és a templomot. A Bethlen- és a Királyfia-bástyák között 1693 után egy hatkemencés pékséget (ma H épület) élelemraktárt (ma G épület) építettek. Nagyjából a századfordulóra a külső várudvar nyugati részén, a bejárati kapu közelében egy emeletes házat építettek (ma I épület) a katonai adminisztráció részére. A belső vár a tiszántúli katonai parancsnokság székhelye lett, ezt követően egészen 1990-ig a hadsereg birtokolja.

A kuruc mozgalmak miatt a várbeli építkezések majd csak az 1720-as években folytatódnak. 1722–1742 között túlnyomórészt javítások, átalakítások folytak a várban, a belső bástyák toronymagasságainak csökkentése, pinceboltozás, az óratorony helyreállítása stb.

A külső védővezet átalakítási munkálatai közül a két legjelentősebb 1773-ból való. Az Aranyos- és a Veres-bástya közötti kötőgáton az osztrák várparancsnokság egy újabb kaput (ma M épület) nyitott. Ekkor alakították ki itt a lőréses kazamatákat a visszafoglalás után az övpárkánytól fölfelé újjáépített kötőgátban, és ekkor építhették a velenői kapu előtti hidat is. A nyugati kapu melletti harangtornyot lebontották, az itteni kazamaták (ma J épület) építése alkalmával. A kaputól északra levő kötőgát falába, az övpárkány szakaszonkénti eltávolításával nyolc nagyméretű lőrést nyitottak. Ekkor a kapu dongaboltozatos átjárójának keleti részét is átalakították, eredeti kapuívének köveit újrarakták, a zárókő felé kronosztikont helyeztek.

A külső várudvar északi részén, 1775–1777 között tisztek szállásának egy földszintes épületet (ma K szárny) emeltek, amely mára romos állapotba került.

Az előbbieknél is nagyobb átalakítások történtek ugyanebben az időben a belső várnál. Az épületszárnyaknak helyenként a belső romos falait árkádsorokkal egészítették ki. De úgyszintén a 18. század utolsó harmadában egy újabb szintet, a második emeletet építettek a palotára. A nyugati kapuval szemben, a belső várpalota A szárnyát, a második emeletet elválasztó övpárkány alatti homlokzatot egykoron háromszögű oromzatos reneszánsz ablakok sora díszítette. Ma már csak a valószínűleg 1881-ben érthetetlenül lefaragott oromzatok nyomai láthatók a vakolatát vesztett falon. Egy új vártemplomot építettek 1775–1776-ban a belső vár északkeleti szárnyán. Ekkor már a Bethlen-palotának ezen a részén csak a külső fal állott, és hiányzott a keleti

toronybástya déli része is. A vártemplom az 1836-os tűzvész során leégett, ezt követően újjáépítik. A 17. századi építkezés stílusában egészítették ki árkádsorokkal a nyugati, északnyugati és részben az északkeleti szárnyat.

Miután 1783-ban II. József megszüntette a vár katonai jellegét, annak felrobbantását tervezték, ami végül nem valósult meg, mivel a belső várat kaszárnyaként használták a továbbiakban is.

A belső vár állaga a 19. század végére eléggé megromlott, a falak több helyen is megrepedtek, emiatt 1881-ben részleges lebontásáról, illetve átépítéséről döntöttek. A határozat főleg a belső vár nyugati és déli szárnyát érintette. Ekkor bontották le a Bethlen-kori déli szárnyat, illetve a Rákócziak korában épített délkeleti templomszárnyat. Helyette egy kétemeletes kaszárnyaépületet, a mai B szárnyat építették. A nyugati szárnyon csak az udvari folyosót bontották le. A folyosók íves nyílásait a legtöbb helyen befalazták, kisméretű ablakokkal pótolva azokat. Az átépítés külsőleg sivár kaszárnyaépületet eredményezett, de a belső terek megmaradtak, így a délnyugati toronybástya szomszédságában egy stukkókkal díszített terem még a bethleni időkből.

A várbeli átépítések során napfényre kerültek az egykori Szent László székesegyház alapjai, emiatt 1881–1883 között, majd 1911–1912-ben is ásásokat folytattak a várban, de nem sikerült egyértelműen tisztázni a gótikus székesegyház szentélyének a kérdését, ráadásul a alapfal töredékekből hibás következtetéseket vontak le.

A 20. század elején urbanizációs megfontolásból az is szóba került, hogy lebontják a várat, ami az első világháború kirobbanása miatt elmaradt. A két világháború között továbbra is katonai célból használták a várat, és csak kisebb állagmegőrző javításokat végeztek rajta. Műemléki szempontok alapján történő megóvása, illetve megszabadítása a beépített környezettől és körülhatárolása kertés védőterülettel majd csak 1942-ben került szóba. Deresényi Dezső, a jeles műemlékes szakember a Műemlékek Országos Bizottságához címzett beadványában vázolta a szükséges lépéseket a vár megmentése, valamint a szakszerű ásások elvégzése érdekében, ugyanis az addigi kutatásokat nem tartotta kielégítőnek. Javasolta a várfalak sürgős konzerválását, mert szerinte egyes részei olyan rossz állapotban voltak, hogy leomlásukkal is számolni kellett. Deresényi szép tervei a

háború miatt nem valósulhattak meg. A második világháborút követően immár a román kommunista rendszerben a vár felújítása és műemléki helyreállítása, illetve idegenforgalmi hasznosítása szóba sem került. Továbbra is a hadsereg birtokolta, s így elzárt terület maradt. Mindhiába számított a vár környezete műemléki területnek, az 1980-as években tőle nyugatra tömbházakat építettek, majd az 1989-es fordulat után, az egykori nyugati híd vonalában egy hatalmas neobrâncovenesc stílusú ortodox katedrális építését kezdték el.

A rendszerváltást követően a várat a város saját tulajdonába vette. Az 1990-es évek elején az elsődleges feladat az illegális betelepedők kilakoltatása, a sok szemet elszállítása, illetve az állagmegőrzés megkezdése volt. Sajnos nem kezdtek hozzá időben az épületek statikai megerősítéséhez, emiatt a belső vár E szárnyának belső boltzata leszakadt, majd az ezredfordulót követően 2004 júniusában a pékséghez tartozó G épület részlegesen összedőlt.

Adrian A. Rusu régészprofesszor vezetésével 1991–1998 között évente folytattak ásásokat a várbán, majd ezt követően is, bár nem ilyen gyakorisággal. A kutatás eredményei hozzájárultak a vár történetének jobb megismeréséhez.

A vár madártávlatból

A Nagyvárad Helyi Tanácsa által jóváhagyott összegekből, a központi költségvetésből, illetve pályázati pénzekből 2000 után komolyabb felújítási munkálatokat is végeztek a várban. Többek között 2003-tól a belső vár A szárnyának megújították a tetőzetét, hasonlóan az I épülettel, amelyet statikailag is megerősítettek. Ugyanebben az évben a nyugati kapu melletti J épület három termét felújították, ahová beköltözött a várgondnokság, egy kiállítóterem és egy információs központ is helyet kapott mellette.

Fontos mérföldkő a vár életében az, hogy 2004 nyarán Nagyvárad Helyi Tanácsának beleegyezésével létrejött a Bihar Megyei Műemlékvédő Alapítvány a vár restaurálása és értékének megfelelő hasznosítása érdekében. Az egyik első feladatuként 2005 nyarán támogatták a Csonka-bástyán végzendő régészeti ásatásokat, hogy a megyei tanács elképzelése szerint ott egy nyári színházat hozzanak létre. Ez utóbbi megvalósítása 2007-re maradt.

A New York-i székhelyű World Monuments Fund (Nemzetközi Műemlék Alap) 2005-ben a World Monuments Watch program keretében a váradi várat is felvette a világ 100 legveszélyeztetettebb műemlékének 2006. évi jegyzékébe. Mintegy igazolásaként annak, hogy a vár jogosan került a 100 legveszélyeztetettebb műemléke közé, 2005 augusztusában a belső vár A szárnyának emeleti mennyezete

Előtérben a vár A szárnya

részben leszakadt, ami kétségessé tette az egyetem képzőművészeti karának további itteni tevékenységét.

2006-ban folytatták a J épület következő három traktusának a felújítását is, a belső vár A szárnya után az E szárny cserepeit is megújítják, s folytatják az állagmegőrző munkákat. A jövőre nézve biztató: 2006 tavaszán Lakatos Péter parlamenti képviselő benyújtotta a kormányhoz azt a dokumentációt, amely alapján kérni lehet, hogy a váradí vár a világörökség része legyen. És bár egy aránylag hosszú folyamatról van szó, amit a kormány kell hogy kezdeményezzen, az UNESCO 1972-ben a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló egyezménye alapján – Biró Rozália alpolgármester szerint – remény van arra, hogy a folyamodvány pozitív elbírálásban részesül.

E. – Leírás:

A vár külső védővezetének árkat egykoron a Körös és a Pece vize töltötte ki. Mára már részben feltöltődött és az árok külső falának is csak egy része maradt meg. A nyugati bejáratától délre található az öt bástya közül a legfiatalabb, amelyet Bethlen Gáborról neveztek el. A bástyán egy keretezett és töredezett emléktábla latin nyelvű felirata Bethlen építkezéséről szól. Innen tovább haladva kelet felé a Királyfia-bástya, majd a Veres-bástya következik. Az utóbbiból kiinduló kötőgáton 1772-ben kialakították a vár keleti kapuját. Ettől északra az Aranyos-bástya következik, amely nevét az aranyozott Báthori-címerről kapta, amely egykoron az övpárkányt díszítette. A címert tartó kőoroszlán és az [1]572-es évszámot ábrázoló kő töredékeiben ma is látható. A sorban az ötödik a Csonka-bástya, amely nevét onnan kapta, hogy jó ideig befejezetlen, csonka volt.

A dongaboltozatú nyugati kapun belépve, a belső vár A szárnyával találjuk szembe magunkat. A külső udvarban a kaputól jobbra található a kétemeletes I épület, amely egykoron az osztrák katonai adminisztráció székhelye volt. Teljes felújítása még várat magára, a végleges hasznosítását sem nyerte el. Nem messze tőle a részben leomlott pékségi raktár (G épület), illetve a használaton kívüli pékség (H épület) található. A főbejáratától balra a részben felújított J épületben a nyílt árkádos folyósóból nyíló termekben a várgondnokság, a turisztikai információs központ lelt otthonra. De ugyanitt található egy kiál-

lítóterem, illetve várkönyvtár is. Közvetlen közelében a romos K épület jó kétszáz éve még a tisztek szálláshelye volt. A Csonka-bástyán 2007-ben kezdték el előkészíteni a nyári színház építését.

A belső vár A szárnyát 2006-ban még az egyetem képzőművészeti kara foglalta el, de felújítását követően valószínűleg más felhasználást kap. Az A épület boltozatos kapualja a belső várudvarra vezet, ahonnan a 18–19. századi átépítések ellenére is jól megfigyelhető az épület szabályos ötszögű kompozíciója.

A déli B szárny évtizedek óta a Bihar Megyei Levéltár otthona, de ez az intézmény is kiköltözik majd. Az utána következő C szárny az ezredforduló óta lakatlan. Ezt követi a vártemplom, ahol vasárnaponként szlovák nyelven tartanak misét. A templom tornya alatti boltozatos átjárón keresztül a külső vár keleti felébe lehet jutni, s innen a keleti várkapun át Velence irányába. A vártemplom szomszédságában a belső vár egy egyszemélyes épülettel (D szárny) folytatódik, amely a civil szervezetek otthona lesz. A mellette levő E szárny alapos felújítást igényel, ugyanis belső boltozata leomlott, tetőzetét több éve már aládúcolták.

F. – Értékelés:

Nagyvárad vára egyike a legmonumentálisabb késő reneszánsz stílusban emelt közép-európai építményeknek. Az évszázados elhanyagoltság, a sok esztelen átalakítás, átépítés ellenére is még megmenthető lenne, csak kellő szakmai tudással és alázattal kellene restaurálni, hogy Közép-Európa egyedülálló építészeti nevezetességévé válhasson. hiszen hozzá fogható késő reneszánsz vár nincs a környéken. Az utóbbi évtizedben mindenképpen pozitív a városvezetés hozzáállása a vár felújítása és megfelelő hasznosítása érdekében. Ezt szolgálja az is, hogy 2005-ben a New York-i székhelyű World Monuments Fund (Nemzetközi Műemlék Alap) a World Monuments Watch program keretében felvette a várat a világ 100 legveszélyeztetettebb műemléke közé, illetve az, hogy elindították azt a folyamatot, amelynek célja a várnak a világörökség részévé való nyilvánítása.

A fentieket figyelembe véve, történeti és esztétikai értéke miatt a vár épületegyüttesét méltán sorolták be a különleges értékű országos jelentőségű A kategóriás műemlékek sorába.

G. – Bibliográfia:

- Balogh Jolán: *Varadinum-Várad vára* Akadémiai Kiadó Bp. 1992. /Művészeti történeti füzetek. 13/1./
- Bihari Napló 2003. november 12. – Péter I. Zoltán: *Restaurálták a vár három termét*
- Bihari Napló 2003. november 15. – Péter I. Zoltán: *Történelmi visszapillantó a várról*
- Bihari Napló 2003. június 4. – Péter I. Zoltán: *Részben leomlott a várbeli pékség*
- Bihari Napló 2005. június 23. – Péter I. Zoltán: *Veszélyeztetett műemlék a vár*
- Bihari Napló 2006. július 11. – Péter I. Zoltán: *Van remény a vár megmentésére*
- Bihari Napló 2006. február 8. – Péter I. Zoltán: *Folytatódik a vár felújítása*
- Bihari Napló 2006. február 10. – Péter I. Zoltán: *Kérjük: a vár legyen a világörökség része*
- Bihari Napló 2005. augusztus 27. – Péter I. Zoltán: *Nem alkalmas tanintézetnek a vár A épülete*
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
- Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története I–II.* Nagyvárad, 1883.
- Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története III.* Nagyvárad, 1884.
- Bunyitay Vince: *A mai Nagyvárad megalapítása* Bp. 1885.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradi püspökök a száműzetés s az újjraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1557–1660* KRE. Nagyvárad, 1992.
- Emődi János: *Történeti adatok Nagyvárad múltjából II.* Literator Könyvkiadó Nagyvárad, 1998.
- Kovács Klára: *Nagyvárad-vár* Transylvania Trust Alapítvány és Kritérium Könyvkiadó Kolozsvár, 2005 /Erdélyi műemlékek. 41./
- Kovács András–Toca, Mircea: *Adalékok a váradi fejedelmi palota építéstörténetéhez* In: Művelődéstörténeti tanulmányok Bukarest, 1979.
- Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok és kora 1672–1732* Kalocsa, 1933.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai* PBMEB. Nagyvárad, 2004. /Partiumi füzetek. 30./

- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.
- Pop, Alexandru: *Varadinum a vizek határolta város és vár* PBMEB. Nagyvárad, 1999. /Partiumi füzetek. 12./
- Rómer Flóris: *Előzetes jelentés a nagyváradai várban 1883-ban folytatott ásatásról* In: Archeológiai Értesítő 1883.
- Rusu, Adrian Andrei: *Cercetări arheologice în cetatea Oradea. Sinteză preliminară a anilor 1991–1993 [Ásatások a váradi várban. Az 1991–1993 közötti eredmények előzetes összefoglalása]* In: Crisia XXIII. Oradea, 1993.
- Rusu, Adrian Andrei: *Cetatea Oradea. Monografie arheologică... Volumul I. Zona palatului episcopal [A váradi vár: Régészeti monográfia. Első kötet. A püspöki palota övezete]* Editura Muzeului Țării Crișurilor Oradea. 2002.
- Scholtz Béla: *Nagy-Várad várának története* Nagyvárad, 1907.
- Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája* Magyar Helikon, Bp. 1980.
- Váradi kőtöredékek* Szerk: Kerny Teréz. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának kiadványa. Bp. 1989.

A. – Elnevezése:

BIHARPÜSPÖKI REFORMÁTUS TEMPLOM

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

193. BH-II-a-B-01043.01.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Dealului utca 18. szám. Előzőleg Egyházszeg utca.
- Az épület rendeltetése: református templom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: Bunyitay Vince szerint a 15. században épült, mások a 14. századra tették az építését. Ezek az évszámok a gótikus székesegyházra vonatkozhattak, de figyelembe véve a hajó déli

falán feltárt kisméretű tölcserbélletes román kori ablakokat, az építmény – legalább is annak déli fala – jóval régebbi lehet, akár a 11. század utolsó évtizedében is emelheték, de nagyobb a valószínűsége annak, hogy a 12. században.

- Stílus: A templom román és gótikus építészeti elemeket tartalmaz, de a számtalan átépítést követően mára eklektikus jelleget nyert.
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: római katolikus templom
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A gótikus stílusú templom már 1557 előtt a reformátusok kezébe került, és tovább birtokolták 1660 után is, amikor a közeli Várad török fennhatóság alá került. Az egyházközség Aranykönyve ebből az időből belső átalakításokról tudósít: 1664-ben a kőfalból „kivágattatott” a szószékre való felmenetel, 1681-ben harangláb készült a torony nélküli templomhoz, amelyet új zsindelettel fedtek be. A tatárok 1685-ben felégették a templomot, amit 1693-ban egy újabb támadás követett, és majd csak az ezt követő évben sikerült a kilenc éve leégett templomot ideiglenesen náddal befedni. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt 1709-től újabb pusztulás vár Biharpüspökre és templomára. A rácok által felgyújtott településnek az „újonnan régi romlásából felépülő temploma is tűzzel megégetett, és az egész város nagy pusztulásban nyolc esztendők forgása alatt volt...” A lakosság 1711 után kezdett visszaszállingózni, és hozzáláttak leégett templomuk helyreállításához. Kijavították a templom alatti kriptát is. A templom gótikus bordázatú mennyezete valamikor 1685 és 1709 között szakadhatott be, de erről nem maradt feljegyzés. Helyébe 1720-ban kazettás mennyezet került. Ez utóbbi mennyezet létét az egyik kazettának a fennmaradt szövege igazolja: „Ennek a tűz által lőtt romlásból Isten dicsőségére újabban megépült Sz. hajléknak mennyezeti, készítettett a püspökii r. ekklezsia tulajdonmaga költségével J. J. Szilágyi András Uram predicatorágában N. Kovács István Uram főbíróságában Anno 1720 die 20 Junii.”

Ami a templom további javításait illeti, 1776-ban kívülről újravakolták, és kívül és belől is kimeszelték. Terméskőből új ajtó-

keretet faragtattak, a nyugati csúcsíves kőbélletű keret zárókövében olvasható is az 1776-os évszám. Az egész templomot 1782-ben újracsindelyezték. Ezt többször is megújították, így 1806-ban, majd 1831-ben.

1800-ban mai szemmel nézve komoly károsodást szenvedett a templom. Ahogy az Aranykönyv írja: „a régi hosszú és keskeny ablakok helyett a templomra új ablakokat vágtak.” Ezzel felszámolták a csúcsíves ablakokat, eltüntetve az épület egykori stílusára utaló utolsó emlékeket is. Az egykori gótikus ablakokra az északkeleti szentélyzáródás falán ma is látható vakablakból tudunk következtetni. Ekkor már létezhetett a hajóhoz épített „kistemplom”-nak nevezett mellékhajó, ugyanis 1805-ből fennmaradt, hogy újracsindelyezték a kistemplomot. Mivel ezt követően a „kistemplomot 1839-ben zsindeleyezték újra, ami közel négy évtizedet jelent, a „nagytemplom” zsindeleyborítását a fennmaradt adatok alapján 24–25 évenként cserélték. ezek szerint a kistemplom akár már 1765–1780 között is állhatott. Egyébként a kistemplomban 1803-ban nyitottak új ablakokat. 1817–1819 között a templombelsőt újították fel, a kistemplom új mennyezetet kapott – Orth Imre szerint –, ez is kazettás lehetett. 1847 augusztusában „igazítottak” a templom nyugati cíntermén. Tíz évre rá

Biharpüspöki református temploma

a cínterem és a kistemplom cserépfedelet kapott. A templomot 1885-ben kívül-belül újrameszelték és megújították a nagytemplom zsindefelét.

Általános javítását 1921-ben végezték. Ekkor cserélték ki a nagy- és kistemplom kazettás mennyezeteit hagyományos vakolt síkmeny-nyezettel. A nagytemplom zsindefedele helyett cseréphéjazatot kapott.

1944 októberében hat találat érte a templomot, amely elsősorban a fedélszékeiben és a délnyugati sarokpillérében sérült meg, s a cserepek nagy része is lesodródott. A legszükségesebb állagmegőrző munkákat rövidesen elvégezték, de a javításához csak később kezdtek. 1955. január 2-án a templomot műemléknek nyilvánították. Ebben az évben kezdték el az Országos Műemlékvédő Bizottság által jóváhagyott terv alapján a sérült részek kijavítását. Ekkor készült el a régi külső karzati feljáró helyett az új, betonból. Felszínre került a hajó déli falán két kisméretű román kori ablak. Az egyiket kibontották – ma is látható – míg a másikat a karzatsfeljáró melletti támpillér takarja. A belső munkálatokat a következő évben végezték.

A rendszerváltást követően, 1991 nyarán kijavították a fedélszéket, átrakták a cserepeket, 1992-ben újravakolták a nagy- és kisterem mennyezetét, majd mindkettőt kifestették. Néhány év elteltével a templomot külsőleg is felújították. Sajnos az ilyenkor nélkülözhetetlen falkutatás elmaradt.

E. – Leírás:

A biharpüspöki református templom szabadon álló, eredetileg egyhajósna épült. Később észak felé egy mellékhajóval bővítették, amelyet „kistemplom”-ként tartottak számon, míg a hajó – azaz a „nagytemplom” nyugati részén egy cínteremmel. Az egykori román, majd gótikus stílusjegyeket hordozó templom a későbbi korok átépítései nyomán kevesett őrzött meg egykori fényéből. Stílusegységnek nyomát ma már nem lehet találni.

A hajónak a templomkert felé néző déli homlokzatán a hajó két támpillére között feltárt tölcserbélletes ablak a román kori eredetet bizonyítja. Arra a kérdésre, hogy meddig terjedhetett a román kori templom, majd csak egy alapos falkutatás és régészeti ásítás adhat

választ. Bunyitay Vince korában a hajónak egyetlen déli ablaka alatt még egy falépcsőzet húzódott, amely a karzatra vezetett. Ugyanitt található a templom déli barokk oromzatos cínterme mögött az oldal-falnak az a kiszögélése, amely eredetileg kápolna lehetett, de Bunyitay nem zárta ki azt sem, hogy egy be nem fejezett torony alsó része volt. A hajó keleti részén a gótikus jegyeket őrző támpillérekkel megerősített szentély található, míg nyugati felén, az utólagosan hozzátoldott háromszögű oromzatos cínterem. A hajó északi részéhez toldott „kistemplom” vastkos támpillérei közötti falfelületeket szegmensíves ablakok törik át.

A hajóban két irányból lehet belépni, a déli cínteremen, azaz az oldalbejáraton, illetve a nyugati cínteremen keresztül. A nagytemplomba – azaz a hajóba – belépve az utólag kibontott román kori ablakot leszámítva a régebbi korok építészetére ma már semmi sem emlékeztet. Több mint száz éve Bunyitay Vince még azt írhatta, hogy bár az egyház sokat veszített eredeti alakjából, de még fennmaradtak idomai, a gerinchordó gyámkövek helyei, a három kőbélletű papi szék mind a gótikus korra emlékeztettek. Az egykori csúcsíves diadalív a jelenlegi padlástérig terjed. A hajónál keskenyebb szentély a nyolcszög három oldalával záródik, ahol a sarkokra állított támpillérek támogatják a falakat. E négy támpillér mellett a szentély hosszoldalain levő egy-egy közbülső pillér jelzi, hogy a tulajdonképpeni szentélyvégződés előtt még egy boltozati szentélynégyyszög is volt, melyet keresztboltozat fedett. Nem ilyen egyértelmű ellenben a hajó gótikus boltozása. Az északi falán a kistemplom építésével – az egy sarokpillért leszámítva – mindent lebontottak. Ha ellenben elképzelünk a déli cínterem két oldalán egyenlő távolságra egy-egy támpillért, akkor az alaprajzon kirajzolódik egy hárommezős gótikus keresztboltozat. Miután a gótikus boltozatot megszüntették, nyugodtan lebonthatták a támpilléreket is.

F. – Értékelés:

A biharpüspöki református templomot az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé sorolták. Az elvitathatatlan, hogy sokat veszített az esztétikai értékéből az évszázadok során elszenvedett pusztulások és az átalakítások miatt, de történeti értéke miatt akár a külön-

leges értékű országos jelentőségű A kategóriás műemlékké is nyilváníthatók volna.

G. – Bibliográfia:

- Antal Béla: *Biharpüspöki*. Feljegyzések a település történetéből PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek. 27./
- Biharpüspöki Egyházközség Aranykönyve (kézirat). – Elkezdte Pap Károly lelkipásztor 1853-ban.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
- Bunyitay Vince: *A váradai püspökség története I–II*. Nagyvárad, 1883.
- Bunyitay Vince: *A váradai püspökség története III*. Nagyvárad, 1884.
- Bunyitay Vince: *A mai Nagyvárad megalapítása* Bp. 1885.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1557–1660* KRE. Nagyvárad, 1992.
- Kordics Imre: *A reformáció kezdetei Biharpüspökiben* In: Harangszó 1993. augusztus 8.
- Kordics Imre: *Biharpüspöki református temploma* In: Bihari Napló 1992. december 24.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad református templomai* KRE. Nagyvárad, 1996.
- Szekeres Sándor: *Nagyvárad-Biharpüspöki Református Egyházközség* In: Magyar egyházak és gyülekezetek Nagyváradon. Nagyvárad, 1992.

A. – Elnevezése:

BIHARPÜSPÖKI REFORMÁTUS TEMPLOM TORNYA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

195. BH-II-m-B-01043.02.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Dealului utca. Az utca régebbi elnevezése: Egyházszeg utca.
- Az épület rendeltetése: templomtorny.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1732–1764
- Stílus: barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: templomtorony
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Jelentős eseménynek számított a biharpüspöki református gyülekezet életében, hogy 1732-ben elkezdték a torony építését, de nem a hajó mellé, hanem attól délre mintegy 300 méterre, attól egy utcával elválasztva. Ennek az lehetett az oka, hogy ebben az időben a település megerősödött katolikusai vissza akarták szerezni ősi templomukat, s emiatt a református gyülekezet egy új templom építésére gondolt. Ennek a tornyát kezdték el építeni, amit az ellenreformáció korában nem néztek jó szemmel, s le is állították az építkezést. A református hívek 1758-ban kérelmezték a torony építésének folytatását, de azt csak 1764-ben engedélyezték. Ugyanezen év októberére lett kész a torony, a harangok novemberre kerültek a toronyba. A magányos tornyot 1766 májusában villám sújtotta, emiatt újra kellett zsindelezni, amit 1798-ban, majd 1832-ben megújítottak. Később 1881-ben barokkos toronysisak került a zsindeletető helyére. Az 1930-as évek végén a hívek azt fontolgatták, hogy a torony mellé egy új templomot építenek, de a második világháború kitörése ezt meggátolta, és az ezt követő évtizedek sem kedveztek a templomépítésnek. 1944. október 11-én a községen átvonuló front következtében a torony kigyulladt és leégett. Elpusztultak a toronyórák, de a harangok sértetlenek maradtak. Csak a puszta négy fala maradt meg. Két év múlva levakolták a tornyot, de a barokkos sisakot nem állították helyre, vasbeton síkmeny-nyezetet kapott szélein bástyaszerű kiképzéssel. 1958-ban felújították a torony vakolatát, a tetejét újraszigetelték, vízlevezetővel látták el. Ekkor újra felmerült, hogy visszaállítják a toronysisakot, de végül a szakemberek úgy döntöttek, hogy a magányos toronynál előnyösebb a bástyaszerű végződés.

E. – Leírás:

A barokkos torony sarkai enyhén legömbölyítettek. Sarkai mentén a falon lizénák futnak végig. Folytonosságukat csak a vízszintes párkányok szakítják meg. Ez utóbbiak vízszintesen négy síkra tagolják a tornyot. Földszinti része egy bejárati ajtót kivéve tömör. A következő két szintet páros félköríves ablakok törik át, illetve egyes oldalakon hasonló vakablakok találhatók. A koronázópárkány felett mind a négy oldalán toronyórák találhatók, amelyeket 1881-ben készített Daday József.

F. – Értékelés:

A torony különösebb esztétikai értékkel nem bír, történeti értéke talán figyelemre méltóbb. Valószínűleg, hogy a hozzá tartozó középkori részeket tartalmazó református templom jussán sorolták a tornyot is az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek sorába.

G. – Bibliográfia:

- Antal Béla: *Biharpüspöki*. Feljegyzések a település történetéből PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek. 27./
- Biharpüspöki Egyházközség Aranykönyve (kézirat). – Elkezdte Pap Károly lelkipásztor 1853-ban.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
- Bunyitay Vince: *A várad püspökség története I–II*. Nagyvárad, 1883.
- Bunyitay Vince: *A várad püspökség története III*. Nagyvárad, 1884.
- Bunyitay Vince: *A mai Nagyvárad megalapítása* Bp. 1885.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A várad püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Kordics Imre: *A reformáció kezdetei Biharpüspökiben* In: Harangszó 1993. augusztus 8.
- Kordics Imre: *Biharpüspöki református temploma* In: Bihari Napló 1992. december 24.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad református templomai* KRE. Nagyvárad, 1996.
- Szekeres Sándor: *Nagyvárad-Biharpüspöki Református Egyházközség* In: Magyar egyházak és gyülekezetek Nagyváradon Nagyvárad, 1992.

A. – Elnevezése:

SZENT BRIGITTA RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM –
MA SF. TREIME ORTODOX TEMPLOM

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

223. BH-II-m-A-01066.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Traian tér 5. A tér régebbi elnevezései: Lenin (1945–1990), Tisza Kálmán (1940), Ștefan cel Mare (1923), Tisza Kálmán (1905), Széchenyi (1860), Megyeház utca (1728).
- Az épület rendeltetése: ortodox templom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1693
- Stílus: minden építészeti stílust nélkülöz
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: római katolikus templom, 1723-ig ideiglenes székesegyház.
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az 1693-ban Benkovich Ágoston püspök által építtetett kis római katolikus templom a Rákóczi-szabadságharc alatt 1703-ban leégett, és majd csak 1722-ben állíttatta helyre Csáky Imre püspök. A templom kezdettől fogva 1723-ig ideiglenes székesegyház szerepét is betöltötte, de a ferencesek is birtokolták. Miután a Szent Ferenc-rendiek 1731-ben elköltöztek innen, a templomot Okolicsányi János püspök 1736-ban a pálosoknak adta. Rövidesen 1740-ben ők is elköltöztek. A Szent Brigitta-templomot 1752-ben Forgách Pál püspök renováltatta, majd az 1760-as években az örmény katolikusoknak engedte át. Az örmény pap halála után 1776-tól üresen állt, mígnem Kollonitz László püspök 1786-ban a rutén görög katolikusoknak adta át. Abban egyezett meg Dragoș Moise görög katolikus püspökkel, hogy ha a konzisztórium kéri, tartozik azt visszaadni a latin szertartásúaknak. 1948. október

21-én országsszerte megszüntették a görög katolikus egyházat, javai az ortodoxok (görögkeletiek) tulajdonába került, így ez a kis templom is az ortodoxok kezére került. Mint „Sf. Treime” templomot csak 1976-tól használják rendszeresen liturgikus célból. Fennállása óta e templomot többször javították, átalakították. A legjelentősebb a főhomlokzatot érintette: 1928-ban a háromszögű oromfalat a német reneszánsz homlokzataira emlékeztető díszítményekkel cserélték fel. Az 1980-as években az oromfalra a Szentháromság-mozaiképet zsúfolták, míg a bejárati ajtó két oldalát Szent Péter-, illetve Szent Pál mozaikképpel díszítették. Belső liturgikus terében az építészeti elrendezés jó ideje már az ortodox szabályokat követi.

E.– Leírás:

A kis templom a tömbház árnyékában, szabadon állva szentélyével dél felé néz. Egyhajós, nyeregtetővel ellátott síkmennyezetes épület. A hajó hossza 16,2 méter, szélessége 6,42 méter. A szentély háromoldalúan záródik, s a hajónál alacsonyabb. A hajó mindkét oldalán három-három félköríves ablak, a szentély két oldalán egy-egy – a hajóablakoknál kisebb – ablak található. Külső falain nincsenek építészeti tagolások.

Az egykori Szent Brigitta – a mai Sf. Treime – templom

A főhomlokzat oromzata a német reneszánsz vonalait követi. Az orommezőben egy kis körablak található, alatta egy kis négyszögű ablakkal, illetve az egykoron szegmensívű, ma egyenes záródású bejárati ajtóval. Néhány évtizede a főhomlokzatot három mozaikkép díszíti. A kis épület templomjellegét a tetőgerincen huszártoronyként megülő barokkos hagymasisakos fatornya adja.

F.– Értékelés:

A mai Nagyvárad legrégebbi szakrális épületeként jelentős történeti értékkel bír, annak ellenére, hogy esztétikai értéke elhanyagolható. Az utólagos változtatások, például a homlokzati mozaikképek sokat rontottak e műemlék hitelességéből. Műemléki besorolása: történeti értéke miatt különleges értékű országos jelentőségű A kategória.

G.– Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Bunyitay Vince: *A mai Nagyvárad megalapítása* Bp. 1885.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újjraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1557–1660* KRE. Nagyvárad, 1992.
- Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok és kora 1672–1732* Kalocsa, 1933.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecsesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építésze*. In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./

- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai* PBMEB. Nagyvárad, 2004. /Partiumi füzetek. 30./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.
- Puşcaş, Aurel: *Biserica „Sf. Treime” din Oradea [A nagyváradai Sf. Treime templom]* In: *Mărturii-evocări Oradea*, 1980.

A. – Elnevezése:

ÚJVÁROSI RÓMAI KATOLIKUS PLÉBÁNIATEMPLOM – SZENT LÁSZLÓ

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

242. BH-II-m-B-01084.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Unirii (Egyesülés) tér. A tér régebbi elnevezései: Victoriei (Győzelem 1966–1990), Malinovszki (1945), Szent László (1940), Unirii (1920), Szent László (1859), Kis Piac (1714).
- Az épület rendeltetése: római katolikus templom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1723–1741
- Stílus: provinciális barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: Suszter Ferenc 1731–1734 között.
- Az épület eredeti rendeltetése: római katolikus templom, ideiglenes székesegyház, a bazilika 1780. évi felépültéig.
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:
A Szent László-templom alapját Csáky Imre bíbornok, az egyházmegye püspöke vetette meg. Biró József megállapítása szerint az alapkövetéletről vagy általában az építkezés kezdetéről vagy előzmé-

nyeiről nincs tudomásunk. Tervezője, építője is ismeretlen. Azt ellenben feljegyezték, hogy 1723. január 10-én a káptalan ide költözött át a Szent Brigitta-templomból, s így feltételezhető, hogy az alapkövetétel 1720 körül történhetett. Málnási Ödön szerint 1721-ben kezdték el a szentély építését, őszre el is készült, de a következő év tavaszán a megáradt Körös elmosta az egészet. Az építést a folyópart megerősítését követően kezdték el újra.

A templom építése a káptalan ide költözése ellenére sem ért véget 1723-ban, a főbejárat feletti kronosztikon szerint 1733-ra készült el, de a munkálatok elszámolásai szerint még 1734-ben is dolgoztak rajta. Forgách Pál olvasókanonok – a későbbi püspök –, amikor 1723 körül Váradra érkezett, nem volt megelégedve az épülő templommal, amit Csáky Imre püspök előtt sem titkolt. Azt javasolta a püspöknek, hogy ne székesegyháznak, hanem plébániatemplomnak építsék tovább, és a székesegyház céljából inkább folytassák a Benkovich Ágoston püspök által a Széchenyi (mai Traian) téren elkezdett, de 1702-ben félbemaradt építkezést. Csáky Imre püspök továbbra is torzóban hagyta a Széchenyi

**A Szent László – ma Unirii – tér, közepén a hasonló nevű
római katolikus plébániatemplommal**

téri templomot, de folytatták a Szent László téri templom építését. A székesegyházat a püspök a szálkapusztai magaslaton akarta megépíttetni, amelynek alapjait 1723-ban le is tették, de végül soha nem épült meg a püspök korai halála miatt.

A Szent László téri templom építését 1731–1734 között egy bizonyos Franciscus Suszter vezette. A szentély eredeti formájában 1732-re lett kész, míg a templomhajót tovább építették Okolicsányi János püspöksége alatt is 1734–1736 között. Csáky Miklós püspök (1737–1747) nem volt megelégedve a templommal és igyekezett változtatni rajta. Folytatta az Okolicsányi által „újjáalakítani kezdett szentélyt” munkálatait, amely 1741-re készült el teljesen. Hogy mit rejt a szentély „újjáalakítására” vonatkozó tömör megfogalmazás, egyéb adatok hiányában ma már nehéz lenne megfejtani. Hogy változtattak a szentélyen az építés során, azt bizonyítani látszik az is, hogy a szentélyzáródás vakolata alatt, a templomhajó ablakaival megegyező, utólag befalazott ablak körvonalazódik. Ugyanitt húzódik egy befalazott ajtónyílás is, amelyet Lőrincz Ottó plébános szerint akkor használhatták, amikor még nem épült meg a templom hajója, de már miséztek a szentélyben. A szentély falának egy részét téglából, más részét pedig igen gyenge minőségű, ma már porladozó homokkőből építették, ami szintén arra utal, hogy nem egy időben készült.

Csáky Miklós püspök 1738-ban tornyot is akart a hajóhoz építtetni a káptalan hozzájárulásával. Ezt ellenben a kiszemelt építész, Fortunato de Prati váratlan halála megakadályozta. A szentély északi falánál levő sekrestyeépület 1739-ben már létezett.

A templomot 1756. május 23-án szentelte fel Forgách Pál püspök. Tornyot 1800-ra emeltek a templomhajó elé.

A templomot felépülte után többször javították, alakígtatták kívül és belül egyaránt. 1881-ben például újracsindelyezték a sekrestyét. A hajó fedélszékét 1884-ben lebontották, gerincét – amely eredetileg a toronyablak könyöklőjéig ért – lejjebb vették, és zsindeley helyett lemezzel borították. Ekkor a torony rézborítást kapott. 1909-ben a káptalan újravakoltatta a hajó déli falát és a tornyot. A templom déli részén, a szentély és a hajó falának találkozásánál 1929-ben a villamosművek egy kis építményt emelt a transzformátorállomás számára, amelyet 1992-ben bontottak le, szabaddá téve a kriptalejárat ajtaját. A

templomhajó rozsdamarta bádogborításának egy részét 1934-ben kicserélték, a teljes héjazatot kétszeresen újrafestették. Legutóbb külsőleg 1991-ben tatarozták a templomot, kicserélték a toronysisak lemezborítását, a hajó ablakait, majd a purifikálástól sem mentes belső restaurálás követett. Azért, hogy a nedves falakat kiszárítsák, 2005-ben a több méter magasságban levették a templom vakolatát, amelyet a következő évben újravakoltak. Ekkor festették újra, ezúttal zöld színre a torony sisakját és a templomhajó fedélszékének lemezborítását.

E.– Leírás:

A templom az egykori Kispiac, a későbbi Szent László tér hosszanti tengelyének északi részén áll, szabadon. A hajó külső megjelenésében dísztelen. Déli homlokzatán levő három profilálatlan félköríves ablakát egyszerű lizénakötegek választják el egymástól. A vakolat a toronyirányából számított harmadik ablak alatt egy befalazott, egykori íves ajtót rejt, amely a 19. század végén lebontott itteni keresztelőkápolnába vezethetett. A templom szentélyének déli falán a hajó ablakaihoz hasonló két ablak található. A szentélyzáródás háromoldalú. A templom északi oldalánál a szentélyzáródás vonalától nagyjából a hajó hátsó harmadáig sekrestyepépület található, amelyet tükörmélyítésű táblákkal tagolt alacsony attika koronáz. A sekrestye keleti falát egy nagyobb, egyenes lezárású ablak, míg északi homlokzatát négy kisebb, félköríves, tölcserbélletes ablak töri át.

A templom nyugati homlokzatához épített torony a hajó hossz tengelyébe esik. Belső oldala még a templom falára támaszkodik, olyanképpen, hogy mindkét oldalán enyhe hajlású homorú kiugrás köti össze a hajóval. E kiugrás vultás vonalú, de négyzetesen végződő falazat koronázza, végein egy-egy kisméretű urnával. A torony tagozása a hajó oldalhomlokzati kiképzéséhez viszonyítva gazdagabb. A toronyfalak oldalain toszkán lizénák futnak végig. A torony főhomlokzatán a koronázópárkány fölött, a hajó nyeregtetejével egy szintben, újabb övpárkány övezi a tornyot, s ennek széleitől indulnak ki a tornyot a hajóval egységbe fogó vultás vonalú, de négyzetesen végződő falazatok. A karcsú, s enyhén legömbölyített élű toronynak mind a négy oldalán félköríves ablakok nyílnak, amelyek a hajó ablakaitól erősen elütnek: kiképzésük, az ívelt szemöldökpárkánnyal,

zárókőszerű dísszel, valamint a torony és a homlokzat tükörmélyítésű falsávjai és táblái már mind a késő barokk jellegzetes stíluselemei. A torony koronázópárkányának mezejében elhelyezett óra kerek számlapját a párkány felső és alsó tagjai ívelten követik, kialakítva így a jellegzetes barokk órapárkányt. Nagyon szép a torony sisakja, amely sajnos díszítésében sokat szegényedett az 1991. évi javításkor.

A templom külső megjelenésének dísztelenségét követi a belső tagozás egyszerűsége is. A torony alatti bejáraton túl egy ívelt s keresztboltozatos, pillérek nyugvó orgonakarzat alá jutunk. Ezt követi a 20 méter hosszú és 12 méter széles hajó, amelynek félköríves dongaboltozata van. Ez utóbbit három pár fiókboltozat osztja meg, amelyek az ablaknyílások fölött indulnak ki, s majdnem a mennyezet tengelyéig érnek. A boltozat félpillérek, koronázópárkány vagy konzolok hiányában közvetlenül a falból indul ki. A hajóhoz kapcsolódó szentély 8,05 méter széles, 11 méter hosszú – a szokottnál némileg hosszabb –, és még egy 2 méter hosszú, háromoldalú szentélyzáródás is járul hozzá. A szentély egy lépcsővel magasabb a hajónál, de boltozása alacsonyabb. A szentélyt két-két fiókboltozat osztja meg, s a jobb oldali nyílásokban két félköríves ablak található, amelyek nagyságukban és elhelyezésükben is megegyeznek a hajó ablakaival. A szentélyzáródás ívbordázattal boltozott.

F. – Értékelés:

A Szent László-templom a magyarországi 18. század eleji, úgynevezett provinciális barokk templomok egyszerűbb típusához tartozik, amelyek jórészt a szomszédos Ausztria örökös tartományainak példái nyomán épültek. Külső összbenyomása a különböző időkből

A Szent László római katolikus plébániatemplom

való stíluselemek keveredése ellenére is igen arányos s minden oldalról, ha nem is különösképpen bonyolult, de igen finom profilokat nyújt, amiben nagy része van az arányos toronynak. (Bíró József)

Műemléki besorolása: az épület jelentős történeti értéke mellett eltörpül az esztétikai értéke, s talán emiatt is csak az országos jelentőségű B kategóriába sorolták.

G. – Bibliográfia:

- Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Bunyitay Vince: *A mai Nagyvárad megalapítása* Bp. 1885.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újjáalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
- Lőrincz Ottó: *A Szent László királyról nevezett Várad-Újvárosi plébánia és templom monográfiája* Nagyvárad, 2004.
- Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok és kora 1672–1732* Kalocsa, 1933.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismeretés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képestapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építészete*. In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai* PBMEB. Nagyvárad, 2004. /Partiumi füzetek. 30./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:**SZŐLŐSI RÓMAI KATOLIKUS PLÉBÁNIATEMPLOM –
SZENTHÁROMSÁG****B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:**

184. BH-II-m-B-01034.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Bumbacului utca 1. Az utca régebbi elnevezése: Rákóczi.
- Az épület rendeltetése: római katolikus templom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1727
- Stílus: provinciális barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: római katolikus templom
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Szőlős (a mai Nufărul negyed) első telepesei a váradi királyi szőlők művelői voltak. A Váradi regestrumban a 12. század elején királyi birtokként és vámszedő helyként szerepel. A 13. század végétől a váradi püspök és őrkanonok birtokolta. Első ismert lelkésze – Bunyitay Vince szerint – 1332-ben tűnt fel. A 2005-ben a mai római katolikus templomnál végzett régészeti ásatás során Lakatos Attila régész és Emődi Tamás építész igazolta Bunyitay feltételezését, miszerint a mai templom a középkorinak alapjain, vagy legalább a helyén emelkedik.

Váradon 1557-től megerősödött a református vallás, de Szőlősen még a 16. század végén is volt katolikus pap. A szőlősi középkori katolikus templom további sorsa ismeretlen, nagy a valószínűsége annak, hogy a törökök 1598. évi ostroma során pusztulhatott el, de alapfalainak egy része megmaradt, amit jól igazolt a régészeti ásatás.

A török hódoltság után, a katolikus restauráció korában a szőlősi katolikus gyülekezet is megerősödött. Számukra Csáky Imre püspök (1702–1732) építtette 1727-ben a ma is látható barokk stílusú templo-

mot, amelyet utódja, Luzinszky István szentelte fel 1732 Szentháromság vasárnapján. Ekkor még nem volt tornya a templomnak. Közvetlen adat a torony építéséről nem maradt fenn. Ellenben tudjuk, hogy Csáky Miklós püspök (1737–1747) a Szent László térre tervezett székesegyház számára összehordott kövek egy részét a szőlősi templom tornyába építették. Ezek szerint a tornyot valamikor a 18. század második felében építhették.

E. – Leírás:

Az egyszerű, provinciális barokk stílusban megépített plébániatemplom kívül dísztelen. Oldalhomlokzatai minden tagozás nélküliek, amelyeket négy-négy félköríves, enyhén profilált ablak töri át. A szentély északi részéhez sekrestye kapcsolódik.

A szentély elé utólag épített torony belső homlokzata a templom falára támaszkodik, úgy hogy mindkét oldalán a hajóval enyhe hajlású homorú-domború kiugrás köti össze. E kiugrást a hajó koronázópárkánya felett volutás vonalú, de négyzetes végződésű falazat koronázza, a végén, valamint a torony tövében egy-egy kisméretű urnával. A torony teljes hosszában lizénák futnak végig, amelyek folytonosságát az övpárkányok szakítják meg. Ez utóbbiak vízszintesen a tornyot három szakaszra tagozzák. A földszinti rész a hajó koronázópárkányáig terjed. Egyenes lezárású félköríves szemöldökű ajtó töri át, felette a tükörmélyítésű falsík közepén jellegzetes barokk szoborfülke mélyed Szűz Mária szobrával. A középső szakasz tükörmélyítésű felületén kicsiny négyzetes ablaknyílás található. A torony legfelsőbb szakaszát mind a négy oldalon félköríves zsalus ablakok törik át. A torony koronázópárkányának mezejében elhelyezett óra kerek számlapját a párkány felül ívelten követi, kialakítva, így a barokk

A szőlősi Szentháromság római katolikus plébániatemplom

órapárkányt. Nagyon érdekes a torony sisakja, amelyhez nincs hasonló Nagyváradon és a környéken.

A torony alatt belépve, az előcsarnokból az orgonakarzat alá jutunk. A hajót tükörboltozat fedí, amelyet az eredeti deszkamennyezet helyébe építettek. A mennyezet alatt gazdagon profilált párkány fut végig a fal mentén, amelyek korintuszi fejezetű pillaszterkötegeken nyugszanak. A hajónál keskenyebb szentély íves záródású, félköríves ablakait színes üvegek díszítik.

F. – Értékelés:

A templom építészeti szempontból csekélyebb értékkel bír, a Szent László templom mellett ez is a provinciális barokk építészeti példázza. Történelmi értéke ellenben nőtt azáltal, hogy a régészeti ásatások nyomán bebizonyosodott, hogy a középkori templom falaira épült. Elsősorban történelmi értéke jelentős, esztétikai értéke már kevésbé. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Bihari Napló 2005. április 23. – Péter I. Zoltán: *Régészeti ásatások Szőlőson*
 Bihari Napló 2005. április 23. – Péter I. Zoltán: *Ásatás a szőlősi templomnál*
 Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum
 Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
 Bunyitay Vince: *A mai Nagyvárad megalapítása* Bp. 1885.
 Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
 Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1557–1660* KRE. Nagyvárad, 1992.
 Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok és kora 1672–1732* Kalocsa, 1933.
 Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
 Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építészete*. In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./

A. – Elnevezése:

FERENCES RENDHÁZ

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

197. BH-II-m-B-01045.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Dunárea utca 3. Az utca régebbi elnevezései: Jdanov (1958–1966), Böszörményi Emil (1945), Sal Ferenc (1940), I. C. Duca (1931), General Berthelot (1920), Sal Ferenc (1901) Barátok (1859), Ferences utca (1730).
- Az épület rendeltetése: a katonakórház egyik szárnya.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1731–1738
- Stílus: barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: ferences kolostor
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Szent Ferenc-rend számára Csáky Imre püspök jelölte ki, az akkor még Olaszi határának számító Páris-patak partjának közelében, a későbbi Sal Ferenc utcai telket a Fő utca torkolatában. 1726. július 28-án a püspök elrendelte azt is, hogy az ő költségére a nekik adományozott telken építsenek új templomot és rendházat. Ez utóbbi Málnási Ödön szerint csak 1738-ra épült fel, annak ellenére, hogy a ferencesek már 1731 őszen ide költöztek. Miután II. József 1786-ban eltörölte a rendet, a ferences barátok két év múlva végleg búcsút vettek Váradtól, üresen hagyva templomukat és rendházukat. A kis ferences templom 1788-ban plébániatemplom lett, a rendházat pedig Kalotay Ferenc püspök plébánialakként óhajtotta felhasználni, amit a Helytartótanács nem engedélyezett. A vallásalap a tulajdonába került rendházat felajánlotta a közeli irgalmas rendnek, de azok nem fogadták el, ezért katonai célból hasznosították. Katonai nevelőintézet lett, valószínűleg 1819-ben. Később katonai kórházként használták. A 19.

század derekára építették mellé a kórház új épületét. Ettől kezdve a két épületet összekapcsolva használták.

E. – Leírás:

Az egykori rendház alapelrendezése szerint három oldalról körülölel egy belső udvart, amelynek negyedik oldalát a templom képezi. Az egyemeletes, nyolctengelyes épület komor egyszerűséget sugall, homlokzata minden díszítőelemet nélkülöz. Mindkét szinten egyszerű, profilálatlan ablakok láthatók. Több mint két század alatt többször is módosítottak rajta. Előbb megszüntették a bejárati ajtót, majd később újat végtak a főhomlokzatra, hogy jelenleg ismét csak ablakok törjék át az egykori rendház főhomlokzatát. Néhány éve a puritán rendházhoz méltatlan élénksárga színt kapott – akárcsak a hozzáépített romantikus stílusú kórház –, ráadásul a régi hódfarkú cserepek

Az egykori ferences rendház – ma a katonakórház része

helyett stílusidegen, rikító vörös, cseréputánzatú, úgynevezett Lindab acéllemezzel héjazat került a fedélszékre.

F. – Értékelés:

Az egykori kolostor esztétikai értéke csekély, ráadásul a legutóbbi felújításkor nem vették figyelembe a műemlékvédelmi előírásokat. Valószínű, hogy elsősorban történeti értéke miatt sorolták az országos jelentőségű B kategóriába.

G. – Bibliográfia:

- Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradi püspökök a száműzetés s az újrakalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Karácsonyi János: *A Nagyvárad-Olaszi Római Katolikus Plébánia-Templom és Plébánia rövid története* Nagyvárad, 1884.
- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
- Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok és kora 1672–1732* Kalocsa, 1933.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építészete*. In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:**PREMONTREI TEMPLOM ÉS RENDHÁZ****B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:**

190. BH-II-m-A-01040.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Ciorogariu utca 14. Az utca régebbi elnevezései: Porțile de Fier (1966–1990), József Attila (1945), Hitler Adolf (1940) Ciorogariu (1920), Úri utca (1859), Pálos utca (1740).
- Az épület rendeltetése: premontrei templom, illetve rendház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1741–1766
- Stílus: klasszicizáló barokk
- Tervező neve: Vépi Máté
- Kivitelező neve: Vépi Máté
- Az épület eredeti rendeltetése: pálos templom és rendház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az itteni nyolc, összesen 55 négyszögölnyi telket Csáky Miklós püspök vásárolta össze a pálos rend számára, hogy ott konventet, egyházat és tanintézetet építsenek, – amint az 1740. július 13-án kelt adománylevelében olvasható. Az 1766-i összeírás a Szent Brigitta-templomot már Capella Slavonica-nak nevezi, ekkor tehát, avagy egy-két évvel később a pálosok onnan elköltöztek.[...] Valószínű tehát, hogy a hatvanas évek végén már tető alatt állott a templom és a rendház is. Az irodalomban, ahol a templomot érintik [Cséplő Péter: *A nagyváradi róm. kath. főgimnázium története* Nagyvárad, 1884. 158. – de a forrás megnevezése nélkül] említik, hogy a rend felfüggesztésének alkalmával még nem volt készen az egyház. „Itt nyilván csak toronysisakról lehet szó, amelyeket lapos sátortető helyettesít, anélkül azonban, hogy ezek a homlokzat masszív és arányos harmóniáját megbontanák, s így a sisakok elmaradása nem kelt különösebb hiányérzetet” – állapította meg Biró József. Tauszik Alajos – a premontrei főgimnázium

um utolsó igazgatója – úgy tudta, hogy 1766-ban már miséztek a páratlanul szép kis templomban. A hagyomány a templom tervező mesterének Vépi Máté pálos atyát tartja, akit Csáky Miklós püspök 1740-ben hívott Váradra, hogy egy új székesegyházat terveztesse meg vele. Ez meghíusult, de kézenfekvő az a feltevés, hogy Vépi, mint pálos szerzetes, rendje számára is készített tervet.

A pálosok felfüggesztésekor, 1786-ban a templomot raktárrá változtatták, szerelvényeit széthordták, elárverezték, iratai nyomtalanul eltűntek. Majd csak 1808-ban vette át a pálosok üresen hagyott egyházát az 1808. március 12-i Diploma restitutionale-val visszaállított premontrei rend. Megkezdték az elhanyagolt templom tatatozását is. A templomot a 19. század derekán, majd 1910 nyarán is tatarozták kívülről. Az 1980-as évek végére kívül-belül felújították a templomot Tempfli József püspök – akkor még apátplébános – jóvoltából.

Akárcsak a premontrei templomot, a rendházat is a pálos szerzetesek építették. A templomot tervező építész, Vépi Máté itt is szerepet kaphatott. Amint a templom, a rendház is 1741-től épülhetett az 1760-as évekig, s ezt is átveszik majd a premontreiek 1808-ban.

E. – Leírás:

A mai premontrei templom – az Úri utca és a Borz sikátor sarkán – szentélyével délre nézve, nyugati homlokzata a vele egybeépült társasház udvarára tekint, keleten a keskeny sikátor felé kőfallal övezett udvari rész takarja a keskeny lizénákkal tagozott oldalhomlokzatát. A hajó falát három keretezés nélküli szegmensíves ablak töri át. A szentély valamivel szélesebb hasonló ablakát részben eltakarja a hozzáépített kolostorépület.

Főhomlokzata jóval díszesebb, bár az aránylag szűk Úri utca miatt nem tud kellően érvényesülni. A főhomlokzatot a széléin levő két torony a hajónál jóval szélesebbre formálja, s függőlegesen három mezőre tagolja. E hármas tagozás megfigyelhető vízszintes irányban is: az erősen profilált övpárkány és a koronázópárkány, valamint a tornyok koronázópárkánya révén. Ez utóbbi az üres órányílásoknál – mind a négy oldalon – ívesen megtörik, kialakítva így az óraíves párkányt. A templom főhomlokzatának szakszerű ismertetése Biró József tollából: „A bejárat mindkét oldalán alacsony talapzaton nyugvó háromne-

gyedes toszkán oszlopok állnak, melyek az övpárkányban folytatódva az emeleten is megismétlődnek, anélkül azonban, hogy [kon]struktív, teherhordó szerepet játszanának s így nem is jutnak kapcsolatban a homlokzat háromszögű, klasszicisztikus, lezáró oromfalával. Az egyetlen bejárat nyitott háromszögű, s urnával díszített szemöldökét három konzol tartja – fölötté hajlékony trapézszerű barokk ablak nyílik, melynek felső íve behatol a kapitell-zónába s a fríz síkját megtöri. A középrésztől jobbra-balra [a földszinti részen] egymás fölött két-két ovális ablaknyílás világítja meg a toronylépcsőket s a felsők közülük szintén a kapitellzónába nyúlnak. A homlokzati oszlopok alatt, valamint a tornyok belső szélein

A premontrei templom

végigfutó dór fejezetű félpillérek a párkányzatot erősen tagozzák s a tornyok szélén egyes félpillérekbe egyszerűsödve emelik ki az uralkodó középhangszülyt. A tornyok oldal[fa]lain is jelentkeznek ezek a félpillérek, míg magán a toronyrész négy oldalán fűzéres ión kapitellekben érnek végett.

A homlokzat emeletén három enyhén profillált ablak, a középső a legszélesebb, s három későbarokk-motívumú gyámkő tartja ívelt szemöldökét – a jobbra-balra nyíló ablakok háromszögű szemöldökeivel szemben ugyancsak a középhangszülyt húzzák alá. A torony ablakai a legnagyobbak, mind a négy oldalon félköríves alakúak, felső ívezetükre hajló zárkódíszes szemöldökkel. A díszes barokk torony-sisak helyett ívelt vonalú, lapos sátor tető, melynek piros bádoggja [ma szürkés-kék színű – sz.m.] a szürke vakolással szemben kontrasztot vált ki. A templom homlokzata tömör, zömök, s a toronytető harmonikusan kíséri a klasszicisztikus oromfal nyugodt vonalát. Az egész homlokzat világos elgondolása, a sztatikai elemek: a vertikális és hori-zontális

tagozás, a faltömegek aránya elosztásában, kissé ugyan erőtlenül de mindenesetre tiszta profilokban érvényesül.”

A 20,27 méter hosszú és 10,80 méter széles egyetlen térből álló templom 1920-ig teljesen fehér volt, csak azután nyerte színezését. „A fal mentén alacsony négyzetes talpuzaton nyugvó korinthfejes pillérpárokon nyugszanak a háromtagú, főpárkányszerűen kiképzett boltváltak; az ezeken emelkedő páros boltöveken s a hajómentében a pilléreket szintén egybefoglaló hevedereken három csehkupolaboltozott pihen. Az orgonakarzat fölötti s az utána következő boltszakaszon túl a belépő szemét a hosszában a kettő összegének megfelelő harmadik négyzetes tér csehkupolaboltozta köti le, amely a tételrendezésben a vezérszólámat viszi, s a többi térszakaszokat magának alárendeli. A középtértől a szem a befelé homorúan szűkülő s inntől az egész szentélyen körbefutó párkánuzaton nyugvó hevederkötegektől elhatárolt s egy lépcsővel magasabb kórus felé irányul. A szentélyt a hajónál természetesen alacsonyabb csehboltozás fűdi, hevedereit két-két alacsony, négyzetes talpuzaton nyugvó, korinthizáló fejezetű háromnegyed oszlop tartja, amelyhez szervesen illeszkedik a félköríves szentélyboltozás. A szentély falát az oltár két oldalán a falba simuló, szintén római korinthfejes pillérkötegek tagozzák s az arányosan tört főpárkányon pihenő és finom ornamentikájú stukkóval díszített ívbordázatok tartják.

Az architektonikus jelleg, a tiszta térgondolat hatásosan érvényesül. A templom belseje fehérre s néhol világoskékre van meszelve, s csupán a pillérek és az oszlopok rózsáival díszített halványzöldes fejezetei alkotnak halk kontrasztot. Gipsz-ornamentika csak a szentélyboltozáson díszlik: a négy sarokban négy alak fején kosarakat tart, melyekből virágindák rajzanak ki, s közöttük halványkék mezőben a háromszögbe zárt, sugárzó Istenszem foglal helyet. A boltozás, a hevederek finom stukkóvonalai adnak még némi változatosságot. Ugyanez a nyugodt benyomás fogja meg a szemlélőt, ha a főoltártól nézve, a szelíd ívben hajló orgonakarzatra pillant, melynek ívhajlatán könnyed stukkódísz, s mellvédjén táblák úzik el az egyhangúságot. A derült világosságot csak fokozza a hajó baloldalán a három magas, ívben záródó ablak és a szentélyboltozás ablaka, amelyek a fényt nem szórják szét, hanem éles árnyékvetéssel

rajzolják ki a tömegességtől ment, könnyed ívelésű architektonikus formákat, s e világosságot csak fokozza a homlokzat középső nagy ablaka. Ebből a belső térből már hiányzik a nagy barokkstílus szertelensége, áradó pátosza, szenvedélyes nyugtalansága és az illuzionizmus, amely a szemlélőt elkápráztatja, s lelkét az eszmék magasságába ragadja. A pálos templom nyugodt, tiszta összhangja erősen klasszicisztikus jellegű, s a higgadtabb, józanabb térgondolatba tér vissza.” (Bíró József)

A rendház a templom nyugati homlokzatához épült, művészi szempontból az előbbinél jóval alárendeltebb jelentőségű. Az udvar mélyén, a rendháznak az utcával párhuzamos főépülete eredetileg egyemeletes volt. Ezt bizonyítja a páros hevederekkel szakaszokra osztott csehboltozása. A síkmennyezetes második emelet 19. század eleji ráépítés eredménye. A rendház főépületének homlokzatát középen egy sarkain legömbölyített háromtengelyes rizalit tagolja. A rizalit homlokzatának ablakközeit páros lizénák tagolják, ami már nem jelentkezik a homlokzat többi részén. A vízszintes tagozás részeként az első emelet után jelentkezik a párkány, amely egyben a pálosépítkezés határvonala is. A profilált ablakok általában egyszerűek, egyenes lezárással, kivételt képeznek a rizalit első emeleti ívelt záróköves ablakai, valamint a földszinti kapu szemöldöke, amelyek magukon viselik a későbarokk egynéhány jellegzetes vonásait.

Az épületnek a sportpályára néző hátsó homlokzata egyenes síkú tizenkét tengelyes. Emeleti ablaksorai profiláltak, a földszintiek simák. Vízszintes tagozását itt is az első és a második emelet közti övpárkány adja. Az 1930-as években még meglévő, a 19. század elejéről származó pirosbádógos manzárdtetőt mára már cserépfedéllel helyettesítették. Átépítették a rendház udvarának Úri utcai kerítését is, s talán ugyanakkor tűnt el a klasszicista stílusú udvari bejárati kapu is.

F. – Értékelés:

A 18. század első felének legkiemelkedőbb művészeti emléke Nagyváradon a pálosok egykori temploma, amely a mai napig is eredeti formájában maradt meg, de már mint a premontrei kanonokrend Fájdalmas Szűz tiszteletére szentelt egyháza. Joggal sorolták tehát a rendházzal együtt az A kategóriájú különleges értékű országos jelen-

tőségű műemlékek sorába, amire történeti és esztétikai értéke is egyaránt feljogosítja.

G. – Bibliográfia:

- Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
- Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre btkornok és kora 1672–1732* Kalocsa, 1933.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Pásztai–Hutyra: *A nagyváradai premontrai öregdiákok emlékkönyve* A Nagyváradai Premontrai Öregdiákok Egyesülete Nagyvárad, 1996.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építészete*. In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:**RÓMAI KATOLIKUS BAZILIKA****B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:**

283. BH-II-m-A-01080.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Șirul Canonicilor (Kanonok sor). Az utca régebbi elnevezései: Stadionului (1966–1994), Hoch János (1945), Pázmány Péter (1940), Bulevardul Bucureștilor (1931), Șirul Canonicilor (1920), Káptalan sor (1859).
- Az épület rendeltetése: római katolikus székesegyház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1751–1780
- Stílus: klasszicizáló barokk
- Tervező neve: Giovanni Battista Ricca, Franz Anton Hillebrandt.
- Kivitelező neve: Giovanni Battista Ricca, Dominici Luchini, Johann Michael Neumann
- Az épület eredeti rendeltetése: római katolikus székesegyház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A nagyváradi római katolikus székesegyház építését Forgách Pál püspök (1747–1757) kezdeményezte, aki 1748 februárjában foglalta el a váradi székhelyét. Szent László templomát szűknek és alkalmatlannak találta székesegyháznak, de nem volt megelégedve a vele szemben levő püspöki lakkal sem. Benn a városban nem talált megfelelő helyet nagyszabású terve megvalósításához, ugyanis nemcsak egy székesegyházat, hanem egy teljes monostort akart építeni terjedelmes kerttel körülvéve. A tervéhez megfelelő helyet Olaszi felett, a szőlőhegyek alatti magaslaton találta meg, amely azzal az előnnyel is járt, hogy püspöki birtok volt. Olaszi akkor még csak a Páris-patakig terjedt, az ezen túli rész majd csak 1752-től kezd benépesülni, a székesegyház építését követően.

A székesegyház tervének elkészítésére Forgách püspök Franz Anton Hillebrandt fiatal bécsi építészt kérte fel, aki eleget is tett a

megrendelésnek. 1750 júniusában Hillebrandt Váradon járt és írásban kötelezte magát arra, hogy „azon Váradon készített három rajzot, melyet Forgách már elfogadott, »újból« tisztán és pontosan még tizenegy darab rajzban kidolgozza.” A rajzok pár hónap múlva elkészültek. A püspök utasította bécsi ügyvivőjét, Bernáth Györgyöt, hogy intézkedjen afelől, hogy Hillebrandt némi változtatást eszközöljön a székesegyház tervén, többek között hagyja el a kupoláját. Bernáth októberben levélben értesítette a püspököt arról, hogy a terveket a kancellárnak is bemutatta, és az jóváhagyta a püspök szándékait, építészeti elképzeléseit. A püspök az elkészült tervrajzokat és a székesegyház modelljét 1751 decemberében átadta három bécsi építőmesternek felülvizsgálatra, akik a tervet némi módosítások mellett megvalósíthatónak találták. De ekkor már javában dolgoztak az alapok kiásásán. A kivitelezéssel Giovanni Battista Ricca olasz építész bízta meg. Riccát az olaszországi Comóból hívták. Dominici Luchini nevű munkavezetőjével s huszonnégy kőművessel meg is érkezett. A székesegyház alapkövét 1752. május 1-jén tették le, nagy ünnepség mellett.

Az építészettörténeti munkák megoszlanak abban, hogy Hillebrandt vagy Ricca tervezte-e a váradi székesegyházat. Bíró József az általa tanulmányozott, az alapkőletétellel kapcsolatos kiadásokat tartalmazó iratok alapján egyértelműen megállapította: Ricca nem kőművesmester, hanem építész volt, aki új terveket készített, amelyekért a pénzt felvette, s így nem lehetett a Hillebrandt-terv kivitelezője. „Ezek szerint a nagyváradi latin székesegyház első, kivitelre került tervét, már csak az írott források nyomán is, Gianbattista Riccának kell tulajdonítanunk.” Kelényi György is elismerte, hogy Ricca több volt, mint Hillebrandt terveinek kivitelezője, de szerinte az olasz építész nem készített teljesen új terveket, hanem a barokk korszak tervezési gyakorlatának megfelelően a Hillebrandt-tervek valószínűleg csak „alapanyagul” szolgáltak számára, s Ricca a maga észak-itáliai eredetű stílusához, kivitelező gárdája képességéhez mérve átformálta, talán egyszerűsítette a kézhez kapott anyagot. Bíró szerint Ricca nem a provinciális osztrák templomépítészet szellemében dolgozott, hanem a római barokkot követte, amely közelebb állott Forgách püspökhöz. Ricca a római II Gesu mását akarta Váradon felépíteni, amelyen – majd mint látni fogjuk – csak az építés későbbi szakaszán változtatott Hillebrandt.

Mivel a talaj nem mutatkozott eléggé szilárdnak, az alapokat úgynevezett cölöprostélyzatra rakták. Ahogy Bunyitay feljegyezte: „A kiásott alapárokba először tizennégyezer tölgyfa cölöpöt vertek le, ezek hegyibe roppant vastagságú gerendákat crősítettek, s az alapfalakat a gerendákra rakták le. 1752 október végéig az alapfalak a föld színéig emelkedtek fel; 1753-ban az ablakok alsó párkányáig és így feljebb évről-évre.” Kezdetben jó ütemben folyt a székesegyház építése, amit később két esemény hátráltatott: Ricca halála 1756-ban, valamint 1757 áprilisában Forgách Pál váci püspökké való kinevezése. Utóbbi 1758 februárjában távozott Váradról úgy, hogy a püspöki szék egyelőre betöltetlen maradt. Salamon József kanonok visszaemlékezése szerint Forgách püspök távozásakor a székesegyház hajója egészen készen állott, csak az utolsó két oldalkápolnánál és a tornyok környékén két öl magasságnyi hiányzott a koronázópárkányig. Forgách visszaemlékezésében a szentély és a két nagy kápolna, azaz a kereszthajókban levő kápolnák befejezéséről tesz említést, a többi rész pedig az ablakok felső részéig volt kiépülve.

A püspöki szék betöltetlensége alatt Kruspér István királyi tanácsos és Keserű György kanonok lett a püspöki javak felügyelője a pozsonyi királyi kamara határozata alapján. A királynő rendelkezett arról is, hogy folytassák a székesegyház építését az üresedésben levő püspökség jövedelméből. Az építkezés vezetését 1756–57 táján Dominici Luchini vette át, aki mint Ricca régi munkatársa és terveinek letéteményese, bizalmat élvezett. Ekkor épültek ki teljesen a hajó oldalfalai, de még 1759-ben sem volt befedve a templom, ugyanis: „A kancellária 1759 májusában felterjeszti a királynőhöz a székesegyház ügyét határozathozatal végett: vajon az egyházat rézzel fődjék-e be, mint Forgách tervezte, avagy zsindegyel? – s azt véleményezi, hogy megfelelő minőségű cserép esetén cseréppel, a kupolát pedig rézzel, ellenkező esetben pedig az egész templomot a két toronnyal együtt rézzel fődjék be. Magán a felterjesztésen olvasható a királynő saját kezű döntése: cserép hiányában zsindegyel fedessék be a templom.” Kruspér csak 1759 augusztusában adott rendeletet a belényesi uradalomnak, hogy faragjanak a tetőzet számára gerendákat. Bíró József szerint a helyzetet az is nehezítette, hogy ekkor még kupolával akarták megépíteni a székesegyházat, amire Luchini egyszerű pal-

lérként nem lett volna képes. Az olasz egykori mesterének, Riccának a tervezetét igyekezett megvalósítani.

Mária Terézia 1759 decemberében Patachich Ádámot nevezte ki váradi püspöknek (1759–1776). A kinevezett főpap 1760 márciusában érkezett Váradra. „Az első, amit Patachich Váradra jöttében a városból látott, a Forgách elkezdette székesegyház volt. Vakolatlan téglafalai tornyok nélkül, fedél nélkül; sőt boltozat nélkül – már messziről szemébe tűntek. Nem is téveszté el többé szemei elől” – vélekedett Bunyitay Vince. A székesegyház építésének ügye ennek ellenére nehezen haladt előre, Salamon József kanonok keserűen írja: Patachich Ádám püspök mindjárt 1760 tavaszán a székesegyház betetőzésére egybehordott gerendákat, szarufákat s cserepeket áthordatta a Szent László térre a Csáky Miklós-féle püspöki lak kibővítésére.

De a lak kibővítve sem nyerte el a püspök tetszését, ezért elhatározta, hogy a székesegyház mellé egy reprezentatív püspöki palotát is emeltet. Nagyszabású építkezési terveihez, elképzeléseihez nem felelt meg az észak-itáliai ízlést követő, akkor már provinciálisnak, régiesnek tűnő stílusban dolgozó itáliai mesterek munkája. Patachich püspök Franz Anton Hillebrandtöt nyerte meg céljaira, aki a püspöki palota tervét el is készítette. Hillebrandt helyszíni megbízottja mindkét püspöki építkezésnél Johann Michael Neumann lett. 1760–61 körül már mindketten Váradon tartózkodtak. Amikor Hillebrandt átvette a megbízást, alapvetően megváltoztatta Ricca székesegyházi tervét is. Luchini fennmaradt rajza még karcsú tornyokkal és középen tamburon emelkedő kupolával ábrázolja a székesegyházat. A ma látottak alapján „a kupolának a nyeregtető alá süllyesztése, a tornyoknak, azok ablakainak, tagozásának, az óra elhelyezésének megváltoztatása s általában a formáiban gazdagabb olasz barokkból copf stílbe való átöltöztetése a később megjelenő Hillebrandt műve.”

A székesegyház építése lassan haladt, mert Patachich püspök minden anyagi erejét a rezidencia építésére fordította. Emiatt a királynő 1769 júniusában Váradra küldte Koller József János kamarai tanácsost, hogy Hillebrandttal együtt vizsgálják felül az építkezést, valamint a püspökség anyagi helyzetét, és az ott tapasztaltakról tegyenek jelentést. Addigra már a székesegyházat Neumann felügyeletével teljesen beboltozták, elkészült a főhajó, a kereszthajók, a szentély csehboltozása, a

félgömbszerű szentélyzáródás, valamint a tető alá süllyesztett kupola is, akárcsak a sekrestyék, valamint a föléjük épített helyiségek, a nyolc oldalkápolna a föléjük épített nyolc oratóriummal együtt. Hillebrandt egy sor változtatást javasolt – többek között a főhomlokzat módosítását –, amihez Mária Terézia hozzájárult. A püspöki építkezések a vizsgálatot követően újabb lendületet vettek, de annak jóformán csak a püspöki palota látta hasznát.

Mária Terézia 1776. április 8-án kalocsai érsekké nevezte ki Patachich Ádámot. A főpap eltávozását követően a királynő nem kívánta betölteni a váradi püspöki széket a székesegyház felépítéséig. Patachich elmenetelekor éppen hogy be volt vakolva s meszelve a főhajó boltozata, az oldalfalak az oratóriumok ballusztrádjáig, és készen volt a kupolafreskó a közepén emelkedő vak laternával, valamint a kápolnáknak levő oszlopok.

A püspök távozásával leállt az építkezés is. Salamon kanonok szomorúan szemlélte a félbemaradt székesegyházat. „Gróf Forgách Pál nagyszerű alkotása mivé lett? Tetőzete már átereszti a nedvességet. Kívül-belül vakolatlan. Hiányzik az orgonakarzat. Az oltárok, oltár-lépcsők, toronyba és karzatra vezető lépcsők még nem készültek el. Nincs padlózata, kriptája, ajtaja, ablaka. A homlokzat befejezetlen. A fülkék befalazatlanok.” A királynő utasította Hillebrandtot – aki akkor már udvari főépítész volt –, hogy tartson helyszíni szemlét, és tegyen jelentést arról, hogyan lehetne mihamarabb befejezni a székesegyház építését. Az építész a kanonok társaságában – akit a káptalan megbízott a további munkálatok felügyeletével – 1776 nyarán eleget tett a megbízatásnak, majd a látottakról részletes jelentést tesz az uralkodónak. Aprólékosan leírja a székesegyház és a püspöki palota állapotát, a legapróbb részletekre is kiterjedő gondos kimutatást készít, kiszámítva, hogy mennyi pénzre lesz még szükség. Mária Terézia döntése szerint 1777. október 18-ig be kell fejezni a székesegyház építését, amelynek fedezetéül a be nem töltött püspöki tisztség jövedelmét jelölte meg.

Hillebrandt máshol volt építkezésekkel elfoglalva, de egyébként sem volt kedve ahhoz, hogy a Ricca által „eltorzított” építkezési terv kivitelezésében közreműködjön, ezért váradi helyettesére, Neumannra bízta a közvetlen irányítást. 1778 tavaszán hozzákezdtek a tornyok, a homlokzat építéséhez, és olyan jó ütemben, hogy augusztus 15-re már

a keresztek is feltehették a tornyokra. Sajnálatos módon a királynő sürgetése miatt és nem utolsósorban anyagi megfontolásból a tornyokat a tervezettnél alacsonyabbra építették.

Salamonnak – aki Ricca eredeti tervéhez ragaszkodott – számtalan nézeteltérése akadt Neumannal, aki viszont Hillebrandt elképzelését követte. A heves ellentét a Ricca itáliai és a Hillebrandt klasszicizáló barokk felfogása közti különbségekből eredt. A vita eldöntése céljából Salamon József a káptalan és a királyi kancellár útján emlékiratot terjesztett a királynő elé, aki azt kiadta Hillebrandtnak és Neumannak. Hillebrandt 1778. szeptember 2-án keltezett jelentésében minden vádpontra megfelelt, megvédte a kupola szerkesztését, az eldugott oltárok közelebb hozását, az órák technikai okokból az orozaton való elhelyezését. Mária Terézia elfogadta az udvari építész érveit, a káptalan vádjait nem vette figyelembe, így a főhomlokzat kivitelezésében, a külső-belső díszítésben Hillebrandt elképzelései valósulhattak meg. A királynő 1779. május 3-án újabb sürgető rendeletet adott ki, és ugyanazon év augusztus 7-re kítűzte a székesegyház ünnepélyes felszentelésének időpontját is. De a székesegyház mégsem készült el, a sok átépítés felemésztette a betervezett pénzüsszeget is. A királynő október 21-én egy újabb összeget utalt ki a székesegyház belső felszereléseire. Végül december 8-án Korniss Ferenc nagyprépost megáldhatta a székesegyházat, egyúttal nyilvános használatba is adta. Az ünnepi felszentelésére 1780. június 25-én került sor. Kollonitz László erdélyi püspököt, aki a székesegyházat felszentelte, Mária Terézia ugyanazon a napon várad püspökké nevezte ki.

A szakirodalomban nincs nyoma annak, hogy 1877-ben a székesegyház szentélyének meghosszabbítását fontolgatták volna, amellyel együtt a két oldalán levő kápolna és a sekrestye is arányosan megnagyobbodott volna. Az erre vonatkozó tervet Koloman Storno, a székesegyház egy évszázadig fehéren maradt falfelületeit 1878-ben kifestő Storno Ferenc testvére készítette. A terv azonban ma már ismeretlen okból nem valósult meg, tegyük hozzá: szerencsére, mert ezzel megbontották volna a székesegyház arányait.

A székesegyház külső képe nem sokat változott az építését követő több mint két évszázad alatt. A legszembetűnőbb, hogy az orozatán levő kőszobrokat 1832-ben eltávolították, mivel súlyuk miatt nagy ter-

het róttak a falra, amely megrepedt, de a statuák is „viseltetek” voltak már. Lajcsák Ferenc püspök belül üres ércszobrokat akart a helyükbe állítani, de végül terve nem valósult meg. 1872-ben rézzel fedték be a tornyok sisakjait az addigi bádoglemez helyett. A toronysisakok rézlemez borítását az első világháború alatt hadi célra levették, közönséges bádoggal helyettesítették.

A székesegyházat többször is felújították. Például 1958–68 között a város restauráltatta külsőleg az elvett káptalani kertek fejében, ahová tömbházakat építettek. Ezt követően, az 1980-as évek végén külföldi segélyszervezetek anyagi támogatásával ismét felújították a székesegyházat. 1991. december 16-án a Basilica Minor kitüntető címet kapta a székesegyház II. János Pál pápától, Tempfli József megyés püspök kérésére.

E. – Leírás:

A székesegyház főhomlokzata teljes egészében Hillebrandt művének tekinthető, még akkor is ha annak két, ferdén a falsíkhöz csatlakozó tornyának alapjait s alsó szintjét még Ricca készítette. A székesegyház főhomlokzatán levő ikertornyok nincsenek szerkezetileg összekötve a hajóval, ezért inkább saroktornyoknak tekinthetők. Rézsút állnak, és eredetileg oszlopos előcsarnokot kellett volna övezniük, amely aztán nem épült meg. A tornyokat vízszintesen erőteljes övpárkányok tagolják három részre. A tornyok alsó részének rusztikás sávozású felületét keskeny kerettel és záródíszítéssel ellátott négyzetablakok törik át. A torony második szintjén a tükörmélyítésű felületek közepén az első szinthez hasonló ablakok láthatók. A 18. század végére jellemző stílus megnyilatkozásai a tornyok domborúan tompított élei. A tornyok legfelsőbb emeletét konzolfejezetű lizénák szegélyezik, s közöttük az enyhe hajlású ívvel lezárt, szalagmotívumos mellvéddel bíró nagy félkörablakok találhatók. A két hagymaszerűen karcusodó, ovális ablakokkal ellátott toronysisak már magában Mária Terézia és II. József korának bélyegét hirdeti.

A székesegyház tornyok szegélyezte főhomlokzatán a Ricca oszlopos és fülkés homlokzata helyett háromtengelyes síkmegoldás lépett elő. A székesegyház főhomlokzatát horizontálisan az erőteljes övpárkány két emeletre tagolja. Földszintjén három ajtó található. A

fesztonos pajzsdísszel koronázott egyenes lezárású főbejárat fölött nagy ovális ablak nyílik, s tőle jobbra és balra egy-egy közös talapzaton álló füzérdíszes jónfejezetű pillérpár emelkedik az övpárkányig. Kétoldalt pillérektől övezve alacsonyabb mellékajtók találhatóak; háromszögű szemöldökük alatt későbarokk konzolokba fűzött fesztonok díszlenek, fölöttük pedig egy-egy vízszintes szemöldökkel lezárt négyzetes ablak található. A homlokzat emeleti részének vízszintes tagolását a földszinthez hasonlóan nyolc jónfejezetű, de azoknál már keskenyebb pillaszter biztosítja. A középhangsúlyt a háromszögű szemöldökös, s kettős ívű füzérel díszített nagy ívelt ablak adja, amelyet egyenes vonalú, vízszintes szemöldökű, s keskenyen keretelt ablakok fognak közre. A hangsúlyos koronázópárkány fölött, az attikaszerű kiugrás közepén háromszögű timpanon emelkedik. A homlokzatot barokk oromzat zárja le, négyzetes lapján konzolfejezetű lizénapárok egy órát fognak közre. Az óra alatt térkitöltő vakolattábla, míg felette feszton és az órányílást keretelésszerűen megtört lezáró oromzati párkány a székesegyház harmadik keresztjét tartja.

Az oldalhomlokzatok leírása Biró József megfigyelése alapján: „A kereszthajó rusztikás és pilléres homlokzattagozása Hillebrandt megoldása. A hosszhajótest boltozatát négy-négy súlyos volutaszerű támasztóív fogja közre, közülük a boltcikkelyek nagy ívelt ablakai nyílnak. Az övpárkány alatt az oratóriumoknak egyszerű lizénákkal tagozott négyzetes ablaksorát, s alattuk a kápolnák félkörívű ablakait találjuk, amelyeket azonban Hillebrandt látott el ívben hajló és záróköves szemöldökökkel. A szentély két oldalán öttengelyes, egyszerű lizénákkal tagolt melléképületek emelkednek, amelyek Ricca tervétől eltérően kétemeletesek, s a második emelet ablakosora az oratóriumokéhoz hasonló. Az övpárkány fölött ismét három támasztóív emelkedik a koronázópárkányig, s középen a szentélyboltozásba vágott nagy ívablak nyílik.”

A székesegyházat arányosan zárja le a melléképületeknek két-két tengelyes hátsó frontja között a szentély kidomborodó apszisa, földszintjén a főoltártár két oldalán található két nagy félköríves ablakkal, közöttük vakolt faltáblával. Az apszis körbefutó övpárkánya fölött középen egy félkörablak nyílik, jobbra és balra két-két, s széleiken újra egy-egy konzolfejezetű háromnegyed pillér tagozza.

A székesegyház alaprajzán az II Gesu félreismerhetetlen hatása olvasható le: széles, egységes teret képező főhajó és kereszthajó, kápolnasorrá alakított két mellékhajó a legfőbb jellemzője e típusnak. A négy-négy oldalkápolna felett a galériák találhatók. A szentélytől balra esik a Szent Kereszt-kápolna, melyet jóval később Széchenyi Miklós püspök (1911–1923) Jézus Szíve-kápolnaként rendezett be. Előteréből a lépcsők a püspökségi könyvtárba vezetnek. A szentélytől jobbra az előcsarnokból a sekrestyébe és a lépcsőkön keresztül a püspökségi levéltárba lehet jutni.

A római katolikus bazilika

„A templomba lépve, a külső tagozás egyhangúságával szemben meglepő ellentétet nyújt a pompás, gazdag, díszítményekkel ékes tér – állapítja meg Biró József. – A fő hatást a széles főhajó képviseli, mely a szentélyen innen a kupolatérben összpontosul. Kár, hogy a négyzetes tér boltozása lapos kupolává alacsonyodott, mert az ablakos tambur híjján egységes középvilágítás nem keletkezhetett. A főhajó boltszakaszainak tíz nagy ívablaka és a homlokzat benyúló ablakai szolgáltatják a székesegyház megvilágítását, míg a többi ablaknyílások inkább tompa, sejtelmes fényeket engednek át s az egész katedrálisnak lefokozott, félhomályos s szinte misztikus ünnepélyességet kölcsönöznek.

A belső tér áttekintése rendkívül világos. [...] Az egész templom belsejét körülövezi a gazdagon profilált hatalmas koronázópárkány, mely kompozitfejes óriási félpillérpárokon nyugszik s melynek törése mindenütt követi a félpillérek kiugrását. A főhajó mindkét oldalát, az orgonakarzattól kiindulva 2–2–2–2–1 ritmusú hatalmas félpillér, a kupola hevederíveit tartó, erősebb pilléreket mindkét oldalon egy-egy összesen nyolc félpillér tagozza. A kereszthajók sarkaiban, valamint a nagy oltárok mindkét oldalán egy-egy, fejezet nélküli lizéna fut végig. A szentélybe nyíló oratórium-ablakok oldalain hasonlóan egy-egy pillér emelkedik, míg a szentélyzáródás ívét tartó, erőteljesebben kiugró pilléreket félpillérek hangsúlyozzák, az utolsó félpillér pedig az apszis belső szélein áll. A főoltár koronázópárkánya bele van építve a főpárkányba.

A főhajó boltozatát öt, egyenként kilenc láb szélességű heveder tagozza, melyek a pillérpárok fölött ívelnek és a két ől széles boltszakaszokat közrefogják. A kereszthajót dongaív boltozza. A szentélyt valamivel szélesebb, hevederkötegeken nyugvó csehboltozás fedi. A főhajó és kereszthajó találkozását jelző négyzetes tér fölött erőteljesebb, tömeges heveder tartja a négy pendentifen [csegelyen] nyugvó, vak laternával [lámpással] bíró lapos kupolát.

A nyolc homályos kis oldalkápolna archivoltjait dór fejezetű félpillérek tartják s a boltozatuk igen lapos csehkupola. A kápolnák átjáróiban a Hillebrandt által 3/4-re falazott kőoszlopok emelkednek; ion fejezetüket fűzerek ékesítik és homlokzati félpillérek formanyelvéhez simulnak.

A főbejárat fölött archivoltokon nyugszik a hármas boltozású, s ívelt vonalban kiugró orgonakarzat. Mellvédjét 3–3 fűzeres ion pillér

tagozza, s a párkányzat fölött szalagmotívummal díszített és oválisan stilizált ballusztrád húzódik.

A részletekben mindenütt Hillebrandt formakészlete jut érvényre, így a kereszthajó oltarai mögött körülfutó karzat konzolféjezetes pil-lérein, a közeikben nyíló ovális ablakoknak az oratóriumok ívben záródó nyílásai fölött ismétlődő füzéres díszítményein. A szentélybe nyíló két ablakot fogsoros tímpanon koronázza, szemöldökük és mellvédjeik feszonokkal ékesek. A Hillebrandtra jellemző szalagmotívum-mal találkozunk a kereszthajó karzatain, az oratóriumok mellvédjeinek balluszterjein éppúgy, mint a nagy toronyablakok parapettjein. A stukkódíszítés általában szegényes: a kapiteleken és a feszonokon kívül még csak a kupola hevederjeinek kiindulópontján és közepén pihen egy szerény virágfüzéres stukkódísz. A stukkó szegénységét azonban bőven pótolja a pazar aranyozás és márványozás, valamint a dekoratív és figurális frskódíszítés, melyek a templom belsejét valóban ragyogóvá varázsolják.”

F. – Értékelés:

Kétségtelen, hogy a katedrális tér- és tömegmegoldásában Ricca műve. Mindaz, ami ettől a tervtől eltér, a későbbi Hillebrandt-jelentésekben pontról pontra figyelemmel kísérhető. A kupolának a nyeregvető alá süllyesztése, a tornyoknak, azok ablakainak, tagozásának, az óra elhelyezésének megváltoztatása, s általában a formáiban gazdagabb olasz barokkból copf stílbe való átöltöztetése a később megjelenő Hillebrandt műve. A székesegyház összességében nézve Biró József általános érvényű megállapítása szerint: „Hatalmas mérete [68 méter hosszú, 30 méter széles, a boltozatok magassága 24 méter] ellenére sem tartozik a legszebb 18. századbeli magyarországi barokk-templomok közé, aminek két fő oka a stílusegység hiánya és a helytelen arányok. Hillebrandt szelleme, mely a templom egész külső tagolását vezette, nem számolt a nagy falfelületek arányos betöltésével. Áll ez különösen a város felé forduló déli főhomlokzatra. A széles és impozáns középrész aránytalanul csenevész tornyok fogják közre, s ez különösen profilban s nagyobb távlatokból nézve feltűnő. A templom roppant tömegéhez képest túl alacsonyak a 61 méter magas tornyok. Bár elhelyezésük Ricca terve szerint történt, alacsonyságuk az

építkezés elhúzóadásának és a befejezés sürgetésének rovására írandó. Hillebrandt kényelmes, leegyszerűsített palotastílusa különben sem egyezett meg az olasz barokk magasbatörő s égbenyúló lelkeségével. nagy tömeghatásával és mozgalmasságával. A váradi székesegyház terjedelmes, sárgára vakolt s fekete sodronyos ablakkivágásokkal megosztott, kissé unalmas homlokzatán a vízszintes párkányzatok tömör hangsúlya már nem lefojtott szenvedélyeket, hanem a századvég nyugalomra vágyó klasszicizálását tükrözteti. A részletekben a késői copf stílelemei jelentkeznek.

Minden bírálattal ellenére a katedrális joggal sorolták be a különleges értékű A kategóriájú műemlékek sorába.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradi püspökök a száműzetés s az újralapítás korában 1566–1780 Debrecen*, 1935.
- Bunyitay Vince–Fodor József: *Székesegyházi Bazilika Nagyvárad*, 1999. /Partiumi füzetek. 11./
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Fodor József: *A nagyváradai székesegyház története* Nagyvárad, 2004.
- Kelényi György: *Franz Anton Hillebrandt* Akadémiai Kiadó. Bp. 1976. /Művészettörténeti füzetek. 10./
- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
- Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok és kora 1672–1732* Kalocsa, 1933.
- Némethy Gyula: *A nagyváradai róm. kat. székesegyház* Nagyvárad, 1942.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építésze* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./

- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai* PBMEB. Nagyvárad, 2004. /Partiumi füzetek. 30./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.
- Péter I. Zoltán: *Huszonnyolc év története* [A nagyvárad-i római katolikus székesegyház felszentelésének 225. évfordulója] In: *Várad* (Irodalom, Művészet, Társadalom, Tudomány) Nagyvárad, 3. sz. 2005.

A. – Elnevezése:

RÓMAI KATOLIKUS PÜSPÖKI PALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

192. BH-II-m-A-01042.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Şirul Canonicilor (Kanonok sor). Az utca régebbi elnevezései: Stadionului (1966–1994), Hoch János (1945), Pázmány Péter (1940), Bulevardul Bucureştilor (1931), Şirul Canonicilor (1920), Káptalan sor (1859).
- Az épület rendeltetése: római katolikus püspöki palota.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1761–1777
- Stílus: klasszicizáló barokk
- Tervező neve: Franz Anton Hillebrandt
- Kivitelező neve: Johann Michael Neumann
- Az épület eredeti rendeltetése: római katolikus püspöki palota
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A püspöki palota építését Patachich Ádám püspök (1759–1776) rendelte el. Patachich nem volt megelégedve a Szent László téri püspöki lakkal, emiatt új rezidencia építését határozta el. Szándékát nem csak az motiválta, hogy a többi főpap és főúr palotájához hasonló pompájú

rezidenciát építsen, hanem széles körű művelődési és társadalmi szempontokat is figyelembe vett: zeneakadémiát és színpadot is szándékozott ugyanitt felállítani.

A püspöki palota alapjainak kiásásához 1761 őszen fogtak. az ünnepélyes alapkőletételt 1762. május 23-án tartották. Az alapkőletételi okmányban szerepel a palota tervezője: Franz Anton Hillebrandt neve is. Az építkezés felügyelője akárcsak a székesegyháznál itt is Johann Michael Neumann volt.

Franz Anton Hillebrandt több tervet is készített. Az elsón – Biró József szerint – még csak egy 64 méter hosszú és 16,21 méter széles főépület, és 23,4 méter hosszú szárnyépület látható. Ezt a nagyváradi székeskáptalan levéltárában találta meg Biró József, dátum és levéltári bejegyzés nélkül. Amint az Bunyitay is leírta: a valóságban egy 102,3 méter hosszú, 20,75 méter széles, két szárnyában egyenként 42,9 méter hosszú, és 16,05 méter széles s a föld színe felett mindenütt 16,4 méter magas, kétemeletes palota tervének építéséhez kezdtek Johann Michael Neumann felügyelete alatt. A későbbiekben Kelényi György kétségbe vonja azt, hogy a Biró által idézett tervrajz, a váradi püspöki rezidenciához készült volna. „Még ha a feltevés igaz is, a kis méretek s a későbbitől eltérő háromtraktusos, középfolyosós földszinti alaprajz arra engednek következtetni, hogy az első szerény, nem elfogadott, csakhamar díszesebbre változtatott tervvel állunk szemben” – vélekedett Kelényi György.

Hillebrandtnak a palota számára készített kilenc ismert tervrajzát annak idején nem találta meg Biró, csupán az 1796. évi okmányok mellékleteiként két rajzot – a földszint, illetve a főemelet alaprajzát –, de dátum és szignatúra nélkül, de ezeket kétségtelenül Hillebrandt munkájának tartotta. Újabban e tervrajzok K, L, M, N, O, P, Q, R, S. jelzéssel előkerültek, amely megkönnyíti a palota építéstörténetének felidézését, illetve hitelesebben lehet összevetni a terveket a már megvalósult rezidenciával.

Amint a székesegyház építéstörténeténél olvasható volt, 1769-ben a királynő leküldte Váradra Koller József János kamarai tanácsost Hillebrandt, akkor már udvari építésszel együtt a püspökségi építkezések elhúzódásának kivizsgálására. Hillebrandt szerepe a nagyváradi kiküldetésben az volt, hogy vizsgálja meg az építkezések

állapotát és egyszerűbb, kevésbé költséges épület tervét készítse el. Ennek az építész eleget is tett, és az 1769. július 22-én kelt nagyváradi feljegyzésükhöz mellékelte a tervrajzokat is. Az általa javasolt módosítások nagyjából a következők voltak: az istállók és kocsiszínek kerüljenek az alsó gazdasági udvarba; a főépület homlokzatáról maradjanak el a díszvázák, szoboralakok, a homlokzati erkély és más díszítések; a főépülethez csatlakozó galériák (emeletes, árkádos összekötő építmények), a palota homlokzatáról hagyják le a költséges díszítéseket, és más egyszerűsítések is javasolt. A beadvány áttanulmányozása után a kancellária a királynőhöz intézett felterjesztésében újabb költségkímélő egyszerűsítéseket is javasolt: a túl magas tetőzet egyszerűsítését (csak a középrizalit feletti rész emelkedjen ki), a palota folytatását képező, a székesegyházig, illetve onnan a kanonoki házsorig vezető galériák elhagyását. E javaslatok is meghallgatásra találtak, így a székesegyház dísztelenebb formában épült meg, galériák nélkül, ezáltal a barokk építészetünk egy nagyszabású épületegyüttesel lett szegényebb.

A palota építése Patachich Ádám püspök ösztönzésére jól haladt. A régi püspöki lak 1773. március 5-én kigyúladt, amely jókékonan befolyásolta a püspöki palota építésének ütemét. Feljegyezték, hogy: „Magán a palota fedélzetén egy egész tölgyerdő fája van. [...] A vasat a püspökségi vashámorok, az üveget a püspökségi üvegyárák szolgáltatták; amiből a legtöbb kellett: a mész, a téglá – például 1768-ban 771 ezer téglá s 309 szekér meszet építettek be – azt az uradalom fájával égették; s uradalmi, szegődött lakatossal, asztalossal stb. dolgoztattak.”

A püspöki palota építése 1776 tavaszán annyira előrehaladt, hogy az ácsok, a kőfaragók munkájukat már bevégezték, a kőművesmunka is már csak az épület balszárnyának belsejére szorítkozott. A többi részen már a festők, a díszítők dolgoztak. Mária Terézia 1776. április 8-án kalocsai érsekké nevezte ki Patachich Ádámot, aki fájó szívvel hagyta el Váradot, a teljesen el nem készült rezidenciáját.

A püspök távozása a palota építésének ideiglenes megakadását okozta, de ekkor már közel állt a befejezéséhez, amint arra a Hillebrandt 1776 nyarán megejtett váradi szemléje után készített jelentéséből is következtetni lehet: „A még elvégzendő munkálatok jobbadán egyes termek s homlokzatrészek bevakolására, végső kisimításá-

ra, a padlózat, üvegezés, asztalos, lakatos, kályhás, stb., stb. munkákra szorítottak. A kápolna oltárával, oltárképével s falfestményeivel szintén elkészült.” Az 1777. év folyamán ezeket a munkálatokat is elvégezték, és a püspöki rezidencia a hetvenes évek végére teljesen elkészült új püspökre várva.

A püspöki palota a továbbiakban 170 éven keresztül eredeti rendeltetésének megfelelően használták. A második emeleten 1929–1949 között a Borromei Szent Károlyról elnevezett egyházmegyei teológia is helyett kapott. Miután 1948-ban államosítják a püspökség birtokait, bezárták a teológiai főiskolát a püspöki palotát is el kell hagynia az egyháznak, ahová görög politikai menekülteket telepítenek, akik rövid időn belül szinte teljesen „felélték” ezt a páratlan műemlék épületet. 1963-ban a város átveszi a püspöki palota használati jogát, a tulajdonjog továbbra is a püspökségé marad. A hatóság ugyanis kieroszakolt egy „ajándékozási” nyilatkozatot az egyház részéről, amely a Szentszék beleegyezése nélkül a palota tulajdonjogáról nem dönthetett.

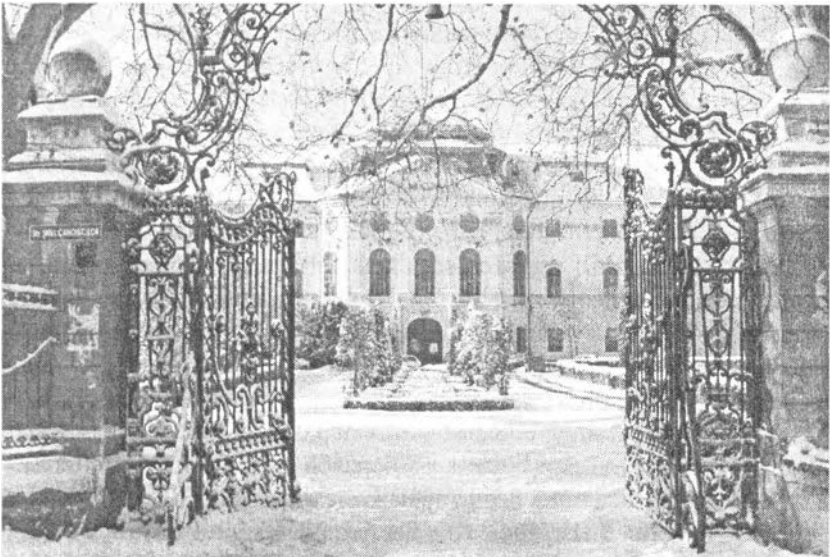
A püspöki palotát 1965–1971 között restaurálják, majd a falai közé 1972-ben a Körösvidéki Múzeumot költöztetik be. A rendszerváltást követően a Szentszék által kinevezett Tempfli József megyés püspök hosszas harcot folytat az egyházi javak, többek között a püspöki palota visszaszerzéséért. Nyolc évig tartó pereskedés kezdődött, amely 2004. július 9-én zárult le, a Legfelsőbb Bíróság végleges határozatával: a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség a palota tulajdonjoga mellé megfellebbezhetetlenül és visszavonhatatlanul visszakapta a használati jogot is, de 2006-ban még csak részlegesen költözött ki a múzeum.

E. – Leírás:

A püspöki palota főhomlokzata északkelet felé néz. A 25 ablakos főhomlokzat hangsúlyát az erőteljesen kiemelkedő középrizalit adja, amely két oldalán egy-egy kéttengelyes, kevésbé kiugró rizalit található. A sarkokon a főhomlokzatot az előbbiekhöz hasonló rizalitok zárják le. A külső tagozás változatosságát a vakolás is hangsúlyozza, amely a középrészen sima, miközben a kiugró részek földszintjei rusztikaszerű sávozást kaptak. A domborúan kiemelkedő középrizalit földszintjét három kapu töri át: egy középső nagyobb ívelt és két

egyenes lezárású kisebb kapu. A két kisebb kapu felett négyzetes keretben kettős ívbé hajló fűződíszítmény található. A főkapu mindkét oldalán erősen kiemelkedő, ferdén forduló lizénák húzódnak; triglifdíszes fejük konzolszerűen emelkedik ki, s míg egyrészt a díszes kovácsolt vas lámpakart tartják, szabad tetejükön fűzőes urnák díszlenek. Az erőteljes övpárkány feletti emeleti részt jónfejezetű pilaszterkötegek tagozzák függőlegesen. Közöttük öt hatalmas félkörívű ablak nyílik; mellvédjükben ballusztorsor, míg egyenesvonalú szemöldökük alatt gazdag fesztondísz húzódik. Fölöttük öt zsalulemezes ovális vakablak foglal helyet, melyek tetején szerény fűződísz látható. A középrizalitot háromszögű timpanon koronázza, amelynek mezejében egykoron Patachich Ádám püspök címere volt. A középrizalitot kimagasló hármas törésű és két nagy zsaluleveles ablakkal ellátott manzárdtető fedi.

A középső kiugrás két oldalán levő rizalitok és a sarokrizalitok kéttengelyesek. Sávozott földszintjükön két-két szegmensíves ablak található. Az emeleti részt a széleken egy-egy, középen pedig közös

A római katolikus püspöki palota

talapzaton nyugvó kettős jón fejezetű pilaszter fogja össze. Az első emelet ablakai félkörívesek, háromszögesen összehajló páros ívű szemöldökeikben stukkó szoborfejek foglalnak helyet, s ezek fölött a szemöldök párkányvonalát kétszárnyú kendő zárja le az ablakok díszítését. A második emelet ablakai jóval szerényebbek és kisebbek, felső sarkaikon egyhe legömbölyítéssel. Záróködíszük felső díszítései már a pilaszterektől tartott kapitellzónába hatolnak. A négy kéttengelyes rizalidot kettős törésű, a tetőgerinc felé nem emelkedő tetőzet fedi.

A sarok- és középrizalitok közötti hat-hat tengelyes középrész emeleti részét egyszerű lizénák tagozzák. A földszintet szegmensívű, míg az első emeletet félköríves ablakok sora töri át. Ez utóbbiak fölét kartusokkal és fűzérdísszel ékesített, ívelt szemöldökök domborodnak. A második emelet ablakai egyszerű négyzetes ablakok, egyenes szemöldökkel. A tetőrész vízszintes ereszes lezárású, és összefüggő nyeregtetős, amelyet csak az erőteljes középrizalid felett emelkedő önálló manzárdtető tör meg.

A hátranyúló oldalszárnak külső tagozása tizenhét tengelyes, ebből mindkét sarkon és középen három-háromtengelyes rizalittal. A sávozott földszinti rész feletti szélső rizalitokat pilaszterek, a középső rizalidot egyszerű lizénák, míg a négy-négytengelyes közöket kétemeletnyi vakolt faltáblák tagolják. „Feltűnő, hogy a déli szárnyon [a Petőfi park felőli oldalon] a pavillonokon egyszerű dórfejes rendek láthatók, s szintúgy az északi homlokzat legelső pavillonjának középső részén két félpillér dórkapitelles – s mivel az északi szárny jónfejezetei is igen rossz állapotban vannak, valószínű, hogy valamely tatarozás alkalmával, egyszerűség kedvéért nem mintázták újra a kapitelleket, hanem egyszerű dórfejjel helyettesítették azokat; a pedáns Hillebrandtól ilyen tervszerűtlenység legalább is szokatlan” – állapította meg Biró József.

A püspöki palota 11,10 méter széles kapualja, tulajdonképpen egy hatalmas csarnok, amelyet lapos boltíveit középen két iker faloszlop tart. Ettől jobbra nyílik a bejárás a fölépcsőházba. De innen nyílik két irányban az udvarra néző négy méter széles földszinti folyosókba is a bejárás. A palota belsejének további ismertetésére Bunyitay Vincét hívjuk segítségül: „Az emeletekre öt lépcsőzet vezet: egy fő-, egy mellék- és három csigalépcső; az utóbbiak ketteje a földalatti helyiségekbe

is levisz. A főlépcsőház, azon kor divatja szerint, tágas, világos, kényelmes, emellett még pompázó is. Felérve az emeletre, szárnyas tölgyfaajtókat látunk jobbra is balra. Ez utóbbin egy tágas, háromablakos előcsarnokba jutunk, melynek ismét balkéz felőli oldalán az egyetlen szárnyas ajtó a palota dísztermébe vezet. Ez a második emelet tetejéig érő 12,20 méter magas, 19,30 méter hosszú és 11,75 méter széles terem középépülete a palotának, mely fölött a fedélzet kupolája emelkedik. Keleti oldalát a palotának öt, legnagyobb ablaka töri át. [...] Az oldalfalakat hármás és kettős, rómaiás fejezetű pillérek díszítik; a mennyezet tükrös domború díszítései is már készek. [...] A főteremből jobbra és balra egy-egy szárnyas, tölgyfaajtó nyílik a palota előrészének jobb- és baloldali osztályába. Mindenik osztály öt, egymásba nyíló teremből áll. Patachich a székesegyház felől való osztályt szemelte ki a váradi püspökök lakául. Ez oldalra helyezte a főlépcsőzetet; itt még a folyosók is gazdagon vannak díszítve; itt vannak a tágas, előszobás fogadó termek; itt van a park s az egyik csigalépcső, mely a belső termekből oda vezet, és ami fő, itt van, de már a jobbszárnyon a kápolna is.

Ez is, mint a főterem, két emeletnyi magas, de annál 2,32 méterrel alacsonyabb. Hossza 11,50, szélessége 8,82 máter. Világosságát alant két nagy s fenn két kisebb ablakból nyeri.[...] Oltára Bihar megyei, vaskohi színes márvány. [...] A kápolnán túl e szárnyon még két szoba, egy másik csigalépcső, s legvégül egy négy teremből álló lakosztály van.

A főterem másik oldalán levő osztályban, az előrészen szintén öt terem nyílik egymásba. Ezek eleje, mindjárt a főterem mellett, a középület egyik pavillonját egészen elfoglalja. Nagyságra nézve a palota második terme. Alatta a földszinten hasonló nagyságú terem van, nagy kőbelleltű ajtóval, amilyen nincs több az egész épületben. Az ajtó szemöldökén megvan a felíratnak szánt kőlap is, de sajnos üresen. Patachich e termet, a főbejárat mellett mindjárt a legelsőt, valamely közművelődési tényező: a könyvtár vagy éppen a színpad számára szemelhette ki. E termen innen kanyarog fel az emeletekre és száll alá a földalatti helyiségekbe a harmadik csigalépcső; túl rajta pedig a folyosó végén előtűnik a palota második lépcsőzete. A főlépcsőzet csak az első emeletre, tulajdonképpen csak a főterembe s a palota urának

lakosztályába vezet; a második lépcső a harmadik emeletre is. [...] Az egész palotában a földszinti helyiségekkel együtt 90 kisebb-nagyobb terem és szoba van; a földszinten 32; az első emeleten 28; a második emeleten 30.”

F. – Értékelés:

A püspöki rezidencia Hillebrandtnak a legnagyobb szabású alkotása, amely feltűnő művészetének minden jellemző elemét, mind tömegalkotásban, mind tagozásban.

„A püspöki palota U alakú alaprajza a cour d'honneur-ös francia kastélytípus osztrák közvetítéssel Magyarországon meghonosodott változata. Az alaprajzi rendszer a nálunk általánossá vált elrendezést követi. A teremsor és az előtte, az udvari oldalon végigfutó folyosó a mintaadó gödöllői kastély óta a magyarországi vidéki kastélyok szokásos téralakítása. A homlokzati séma a bécsi palotahomlokzatok rendszerét ismétli. [...] E homlokzati rendszert nem a megmozgatott faltömegek, hanem a síkszerűség jellemzi. Földszintje talpazatszerű, a kiemelt piano nobilit és az alárendelt második szintet lizénák kapcsolják össze. A nagyváradi palota homlokzata közvetlenül kapcsolódik az osztrák művészethez: a magyarországi kastélyokon, palotákon előzményeit nem találjuk. Az épületegyüttes részletei, a formák, a motívumok gazdagsága, változatossága reprezentatív megjelenést kölcsönöz az épületnek. E gazdagságot Hillebrandt tulajdonképpen kevés eszközzel éri el: az ablaknyílások, szemöldökök változó kialakításával, az egyes homlokzatszakaszok építészeti motívumainak differenciálásával. A homlokzaton Hillebrandt első, a barokkhoz kapcsolódó stíluskorszakának jegyeit ismerhetjük fel, a középrizalit dekoratív, ovális ablakaival, az íves nyílászáradékokkal, a hajlított vonalak használatával. A világos, áttekinthető homlokzatalakítás Hillebrandt alapos felkészültségére, a hagyományok ismeretére vall, de egyúttal a mester túlságosan mérlegelő pedantériára hajló egyéniségét is elárulja.” (Kelényi György)

Besorolása a kiemelkedő történeti és esztétikai értéke miatt különleges értékű, országos jelentőségű A kategóriás műemlék.

G.– Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Kelényi György: *Franz Anton Hillebrandt* Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. /Művészettörténeti füzetek. 10./
- Lajos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
- Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok és kora 1672–1732* Kalocsa, 1933.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építészete* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

KANONOK SOR

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

239. BH-II-a-A-01081.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Șirul Canonicilor (Kanonok sor) 7–25. Az utca régebbi elnevezései: Stadionului (1966–1994), Hoch János (1945), Pázmány Péter (1940), Bulevardul Bucureștilor (1931), Șirul Canonicilor (1920), Káptalan sor (1859).
- Az épületek rendeltetése: püspöki lak, plébánia, illetve a Bunyitay könyvtár, a Tibor Ernő Galléria, a Szent László Gimnázium, a Caritas Catolica, a sajtókollégium és egyéb intézmények székhelye.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1730–1875
- Stílus: klasszicizáló barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: kanonoki lakások
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A püspöki rezidencia kertje előtt húzódó út mentén található a Kanonok sor, vagy ahogy még nevezik a Káptalan sor. Tíz, egyemeletes épület s majdnem mind különböző időben épült, ami a házak homlokzatának változataiban fel is ismerhető, a földszinten végighúzódkó árkádsoros folyosó azonban az épületeket érdekes térhatású, távlatos egységbe fogja össze. A kanonokok házáinak építését Forgách Pál püspök rendelte el, 1751. augusztus 2-án Pozsonyban kelt dekrétumával, amikor is felszólította a káptalant, hogy költözzön az új székesegyház mellé. Az első házat Alapy János kanonok (1763–1758) építtette, később a többi is ehhez az épülethez igazodott. A mai számozás szerint ez a 7. szám alatti ingatlan. Hozzá

csatlakozott az 1750-es évek végén, az 1760-as évek elején a mindenben hasonló 9. szám alatti kanonoki ház. A harmadik, a 15. szám alatti épület az előzőtől, mintegy 20 öllel (körülbelül 38 méterrel) északabbra épült az 1760-as években, az akkor még a székesegyház felé, derékszögben futó út oldalán. Ez a három ház létezett 1769-ben, amikor Franz Anton Hillebrandt és Koller József János Váradon járt ellenőrző úton. Ekkor az újonnan építendő papnevelde számára alkalmas helyet kerestek. Hillebrandt a szemináriumot a kanonoki házak sorába akarta illeszteni. Az U alakúra tervezett épület oldalhomlokzatával csatlakozott volna a már megépült kanonoki házakhoz (a mai 9. és 15. szám alatti házakhoz), míg főhomlokzata a térre merőlegesen futó kis utcára nézett volna. A terv szerint a főhomlokzatot két kilenc tengelyes szakasz s köztük négytengelyes domináló középrizalit képezte. A kilenc tengelyes keleti oldalhomlokzat előtt – a kanonoki házakhoz hasonlóan – árkádos folyosó fut. Erről az oldalról nyílik egy bejárat, s egy kocsíáthajtó is. Hillebrandt a homlokzat teljes mértékében a szomszédos kanonoki házak kialakítását követte. A ter-

A Kanonok sor

ven emeletes, nyeregterővel lezárt épület látható. A homlokzat előtt árkádsor fut végig, melynek pilléreit toszkán pilaszterek díszítik. Az emeletet is toszkán pilaszterek tagolják. Mélyített mezőkben nyílnak az egyszerű, dísztelen ablakok. A szeminárium épületét, annak ellenére, hogy a tervet jóváhagyták nem építették meg, helye egészen 1863-ig pusztá térként állott a káptalani házak sorában. Egészen 1776-ig mindössze az előbbi három, a 7., a 9. és a 15. szám alatti ház épült meg. Patachich Ádám püspök távozása után az új püspök kinevezéséig bizonytalanság uralkodott el, és még az is felvetődött, hogy fel kell-e építeni a még hiányzó kanonoki házakat a meglévő három mellé. De hamarosan döntés született: az építkezéseket folytatják. Legalább is erre lehet következtetni a kancellári iratok közül előkerült, 1777-ből való vádaskodó névtelen levélből, amely szerint ekkor már négy ház készen állott, s három épülőfélben volt, de az utóbbiakkal senki sem törődik. Biró József ebben a három épülőfélben levő házban a mai számolás szerinti 21., 23. és 25. számú házat vélte felfedezni. A negyedik ház, amely 1777-re már elkészült a 17. számú lehetett.

A tíz ház közül tehát hét a 18. század nyolcvanas éveinek elején készen állott, s a sorban hiányzó három ház építése a 19. század második felére maradt. A tervbevett szeminárium üres helyére egyszerre épült két ház – a 11., és a 13. számú – 1863-ban. Legutoljára 1875-ben épült fel a 19. szám alatti ház.

E. – Leírás:

A legrégebbi, a 7. szám alatti Alapy-ház öttengelyes homlokzata a püspöki palotára néz, oldalhomlokzata kéttengelyes. A tömör, dísztelen épület emeletén négyzetes ablakok sora húzódik, földszintjén pedig erős, zömök pillérekkel alátámasztott csehboltozatos folyosó fut végig, melyeket záróköves árkádok nyitnak a homlokzatra. Az ablakközöket alig kiemelkedő lizénák tagolják, melyek a pillérek törzsén is végigfutnak. A homlokzat dísztelen, puritán, egyszerű, csupán az ablakok és a párkányzatok profilja ad némi változatosságot. Udvari szárnya későbbi toldás eredménye.

A melléte levő 9. szám alatti hattengelyes ház mindenkben hasonló az előzőhöz. Úgyszintén hattengelyes a 15. szám alatti ház, de homlokzattagolásának egyes részleteiben már eltér az előző kettőtől; a pil-

léreket a földszinten már nem tagolják lizénák, csupán az övpárkány fölött, s az árkádok zárókódísz is más. Teljesen hasonló azonban az utóbbihoz a szomszédos 17. szám alatti ház, amelynek homlokzata öttengelyes. A 17. század utolsó harmadában még felépült a 21., 23., és 25. szám alatti kanonoki ház is. Ezek egyaránt hat-hat tengelyesek, a földszintjükön nincs lizéna, a zárókódísz egészen az övpárkányig ért. A 25. szám alatti ház az ablakok mellvédjében és profiljában egyes részletekben eltér a másik kettőtől.

A sorból hiányzó három ház, közül kettő, a 11. és a 13. szám alatti 1863-ra épült fel. Mindkettő hat-hat tengelyes, pillérei karcsúbbak az Alapy-háznál levőknél, árkádjaikon kis zárókódísz látható. Itt az ablakok már szegmensívesek, és ívelt szemöldökpárkány zárja le őket. A főpárkány alatti képszék fut végig, s az egyes ablakok fölött páros mérművek láthatók, jelezve a 19. század második felének gótizáló törekvését. A legkésőbb, 1875-re felépített ház a 19. szám alatti. Négy magasabb ívből álló, zárókőnélküli árkádos földszint fölött nyílnak a szegmentálishoz keretelt, s ugyanilyen szemöldökkel bíró, de négyszögletes nyílású ablakok. Itt is megfigyelhetők a főpárkány alatti páros mérművek, de az előző két ingatlannál láthatótól eltérő ornamentikával. Közös a három 19. századi ingatlannál az is, hogy az emeleti ablakai között nincsenek lizénák.

A Kanonok sort egészen 1948-ig karbantartották, de miután több házból is ki kellett költöznie az egyháznak, állaga megromlott. Az 1980-as években felmerült az is, hogy lebontják. A rendszerváltást követően az épületeket felújították és a püspökség közhasznú intézmények használatába adta a legtöbb ingatlant.

F. – Értékelés:

A tíz ház, összesen ötvenhat árkádívének messzibevesző sora, különösen a boltozatos folyosók alatt nyújt érdekes hatást. Ennek a folyosósornak térhatása, a maga egyszerű, fehér dísztelen meszelésében is megkapó. A káptalansor stílusa teljesen elütő a környező épületektől, a székesegyháztól és a püspöki palotától. Az árkádsoroknak bizonyos magyaros jellege van, hagyományai Erdélybe nyúlnak vissza, ahol ezek a „lábas-házak” a 17. és 18. századi kastélyok, kuriák, udvarházak reminiscenciáit idézik fel. A Kanonok sor

sajátos, magyar ízlés s magyar szellem jeleit tükrözteti, amely a barokk korban, Mária Terézia és József császár idejében, az elnemzetieltetés korában egyébként alig hallathatta hangját. (Biró József)

A Kanonok sort a különleges országos jelentőségű A kategóriás ingatlanokhoz sorolták, amit történeti és esztétikai értéke egyaránt igazol.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A várad püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Kelényi György: *Franz Anton Hillebrandt* Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. /Művészettörténeti füzetek. 10./
- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építésze* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

IRGALMAS REND KÁPOLNÁJA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

237. BH-II-m-A-01079.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Republicii út 33. Az utca régebbi elnevezései: Rákóczi (1940–1945), Regele Ferdinand (1920), Rákóczi (1900), Fő utca (1890), Nagy utca (1727).
- Az épület rendeltetése: római katolikus kápolna.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1754–1760
- Stílus: barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: irgalmas rendi kápolna
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A kápolna építését 1754-ben kezdhették el, és 1760-ban már elkészülhetett, ugyanis az alapítóját, Gyöngyösy György kanonokot annak kriptájába temették, de a kápolnát majd csak 1765-ben szentelték fel. Ennek a Nagyvárad egyik legérdekesebb 18. századi barokk stílusú műemlék kápolnájának a tervezője, akárcsak az irgalmas rend kórházáé ismeretlen. A sokáig használaton kívül levő és igen elhanyagolt kápolna kívül és belül a falán elhelyezett márványtábla tanúsága szerint: „1986-ban Tempfli József c. apát plébános által megújított”.

E. – Leírás:

A nyugati oldalával az irgalmas rendi kórházhoz épített kápolna főhomlokzata a kórház udvarára, észak felé néz. Bejárata az alig kiemelkedő középrizalitban nyílik, felette finoman díszített, ívbén záródó ablak található. A homlokzat legömbölyített sarkain két-két, egymás felett elhelyezkedett kis ablak nyílik a toronyfeljárókra. A

főpárkány felett hajlott ívű, volutás oromfal emelkedik, közepén egy tipikus barokk ablakkal. A főpárkány felett két oldalt karcsú, négyszögletes, sarkain lecsapott tornyok emelkednek. A tornyok félköríves szemöldökös ablakai a négy égtály felé tekintenek. A tornyokat magas, hegyes, karcsú gúla alakú bádogsisak fedi. A homlokzati koronázópárkány és a torony ablakai közötti tükörmélyítésű falfelület már a késő barokk jellegzetessége. Az oldalhomlokzatok külsején szembetűnik a kupolabolt körüli tambur és a sajátos alakú bádoggal fedett kupola, mely harmonikusan egészíti ki a kápolnának minden ízében finom és művészi összbnyomását.

Irgalmas rend kápolnája

„A kis méretű (21.80 méter hosszú és 14,30 méter széles) kápolna – amelynek tervezője igen fejlett, finom arányérzékről tett tanúbizonyságot –, tulajdonképpen egyetlen kis hajó, melyet a szentély és az orgonakarzat között elliptikus kupolatér metsz ketté, s ad a kápolnának centrális elrendezésű jelleget. Az orgonakarzat fölött egy-egy, a szentélyben két-két, s a szentélyzáródásban ismét két félpilléren nyugszik a kápolna egész belsejében körbefutó főpárkány. A kápolna dongaboltozását lapos ellipszoid kupolaboltozás szakítja meg. Az orgonakórust és a szentélyzáródást hevederek tagozzák, a szentélyzáródás boltozása ívbordákon nyugszik. A belső teret a kupolatér és a szentély fülkéi teszik még változatosabbá. A világítást a homlokzat s a szentély ablakai szolgáltatják. [...] E későbarokk stílusú, kecses tagozású kápolnának külön jelentőséget ad az elliptikus kupolabolt, ami szerkezeti s falazási nehézségeinél és fesztávólánál fogva a ritkább boltozati típusok közé tartozik.” (Biró József)

F. – Értékelés:

Nagyvárad egyik legérdekesebb 18. századi barokk stílusú szakrális épülete éppen az irgalmas rend kápolnája, az elliptikus kupolaboltozattal. Talán ezért is vélekedtek sokan úgy, hogy e templom még a török korból maradt meg, ami téves, hiszen a dokumentumok egyértelműen igazolják, hogy a 18. század derekán épült.

Esztétikai és történeti értéke egyaránt jelentős, műemléki besorolása: különleges értékű országos jelentőségű A kategória.

G. – Bibliográfia:

Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.

Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.

Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.

Chișor. Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.

Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építésze* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

Sabău, Nicolae: *Contribuții la cunoașterea arhitecturii baroce din Oradea [Hozzájárulás a nagyváradai barokk építészet megismeréséhez]* In: *Crisia* XIV. Oradea, 1984.

A. – Elnevezése:

IRGALMAS REND KÓRHÁZA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

236. BH-II-m-B-01078.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Republicii út 33. Az utca régebbi elnevezései: Rákóczi (1940–1945), Regele Ferdinand (1920), Rákóczi (1900), Fő utca (1890), Nagy utca (1727).
- Az épület rendeltetése: egészségügyi intézmény.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1761–1770
- Stílus: barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: irgalmas rendi kórház és rendház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Akárcsak az irgalmas rendi kápolnának, a kórháznak is Gyöngyös György kanonok volt az alapítója. A kanonok előbb munkaképtelenné vált váradi nemes és polgáremberek, utóbb azonban csak asszonyok számára akart menedékházat állítani. E célból 1753-ban a Kapucinus (ma Moşoiu) utca 20. szám alatti saját házát szemelte ki. Forgách Pál püspök Olasziban kórházat szeretett volna létesíteni, ezért ingyen telket is felajánlott Gyöngyös tervéhez. A kanonok a püspök felajánlott telkét elfogadta, s azon egy tornyos templom, s ezzel összeköttetésben egy emeletes ház építéséhez fogott. A betegeskedő Gyöngyös kanonok végrendeletében összes vagyonát, még ingóságait is a Várad-Olasziban az irgalmasrendűek gondviselése alatt felállítandó kórháznak hagyta. E hagyatékot az irgalmas rend Váradon levő tagjai 1760. szeptember 6-án ünnepélyesen átvették; maga a rend, valamint Várad püspöke, Patachich Ádám jóváhagyta; a királynő pedig 1761. július 7-én kelt oklevelével megerősítette.

Először 1754-ben a kápolnát kezdték el építeni. A kápolna nyugati falához 1761-ben hozzáépítették a rendház udvari szárnyát. 1766-ig

megépítették a boltozatos termek egy részét, amelyekben már elszállásolhattak néhány szerzetest, de helyet kapott ugyanitt egy betegszoba is. 1766 augusztusától folytatják a többi terem – az oratórium (imaterem), az ebédlő (refektórium) és a házfőnök (perjel) szobájának – építését. A rendház és kórház udvarra néző szárnya 1770 szeptemberére készült el. A gyógyszerári rész 1769–1770-ben épült fel. A kórház később több ágyalapítvánnyal bővült, így Paál Gáspár kanonok adományából épülhetett fel 1792-re az utcai szárny nagyobbik része.

Az épületet kórházként működtették több mint kétszáz éven keresztül. A kommunizmus évtizedei alatt a megyei kórház orr-fülgégszeti és szemészeti részlege működött itt. A rendszerváltást követően az egészségügyi igazgatóság székhelye. A harmadik ezredév első évtizedében visszakarta az irgalmas rend.

E. – Leírás:

Az irgalmas rend kórházának utcára néző emeletes főhomlokzata összesen kilenc tengelyes, amit sarkain az alig kiemelkedő háromhárom tengelyes rizalit hangsúlyoz. Eredetileg minden díszítő elemet nélkülözött, hasonlóan az udvari homlokzathoz. Az 1920-as években a

Irgalmas rend egykori kórháza

földszintjét sávozták, a földszinti ablakokat kerettel látták el. Már előzőleg ezeket a nyílászárókat szalagdíszes ablakkosár védte. A két szint vízszintes tagozását az erőteljes övpárkány biztosítja. Az emeleten az ablakokat egyenes lezárású szemöldökkel, szemöldökdísszel látták el, és mindegyik tükörrel ellátott kötényt kapott. A kéttengelynyi enyhe sarki rizalitot a kápolnáig öttengelyes udvari épületrész követ, és homlokzati kiképzése hasonló az utcai főhomlokzatéhoz.

A kórház melletti Fő utcai udvarba egy faragott bejárati kapun keresztül lehet belépni. Latin nyelvű felírata szerint 1799-ben készült. Felette három kőszobor: a kórház felől Nepomuki Szent Jánosé, középen a rendalapító Szent Jánosé, a másik szélen Szent Flóriáné. Biró József művészettörténész szerint a három szobor kevés művészi értékkel bír. Eredetükről nem maradt feljegyzés.

F. – Értékelés:

Az egykori irgalmas rendi kórház az egyszerűbb barokk stílusú ingatlanok közé tartozik, esztétikai értéke kevés, történeti értéke jelentősebb. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építészete* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./

- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.
- Sabău, Nicolae: *Contribuții la cunoașterea arhitecturii baroce din Oradea* [Hozzájárulás a nagyváradi barokk építészet megismeréséhez] In: Crisia XIV. Oradea, 1984.

A. – Elnevezése:

VÁRMEGYEHÁZA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

224. BH-II-m-B-20.237.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Traian tér 7. Az utca régebbi elnevezései: Ady Endre tér (1958–1966), Traian tér (1945), Széchenyi tér (1940), Traian tér (1920), Széchenyi tér (1860), Megyeháza utca (1728).
- Az épület rendeltetése: a Bihar Megyei Tanács és a Prefektúra székháza.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1760-as évek
- Stílus: eredetileg barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: vármegyeháza
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:
 „A megyeháza egyszemélyes épület, kellemes homlokzatával végig nyúlik a Széchenyi tér rövidebb sétánya mellett, aztán a Jakab Mihály utcán végig [a] Nagysándor utcára ér, s annak hosszában igen tekintélyes homlokzatot képez, tehát három utcának legszebb díszé ez épület” – olvasható K. Nagy Sándor 1885-ben kiadott monográ-

fiájában. A vármegyeháza építéséről nem maradt fenn hiteles adat. Bunyitay Vincének a váradi katolikus püspökségről írt művének a negyedik posztumusz kötetében az áll, hogy Csáky Imre püspök saját birtokából Várad-Olasziban 1728-ban telket hasított ki, s felépíttette a vármegyeházát. Arról nem írt Bunyitay, hogy erről a telekről, esetleg ennek az épületnek az elődjéről lehetett-e szó. Bíró József szerint a megyeháza épületét Patachich püspök idejében – tehát valamikor 1759–1776 között – kezdeményezték. (Bíró e kijelentését Vajai Vay László 1806-ban kiadott, *A Német Hívség Nagyváradon* című munkájára alapozta.) Bármelyik építési év legyen is a hiteles, bizonyos, hogy a 18.

A vármegyeháza

századi eredetileg barokk stílusú épületrész csak a Széchenyi térre nézett. A Nagysándor utcai szárnyat 1855-ben építették hozzá. Ekkor a meglévő épületet is átépítették, amit a nagyterem előtti oszlopos előcsarnok kőpadozatában vastag rézbetűkkel is beírt 1855. – mára már eltűnt – évszám is igazolt. Az eredeti homlokzatról sajnos nem maradt rajz, csak az átépítettéről, Imre János „építő pallér”-től a megyei levéltár rajzkollekción. Ez a jelenlegi homlokzattal szinte megegyező, azzal a kiegészítéssel, hogy a földszinti ablakoknak itt még az emeletiekhez hasonló egyenes szemöldökei voltak.

A vármegyeháza tehát eredetileg a barokk kor szülötte, de – ahogy Biró József fogalmazott – a főlépcsőház toszkán oszlopaival és pil-léreivel, s különösen kazettás boltozásával már klasszicizáló jellegű, csak a lépcsőkorlátoknak, a székesegyház parapettjein előforduló ha-sonló díszítésekkel azonos szalagmotívuma emlékeztet Hillebrandt idejére. A vármegyeháza építéstörténetéhez tartozik az is, hogy 1885-ben főjavítást és átalakítást végzett rajta id. Rimanóczy Kálmán.

Belsőleg 2005-ben részben felújították, amely érintette a főlép-csőházat és a dísztermet is.

E. – Leírás:

A vármegyeháza főhomlokzatának függőleges tagozását a két szélső és középső rizalit, míg a vízszintes tagozását az övpárkány adja. A földszint sima felületű, miközben a háromtengelyes sarokrizalitok emeleti részét toszkán pilaszterek szegélyezik, és tömör attika koroná-za. A középrizalit négytengelyes, emeleti részén páros toszkán pilasztereket találni. A középrizalit felett emelkedő attika, közepén a nagy órával a székesegyház építéstörténetének utolsó korszakára emlékeztet. A középrizalit földszintjét nagy ívelt kapubejárat uralja, két oldalán egyszerű, négyzetes ablakok foglalnak helyet. Az emelet ablakai is egyenes lezárásúak, de vízszintes szemöldökkel díszítettek. A rizalitok közti két öttengelyes épületrész ereszes lezárású. Az Andrei Őaguna (Jakab Mihály) utca felé néző 14 tengelyes mellékhomlokzat hasonló a főhomlokzathoz, az enyhén kiemelkedő rizalitok ellenben csak kéttengelyesek. Hasonló elveket követ az épület harmadik hom-lokzata is.

Bizonyos távolságból nézve egy kis karcsú fatorony tűnik fel a középrizalit attikája mögött. Az épülethez képes alig több mint százéves múltra tekint vissza, ugyanis 1897-ben emelték, egy hasonló régebbi helyett.

F. – Értékelés:

A vármegyeháza elsősorban történeti értéke miatt érdemelte ki az országos jelentőségű B kategóriájú műemlék besorolást, de a főlép-csőház, illetve a díszterem esztétikai értéke sem hanyagolható el.

G. – Bibliográfia:

- Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea. 2003.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újjáalakítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Nagy Sándor, K.: *Bihar-ország II.* 1885.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építészete* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

VELENCEI ORTODOX TEMPLOM –
SF. ARHANGHEL MIHAIL ȘI GAVRIL

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

182. BH-II-m-B-01032.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Anton Bacalbașa 6. Az utca régebbi elnevezései: Balogh Máté utca (1940–1945), Episcopiei utca (1920), Rákóczi utca (1901).
- Az épület rendeltetése: ortodox templom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1768–1779
- Stílus: provinciális barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: Schultz mester
- Az épület eredeti rendeltetése: ortodox templom
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az egyhajós, szentélyével kelet felé tekintő barokk stílusú templomot Schultz mester építette. A munkálatok elhúzódtak, emiatt csak

1779. július 7-én szentelték fel a templomot. Némi képet kaphatunk az egykori templomról Schütz József 1817-ben készült metszetéről. E szerint méretei hasonlóak lehettek a közeli, úgyszintén keletelt római katolikus plébániatemploméhoz. A hajó és szentély egy tető alatt volt. Magas tornyát akkor még hagymasisak fedte. Az 1836. évi tűzvész alatt a templom leégett, 1864-ben építették újjá, ekkor nyerte el mai, 40 méter magas tornyát is. Azóta többször is restaurálták, többek között 1896-ban, 1906-ban, 1912-ben, 1930-ban, 1971–1972-ben, majd az ezredfordulót követően.

**A velencei ortodox templom –
Sf. Arhanghel Mihail și Gavril**

E. – Leírás:

A kis falusias jellegű templom 34,60 méter hosszú, 12,30 méter széles. A külső megjelenésében egyszerű templom mellékhomlokzatait dór fejezetű pillérek tagozzák. Közöttük ívelt szemöldökű félköríves ablakok találhatók. Az udvar felőli homlokzatot még egy mellékbejárat is áttöri. A félkörben záródó szentélynek is a hajóhoz hasonló ablakai vannak. A hajó sima főhomlokzata barokk oromfalban végződik, két szélén kisméretű úrnával. A főhomlokzat közepén a falsíktól teljes szélességben kiemelkedő torony húzódik. A torony széleit, annak teljes hosszában, a hajón is látható dór fejezetű pillérek díszítik. A torony vízszintes tagozását két profilált párkány adja. Az alsó a hajó koronázópárkányának síkjában, míg a következő a hajó nyeregtetejével egy szinten található. Felette a toronynak mind a négy oldalán félköríves, ívelt szemöldökű ablakok tekintenek a négy égtáj felé, felettük egy-egy órával. A torony koronázópárkányának mezejében elhelyezett órák kerek számlapjait az órapárkányok felső tagjaik ívelten követik, ahogy az a barokknál megszokott. A gúla alakú toronysisak alapját képező koronázópárkány a toronyoldalak tengelyében tompaszögben követik az órapárkány vonalát.

A templom főbejárata (pridvor) a torony alatt található. Innen az előcsarnokba (pronaos) jutunk, felette a két pilléren támaszkodó kórus-sal (cafas). Az előcsarnokot egy 19 ikonnal díszített, fából készített fal választja el a hajótól (naos). A hajót a szentélytől (altar) a 49 képből álló gazdag díszítésű faragott ikonosztáz választja el. Az általános szabály szerint az ikonosztáznak három ajtaja van a díszesebb középső királyi, és a két szélső a diakónusi ajtó. A templomot hat pilaszteren nyugvó félköríves dongaboltozat fedi.

F. – Értékelés:

Bár stílusa alapján ez az ortodox templom a barokk jellegzetességeit követi, belső díszítése már az egyház ritusa által megkövetelt bizánci stílus hagyományaihoz való ragaszkodását tükrözi. Különösen a díszes ikonosztáza érdemel figyelmet, történeti és esztétikai értéke alapján. A templom műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A várad püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építésze* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.
- Stanciu, Vasile: *Biserica „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” din Oradea–Velența [A Várad-velencei Sf. Arhangheli Mihail és Gavril ortodox templom]* In: *Márturii-evocări* Oradea, 1980

A. – Elnevezése:

ÚJVÁROSI ORTODOX KATEDRÁLIS –
HOLDAS TEMPLOM – ADORMIREA MAICII DOMNULUI

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

246. BH-II-m-A-01088.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Unirii (Egyesülés) tér 10. A tér régebbi elnevezései: Victoriei (Győzelem 1966–1990), Malinovszki (1945), Szent László (1940), Unirii (1920), Szent László (1859), Kis Piac (1714).
- Az épület rendeltetése: ortodox katedrális.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1784–1790
- Stílus: klasszicizáló barokk
- Tervező neve: Éder Jakab
- Kivitelező neve: Ioan Lins
- Az épület eredeti rendeltetése: ortodox templom
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Újváros ortodox (görögkeleti) lakossága számára – akárcsak a reformátusoknak – II. József 1781-ből való Türelmi rendelete teremtett lehetőséget templom építésére. Előtte már 1743-ban Kristóff Mihály előljáró a közeli Pece utcai házában rendeztek be egy kápolnát és iskolát. Az új templom számára a Szent László tér délkeleti szegletén Samuil Horvat adott telket 1712-ben.

A templom alapkövét 1784. november 9-én tették le Petru Petrovici aradi görögkeleti püspök jelenlétében. Az építkezés Éder Jakab terve alapján Ioan Lins palér vezetésével kezdetben jól haladt, de később két esemény megzavarta. Moise Dragoş görög katolikus püspök minden alkalmat megragadott, hogy az építést megakadályozza, elsősorban a torony építését, mivel ez lett volna a Szent László tér első tornyos temploma. A második, súlyosabb incidens műszaki jellegű volt: az 1786. évi felhőszakadás során a boltozat beszakadt, és több

munkást maga alá temetett. A templom 1790-re készült el, ugyanazon év november 17-én megtarthatták benne az első istentiszteletet, és a díszítési munkákat is megkezdték. Az ünnepélyes felszentelést 1832. június 11-én tartották, eddigre elkészültek a belső díszítő munkákkal is. A templomot kikerülte az 1836. évi tűzvész, így eredeti formáját napjainkig megőrizte. 1920-tól a megalakult nagyváradi ortodox püspökség katedrális (Adormirea Maicii Domnului) lett. A Holdas templom közismert nevét onnan kapta, hogy oromzata közepén a Hold változását ábrázoló gömbszerkezetet helyeztek el, amely részben aranyozott volt (ma sárgára van festve), részben feketére van festve. A váradi George Rucpe készítette 1793-ban.

**Az újvárosi ortodox katedrális –
Holdas templom –
Adormirea Maicii Domnului**

A mai katedrális felépülte óta többször javították, így 1934-ben, 1966–1967-ben, amikor klímaberendezést is kapott. Legutóbb 2005–2006-ban külső főjavítást végeztek a templomon, amelynek során a toronysisak rézborítást kapott. Hasonló héjazattal látták el a templomhajó fedélszékét.

E. – Leírás:

A katedrális főhomlokzatával nyugatra, a térre tekint. Függetlenül magas széken álló fűzéres ionfejezetű hatalmas félpillérek tagolják. A középső tengelyében nyíló főbejáratát háromszögű timpanon zárja le; fölötte nagy félköríves ablak töri át a homlokzatot, amely megegyezik a két oldalán levő ablakokkal, de valamivel nagyobb azoknál. Ami közös mindhárom ablaknál az a törtívű fűzér-

díszes szemüldök. A fogsoros koronázópárkány fölött ívelt oromzat húzódik, majd meanderes díszítésű attikaszerű tagozat következik, s felette a barokk oromfal tört volutáival, szélein egy-egy urnával. Az oromzat közepén lizénáktól övezve a már említett gömb látható, felette timpanonnal, amely már a torony mezejébe nyúlik. Az oromzat lizénái folytatódnak a torony sarkai mentén is, kompozitkapitellekben végződve. A torony ablakai hasonlóak a főhomlokzaton láthatókkal. A torony koronázópárkánya mezejében elhelyezett óra kerek számlapját a párkány felső és alsó tagjai ívelten követik, kialakítva a barokk órapárkányt. A tornyot finom tagozású karcsú sisak fedi, amelyet közvetlenül a koronázópárkány felett a sarkoknál egy-egy, a négy evangélistát ábrázoló aranyozott kép díszíti. A Holdas templom tornyosísjakja megoldásában a Szent László-temploméra emlékeztet.

A tömörséget karcsúsággal arányosan egyesítő főhomlokzathoz harmonikusan csatlakoznak a mellékhomlokzatok. A széles pilaszterpárok közein három félköríves ablak, archivolttal lezárt homorított fülkékben nyílik, s a homlokzat ritmikusan folytatódik a szentély előtt kidomborodó keresztfülkében. A kidomborodó keresztfülke a bizánci háromkarélyos alaprajzú templomok megoldására emlékeztet, de csak mintegy utalásként a tömegében és külső díszítésében többnyire a klasszicizáló barokk stílust követő katedrálisnál. A keresztfülke feletti kisméretű kupola ellenben már egyértelműen bizánci hatásra vall.

„A nyugodt, klasszicizáló későbarokk stíluselemek a belső térben valamivel erőteljesebben jutnak érvényesülésre – Bíró József megalapítása szerint. – Egyetlen nagy hajótere bejáratánál emelkedik a magas, impozáns, egészen a boltozatig nyúló pillérekkel tagolt, kidomborodó ballusztráddal bíró orgonakarzat. Az ablakközöket páros kompozitfejes, hatalmas pillaszterpárok tagolják, s erőteljes, fogsoros párkányvállukon pihennek a kazettázott, s fonaldíszes hevederek, alig kidomborodó boltozásaikkal. A félköríves szentélyboltozás ívbordázatai a pillérekben nyugvó, erőteljes diadalívbe futnak bele.”

A templom méretei: kívül 37,70 méter hosszú és 16,65 méter széles, belül pedig 34,75 méter hosszú és 11,10 méter széles. Belmagassága: 19,00 méter. A templomhajót (naos) a szentélytől (altar) ortodox szokás szerint díszes ikonosztáz választja el. A felfelé

kisebbedő, négy emeletre osztott ikonosztáz aranyozott barokk architektonikus keretében negyvenöt képet helyeztek el.

F. – Értékelés:

„A váradi görög keleti katedrális egységes, nyugodt megoldásában, harmonikus dimenzióival az egytornyos magyarországi későbarokk templomok egyik igen szép, s kiemelkedő példája. Felépítésében és stílusában az osztrák provinciális későbarokk nyomán Magyarországon is általánosan elterjedt típust képviseli. [...] A templom belső díszítése a klasszicizáló barokktól teljesen elüt. Az egyház ritusa megkövetelte a bizánci ortodox stílus hagyományaihoz való merev ragaszkodást.” Biró József szerint tehát a templom klasszicizáló barokk stílusban épült, amelyet bizánci dekorációval ötvöztek. A templom román monográfusai a hangsúlyokat másfelé helyezték. Constantin Olariu szerint a templom bizánci stílusban épült, kései barokk és klasszicista elemekkel, ahogy arra a felépítéséből és a díszítéséből következtetett. A templom bizánci voltát annak felosztása (előcsarnok, hajó, szentély), alaprajza és méretei alapján látta bizonyítottnak Olariu. A katedrális alaprajzát a bizánci stílusra jellemző háromkarélyosként határozta meg, a szentély apszisa mellett a szentély előtt apszis formában enyhén kidomborodó keresztfülkék láttán. Az utóbbiak a külső falon is jelentkeznek. Vasile Drăguț megállapítása szerint az ortodox katedrális esetében a két nyugati stílust beoltották a bizánciba, azaz az épület tervezője nagyobbrészt a barokkból, kisebb mértékben a klasszicista stílusból ihletődött, de a speciális megformálása, ha diszkrétén is de az ortodox kultikus szabály előírásait követi bizánci stílusban.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradi püspökök a száműzetés s az újrualapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Drăguț, Vasile: *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și insemnătatea lor istorică* In: *Mărturii-evocări Oradea*, 1980.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.

- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
- Lucian, Augustin: *Catedrala Episcopală din Oradea* [A nagyvárad püspöki katedrális] In: *Mărturii-evocări Oradea*, 1980.
- Olariu, Constantin: *Biserica Sf. Ierarh Nicolae din Oradea* [A nagyvárad Sf. Ierarh Nicolae templom] In: *Mărturii-evocări Oradea*, 1980
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană* [Nagyvárad építészetének három évszázada] Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építésze* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad. 2003. /Partiumi füzetek 23./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

RHÉDEY-PALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

186. BH-II-m-B-01036.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Calvin utca 5. Az utca régebbi elnevezései: Craiovei (1966–1994), Kálvin (1940), Petru Maior (1920) Őr utca (1859).
- Az épület rendeltetése: A Hőerőmű és egyéb vállalatok székháza.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 18. század
- Stílus: barokk

- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Valamikor a 18. század végén épülhetett, de az is lehet, hogy az 1791–1819 között Váradon tartózkodó gróf Rhédey Lajos főispán meglévő épületként vásárolta meg. Száz év elteltével tábornoki lakásként emlegették, ma a Hőerőmű székháza.

E. – Leírás:

Az épület héttengelyes utcai homlokzatának vízszintes tagozását az övpárkány biztosítja. Profilálatlan ablakai egyenes lezárásúak. Az emeleti ablakok alatt – az enyhén kiugró középrizalit ablakai kivételével – tükrömélyítésű kötények találhatók. A rizalit ablakai alatt kőbábos díszítés van. A manzárdtetős épület udvari szárnyát az utóbbi időben átalakították, több stílusidegen toldalékpülettel bővítették.

Az egykori Rhédey-palota

F. – Értékelés:

Nagyvárad profán barokk kori építészetéből igen kevés emlék maradt, ezek közül a legszebb a Kálvin utca 5. szám alatti egykori Rhédey-ház. És bár az utóbbi évszázad alatt belsőleg sokat változtattak rajta, néhány évtizede stílusától idegen épületszárnyakat toldottak hozzá, joggal sorolták a B kategóriás műemlékek sorába, még ha esztétikai értékéből sokat is veszített.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană* [Nagyvárad építészetének három évszázada] Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építésze* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

HUSZÁRLAKTANYA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

187. BH-II-a-B-20136.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Cazármii utca 18. Az utca régebbi elnevezései: Kaszárnya tér (1940–1945), Cazármii (1920), Kaszárnya tér (1859).
- Az épület rendeltetése: lakatlan, romos épület.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: a 18. század utolsó harmadában
- Stílus: barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: huszárlaktanya
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az egykori huszárlaktanya

A 18. század utolsó harmadában építették a Kaszárnya téren levő huszárlaktanyát Mária Terézia huszárszázadának lovardával és istállókkal együtt. Volt aki összekapcsolta II. József 1786. július 12-i várad-i látogatásával. A 19. század végére az épület állaga igencsak megromlott. A neves műemlékes szakember, Dercsényi Dczsó a nagyvárad-i barokk építészet egyik jellegzetes emlékeként ajánlotta 1942-ben a Műemlékek Országos Bizottságának figyelmébe, az akkor is igen elhanyagolt állapotban levő huszárlaktanyát. A háború miatt nem került sor a restaurálására később is csak halogatták ezt, az ingatlan mindenkori tulajdonosától függetlenül. A második világháborút követően az ortodox egyház tulajdonába került, lakásként használták. Tőlük az 1960-as években egy szövetkezet vásárolta meg, hogy raktárként használják, ameddig veszélyessé nem vált. 1999 márciusában kidőlt az épület déli falának egy része, a boltozata is megrepedt, később a tetőzetét is elhordták. Mára teljesen romos állapotba került.

E. – Leírás:

Eredeti alaprajza nagyjából négyzetes volt, amelyből hangsúlyozottan kiemelkedett a középrizalit. 1808-ban egy szárnyat toldottak hozzá, 1890-ben ismét bővítették, megbontva ezzel az épület szimmetriáját.

F. – Értékelés:

A tulajdonosok és a hatóság nemtörődömsége miatt az egykori huszárlaktanya mára már csak a romos műemlékeink sorát szaporítja. Műemléki besorolása B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Ed. Arca Oradea, 2003.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A várad-i püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană* [Nagyvárad építészetének három évszázada] Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.

Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építészete* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./

A.– Elnevezése:

GÖRÖG KATOLIKUS SZÉKESEGYHÁZ –
SF. NICOLAE

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

213. BH-II-m-B-01058.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Iuliu Maniu 1. Az utca régebbi elnevezései: Petru Groza (1945–1990), Beöthy Ödön (1940), Dimitrie Cantemir (1931) Emanuil Gajdu (1920), Beöthy Ödön (1901), Nagy Magyar utca (1859), Magyar utca (1730).
- Az épület rendeltetése: görög katolikus székesegyház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1800–1810; torony: 1803
- Stílus: klasszicizáló barokk
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: görög katolikus székesegyház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Forgách Pál még a római katolikus egyházmegye kanonokjaként 1733-ban Várad piacán levő saját házát adta a görög egyesülteknek imaháznak. Hogy pontosan hol lehetett ez a ház, ezt ma már nem lehet tudni. Csáky Miklós püspök adománya ellenben már pontosan lokalizálható: „Szent László terének ugyanazon oldalán, hova püspöki

lakát építé, csakhogy a másik, délnyugati szögletén, még 1739-ben szintén a várostól házat vett, és annak helyén, a nagyváradai piacnak legszebb szegletén, saját költségén az egyesült görögöknek egyházat épített. A nép nyelvén akkor rác templom volt a neve, s a többi templomoknál különbnek mondja egy nyomtatvány.” Hogy milyen is lehetett e templom, arról nem maradt fenn egyéb írás. Valószínűleg nem lehetett megfelelő építmény, főleg 1777-től, amikor a görög katolikus püspökség megalakulását követően székesegyházi feladatokat is el kellett látnia. Alkalmatlansága miatt, de talán az időközben a vele szemben felépült impozáns ortodox templom hatására is, Ignatie Darabant görög katolikus püspök (1789–1805) lebontatta, és 1800-ban egy új székesegyház építéséhez kezdett. A torony már 1803-ra elkészült, de a templom befejezése Samuil Vulcan püspökre (1806–1839) maradt, amely – a Petre Dejeu által leírtakra hagyatkozó Biró József szerint – 1806-ban történt. Hügel Ottó szerint a templom tíz év alatt épült fel, tehát 1810-ben. Ez utóbbi véleményt látszik igazolni Kiss Sámuel egykori utazó 1808-as levele, amelyben a Szent László téren látottakat is megörökítette: „Ez itt, ez a cifra templom nélkül való torony a görögöké, amaz nem éppen oly cifra, de a másiknál szebb torony a rácoké...” Rác templomnak a Holdas templomot nevezte Kiss, míg a magában álló torony a jövőendő görög katolikus székesegyházé volt. A hajó tehát 1808-ban még nem készült el, így az akár 1810-re is felépülhetett, ahogy azt Hügel Ottó állította. A görög katolikus székesegyház az egyház megszüntetése nyomán 1948-tól Sf. Ierarh Nicolae ortodox templom. Majd csak 2006-ban kapta vissza a görög katolikus egyház az egykori székesegyházát, annak ellenére, hogy már 1990-től törvényes keretek között működhetek.

A torony eredeti sisakjáról nem sokat tudunk, csak Schütz József 1817-ben készített metszetéből következtethetünk arra, hogy némi hasonlóságot mutatott a szemben levő Holdas templom toronysisakjával. Az 1836-os tűzvész alatt elpusztult, amikor a templom fedele is leégett. Egész 1870-ig – ahogy Hügel írja – „közönséges négyszögletű cserépszindellyel fedett lapos teteje volt.” Ekkor építtette Iosif Papp Szilágyi püspök (1863–1873) saját költségén az új barokkos bizantizáló stílusú tornyot, amely a horizontális terjeszkedésű hajóhoz viszonyítva aránytalanul magas. A nyolc kis fiatornyos toronysisak

részfedele állítólag „2356 darab arannyal czifráztatott ki.” Ez a toronysisak is leégett 1907-ben, amikor a torony elkorhadt fedélszékét cserélték. A tornyot ideiglenesen – a premontrei templom tornyához hasonlóan – sátortetővel látták el, és majd csak 1910–1912 között újjátta meg a toronysisakot Demetrie Radu püspök (1902–1920). Erre mondta Biró József: „A hagymasisakban végződő cicomás alak túlságosan nyomja az épületnek különben is nehézkes szerkezetét.” Az egyébként szépen kiképzett bizánci hagyma laposodó gömbjével valóban nem illik a szárnyaló barokk sisakra. A szakirodalom – így Biró József is, Petre Dejeura hivatkozva, vagy Constantin Olariu is –

A görög katolikus székesegyház – Sf. Nicolae

Giovani Quai építész munkájának tartja a toronysisakot. A valóság viszont más, még akkor is, ha eredetileg valóban rá gondolt a püspök. Amint a *Nagyvárad* egyik korabeli számában olvasható: a belényesi Giovanni Quai idegen hangzású neve ellenére egyszerű falusi kontár volt, még kőművessegédi végzettséggel sem rendelkezett, ezért nem kapta meg a munkát. A lap szerint ifj. Rimanóczy Kálmánra bízta a toronysisak helyreállítását. A templom tervezője, kivételölje máig ismeretlen.

E. – Leírás:

A görög katolikus székesegyház szentélyével a térnek fordul. Nem a legegyszerűsebb megoldás. Talán ezért is gondoltak az 1930-as évek végén arra, hogy két tornyot építenek a szentély mellé, amit végül nem valósítottak meg. „Külső tagozása a barokk mozgalmasság és ornamentika hanyatlásáról beszél. Az egész templom jellegének megfelelő, széles, nehézkes és mégis erőtlen dórfejes pilaszterpárok tagolják, úgy a fő-, mint a mellékhomlokzatokat, melyeken triglyph-soros képszékekkel bíró koronázópárkány fut körül, s ad a székesegyháznak erősen klasszicizáló jelleget. Még a késő barokk reminiscenciái a beépített archivoltokkal tagozott ablakfülkék, nagy félköríves ablakaikkal. Ezek a fülkék azonban, a szemben levő ortodox templomhoz viszonyítva, bágyadt, erőtlen, konvencionális benyomást keltenek. Az udvarra néző keskeny nyugati főhomlokzathoz épített torony alatt található a templom főbejárata. [...] A főbejárat, a fölötte levő szegment-ablak és a koronázó párkány timpanonja adja a főhomlokzat kiképzését. A két-két urnával díszített csenevész voluta alig érvényesül.” (Bíró József) A templom 64 méter hosszú, 22 méter széles, amelyhez egy 60 méter magas torony társul.

A templomnak latin kereszt alaprajza van. Tágas hosszahajójának az inkább széles, mint magas páros hevederei kompozitfejezetes félpil-lérpárokra nyugvó párkányvállakon pihennek. Kereszthajójának, karzatokkal beépített rövid szárnyai a századfordulón mindinkább erősödő centrális irányt árulják el. Központi négyzetes tere fölött cseh-boltozású, pendentifek nélküli függőkupola emelkedik. Természetesen, a keleti hagyományok szerint a templomhajót a szentélytől itt is ikonosztáz – csetünkben 41 ikonból álló – választja el.

F. – Értékelés:

A görög katolikus székesegyház stílusában a klasszicizáló barokk hagyományait követi, de kevésbé meggyőzően, mint a vele szemben levő ortodox katedrális. Esztétikai szempontból kevésbé értékes, de történeti értéke, főleg a hívők közösségének ennél jóval jelentősebb. Műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Olariu, Constantin: *Biserica Sf. Ierarh Nicolae din Oradea [A nagyvárad Sf. Ierarh Nicolae templom]* In: *Márturii-evocări Oradea*, 1980
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építészete* In: *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* PBMEB. Nagyvárad, 2003. /Partiumi füzetek 23./

A. – Elnevezése:

BIHAR MEGYEI KÖZKÓRHÁZ

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

231. BH-II-m-B-01073.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Republicii 37. Az utca régebbi elnevezései: Horthy Miklós (1940–1945), Regele Ferdinand (1920), Rákóczi (1906), Fő utca (1890), Nagy utca (1727).
- Az épület rendeltetése: kórház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1806; 1853–1860: emeletráépítés; 1873, 1895: bővítés
- Stílus: romantikus
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: kórház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A közkórház előcsarnoka falán elhelyezett latin nyelvű emléktábla szerint ez az intézmény 1806 óta létezik ezen a helyen. A vármege már ezt megelőzően foglalkozott egy kórház létesítésével, amint az a Helytartótanácsához 1806. szeptember 1-jén írt egyik jelentésben olvasható: „1783-tól kezdte ezen megye gondoskodását arra fordítani, hogy a nyomorultaknak és ügyefogyottaknak valamely menedékhelyet készíttessen, – hogy azt az idők sokféle viszontagsága miatt mindaddig tökéletességre nem vihette, most pedig egész buzgósággal és igyekezettel hozzá fogván, a megyebeli minden jóltevőknek munkás adakozásai által annyira elősegéltetett, hogy ezt ugyancsak lábraállította itt Váradon, annak belső állapotját Fundusát elrendelte.” Az adakozók sorában Szabó Ferenc váraljai bíró volt az első, aki 1802-ben 500 forintot adott a kórház létesítésére. Nagyobb adományokkal járult hozzá a vásárláshoz a klérus is –, ahogy az a kórház centenáriumi ünnepségén Hegyesi Márton méltatásában elhangzott. A megye vezetése az „ispotály” számára 1806-ban vette meg Boronkay Gábortól

a mai kórház helyén levő kisebb házat. A kis lazaretumot 1806. június 18-án nyitották meg. Először 12 ágygal rendezték be, de még ugyanabban az évben 24 ágyra bővítették. Fokozatosan fejlesztették időről időre a kórházat –, olvasható Hegyesi Márton ünnepi beszédében. Sajnos nem eléggé világos, hogy 1806-tól már a mai épület egy részében működött a kórház, vagy azt csak később építették. Bizonyos ellenben, hogy 1853-ban nyilvánossá tették a kórházat, ekkor már az állam is hozzájárult az ápolási költségekhez, és még ebben az évtizedben emeletet húztak a kórház alapszárnyára. Az 1859-ben kiadott Halácsy-féle térképen a kórház még csak a Kórház utcai saroktól a Fő utcai főbejáratig terjedt. Ennek a homlokzati rajzát 1872-ben közli Hügel Ottó is városismertetőjében. E szerint a Fő utcán a kórház homlokzatának két szélső, két-kéttengelyes épületrésze külön nyeregtetős tetőformával, a főhomlokzat felé erőteljes háromszögű oromzattal bírt, csúcán kereszttel. E két szélső épületrész között egy némileg alacsonyabb, héttengelyes ereszes épületrész volt, amelyet a középső három tengely felett attika koronázott.

A kórház Fő utcai homlokzatát 1873-ban az állomás irányában kibővítették. Erre vonatkozott Kiss Antal építész 1871-ben készített tervrajza, amely „Bihar megyei Közkórház átalakítása és egyrésze újboli építéséről” címmel szerepel a Bihar Megyei Levéltárban. Ezen a kéttengelyes főbejáratot magába foglaló épületrész után egy hét, és egy kéttengelyes résszel bővítették a kórházat, kialakítva ezzel egy szimmetrikus főhomlokzatot. A homlokzati rajzról nagyjából a kórház mai képe tekint vissza, bár a tervben a neoromán és neogótikus díszítő elemekből jóval több szerepel, mint ahogy az a századfordulón készült felvételeken látható. A kórházat 1895-ben ismét bővítették, ezúttal a Kórház utca irányában. Erről az igazgató-főorvos,

A Bihar Megyei Közkórház

dr. Fráter Imre a következő évben külön jelentést terjesztett be a közkórház elnökének, Szunyogh Szabolcs alispánnak: „Az 1895-ik év nevezetes kórházunk életében. Felemelték a Hidegser [Kórház] utcai emeletes épületet oly magasra, mint a Fő utcai homlokzat, és külsőleg azzal egyformán díszítettek. Az eredeti tervezetben a földszint és emelet közötti padozat fából volt előirányozva, a kórházi választmány viszont ezt vastartók közt téglaboltozattal [poroszsüveg-boltozat-sz. m.] helyettesítette a tartósság és egészségi szempontból. Nagy súlyt fektettek a kórszobák szellőzésére, mely célból külön szellőző kémények is készültek.”

A 20. század első évtizedében felmerült az ötlet, hogy kitelepítik az intézményt a Kórház utca végére, az Ideg- és Elmegyógyintézet szomszédságába. A napilapok 1908-ban már eldöntött tényként tállták ezt, nem is csoda, mivel a vármegye a tervpályázatot is kiírta, s azt 1909 októberében Schoditsch Lajos építész tanár nyerte meg. Az új közkórház, akárcsak a néhány évvel előtte felépített Ideg- és Elmegyógyintézet pavilonokból állt volna. Azt is eldöntötték, hogy a régi kórház helyére a vármegyeháza költözött volna, amelynek Széchenyi téri ódon épületét rég kinőtték az ottani intézmények. A szép tervből azonban nem lett semmi, mivel kitört az első világháború.

A főbejárattal szemben 1919-ben Bencsik Gyula kőműves kiskiparos egy felvételi irodának megfelelő épületrésszel toldotta meg a főépületet. A helyszínrajz szerint ekkor már a kórház udvarán egy sor mellék- és gazdasági épület is volt. 1923-ban a kórházhoz csatolták az állomás irányában levő szomszédos épületet, majd jóval később emeletet húztak rá. Ez az épület eredetileg a római katolikus püspökségi uradalom központi hivatala volt, vagy ahogy még nevezték a jószágkormányozásági ház. Ezzel még nem fejeződtek be az átalakítási, bővítési munkák, azok kisebb-nagyobb időközökkel napjainkig folytatódtak.

E.– Leírás:

A közkórház ma ismert főhomlokzatán a sarokrizalitokat, illetve középrizalitot sokszögű pilaszterek szegélyezik, csúcsaikon bástyaszerű kiképzéssel. A középrizalitot egyenes, míg a két szélsőt középen oromszerűen kicsúcsosodó attika koronázza. Az épületet vízszinte-

sen – annak teljes homlokzatán –, erőteljes övpárkány osztja ketté. A sávozott földszinti részt egyszerű, egyenes lezárású profilátlatlan ablakok törlik át. Az emeleti részen hasonló ablakok találhatóak, de itt már az úgynevezett szakállas szemöldöktagozattal kiegészítve, amely a gótizáló jellegű romantikus homlokzattípus sajátossága. Az emeleti ablakok szemöldöktagozata felett szegmensívűre formált fűzérdísz fut végig.

F. – Értékelés:

A Bihar Megyei Közkórház a többszöri átépítések során keveset őrzött meg az eredeti romantikus stílusából. Történeti értéke elvitathatatlan – az újkori Nagyvárad második kórháza az irgalmas rend által alapított hasonló intézmény után –, esztétikai értéke is figyelemre méltó. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
 Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
 Hügel Ottó: *Nagyvárad és környéke. Útmutató Nagyvárad, 1872.*
 Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
 Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
 Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
 Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

ÚJVÁROSI REFORMÁTUS TEMPLOM

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

185. BH-II-m-B-01035.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Calvin utca 1. Az utca régebbi elnevezései: Craiovei (1966–1994), Kálvin (1940), Petru Maior (1920) Ór utca (1859).
- Az épület rendeltetése: református templom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1835–1853; tornyok: 1870–1871
- Stílus: klasszicista
- Tervező neve: Szász József
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: református templom
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A 19. század harmincas éveire megszorodott Újváros református lakosainak száma. 1831 őszén fogalmazódott meg a közös presbitériumban az az igény, hogy az újvárosiak telket vásároljanak, hogy arra templomot, iskolát és papilakot építhessenek. Néhány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy időszerűvé váljék a templom építése. Időközben megvásárolták a telket a Teleki utcában, és 1834-ban megbízták Szász József mérnököt – aki egyben megyei főmérnök és táblabíró is volt –, hogy készítse el a tervet és a költségvetést. Lebontották a telken levő granáriumot, és 1835. április 14-én ünnepélyesen letették a templom alapkövét. A templom építését majd csak júliusban kezdték el és szeptemberre egy ölnyi magasan álltak a falak. Ekkor elfogyott a pénz, a munka megakadt. A következő év tavaszán folytatták az építést, de az 1836. június 19–21. közötti nagy tűzvész ismét megakasztja az építést. Újabb gyűjtést hirdettek, de például 1838-ban is pénzhiány miatt egész évben állt a munka. Végül, ha nehezen is, de ismét nekilendült az építés, 1843-ban már arról szól a

híradás, hogy tető alá került a hatalmas épület. „Az 1844. esztendő végre meghozta a újvárosi reformátusoknak a nagy örömet. A tető alatt álló épületet annyira rendbe hozták, hogy falai között július 9-én Zilahy József lelkipásztor megtarthatta az első istentiszteletet.” A templom építését ekkor még távolról sem fejezték be, de ettől még 1845-ben és 1846-ban is tartottak a még mindig befejezetlen templom falai között istentiszteleteket. Az 1848–1849-es szabadságharc és forradalom, majd az ezt követő 1851. évi árvíz is visszavetette a templom további építését és késleltette annak teljes befejezését. A

Az újvárosi református templom

A főhomlokzat tengelyében levő bejárati ajtó feletti márványtábla tanúsága szerint 1853-re lett kész a templom, de a tornyokra még várni kellett. A tornyok építésére 1870-ben pályázatot hirdettek. Szász József eredeti terve alapján a két tornyot Czifra József és Schlossarik József építész készítette el 1871 májusára, illetve 1871. szeptember 3-ra – ahogy az a második torony gombjában elhelyezett emlékiratban olvasható.

A templom további történetének főbb eseményei: 1892-ben a hajó mennyezetét és fedélszékét id. Szeghalmi Bálint építőmester újjáépítette. A 20. században először 1912-ben javították a templomot. Az erre szóló engedélyt májusban Tarr György és Major Ferenc építőmesterek nevére adták ki. A második világháború alatt az épület csak kisebb sérüléseket szenvedett. Komolyabb javítást majd csak 1963–1965 között végeztek rajta, amikor felújították a templomkülsőt. Egy évre rá a belső javítások következtek. Újabb húsz éve elteltével a nyugati tornyot javították, peremét megerősítették és újrafestették. A

keleti tornyot 1986-ban renoválták. 1988-ban megkezdték a templom teljes felújítását, új csatornát szereltek, újrafestették a tornyok lemezborítását. 1989-ben a nyugati részt vakolták újra. 1994 őszére befejezték a templom külső felújítását Tarr Attila építőmérnök terve alapján, egy frankfurti cég színdinamikai tervének felhasználásával. Néhány év múlva sor került a templom teljes belső felújítására is.

E. – Leírás:

K. Nagy Sándor, Várad egyik neves monográfusa a múlt században nemigen írt elismerően a templomról: „Az úJVárosi ev. ref. templom impozáns nagy épület, magasra felnyúló kettős toronnyal, melyek azonban (talán hogy a homlokzat az utcára legyen) nem a templom egyik végéhez egymás mellé, hanem a templom két végéhez vannak építve s így a hosszúság két végét zárják be – minthogy pedig a templomnak tulajdonképpen homlokzata nincs s a templom tetejének magassága sincs arányban a tornyok magasságával: az egészben nincs semmi összhangzat.” Kemény szavak, amit ma már nemigen vállalhatunk, ugyanis a tornyokat a templomhajóhoz képest azért építették ilyen magasra, hogy ezzel is ellensúlyozzák a közöttük levő távolságot. A tervező ugyanis a tornyoknak a főhomlokzattá előléptetett oldalhomlokzat sarkaira való elhelyezésével, az esztétikai szempontok mellett a klasszicizmusra jellemző szimmetriát követte. Veszített volna a templom monumetalitásából, illetve a Teleki utcai homlokzatot is egyszerűbben (például a látványos timpanon mellőzésével) kellett volna megoldania az építésznek, ha a toronypár hagyományos módon a Kálvin utcára tekintett volna. Ha már a tornyoknál tartunk, érdemes egy pillantást vetnünk a templomterv alaprajzára is – amely igen jó állapotban napjainkig is megmaradt –, szembeötlik annak szimmetrikus volta. Akár négytornyúnak is el lehet képzelni az úJVárosi templomot. Talán nem akarta kizárni azt a lehetőséget Szász József sem, hogy esetleg utólag a főhomlokzat két tornya mellé másik két hasonlót is emeljenek az udvar felé, még akkor is, ha a templom keresztmetszetén csak a Teleki utca felé néző tornyot rajzolta meg.

A templom Teleki utcára néző főhomlokzatának közepén az enyhén kiülő rizalitot négy dórfejes féloszlop tagozza. A rizalitot hatalmas timpanon zárja le. E négytengelyes homlokzati részhez egy-egy

egy tengelyes szakasz, majd a két torony csatlakozik. A timpanon mögött úrnákkal díszített tükörmélyítésű attika, a két oldalán levő szakaszt pedig kőbábos attika zárja le. (Szász József terve egyszerűbb volt, nem tartalmazott kőbábos attikát és díszítő úrnákat, a tömör attikát pedig lépcsőzetesen képzelte el.) A hajó ablakai vállköveken nyugvó félkörívesek és egyenes lezárású ablakmélyedésekben foglalnak helyett. A tornyok földszinti részeinek ablakai hasonlóak a hajón láthatókkal, de nagyméretű félköríves szemöldökkel hagsúlyozottak. (A tervben e szemöldökök dórfejezetű pillérekben nyugodtak.) A tornyok földszintjén egy-egy egyenes lezárású ajtó is található. A főhomlokzat harmadik ajtaja az épület főtengelyében, a közbülső pilaszterek között található.

A hajó koronázópárkánya feletti részen, a tornyok erőteljes övpárkányokkal négy szintre tagozódnak. Az alsó szintet körablakok (a terv szerint négyzetes ablakok) törik át, a második szint ablakai a földszinten is látható vállköveken nyugvó félköríves záródásúak, de már zárókövel kiegészítve, s a könyköklő alatt bemélyedő köténnyel és kőbábdísszel, a harmadik szinten az előbbiekhöz hasonló, de ikerablakok láthatók. Az ikerablakok fölé a toronyóra kerek számlapjai kerültek. A torony legfelsőbb szintje kisebb alapterületű, s kovácsoltvas kerítés veszi körül. A tornyok kupolaszerű lemezborítást kaptak, csúcsaikon a gömbbel, szélzászlóval és református csillaggal. A tornyok sarkait, teljes magasságban lecsapták, a földszinten párkányfejezetes pilaszterek, míg az emeleti részeket végig lizénák szegélyezik, amelyek folytonosságát csak az erőteljes párkányok szakítják meg.

A templom Kálvin utcai homlokzata is szimmetrikus. A középső része egytengelyes, amelyet egyenes lezárású ajtó, a főhomlokzaton is látható ablak, míg legfelül egy körablak törí át. A torony alsó szintje, illetve e homlokzat ellentétes végén levő tengely megegyezik a toronynak a főhomlokzaton látható földszinti részével. A kertre néző mellékhomlokzat sokkal szerényebb. Ereszes, vízszintes lezárású, s dórfejes páros pilaszterek tagozzák. Ablakai méretükben és formájukban is megegyeznek az utcára nézőkkel.

Mint már láttuk, a templom szimmetrikus alaprajzú. A hajó tükörmélyítésű mennyezete alatt a profilált koronázópárkány dórfejezetű pilasztereken nyugszik. A pilaszterek közti faltáblákat a már bemutatott

félköríves ablakok törik át. A templom két végében egy-egy karzatot építettek, a nyugati az orgonakarzat szerepét tölti be.

F. – Értékelés:

A kéttornyú református templomot a mai megítélés szerint méltán sorolták az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé, történeti és esztétikai értéke miatt egyaránt.

G. – Bibliográfia:

- Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
- Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1557–1660* KRE. Nagyvárad, 1992.
- Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1660–1885* KRE. Nagyvárad, 1997.
- Nagy Sándor, K.: *Bihar-ország II.* 1885.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad református templomai* KRE. Nagyvárad, 1996.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad református templomai* In: Református Szemle Kolozsvár, 1. sz. 1999.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

KAPUCINUS RENDHÁZ

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

217. BH-II-A-B-01062.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Moşoiu utca 21. Az utca régebbi elnevezései: Prahovei (1966–1990), Ilie Pintilie (1958), Şaguna (1945), Kapucinus (1940), Şaguna (1920), Kapucinus (1730).
- Az épület rendeltetése: rendház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1836
- Stílus: klasszicista
- Tervező neve: Barthel György
- Kivitelező neve: Barthel György
- Az épület eredeti rendeltetése: rendház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az újbárosi kapucinus templom és rendház 1742-re készült el, de az 1836. évi tűzvész követően meg kellett újítani. A tűzvész után helyreállított rendházba a kapucinus atyák már 1837 októberében bevonulhattak, míg a templomuk felszentelése 1838. május 20-ra maradt.

A templom és a rendház építőmestere Barthel György volt. A rendházat 1990-ban felújították, ekkor bontották le a meggyengült déli szárnyát. A rendház kőkerítésének sarkán levő szoborfülkét 1992-ben tatarozták, ekkor került vissza a helyére több évtized után a feszület.

E. – Leírás:

A templomhoz épített kolostor eredetileg egy zárt udvart ölelt körül. Az egyszerű tagozású emeletes rendház falait szabályos rendben kis négyzetes ablakok törik át. A két szintet erőteljes övpárkány választja. A falak függőleges tagozását mellőzték.

F. – Értékelés:

A kolostor építészeti szempontból különösebb értéket nem képvisel, ennek ellenére történeti értéke, illetve a hozzá tartozó templom miatt műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.

Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.

Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.

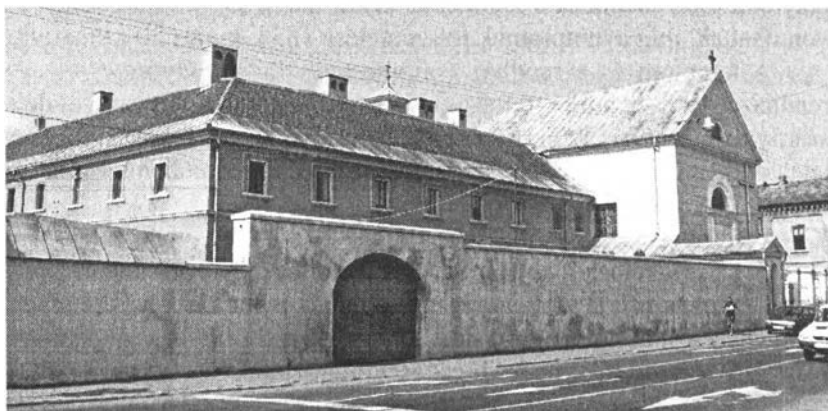
Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A kapucinus rendház

A. – Elnevezése:

**KAPUCINUS TEMPLOM –
SARLÓS BOLDOGASSZONY PLÉBÁNIATEMPLOM**

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

218. BH-II-m-B-01062.01.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Moşoiu utca 21. Az utca régebbi elnevezései: Prahovei (1966–1990), Ilie Pintilie (1958), Şaguna (1945), Kapucinus (1940), Şaguna (1920), Kapucinus (1730).
- Az épület rendeltetése: római katolikus templom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1836–1838
- Stílus: klasszicista
- Tervező neve: Barthel György
- Kivitelező neve: Barthel György
- Az épület eredeti rendeltetése: kapucinus templom
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az újjvárosi kapucinus templom 1742-re készült el, de az 1836. évi tűzvészt követően meg kellett újjítani. Az újjáépített templomot 1838. május 20-án szentelték fel. Építőmestere Barthel György volt, aki Biró József jellemzése szerint képzett, de művészileg nem jelentékeny építőmester volt, aki a klasszicizáló építészet egyszerűbb formáit alkalmazta. Egyszerű építési gondolatait világosan tükrözi a kapucinus templom is.

A templombelső egészen az 1942. évi felújításig teljesen fehér volt. Ezt követően az első jelentősebb restaurálást 1990-ban végezték.

E. – Leírás:

A templom főhomlokzata észak felé, a rendről elnevezett utca felé néz, annak vonalától beljebb helyezkedve el. A nyeregtetős épület főhomlokzata egyszerű, négyszöges vakolású és háromszögű oromzatban végződik. A homlokzat tengelyében található egyenes lezárású

főbejáratot timpanon zárja le, felette egy négyzetes falkép Assisi Szent Ferenc életéből való jelenetet ábrázol. A falkép felett, keretelt félköríves ablak található, amely kisebb mérethben megismétlődik az orommezőben is.

A templom oldalhomlokzata a főhomlokzathoz hasonlóan igen egyszerű. A templom keleti falához építették az eredetileg zárt udvart körülölelő kolostort. A nyeregtetőn megülő kis huszár-torony 1893-ból való, 1991-ben lemezborítással vonták be.

A 19,20 méter hosszú és 9,70 méter széles kis templomhajóhoz 7,30 méter hosszú és 7,40 méter széles szentély tartozik. A hajó dongaboltozású, amelyet három pár fiókbolt osztag meg. Ez utóbbiak alatt nagy szegmensablakok találhatók. A szentély boltozása hevederekkel tartott csehboltozás. Az 1990-as évek derekán a szentélyt az oratóriumtól elválasztó deszkafalat lebontották. Belső tagozása a párkányzatok, oszloprendek hiányában teljesen egyszerű, sima, s – mint láttuk – külsőleg sem üt el ettől az egyszerűségtől. Az oldalkápolna keresztboltozású. Az orgonakarzat mellvédje tömör, a középső két tartópillér között enyhén kidomborodó. A folyosóról nyíló egykori kórusfeljáró helyett az orgonakarzat alól csigalépcső vezet fel

**A kapucinus templom –
ma Sarlós Boldogasszony
római katolikus plébániatemplom**

F. – Értékelés:

Az egykori kapucinus templom külsőleg puritán egyszerűséggel épült a klasszicista hagyományok szellemében. Műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

VASÚTÁLLOMÁS

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

183. BH-II-a-B-01033

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Bukarest tér 3. Az utca régebbi elnevezései: Állomás tér
- Az épület rendeltetése: vasútállomás.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1858; átépítés és bővítés: 1900–1902
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán, Rendes Vilmos (1900)
- Kivitelező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán, Rendes Vilmos (1900–1902)
- Az épület eredeti rendeltetése: indóház, azaz vasútállomás.

– Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Nagyváradra Püspökladány irányából 1858. április 22-én futott be az első vonat. Hosszas előkészületek előzték meg a Tisza vidéki vasút építését, amelyhez 1856 szeptemberében szerezte meg az engedélyt gróf Andrássy György. A nagyváradi pályaudvar alapkövét 1857. május 27-én tették le I. Ferenc József császár és felesége, Erzsébet királyné jelenlétében. Még ugyanabban az évben a budapesti *Vasárnapi Újság* szeptember 27-i számában azt közölték, hogy a nagyváradi vasúti indóház fő- és melléképületei már tető alá kerültek, többek között egy 80 öl hosszú műhely.

A századfordulóra a rohamosan fejlődő vasúti közlekedés már kinőtte a közel fél évszázados épületet, ezért 1900 tavaszán hozzáfogtak az állomás kibővítéséhez és átépítéséhez. Az épület két végéhez egy-egy új szárnyat toldottak, majd 1901-ben kívül-belül átalakították a meglévő épületet is, némileg megváltoztatva annak tömegét is. Összességét tekintve immár egy eklektikus stílusú épületet hoztak létre. 1902 októberére fejezték be az átalakítást id. Rimanóczy Kálmán és Rendes Vilmos építészek irányításával. Ezt követően a sínpárok számát is megnövelték, majd a következő évben új fűtőházat emeltek. Incze Lajos és Társa cég terve alapján építették 1906-ban a kétállású mozdonyszervizt. De még ezt megelőzően, 1903 nyarára elkészült a nagyállomás melletti gyalogosoknak szánt felüljáróhíd, amelyet a váradiak csak repülőhídként emlegetnek. A Nagyváradi Napló névtelen újságírója nemigen lehetett megelégedve az új pályaudvarral, amikor azt írta: „Szép az új indóház, de Nagyvárad állomása joggal várt volna impozánsabbat, megfelelő igényeihez.” Az azóta eltelt több mint egy évszázad alatt mégiscsak ez az állomás állta az egyre növekvő forgalmat. Többször is felújították, miközben eltüntették a főhomlokzatáról a romantikus stílusra jellemző építészeti díszeket. Legutóbb külsőleg 2005–2006-ban tatarozták, ekkor kicserélték a cserepeket is.

E. – Leírás:

K. Nagy Sándor szerint 1885-ben az eredeti indóház: „igen csinos épület, valamint fedett nagy színje is, befuttatva kellemes zöld folyondárral.” A korabeli képeslapról egy túlsúlyban neoromán stílusjegyekkel díszített romantikus épület tekint ránk.

A századfordulóra megnagyobbított vasútállomás főhomlokzatát közel fél évszázada purifikálták, 1991-ben eltűnt a peron díszes öntöttvas oszlopokon nyugvó fémvázaz emyője is, helyére az állomás stílusától, hangulatától idegen peronfedőt állítottak. És bár időközönként újrafestik az állomásnak a térre néző főhomlokzatát, az épület egészében véve igen elhanyagolt állapotba került.

Ezek után lássuk, hogyan is nézett ki az állomás a 20. század elején, nem sokkal az újjáépítése után. A pályaudvarnak az előtte levő térre néző főhomlokzatát három nagy tömb uralta, melyeket az előbbiek vonalától beljebb épített traktusok kötnek össze. A központi részt a széleken enyhén kiugró rizalitok hangsúlyozzák. A földszint tengelyében található a nagy szegmensíves bejárati kapu, két oldalán a hasonló méretű szegmensíves ablakokkal. Az emeletet páros szegmensíves záradéku ablakok törik át, háromszögű szemöldökpárkánnyal. Az utóbbiak mezejét romantikus ornamentikával díszítették. Az ablakok kötényrészét csúcsívsoros vakív díszíti. A koronázópárkány mezejét vakívsorral díszítették, felette a homlokzati részt csúcsívsoros attika koronázza, a széleken úrnákkal kiegészítve. A tetőzetet a sarokrizalitok felett toronysisakszerű építménnyel díszítették. Az előttük levő attika pártázatos kialakítást nyert, szegmensíves ablakkal áttörve. Hasonló oromzatos építmény látható az attika vonalában az épületrész tengelyében is, de már több, változatos formában kialakított ablakokkal. A központi rész sarkain a vakolatot armírozást utánzóan díszítették. Mára

A vasútállomás

az armírozás eltűnt, a földszinti részen a vakolatot sávozással látták el. Sajnálatos módon eltűntek az emeleti ablakok szemöldökpárkányai, illetve az attika szélein a pártázatos kialakítás.

A pályaudvar központi részének két oldalán levő traktusokat az előbbi vonalától beljebb építették. A földszint egy részét tetőterasszal képezték ki. Az utóbbit a már ismert csúcsív soros attika koronázza. A földszintnél keskenyebb emelet ereszes lezárású. Az ablakok mindkét szinten szegmensívesek, eredetileg sem voltak szemöldökpárkánnyal díszítve. Az ezt követő újabb két épületrész hasonló a középsőhöz, de itt már a hangsúlyosan kiugró középrizalit uralja a homlokzatot. Földszintjét szegmensíves ajtó, emeletét szegmensíves záradékú ablakpár töri át. Az utóbbiakat háromszögű szemöldökpárkány koronázta. A középrizalit két oldalán két kéttengelynyi rész található hasonló ablakokkal. Mára eltűntek az emeleti ablakok szemöldökpárkányai, illetve köténydíszei, akárcsak a főpárkány feletti attika, amelyet ereszes lezárás váltott fel. Az állomás mindkét vége egy-egy héttengelyes ereszes lezárású épületrésszel zárul. Az emelet ablakai itt már eredetileg is szemöldökpárkány nélkül készültek.

F. – Értékelés:

A pályaudvar a többszöri felújítások, átalakítások ellenére is, tömegében és külsőleg tovább őrzi a tervezők eredeti elképzeléseit. Műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
 Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
 Nagy Sándor, K.: *Bihar-ország II.* 1885.
 Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
 Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
 Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Városvédő íráások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

ORSOLYA-ZÁRDA –
MA ADY ENDRE KÖZÉPISKOLA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

216. BH-II-m-B-01061.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házzáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Moscovei utca 1. Az utca régebbi elnevezései: Szilágyi Dezső (1940), Prințul Carol (1920), Szilágyi Dezső (1901), Apáca (1771).
- Az épület rendeltetése: Ady Endre Középiskola (az emeleten), üzlethelyiségek (a földszinten).

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1773; homlokzati átépítés: 1858; 1877; 1888
- Stílus: romantikus neogótikus homlokzati elemekkel, illetve eklektikus.
- Tervező neve: id. Rimanóczy Kálmán (1888)
- Kivitelező neve: id. Rimanóczy Kálmán (1888)
- Az épület eredeti rendeltetése: apácázárda
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Fő utca és az Apáca (a későbbi Szilágyi Dezső) utca kereszteződésében levő telken az Orsolya-zárdát Szentzy István babolcsai apát, váradi kanonok alapította. Egy házat vett itt 1771-ben, amit zárda céljára átalakíttatta, egyben 20 ezer forintot adományozott az Orsolya-apácáknak egy leánynevelő intézet fenntartására. A zárda legrégebbi része a későbbi refektórium és konyha körül épült. Az apácák 1772. szeptember 5-én érkeztek Kassáról. Szentzy István ezt követően egy kis fatornyos kápolnát építtetett a Fő utcára, és attól északra 1773-ban egy héttengelyes klauzúraépületet. Ez utóbbit a refektóriumhoz építtették, és azzal egy hosszú folyosón keresztül közlekedett. A templomtól délre fekvő hattengelyes, valamint a sarkon túli tizenegy tengelyes épületrészt Rier Ferenc kanonok építtette, úgyszintén 1773-ban. A barokk stílusban emelt zárdaépületekre és a templomra részben Schütz József 1817-ben készített metszetéből következtethetünk.

A zárdaépület és a templom nem változott egészen 1858-ig. Akkor Szaniszló Ferenc püspök a klauzúraépülettől északra egy újabb, klasszicizáló jellegű tizenhárom tengelyes résszel bővítette a zárdát. Ekkor nyertek gótizáló kiképzést a már meglévő épületek. Gyórfly László nagyrépost hagyatékából az Apáca utcai homlokzatot 1877-ben újabb tizennégy tengelyes résszel bővítették. A Fő utcai zárdaépületeket követően, egészen az Úri utca sarkáig egy magas kőfal-kerítés húzódott. Az itteni sarki eklektikus stílusú, egykori kaszinó épületet majd csak 1888-ban építtetik az orsolyiták id. Rimanóczy Kálmánnal. Az építkezés előmunkálataihoz 1888 márciusában kezdtek hozzá Rimanóczy vezetésével. Lebontották a zárda udvarának itteni magas téglakerítését, illetve az ott levő kis kápolnát is. Ezt követően már az események gyorsan peregnek, május elején alapoztak, a hónap végére már majdnem elkészültek az emelettel is. A sarki ingatlan 1888 novemberére lett teljesen kész. Ezt vette bérbe a Bihar Megyei Nemzeti Kaszinó. 1918 tavaszán átköltözött a Széchenyi téri Tisza-házba (1939-ben lebontották), ezt követően az Úri utcai ingatlant az Orsolya-rend használta, az emeleten a tanintézet működött, a földszintet üzleteknek adták bérbe.

Az Orsolya-zárda – ma Ady Endre Középiskola

A Bihar Megyei Levéltárban őrzik az Orsolya-zárda Fő utcai homlokzatának átalakítási rajzát a 19. század derekáról. A templom, valamint a zárdaépület emeleti része nagyjából megegyezik a rajzon láthatóval, de a földszinten hiába keresnénk a kis zárdaablakokat.

A 19. század derekától a zárdaépületeket többször is alakították, bővítették. Az első jelentősebb változásra 1905-ban került sor, amikor Sztarill Ferenc terve nyomán a Fő utcán a templomtól északra levő épületek földszintjein öt üzlethelyiséget alakítottak ki. Megszüntették a földszinten az utcai folyosókat, és az emeleti kis zsalus ablakokhoz hasonló ablakok helyett díszes portálokkal ellátott nagy kirakatokat vág-tak. Ekkor építették be a templom melletti zárt kocsibejáratot is (felső ívelése még ma is látható), valamint a tőle északra levő kaput is, amely a Fő utcai, máig meglévő lépcsőházhoz vezetett. Szerepüket az Apáca utcai nagykapu és bejárati ajtó vette át. Az egykoron itteni ablaknyi széles ajtót 1930-ban bővítették ki, és akkor nyert gótizáló díszítést Sztarill Ferenc terve alapján. Legkésőbb a Fő utca sarki zárdarész földszintjét alakították át üzlethelyiségnek. Itt 1917-ben cserélték ki a kis ablakokat nagy ablaknyílásokra. A zárdaépület földszinti részének átalakítása ezzel még nem ért véget. A régi díszes portálokat az 1950–1960-as években jellegtelen fémkeretes kirakatokra cserélték ki, amelyeket az 1990-es évektől fokozatosan fából készítettek váltották fel, de ezek formájukban, minőségükben is különböznek egymástól, ráadásul nem ügyeltek a hitelességre sem, arra, hogy lehetőleg visszaállítsák az egykori portálokat. Az egykori Orsolya-zárda épületegyüttese nem csak az utcai részen változott, hanem az udvarban is többször bővítették az évtizedek során, de ezek építészeti értéke nem indokolja külön tárgyalásukat.

Több mint két évszázad alatt e falak között többfajta iskolatípus is működött, 1990 óta a magyar nyelvű Ady Endre Középiskola.

E. – Leírás:

Mint láttuk a 18. századi épületegyüttes 1858-ban kapott gótizáló kiképzést. A Fő utcára néző kis emeleti ablakok alatti kötényrészt páros mérművekkel, míg az erőteljes övpárkány és az ablakok közötti mezőt rozettákkal hangsúlyozták. Az Apáca utcai 1877-ben épített épületnél az ablakok kétszer olyan magasak mint a Fő utcán, ezek alatt csak rozetták láthatók, a mérművek hiányoznak.

A sokáig a Bihar Megyei Nemzeti Kaszinónak otthont adó sarki egyemeletes épület jellegzetessége, hogy főhomlokzata nem a Fő utcára, hanem az Úri utcára néz, itt van a bejárata is. E homlokzat függőleges tagozását a két szélső és középső rizalit, míg a vízszintes tagozását az erőteljes övpárkány adja. Az épület mindkét homlokzatán az eklektikus stílusra jellemző elemeket találunk, úgymint a földszintjén kváderkő utánzatú vakolatot, a földszinten vállpárkányra futó zárkóves ívezetes megoldású ablakokat, az emeleten keretelt ablakot, amelyek állógyámokon nyugvó erős szemöldökpárkánnyal és szegmensívű timpanonnal egészülnek ki stb.

F. – Értékelés:

Az egykori Orsolya-zárda épületegyüttese stílusát tekintve nem egységes, hiszen különböző korokban épült, a 18. század harmadik harmadától kezdve a 20. század derekáig. A legrégebb épületszárnyai az 1858. évi átalakítást követően a romantikus kor építészetét példázzák, amelyből kevés emlék maradt Nagyváradon. Történeti értéke miatt az épületegyüttest az országos jelentőségű B kategóriájú műemlékek közé sorolták.

G. – Bibliográfia:

- Ady Endre Líceum – Emlékkönyv* Analog Kiadó Nagyvárad, 1993.
- Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés Bp. 1943.*
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő íráások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:ORSOLYA-ZÁRDA TEMPLOMA –
SZENT ANNA**B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:**

232. BH-II-m-B-01074.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Republicii utca 6. Az utca régebbi elnevezései: Rákóczi (1940–1945), Regele Ferdinand (1920), Rákóczi (1900), Fő utca (1890), Nagy utca (1727).
- Az épület rendeltetése: római katolikus templom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1774; homlokzati átépítés: 1858
- Stílus: romantikus (homlokzat), barokk (templombelső)
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: a zárda temploma
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az Orsolya-zárda első épületeivel egyszerre építették a Szent Anna-templomot is, és 1774. október 29-én szentelték fel. A barokk korban még fatornya volt. Akárcsak a zárda esetében, itt sem ismerjük a tervező építész neve. Amikor a zárda gótizáló kiképzést nyert, 1858-ban Győrffy László nagyprépost jóvoltából a kis templomot is újjáalakították. A nagy átalakítások korában, 1905 decemberében Sztarill Ferenc elkészítette a kis neogótikus templom bővítési és egyben homlokzati átépítési tervét is, de a templom átalakítása – ma már ismeretlen okok miatt – elmaradt. Legutóbb a 21. század fordulóján külsőleg felújították.

E. – Leírás:

1858-ban a „roskadozó kis fatorony helyett a kápolna jobboldalán kőtornyot emeltetett. [...] A templom homlokzata is gótizáló kiképzést nyert: a csúcsíves kapu, fölötte a nagy ablakrózsa, s a lépcsőzetes oromfal, a karcsú, négyszögletes torony csúcsíves ablakai és szerény

mérmű-díszítményei ugyancsak a 19. század második felének pseudo-gótikus ízlését tükrözik, mely Váradon Szaniszló püspök átépítéscit általában jellemezte” – állapította meg Biró József. A gótikus stílusra jellemző építészeti elemek általában egyszerűsített formában jelennek meg a templom homlokzatán, mint például a kapu béllete, bélésfala. A kapu ívmezejében egy latin nyelven írt szöveg emlékeztet a templom építtetőjére, illetve az építési évre.

Az egyhajós templom belül három szakaszra osztott: a bejárat feletti dongaboltozatú orgonakarzatra, a csehboltozású középrészre és a szentélyre. Összhossza 15 méter, szélessége a szentélyben 7,2 méter, míg a középrészben 8,7 méter.

F. – Értékelés:

A kívül romantikus, belül a barokk kort idéző kis templom különösebb művészi jelentőséggel nem bír. Ennek ellenére történeti értéke miatt joggal sorolták a B kategóriájú országos jelentőségű műemlékek sorába.

Az orsolya-zárda temploma – Szent Anna

G. – Bibliográfia:

- Ady Endre *Líceum – Emlékkönyv* Analog Kiadó Nagyvárad. 1993.
- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* MTCr. Editura Arca Oradea, 2006.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

SZEMINÁRIUMI TEMPLOM –
SF. MARE MUCENIC GHEORGHE

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

227. BH-II-m-B-01069.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Traian tér 11. A tér régebbi elnevezései: Lenin tér (1945–1990), Tisza Kálmán (1940), Ștefan cel Mare (1923), Tisza Kálmán (1905), Széchenyi tér (1860), Megyeház utca (1728).
- Az épület rendeltetése: ortodox templom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1858
- Stílus: romantikus
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: görög katolikus templom
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az egykori szemináriumi templom elődjét 1772-ben építették a még régebbi, az 1330-as évekből való katolikus templom helyén, amelyet 1576-tól a jezsuiták birtokoltak. Nem sokáig birtokolhatták a jezsuiták itteni templomukat és társasházukat, mivel XIV. Kelemen pápa 1773-ban feloszlatta a rendet. A jezsuitáknak el kellett hagyniuk Váradot, a társasházat és a templomot a görög katolikus kanonokok kapták meg. II. Lipót a jezsuiták épületét 1792-ben görög katolikus papnevelde céljaira engedte át. Innen származik a templom közismert neve is: szemináriumi templom. A templomot 1808-ban renoválták. Szaniszló Ferenc római katolikus püspök 1858-ban a templomot alapjából újjáépítette. Miután 1948-ban a görög katolikus egyházat beolvasztották a görögkeleti egyházba, e templom is ortodox rítusú (Sf. Mare Mucenic Gheorghe) lett. Legutóbb külsőleg 2004-ben tatarozták. Ekkor kerültek az ablaküvegek helyére a színes, festett üvegablakok.

E. – Leírás:

A templom keleti oldalhomlokzatát lizénák osztják szabályos táblákra, a két szélső rizalitszerűen enyhén kiugrik. Mindegyiket félköríves ablakok törik át. A félköríves szentélyzáródáson túl a templom nyugati homlokzatát rész-

A szemináriumi templom –
ma Sf. Mare Mucenic Gheorghe

ben egybeépítették a rendházzal. Jellegzetes román kori díszítő elemként az eresz alatt félköríves ívsoros párkány húzódik. A templom tornyát a délre néző főhomlokzat síkjába foglalták, abból alig láthatóan kiugorva. A tornyot a hajó koronázópárkányánál ismert félköríves ívsoros övpárkány osztja két szakaszra. A torony alsó részét lizénák szegélyezik, az általuk határolt falfelületet a bejárati ajtó, felette egy félköríves majd egy körablak töri át. A torony földszinti részének két oldalán levő egy-egy tengelynyi rész megegyezik a hajó oldalhomlokzatának szélső tengelyével. A torony felső részének négy sarkát tükrömélyítésű pilaszterek szegélyezik, amelyek a torony koronázópárkánya felett csűr-lőssisakra emlékeztetően végződnek. A torony felső szintjének faltábláit félköríves ikerablakok törik át, amelyek tükrömélyítésű kötényrészét mérművek díszítik. A tornyot karcsú gúla alakú toronysisak fedí.

A külsőleg neoromán stílusjegyeket viselő templom, hevederes csehboltozások belső architektúrájában barokkos maradt. Új díszeit 1907-ben nyerte, de minden különösebb művészi igény nélkül. Azóta a templom belső dekorációja bizantizáló jelleget öltött. A félköríves záródású szentélyt a hajótól az egyházi rítus által megkövetelt ikonosztáz választja el.

F. – Értékelés:

A templom esztétikai értéke kevésbé jelentős, annál jelentősebb a történeti értéke. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

IMMACULATA ZÁRDA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

230. BH-II-a-B-01072.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Primăriei (Városháza) utca 13. Az utca régebbi elnevezései: Mareşal Ion Antonescu (1990–2002), Leontin Sălăjan (1981), Transilvaniei (1966), Visinszki (1945), Teleki Pál (1940), Vasile Alecsandri (1920), Teleky László (1901), Nagy Teleky (1861), Nagy Német utca (1859), Német utca (1727).
- Az épület rendeltetése: egészségügyi iskola.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1860–1870
- Stílus: romantikus
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: zárda és iskola
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az Immaculata zárdát 1855-ben létesítették Ferenc József császár és Erzsébet királyné eljegyzésének emlékére. Megalapítója Fogarassy Mihály kanonok, aki később erdélyi püspök lett. Egy katonatiszt özvegye, Krauser Györgyné adta át ingyen ezt a telket bölcsőde létesítésére. Ez lett a későbbi intézet magva. Rövidesen kisdudóvóvá bővítették ki, és a gyermekek gondozását Szaniszló Ferenc püspök a Szatmárról jött vincés nővérekre bízta. Pár év múlva a püspök megvásárolta az egész telket, és 1860-ra felépült a ma is látható utcai emeletes ház. Ekkor elemi iskolát is nyitottak, 80 növendékkel. Schlauch püspök 1891-ben felállította a zárdában az első óvónőképzőt. 1894-ben polgári iskolát nyitottak, ez később algimnáziumként működött. 1948-tól állami egészségügyi iskola működött az épületben az alapító, dr. Mózes Károly igazgatása alatt.

E. – Leírás:

Az épületről nagyon kevés írásos dokumentum maradt fenn. Dr. Mózes Károly is – aki a nagyváradi egészségügyi oktatásról írt könyvet – megfelelő dokumentáció hiányában Nagyvárad egykori főépítésztől, Elkán Károlytól kapott szóbeli információkat. A továbbiakban dr. Mózes Károlyt idézzük: „Az utcára néző homlokzati rész földszint-jének nyugati szárnya az épületcsoport legrégebbi részét képezi. Minden valószínűség szerint 1725-ben épült. [...] Az eredeti épület egy méterrel beljebb volt a mai utcai frontnál és csupán földszintes volt. 1742-ben az épületet átépítették és emeletet húztak rá. Ez alkalommal az épület homlokzatát előre hozták egy méterrel, anélkül, hogy az eredeti falat lebontották volna. Így a homlokzati fal szokatlanul vastag lett, az alagsorban elérte a 260 cm-t. Az emeleti résszel egyidőben építették az udvari földszintes épületeket: a gondnoki lakást, a tornaterem öltözőjét, valamint a karbantartó műhelyeket. Ezek az udvari épületek eredetileg a püspöki lak melléképületei voltak, majd egy óvodának adtak helyet. A tornatermet a földszintes épületek egyik előregedett, romos helyén építették.

Nem ismerjük az udvari épületek tulajdonjogi viszonyait, csupán annyit tudunk, hogy 1856-ban Krauser György kapitány özvegyének a

Az Immaculata zárda – ma egészségügyi iskola

tulajdonát képezték. Ő lemondott tulajdonjogáról, hogy ott csecsemőotthont létesítsenek. Négy év múlva a csecsemőotthon és óvoda mellett egy elemi leányiskolát is létrehozta. Az Immaculata-nővérek vezette iskola az utcai emeletes épületben foglalt helyet. Miután az iskola kinőtte ezt is, megvásárolták a szomszédos üres telket, ahol 1870-ben új emeletes szárny építésébe fogtak (az utcai homlokzat keleti része). Az elkövetkező években felépítették az udvari L alakú emeletes épületrészt, amely szervesen kapcsolódik a régi, utcára néző épülethez. Az építkezést több szakaszban végezték, és csak 1926-ra fejezték be.”

Az emeletes épület utcai homlokzata sokat változtatott az idők folyamán. Vízszintesen erőteljes övpárkány osztja ketté. A földszinten szabályosan követik egymást a keretelt négyzetes ablakok. Az emeleti részen a hasonló méretű ablakok kialakítása már a romantikába hajló kései klasszicizmust idézik. Az egyenes szemöldökpárkányok alatt megjelennek a két oldalt alátámasztó állógyámok, amelyek egykoron lefelé sávban folytatódhattak.

F. – Értékelés:

Az Immaculata zárda egykori épületének elsősorban a történeti értéke érdemel említést. Egyszerű homlokzatával nem kelt különösebb esztétikai élményt az emberekben. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Boldog Várad Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.*
- Mózes Károly: *A nagyváradai egészségügyi oktatás történetéből* PBMEB. Nagyvárad, 2003./Partiumi füzetek 21./
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Budapest, 2002.

A. – Elnevezése:

SZENT VINCE INTÉZET

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

231. BH-II-m-B-01064.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

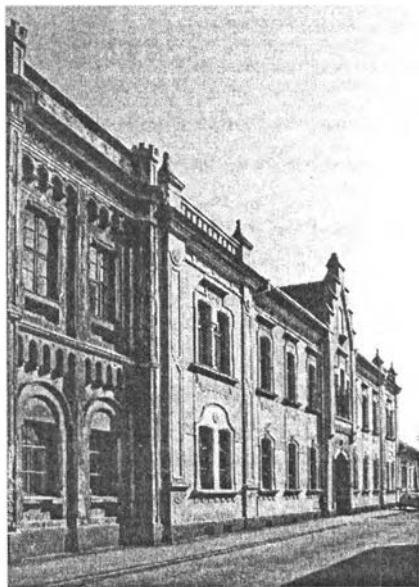
- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Partenie Cosma utca 5. Az utca régebbi elnevezései: Orșovei (1966–1999), Nogáll püspök (1893), Ferdinánd (1859).
- Az épület rendeltetése: iskola.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1868; emeletráépítés: 1899; bővítés az utcai fronton: 1906; 1911
- Stílus: romantikus
- Tervező neve: id. Rimanóczy Kálmán (1868, 1911); ifj. Rimanóczy Kálmán (1899); Peiser Károly (1906)
- Kivitelező neve: id. Rimanóczy Kálmán (1868); ifj. Rimanóczy Kálmán (1899); Papp János és Cseprega János (1906); Krausz Tivadar (1911)
- Az épület eredeti rendeltetése: vincés nővérek iskolája
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Nogáll János kanonok vásárolta meg 1866-ban az intézet itteni első telkét. Egy év múlva megvette a szomszédos telket is. Ezeken kezdte el építtetni Nogáll János a Kaposvárról idehívott id. Rimanóczy Kálmán építésszel az intézet első, akkor még földszintes részét. 1868-ban vették át az elkészült épületet a Szatmárnémetiből jött irgalmas nővérek. Bölcsődét és óvodát létesítettek benne. Felépülte után három évvel Nogáll János már elemi leányiskolát is nyitott itt két tanteremmel, 1877-ben pedig felajánlotta az egyházmegyének Szent Vince Intézet néven. Az intézet tovább bővült, 1879-ben megnyílt a leánynevelde, 1882-ben a szomszédos telken a fiúiskola, majd egy évre rá a fiúinternátus, valamint felállították az V. és VI. osztályt a leányok számára. E célból új tantermeket építettek. Ebben az időben jegyezték

fel az intézet naplójába, hogy: „alig múlik el esztendő, hogy intézetéhez legalább egy-két szobát ne építtetne [Nogáll János] részint iskolahelyiségül, részint a két internátus céljaira és a gondozó nének lakásául.” A melléképülethez a fiúk számára újabb öt termet toldottak, és 1888-ban a betegápoló nővérek számára is új helyiséget építettek. 1892-ben Nogáll János megvásárolta a nyugat felőli szomszédos Szűts-féle házat és átalakította ragályos betegek számára. A négyosztályú polgári leányiskola megnyitására 1893-ban került sor, ekkor újabb tantermeket is építettek, de ugyanakkor a bölcsőde és óvoda régi és kicsiny helyiségei helyett is újakat emeltek.

Az egykori Szent Vince Intézet

1895. július 19-én, Szent Vince napján tették le az intézet udvarán a kápolna alapkövét, amelyet 1896. április 26-ra építettek fel, id. Rimanóczy Kálmán terve alapján. Mindössze néhány kép és egy leírás maradt róla, ugyanis a kommunizmus évei alatt lerombolták. „A kápolna az intézet parkká alakított kertjének közepén emelkedik kései román stílusban, amely a lakóház stíljének megfelel. Hossza 20 méter, szélessége 9 méter. Az intézet főkapujától később épült, fedett üvegcsarnok vezet a kápolna díszes, gazdag frontjához, melynek ormán a Patrona Hungariae kedves szobra ékeskedik. A szobor alatt van elhelyezve a harang. [...] A harang nyílása alatt ékes rózsablak pompázik, amely a front közepét foglalja el. Ezen ablaktól jobbra egy díszes fülkében Szt. Franciska, balra egy másikban Nepomuki Szt. János szobra áll. Mindhárom szobor terracottából van, színük halványsárga, diszkrét aranyozással. A rózsablak alatt van a díszes kapuzat, a kápolna külsejének legsikerültebb részlete, melyen át nehéz tölgyfaajtó vezet a kápolna belsejébe. Ez a kései renaissance formákat tünteti fel, a

szentély részben román stílusnak nevezhető, nyolc nagy félköríves ablak, s a szentély végén egy kis kerek ablak bocsátja a világosságot a kápolnába.” A kápolnát a kommunizmus évei alatt lebontották.

A Szűts-féle ház megszerzése után az utcafronton nem lehetett tovább terjeszkedni, ezért az intézetalapító kanonok emeletráépítésre gondolt. Ezt a nagyobb szabású munkát már ifj. Rimanóczy Kálmánra bízta, 1899. július 8-án kötöttek rá szerződést. Nogáll János – időközben felszentelt pergamói címzetes püspök, nagyprépost – rövidesen elhunyt, így műve befejeztét nem láthatta. Ifj. Rimanóczy Kálmán azonnal hozzáfogott a munkához, a 45 méter hosszú középső szárnyépületet földig lebontották, helyére egy egészen új, emeletes épület került, az utcai 140 méter hosszú homlokzat pedig „emeletre vetett”, mivel az alapok megbírták ezt.

Az elkezdett művet Fetser Antal, a későbbi győri püspök folytatta. 1901-ben megvásárolta az udvarral szomszédos Könczey-féle házat és telket, és ezzel az intézetnek kijárata lett az Úri utcára is. Még ugyanebben az évben a fiú- és leányinternátus között újraépítette az udvari szárnyat. Két év elteltével a Szűts-féle házat lebontották, helyére a ragályos betegek szobáját és a betegápoló nővérek lakásait építették. E telek udvarára gazdasági épületek, kocsiszín, istállók kerültek, de egy korszerű konyhát is építettek.

A következő jelentős változásra 1906-ban került sor, amikor lebontották a régi fiúinternátust és Peiser Károly püspökségi főmérnök terve alapján Papp János és Cseprega János vállalkozók új, emeletes épületet emeltek, amely stílusában már némileg elűt a meglévő épületek homlokzatától. Az utcai homlokzatnak a Széles utca felőli részén levő öttengelynyi rész 1911-ben épült leányinternátus részére. Az itteni udvari emeletes szárnyépületet az irgalmas nővérek részére építették, ifj. Rimanóczy Kálmán műépítész terve alapján, Krausze Tivadar mérnök műszaki vezetése mellett. Az intézet részét képezte még a kétemeletes mosókonyha, egyéb gazdasági épületek, fürdőhelyiségek stb.

E. – Leírás:

Ha megfigyeljük az intézet utcai frontját, azon három jól elkülönő egységet különböztethetünk meg. A legrégebb a 26 tengelynyi, 1899-ben emeletesre átépített épületszárny. Közepén hármas ívelt kapu, egy

„román trifórium” található. Egyébként a földszintet félköríves, az emeletet pedig szegmensíves ablakok törik át. A két szintet ívsoros övpárkány választja el, amely díszesebb formában megismétlődik a koronázópárkány tükrös mezőkkel tagolt képszéke alatt is. A tíztengelyes középrizalitot, illetve a kéttengelyes szélső rizalitokat attika koronázza. Függetlenül a homlokzatot kannelúrázott sokszögű félpil-lérek tagolják, és bástyaszerűen végződnek. A középrizalit szimmetria tengelyében a szoborfülkével ellátott attika lépcsőzetes oromzatban emelkedik ki. A fülkében Keresztelő Szent János életnagyságú szobra volt. A szobor azóta eltűnt. A középrizalit két oldalán levő ereszes végződésű hattengelyes szakaszok ablakai az emeleten szegmensívesek, miközben a földszint falát egyszerű, egyeneszáradékú ablakok törik át. Mindegyiket szakállas szemöldöktagozat egészít ki.

Az 1906-ban épített egykori fiúinternátus széléit kéttengelyes, attikával koronázott rizalitok hangsúlyozzák. Ikerablakai szegmensívesek. A középrizalit földszintjét zárókővel ellátott szegmensíves kapu, emeletét román hármablak töri át. A középrizalit az ereszes vonala felett impozáns lépcsőzetes oromzattal folytatódik. Szoborfülkéjébe Nogáll János szobrát állították. Mára ez a szobor is eltűnt. A középrizalit két oldalán levő három-háromtengelyes szakaszok ereszes lezárásúak. A földszinten záróköves szegmensívű, míg az emeleten hasonló, de egyenes szemöldökű ablakok vannak.

A homlokzat legfiatalabb tagja, a Széles utca irányában található. Mindössze öttengelyes, amelynek felületét az emeleten félköríves, a földszinten egyenes lezárású ablakok, illetve kapu töri át. Mára az iskola főhomlokzatának ezt a részét teljesen purifikálták, eltűnt az ívsoros párkány az öv- és koronázópárkány síkjában, akárcsak a földszinti ablakok szakállas szemöldöktagozatai. Mára az egykori Szent Vince Intézet, a mai Partenie Cosma Középiskola főhomlokzata igen elhanyagolt állapotba került. Az ezredfordulót követően a római katolikus egyház visszakapta jogos tulajdonaként az iskolaépületet.

F. – Értékelés:

E romantikus stílusú épület sokat nyerne esztétikai értékéből, ha szakszerűen felújítanák. Történeti és esztétikai értéke alapján az országos jelentőségű B kategóriájú műemlékekhez sorolták.

G. – Bibliográfia:

- Héregyi Náciszta: *Nagyvárad Szent Vince Intézetének Évkönyve az 1942–1943. iskolai évről* Nagyvárad, 1943.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:**FAMILIA LAP SZERKESZTŐSÉGE****B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:**

421. BH-IV-m-B-01255.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Ep. Mihai Pavel utca 21. Az utca régebbi elnevezései: Severinului (1966–1994), Elena Pavel (1958), Episcop Pavel (1920), Közép utca (1859), Püspök utcája (1795).
- Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: –
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen

- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház, de itt működött 1880–1888 között a Familia szerkesztősége is.
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

E. – Leírás:

Az ebben a házban működött szerkesztőségre 1998 óta a ház falán egy márványtábla emlékeztet.

F. – Értékelés:

Az ingatlant nem az építészeti, hanem a történelmi, kulturális értéke miatt sorolták az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé.

G. – Bibliográfia:

Istoria oraşului Oradea. [Nagyvárad történelme] Szerk: Borcea, Liviu – Gorun, Gheorghe. Editura Cogito Oradea, 1995.

Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.

Mălinaş, Constantin: *Oradea în plăci memoriale [Nagyvárad emléktáblákon]* Biblioteca Judeţeană Gheorghe Şincai. Bihor, Oradea, 2002.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok Nagyvárad 1885–1915* Noran Bp. 2002.

A Familia lap szerkesztősége

A. – Elnevezése:

PREMONTREI FŐGIMNÁZIUM ÉS JOGAKADÉMIA –
MA MIHAI EMINESCU FŐGIMNÁZIUM

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

191. BH-II-a-B-01041.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Ciorogariu 16. Az utca régebbi elnevezései: Porțile de Fier (1966–1990), József Attila (1945), Hitler Adolf (1940), Ciorogariu (1920), Úri utca (1859), Pálos utca (1740).
- Az épület rendeltetése: középiskola.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1874
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: -
- Kivitelező neve: Schloszárík József
- Az épület eredeti rendeltetése: főgimnázium és jogakadémia
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

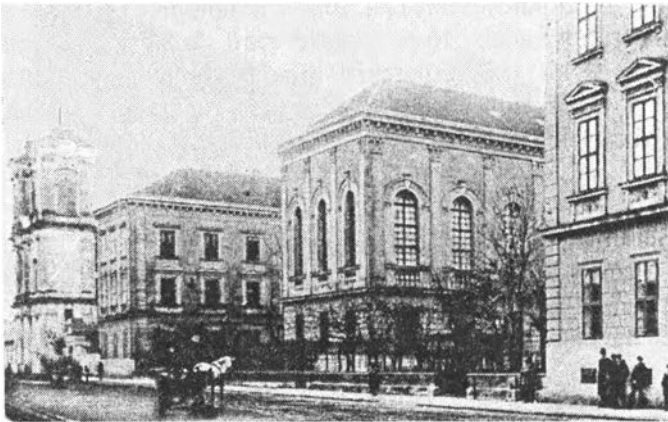
Az egykori pálos rendházat, illetve templomot 1808-ban foglalta el a tanítással is foglalkozó premontrei rend. A tulajdonképpeni rendház mellett a 19. század derekán már létezhetett egy iskolaszárny, ugyanis az 1859-ben kiadott Halácsy-féle térképen már látható a főgimnáziumnak az első utcáig nyúló kétemeletes szárnya, valamint az ezt követő udvari traktus a mostani főbejáratig. Ezt bővítették 1872–1874 között egészen az Akadémia utcáig. Az új rész alapkövét 1872 nyarán tették le, augusztusban a falazásnál tartottak, októberben már az Akadémia utcai szárny második emeletén dolgoztak. Az egész iskolaépület 1873 márciusára került tető alá. A következő évre felépült az új kétemeletes iskola, 1874 júniusában már csak a vasrácsos kerítés építése maradt hátra, amelyről azt írta az egyik napilap, hogy igen impozáns kinézést fog kölcsönözni az új épületnek.

E. – Leírás:

Az épületnek az utcáig nyúló három szárnyából a legdíszesebb a rövidebb középső, amely az egyaránt nagyobb belmagasságú földszinten a tornateremnek, az emelet pedig a díszteremnek ad otthont. A földszint kváderes kiképzést kapott, amelyet szegmensívű ablakok törik át. Az emeleti részt kompozit fejezetű pilaszterek tagozzák, a közöttük levő falmezők tengelyében nagyméretű félköríves záradéku ablakok találhatóak, a záradék felett román jellegű ornamentális frizzel, illetve zárókövel. A mellvédmezőben bábos korlátdísz található. A koronázópárkány teljes hosszában gyámsor fut végig. A másik két immár az utcáig nyúló szárny, illetve e szárnyakat összekötő traktusok kétemeletesek. A földszinten egyenes lezárású kváderes ablakok sora húzódik. Az erőteljes övpárkány felett az első emeletet keretelt egyenes lezárású ablakok törik át, állógyámokon nyugvó, erős szemöldökpárkánnyal, háromszögű timpanonnal hangsúlyozva. Az ablakok mellvédmezőit romantikus ornamentika díszíti. A második emeleten egyszerű keretelt ablakok láthatók egyenes szemöldökkel.

F. – Értékelés:

Az egykori premontrei főgimnázium és jogakadémia épülete a neoreneszánsz ihletésű eklektikus építészet tipikus példája. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

Az egykori premontrei főgimnázium – ma Mihai Eminescu Főgimnázium

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Pásztai–Hutyra: *A nagyváradai premontrei öregdiákok emlékkönyve* A Nagyváradai Premontrei Öregdiákok Egyesülete Nagyvárad, 1996.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:**NEOLÓG ZSINAGÓGA****B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:**

211. BH-II-m-B-01054.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Independentei utca 22. Az utca régebbi elnevezései: Kossuth utca (1940–1966), Avram Iancu (1920), Kossuth (1895), Sas utca (1730).
- Az épület rendeltetése: zsinagóga.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1878
- Stílus: eklektikus mór elemekkel
- Tervező neve: Busch Dávid
- Kivitelező neve: id. Rimanóczy Kálmán
- Az épület eredeti rendeltetése: zsinagóga

– Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az utca Körös felőli oldalának legimpozánsabb épülete a neológ zsinagóga, amelyet a neológ zsidóság épített 1878-ban. Cion-templomként is ismert. E zsinagóga megtervezésére a Cion-templom egylet pályázatot hirdetett. A beérkezett tervek közül Busch Dávid pályamunkáját fogadták el. A kivitelezéssel id. Rimanóczy Kálmán építész, a legelőnyösebb ajánlattevőt bízták meg, aki 1877. április 9-én kezdett hozzá az előmunkálatokhoz. A zsinagóga építését alig másfél év alatt be is fejezte. „A nagyváradi Czion-templom kupolája is felépült már, s a tetőzet gerendái a tegnapi napon felrakattak. Most már látható a szép épület impozáns képe, s gyönyörködve néz arra mindenki, mert az csakugyan méltóságosan emelkedik ki a város fölé” – olvasható a *Nagyvárad* 1878. május 26-i számában. Júniusban felkerült a kupolára a Dávid-csillag is. A zsinagógát 1878. szeptember 24-én adták át a „nyilvános izraelita isteni tiszteletnek”. Legutóbb az 1970-es években újították fel. Évtizedek óta nem használják.

E. – Leírás:

A díszes építmény K. Nagy Sándor korabeli leírásában: „Egy nagy négyszögű magas épület tetejéből terjedelmes kerek kupola emelkedik fel, hosszú keskeny ablakokkal sűrűen egymás mellett. [...] A Czion vagy haladópartai izraelita templom ez a nagy kupolás épület, melynek Sas-utczára néző homlokzatának két szegletén kettős táblák állanak a héber betűkkel írott Tízparancsolattal – középen pedig az ajtó felett félkörívben aranyos héber betűkkel ez van felírva: Építsetek nekem házat és lakni fogok köztetek. A Körös felőli ajtó felett magyarul ezen felírás áll aranyos betűkkel: Lépjetek be kapuin a hála áldozatnak. [Ez a felírás régóta eltűnt – sz. m.] A tulajdonképeni bejárat a templom nyugati végén van...” Azaz középen három félköríves ajtó a férfiak számára, két szélén két egyenes lezárási ajtó a nők számára biztosítja a feljutást a karzatra.

A neológ zsinagóga

A zsinagóga a 19. század végi historizmus jegyében épült, mór stíluselemek felhasználásával. Legdíszesebb a Kossuth utcára néző homlokzata, az ezen domináló nagy félköríves ablakokkal, illetve mór díszítő motívumaival.

Bent első pillanatban szembetűnik a keleti falnál levő gazdag aranyozású frigyszekrény, amely fülkeszerűen mélyed a falba. Itt őrzik a Tórát. A frigyszekrény oltára felett karzat van az orgona (a váradi Jónás István alkotása) és az énekkar számára. Az újabb kori neológ templomoknál lehetséges elrendezés szerint a tórafelolvasó emelvény a frigyszekrény előtt található – helyettesítve a terem közepi bimát –, így azzal szinte építészeti egységet alkot. A néhány lépcsős emelvény vasrácsozattal van elválasztva. A tóra felolvasására szolgáló asztal ezen elválasztott rész közepén található.

A templom közepén széles, magas kupola emelkedik, amelyet négy-négy oszlopköteg tart. Ez utóbbiak a földszinten nagyobb méretű pillérekben folytatódnak. „A bejárat felett két karzat van egymás felett – valóságos páholyok – két-két hamuszínű vasoszlop által tartva – a jobb és bal oldalon egy-egy téres karzat, melyek egymásnak mindenképpen megfelelnek: mindegyikből 2 négyes vasoszlop emelkedik fel a mennyezetig s ez oszlopok a karzattal együtt a földszintről kiemelkedő tömör boltíves oszlopokon nyugosznak s e boltívek között 2 vasoszlop szolgál még a karzat támaszául; – egyik-egyik karzaton 5 candeláber hat-hat lánggal világítja meg” – amint azt nem sokkal a zsinagóga felépülte után K. Nagy Sándor megfigyelte. A csodálatosan szép belső díszítés Horovitz Mór kassai festőművész munkáját dicséri. A neológ zsinagógát évtizedek óta nem használják, legutóbbi külső restaurálása óta is eltelt már vagy két évtized.

F – Értékelés:

A nagyváradi neológ zsinagóga a mór építészet hagyományait követve a város egyik legszebb eklektikus épülete. Történeti és esztétikai értéke miatt joggal sorolták a B kategóriás műemlékek sorába.

G. – Bibliográfia:

Mózes Teréz: *Váradi zsidók* Literator Könyvkiadó Nagyvárad, 1995.
Nagy Sándor, K.: *Bihar-ország II.* 1885.

- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
 Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
 Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Tării Crișurilor Oradea, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

NICOLAE JIGA ALAPÍTVÁNY HÁZA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

418. BH-IV-m-B-01252.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Nicolae Jiga 31. Az utca régebbi

A Nicolae Jiga Alapítvány háza

elnevezései: Castanilor (1966–1994), Nicolae Zsiga (1945), Lukács György (1940), Nicolae Zsiga (1920), Lukács György (1901), Kőfaragó utca (1795).

– Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1884
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

E. – Leírás:

Ebben a házban működött 1884 és 1948 között a Zsiga Miklós Alapítvány, amely az ortodox diákok tanulását támogatta. Erre az épület falán egy márványtábla is emlékeztet.

F. – Értékelés:

Az ingatlant nem az építészeti, hanem a történelmi, kulturális értéke miatt sorolták az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé.

G. – Bibliográfia:

Borcea, Liviu–Gorun, Gheorghe: *Istoria oraşului Oradea*. [Nagyvárad történelme] Szerk: Borcea, Liviu–Gorun, Gheorghe. Editura Cogito Oradea, 1995.

Borcea, Liviu: *Memoria caselor* [A házak emlékezete] Editura Arca Oradea, 2003.

Mălinaş, Constantin: *Oradea în plăci memoriale* [Nagyvárad emléktáblákon] Biblioteca Judeţeană Gheorghe Şincai Bihor, Oradea, 2002.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Nagyvárad 1885–1915 Noran, Bp. 2002.

A. – Elnevezése:

ORTODOX ZSINAGÓGA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

215. BH-II-m-B-01060.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Mihai Viteazul 4. Az utca régebbi elnevezései: Fuchs Mór (1945–1966), Zárda utca (1940), Fuchs Mór (1931), Mănăstirii (1920), Zárda (1859).
- Az épület rendeltetése: zsinagóga.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1890
- Stílus: eklektikus mór elemekkel
- Tervező neve: Bach Nándor
- Kivitelező neve: Knapp Ferenc
- Az épület eredeti rendeltetése: zsinagóga
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az egykori Zárda (ma Mihai Viteazul) utca legdíszesebb épülete az ortodox zsinagóga, amelyet Bach Nándor terve alapján Knapp Ferenc épített 1890-ben. Néhány évtizede külsőleg felújították.

Az udvaron a nagytemplom mellett egy jóval szerényebb imaház is található. Ez a Sász Chera nevű zsinagóga. Tervezője Incze Lajos, míg a kivitelezője 1908-ban a hasonló nevű mérnöki és vállalkozási iroda.

E. – Leírás:

E zsinagóga is mór stílusjegyeket visel, de inkább csak a díszítésében. Hiányzik például a tamburon nyugvó impozáns kupola. Helyette a zsinagóga főhomlokzatán, illetve a mellékhomlokzatok első tengelyén kis tornyocskák nyúlnak a magasba. Egyébként az épület díszes oromzatán a kettős táblán a héber betűkkel írt tízparancsolat olvasható. A félköríves ablakainak díszítése a mór ornamentikából ihletődtek.

Az utcára néző főbejáratán levő két szélső ajtó a nők számára fenntartott karzat felé, míg a középső – félköríves ablakokkal övezett – úgyszintén félköríves ajtó a férfiak számára biztosít bejutást az előcsarnokon keresztül.

A zsinagóga két oldalán négy-négy fémoszloppal tartott mennyezete tükröboltozású. Festett motívumai, akárcsak az oldalfalakon, a mór stílus szépségeit dicsérik. A közepen korláttal körülvelt emelvény, a bima, a szent szövegek felolvasására szolgál. A frigyszekrény a középkortól szokásos módon a templom keleti végében levő falifülkében található. A nők számára fenntartott emeleti galéria a bejárat felett és a hajó két oldalán U alakban fogja körül a frigyszekrény falát. A galériák síkmennyezetesek.

Az ortodox zsinagóga

F. – Értékelés:

A zsinagóga teljesen azonos az 1907-ben felavatott dési, illetve a szatmárnémetiben látható hasonló zsidó templommal. Ettől eltekintve történeti és esztétikai értéke miatt joggal sorolták a B kategóriás műemlékek közé.

G. – Bibliográfia:

- Mózes Teréz: *Váradai zsidók* Literator Könyvkiadó Nagyvárad, 1995.
 Nagy Sándor, K.: *Bihar-ország II.* 1885.
 Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
 Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
 Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

RIMANÓCZY SZÁLLODA –
MA CRIȘUL REPEDE SZÁLLODA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

212. BH-II-m-B-01057.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Libertății tér 8. Az utca régebbi elnevezései: Ezredévi emléktér (1940–1945), Promenada Eminescu (1920), Ezredévi emléktér (1901), Part utca (1859).
- Az épület rendeltetése: szálloda és bankszékház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1892 (Körös-parti szárny); 1900
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: id. Rimanóczy Kálmán
- Kivitelező neve: id. Rimanóczy Kálmán
- Az épület eredeti rendeltetése: szálloda és gőzfürdő
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A *Nagyvárad* lap 1891. február 21-i száma számolt be először arról, hogy id. Rimanóczy Kálmán egy szálloda és gőzfürdő építésére kezdett. Ugyanez a lap májusban arról számolt be, hogy a fürdő „gőz-erővel épül”. A falakat szilárd kőalapra géptéglákból rakták, és már júniusban az első emeletnél tartottak. Érdekes, hogy id. Rimanóczy Kálmán csak ekkor kérvényezte a tanácsnál, hogy az épület kétemeletes lehessen. 1891 szeptemberében már a belső munkálatoknál tartottak. 1892 tavaszára jobbára már csak az épületgépészeti munkák maradtak hátra. A fürdőt 1892. október 1-jén nyitották meg, egyszerre a szálloda 27 szobájával.

Szűk nyolc esztendő elteltével a *Tiszántúl* lap arról számolt be, hogy: „A volt Magyar Király helyére Rimanóczy Kálmán díszes kávéházat s szállodát épített két emeletre.” Ez az épület a mai Iosif Vulcan utca végén volt. A régi ház bontását 1900 februárjában kezdték el, a szálloda Bémer térre néző 25 szobából álló szárnya 1900

októberére készült el. A földszintjén levő díszes Royal kávéházat – amelyet a budapesti Royal kávéházhoz hasonlítottak, természetesen kisebb méretekkel – a színházzal egyszerre, 1900. október 15-én nyitották meg.

A szállodán 1904-ben nagy átalakításokat végeztek. Új lépcsőházat építettek, ezzel egyidejűleg felszámolták a Bémer tér irányába kiugró, az étterembe vezető előszobát, hogy ott egy tágas éttermet létesítsenek. Az emeletről a kádas fürdők lekerültek a földszintre, ahol a fürdőréssz külön bejáratot kapott. Fent a kádas fürdők helyén is elegáns szobákat létesítettek. A Körös partján, a fürdő mellett sörcsarnokot is nyitottak. 1990 után a már használaton kívül levő fürdőt felszámolták, helyébe egy bankfiók került. Ekkor fogtak hozzá az épület Körös-parti része tatarozásához, amelyet máig nem fejeztek be.

E. – Leírás:

A szálloda bejárata az épület Körös-parti homlokzatának tengelyében található. Felette díszes kovácsoltvas előtető, illetve az emeleti homlokzatot is díszítő kovácsoltvas konzol volt. Ma már csak az utóbbi látható, az előtetőt ugyanis az 1990-es évek derekán, a szálloda külső tatarozásakor lebontották és elszállították azzal az indokkal, hogy restaurálni fogják, de máig nem került vissza a helyére.

A Körös-partra néző homlokzat klasszicizáló jellegű a későromantika korából, átmenetet képezve a korai eklektika felé. Az enyhén kiugró öttengelyes középrizalit, illetve az egytengelyes sarokrizalitok oldják fel a homlokzat egyhangúságát. A földszinti rész kváderes kiképzésű, míg a középrizalit két szélső tengelyét pilaszterek sora tagozza. A főpárkány mezejét vakkeretek sora, a tetőrészt két kis csúcsain lecsapott oromzatos rész, illetve a sarokrizalitokat bábos korlát díszíti. A földszint nyílaskialakításai a vállpárkányra futó ívezettel még a klasszicizmust

A Rimanóczy Szálloda –
ma Crișul Repede

példázzák, de az első emelet keretelt ablakai, állógyámokon nyugvó, erős szemöldökpárkánnyal, háromszögű, illetve szegmensíves tímpanonnal hangsúlyozva már az eklektikát jellemzik. A középrizalit ablakainak köténymezejét bábos korlát díszíti. A második emelet falát egyszerűbb, egyenes záradékú tagozott keretelésű zárókövel ellátott ablakok sora töri át. Hasonló az épület Mészáros utcai homlokzatának a kiképzése is. E kettő között a sarki ajtó feletti fülkében egy női szoboralak található. A régi szárnynak a Bémer tér felé néző homlokzata öttengelyes, amelyből három tengely a középrizalit része. Ez utóbbi középső tengelye díszes oromzatban végződik. Az ablakok megfelelnek a Körös-parti homlokzatnál leírtakkal. A tetőzet gerincén építésekor nagy betűkkel még az állt, hogy: RIMANÓCZY GŐZFÜRDŐ.

A szállodának az 1900-ból való szárnya, immár egyértelműen az eklektikus építészetet példázza, túlsúlyban neoreneszánsz stílusjegyekkel, de úgy, hogy azért némileg igazodjon a Körös-parti szárnyhoz. A földszint sávozott vakolást kapott, az emeleti részt függőlegesen pilaszterek tagozzák függőlegesen. A Rimanóczy utca és a kerthelyiség felé néző homlokzatok földszintjein nagyméretű egyenes lezárású ablakok, míg az első emeleten hasonló hármablakok találhatóak tímpanonos, illetve köríves oromzattal. Az utolsó szint ablakai hasonlóak a Körös-parti homlokzaton láthatókkal. Jóval díszesebb a Bémer térre néző sávozott lizénákkal határolt egytengelyes rész, melyen mindkét emeleten kőbábos korlátú erkély található és felől díszes oromzat koronázza. Az orommezőben elmosódott címerpajzs – elképzelhető, a Rimanóczyak címere – található. Id. Rimanóczy Kálmán saját maga számára építette a szállodát és a gőzfürdőt. Ezért viselte mindkettő a nevét. Városszeretetét példázza, hogy végrendeletileg a városra hagyta a szállodáját, de a testamentumában megfogalmazott feltételeit a városvezetés később nem tartotta be.

F. – Értékelés:

Mindössze nyolc év a különbség a szállodának a Körös-partra tekintő és a tér felé néző szárnyának az építése között, mégis stílusukban különböznek. A Körös-partra néző homlokzat klasszicizáló jellegű a későromantika korából, átmenetet képezve a korai eklektika felé. A

szállodának a térre néző szárnya, immár egyértelműen az eklektikus építészetet példázza, túlsúlyban neoreneszánsz stílusjegyekkel, miközben némileg igazodik a Körös-parti szárnyhoz. Emiatt nem sérül az ingatlan összképe. Műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

KERESKEDELMI CSARNOK –
MA A NAGYVÁRADI EGYETEM ORVOSI KARÁNAK
A SZÉKHÁZA

B. – Sor- és kódszáma a műenlékek lajstromában:

174. BH-II-m-B-01027.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: 1. Decembrie (December 1.) tér 10. Az utca régebbi elnevezései: Piața 23 August (1966–1990), Piața 1. Mai (1958), Mihai Viteazul (1945), Mussolini (1940), Mihai Viteazul (1920), Nagyvásár tér (1859).

– Az épület rendeltetése: az orvosi kar székháza.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1894
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: Phann és Gaál
- Kivitelező neve: id. Rimanóczy Kálmán
- Az épület eredeti rendeltetése: kereskedelmi csarnok
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az úgynevezett Kereskedelmi Csarnok a kereskedők, iparosok és mezőgazdák érdekeinek védelmére alakult 1869-ben. Székhely kezdetben a Szent László téri Kováts-féle házban volt. Az 1891-ben megalakult Kereskedelmi Társulattal egyesülve, egy megfelelőbb székház építését határozták el. A város a Nagyvásár tér északi, addig még be nem épített részén (a mai számozás szerint a 10. szám alatt) adományozott számukra telket, azzal a kikötéssel, hogy az épületben biztosítsanak megfelelő helyiségeket egy kereskedelmi iskola számára is. A tervet a budapesti Phann és Gaál műépítész páros készítette el, ennek alapján írtak ki 1893 júniusában versenytárgyalást az építésre.

**Az egykori Kereskedelmi Csarnok –
ma a Nagyváradi Egyetem orvosi karának székháza**

Az első versenytárgyalás augusztusban eredménytelen lett, ugyanis mind a három jelentkező túllépte a beruházásra előirányzott 250 ezer forint összeget. Szeptemberben id. Rimanóczy Kálmán nyújtotta be a legelőnyösebb ajánlatot (222,61 ezer forintért építette volna fel a Kereskedelmi Csarnok épületét az iskolával együtt), de a többi pályázót ezt megővta. A következő év februárjára kiírt pályázatra immár hét pályamű érkezett, és bár Rimanóczy Kálmán ajánlata anyagi téren nem volt a legelőnyösebb, a pályázatokat elbíráló bizottság a fizetési feltételek előnyeit is figyelembe véve, azt ajánlotta a társulat közgyűlésének, hogy mégis őt bízta meg az építéssel. 1894 márciusában a Kereskedelmi Csarnok választmánya is támogatta Rimanóczyt, akit a közgyűlés végül megbízott a munkával, egyben gratuláltak a monumentális épület tervéhez, amely szerintük egyik legkiválóbb dísz lesz majd Nagyváradnak.

Id. Rimanóczy Kálmán még 1894 tavaszán hozzá is kezdett az építéshez. „A kereskedelmi palota Körös felőli része a jövő hét folyamán nemcsak felépül, de tető alá is kerül. A falrakás gyorsan halad, a tetőgerendák összeillesztése már tegnap elkészült, s a tetőrakást már hétfőn kezdetek” – tudatta a *Nagyvárad* napilap 1894. június 24-i száma. Még ugyanebben az évben elkészült az egész épület is.

Az ingatlant – amely 1945 után hosszú ideig az RKP székháza, majd a megyei tervezőintézet és más intézmények otthona volt – később többször is restaurálták. Legutóbb az 1990-es években.

E. – Leírás:

A nagyjából trapéz alaprajzú épület zárt udvart fog közre. A legdíszesebb a térre néző főhomlokzata, és abból is a kupolával fedett központi része. Itt található a díszterem, amelyet kitűnő akusztikája miatt koncertteremként is használtak.

A homlokzati vakolás kváderes utánzatú, nagyméretű félköríves záródású földszint ablakai is kváderezett keretelésűek. Az eklektikus stílusú épület homlokzata neoreneszánszból ihletődött. Az öttengelyes középrizalitot jónfejezetű pilaszterek és féloszlopok tagozzák, a közöttük levő három középső falmezőt díszes félköríves lezárású, vállkövel és zárókövel ellátott ablakok törik át. Mindegyik előtt kőbábos mellvédű erkély található. Az ablakok felett díszes vakkeretek találhatók. A

középrizalit két szélső tengelyében szoborfülke, és felette medalion található. A nyugati sarokrizalit legömbölyített, amelyet tuskében végződő sisaktető zár le. Az emeleti részek pilaszterekkel tagozottak, közöttük egyszerűbb zárköves félköríves ablakok vannak. A szélső- és középrizalit közötti traktus emeleti ablakai úgyszintén félkörívesek, de váltakozva tört köríves timpanonnal (az utóbbi ívmezejében gazdag stukkódísszel), illetve az oromzat helyén fűzérrel kiegészített medalionszerű díszítménnyel. A Kereskedelmi Csarnok homlokzata teljes hosszában kőbábos attikával végződik. Az épület Körös-parti, illetve a kettő közötti homlokzata is hasonlóan gazdag stukkódíszekben.

F. – Értékelés:

A hely adottságait jól kihasználó épülethez jól illeszkednek a tér északi részén később emelt ingatlanok. Tömegében, homlokzati díszítéseivel a váradi eklektikus építészet egyik jellegzetes háza lett az egykori Kereskedelmi Csarnok. Elsősorban esztétikai értéke miatt sorolták az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca, Oradea, 2003.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

MÚZEUM –
MA GYERMEKPALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

BH-II-m-B-01063.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Muzeului utca 5. Az utca régebbi elnevezései: Eötvös József (1940), Poincaré (1931), Muzeului (1920), Múzeum utca (1901).
- Az épület rendeltetése: gyermekklub.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1895; bővítés: 1910
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: id. Rimanóczy Kálmán (1895), ifj. Rimanóczy Kálmán (1910)
- Kivitelező neve: id. Rimanóczy Kálmán (1895), ifj. Rimanóczy Kálmán (1910)
- Az épület eredeti rendeltetése: múzeum
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az egykori múzeum – ma gyermekpalota

A nagyváradai múzeum története 1872-vel kezdődik. Ekkor alakult meg a Bihar Megyei Régészeti és Történelmi Egylet. Az összegyűjtött régészeti anyagokat egymást követően több helyen is kiállították, mígnem Schlauch Lőrinc bíboros telket ajánlott fel a múzeum építésére. Gyűjtést indítottak, és tervpályázatot írtak ki. A pályázatot id. Rimanóczy Kálmán nyerte el 1891-ben. Két év múlva utat nyitottak a Schlauch kert irányából a Fő utca felé. Ennek az új utcának mentén kezdtek a múzeum építéséhez, amely 1895. november 1-jére épült fel. 1896. június 27-én nyitották meg ünnepélyesen az új múzeumot. Mivel a kiállított tárgyak egyre szaporodtak, 1910-ben ifj. Rimanóczy Kálmán terve alapján az addigi kilenc termet újabb öt (két földszinti és három alagsori) teremmel bővítették. A nagyterembe vezető kőből készült neoreneszánsz faragott díszkaput még 1895-ben Bunyitay Vince saját költségén készítette.

A múzeum anyagát 1979-ben átszállították a római katolikus püspöki palotába, ahol megnyitották a Körösvidéki Múzeumot. Ezt az épületet pionírházként, majd 1990 után gyermekek klubjaként hasznosították.

E. – Leírás:

Az eklektikus, túlsúlyban neoreneszánsz stílusjegyekkel épült múzeum portikuszszerűen kiképzett jón fejezetű páros oszlopos főbejáratát timpanon koronázza. Tőle jobbra és balra két-kéttengelyes ereszes lezárású rész következik, melynek falfelületét vállpárkányra futó zárköves ívezetes megoldású ablakok törik át. A két szélső, bábos attikában végződő rizalit sávozott falmezejét aedikulás ablak töri át háromszögű timpanonnal. Hasonló ablakok sora látható a mellékhomlokzaton is a dórfejezetű pilaszterek által határolt falmezők közepén. Egyébként a sarokrizalitikát is dórfejezetű pilaszter szegélyezik. Az 1895-ben emelt mellékhomlokzatot kőbábos attika koronázza, de a toldalékrészt már nem. A múzeum egyenes lezárású ablakokkal megvilágított magasabb központi nagyterme fölél kupolát építettek.

F. – Értékelés:

Az eredetileg is múzeumnak készült épületnek elsősorban a funkcionalitása méltatható, sajnos a megrendelő és a tervező sem gon-

dolt arra, hogy igen hamar „kinövi” majd az épületet a gyűjtemény. Esztétikai értéke a jelentősebb, történeti értéke kevésbé. Műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

POSTAPALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

189. BH-II-m-B-01039.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Ciorogariu utca 12. Az utca régebbi elnevezései: Porțile de Fier (1966–1990), József Attila (1945), Hitler Adolf (1940) Ciorogariu (1920), Úri utca (1859), Pálos utca (1740).
- Az épület rendeltetése: postapalota.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1895; bővítés: 1909–1911
- Stílus: eklektikus

- Tervező neve: Nagy Virgil (1909)
- Kivitelező neve: Guttman József (1895), Reisinger József (1909–1911)
- Az épület eredeti rendeltetése: postapalota
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az 1859-ben kiadott Halácsy-féle térképen a főpostahivatal már a mai helyén az Úri utca 12. szám alatti telken volt, egy L alakú épületben, a Barițiu (Borz) utca sarkán. A ma is látható új központi emeletes rész építését 1893-ban határozták el. A Kereskedelmi Minisztérium majd csak 1894 nyarán utasította az államépítészeti hivatalt a versenytárgyalás kiírására, a terv elkészítésére, illetve kivitelezésére. A pályázatot Guttman József építész nyerte el. Irányításával a Postapalota 1895-re készült el.

A rohamos fejlődés miatt az épület 1908-ra már szűknek bizonyult, ezért elhatározták, hogy a Barițiu (Borz) utca sarki telken levő régi földszintes épületek helyére egy új egy- és kétemeletes szárnyat emelnek, a meglévőt pedig átalakítják. A tervet Nagy Virgil készítette el. Az építéssel 1909 januárjában a legelőnyösebb árajánlatot tevő Reisinger József mérnököt bízta meg a kereskedelmi miniszter. 1909 júniusában már javában dolgoztak, egy év elteltével a palota egy része már teljesen elkészült, de a végleges átadás 1911 augusztusára maradt.

E. – Leírás:

A sarki épületet összeépítették a régi emeletes résszel úgy, hogy a nagy kapubejárat helyén zárt kapualjat képeztek ki.

A Ciorogariu (Úri) utcai régebbi egyemeletes épület tizennégytengelyes. A földszint kváderutánzatú vakolást kapott, amelyet félköríves ablakok tö-

A postapalota

rik át. A homlokzat legdíszesebb eleme a Colosseum-motívummal képzett reneszánsz kapuzat, amelynél a lizénákon nyugvó félköríves hevederív zárókövel díszített. A kapu két oldalán jónfejezetű féloszlop tartja a gerendázatot, amely felett egy szegmensívű díszítmény található. Felette az emeleti részen dórfejezetű pilaszterekkel határolt páros ablak látható, közös ívelt szemöldökkel, a frízben vakolatdísszel. Egyébként a középrizalit kéttengelyes, míg az enyhén kiugró sarokrizalitek egytengelyesek és kőbábos attikában végződnek. A rizalitek között ereszes lezárású szakaszok öttengelyesek. Az emeleti részt keretelt egyenes lezárású ablakok sora töri át, váltakozóan egyenes szemöldökkel, illetve középen oromzatosan kiemelkedő szemöldökkel.

Az 1911-re elkészült, úgyszintén egyemeletes sarki szárny már kevésbé díszes mint a főépület. A homlokzathból egy kéttengelyes rész oromzathban végződik, amely megismétlődik a Borz utcában is. Az ablakok a földszinten itt is félkörívesek, míg az emeleten egyenes lezárásúak. E sarki szakaszhoz a Borz utcában egy tizenöttengelyes kétemeletes épület kapcsolódik, visszafogott homlokzati díszítéssel. Az épületet vízszintesen a két szélső és a középső rizalit tagolja. Az ablakok változó formájával igyekezett a tervező megtörni a homlokzat egyhangúságát.

F – Értékelés:

A postapalota régebbi szárnyánál a jól ismert eklektikus építészeti eszközök tárházából válogatott az ismeretlen tervező. Különösebb történeti értéke nincs, esztétikai értéke is kevés. Ennek ellenére az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé sorolták, miközben olyan jelentős, egyéni ihletésű szecessziós stílusú épületet „felejtettek ki”, mint a Városháza utca és a Zamfirescu utca sarkán levő egykori Ipar- és Kereskedelmi Kamara székháza (ma a Vízügyi Társaság székhelye), amelyet Komor Marcell és Jakab Dezső tervezett.

G. – Bibliográfia:

Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.

A. – Elnevezése:

ADY ENDRE EMLÉKMÚZEUM

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

422. BH-IV-m-B-01256.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Traian tér. Az utca régebbi elnevezései: Ady Endre tér (1958–1966), Traian tér (1945), Széchenyi tér (1940), Traian tér (1920), Széchenyi tér (1860), Megyeháza utca (1728).
- Az épület rendeltetése: emlékmúzeum.

Az Ady Endre Emlékmúzeum

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1895
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: nyári kiosk
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

E. – Leírás:

Az épületet 1895-ben a Müller kávéház nyári kioszkjának építették. Ady Endre emlékére 1955-ben nyitottak benne múzeumot.

F – Értékelés:

Az ingatlant nem az építészeti, hanem a történelmi, kulturális értéke miatt sorolták az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé.

G. – Bibliográfia:

- Istoria oraşului Oradea. [Nagyvárad történelme]* Szerk: Borcea, Liviu–Gorun, Gheorghe. Editura Cogito Oradea, 1995.
- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok Nagyvárad 1885–1915* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.

A. – Elnevezése:

ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA –
MA GOJDU FŐGIMNÁZIUM

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

202. BH-II-m-B-01050.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Spiru Haret utca 3–5. Az utca régebbi elnevezései: Bocskai István utca (1940–1945), Spiru Haret (1931), Liceul Real (1920), Reáliskola (1901).
- Az épület rendeltetése: iskolaépület.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1895–1896
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: Busch Dávid, Knapp Ferenc
- Kivitelező neve: Knapp Ferenc
- Az épület eredeti rendeltetése: iskolaépület
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Nagyváradon 1873 októberében nyílt meg a főreáliskola. a Széchenyi (mai Traian) téren néhány apró kis szobában, ott ahol később a Királyi Ítéltábla volt, a mai rendőrség helyén. Miután a Szent László téri egykori püspöki lakból végérvényesen elköltözött a premontrei főgimnázium, a helyére került a főreáliskola. Jóllehet beköltözéskor átalakították az ódon épületet, az nem felelt meg a követelményeknek, ezért – ahogy Lakos Lajos írta – „a törvényhatóság karöltve járva a tanügy lelkes apostolával, Sipos Orbán kir. tanfelügyelővel és a bizottság lelkes tagjaival, hogy ezen két igen fontos nevelő intézetünk [reál és polgári iskola – sz. m.] a város polgárainak gyermekei részére egyaránt és lehetőleg könnyen hozzáférhetővé tegye, e célra a Nagypiacér és Körös között fekvő egyik helyet, a városnak megközelítőlegesen közepét választotta ki és ott a mai kor követelményeinek megfelelő térfogattal és beosztással 1895–1896. évben egy egész modern és díszes kivitelű kétemeletes iskolát építtetett.” Az iskola főbejárata a Spiru Haret utca 3–5. szám alatt van. (Az

utca eredeti nevét onnan kapta, hogy a reáliskola is ugyanebben az épületben volt. de külön bejáráttal.)

Az iskola építésére az előkészületeket már 1893-ban megkezdték. Tavasszal nyújtotta be a tanács a városi közgyűléshez Busch Dávid városi főmérnök tervét, s azt jóvá is hagyták. A következő év júliusában árlejtést írtak ki az építkezésre, amit Knapp Ferenc építésmérnök nyert meg. Ebből egy kisebbfajta botrány lett, mivel a vesztés pályázók szerint megegyezés történt, ezért az árlejtés határidejét 1894 októberéig meghosszabbították. Nagyvárad város törvényhatósági bizottsága a magyar királyi állami főreáliskola, a községi polgári iskola és a tornaterem építésére 1894 augusztusában írta ki a versenytárgyalást október 4-i határidővel. A tornatermet a telek Torna utcai végére tervezték. 1894 októberében Nagyvárad közgyűlése úgy döntött, hogy mégis Knapp Ferencre bízva a munkát. Az építésmérnök 1894 novemberében megkezdte az előmunkálatokat, az alapokat még ugyanebben az évben elkészítette. A kétemeletes, alagsorral bíró, eklektikus stílusú épületet 1896 júliusában fejezték be, és októberben avatták fel.

A főreáliskola épületének szomszédságában, a Cele trei Crișuri (Torna) utca sarkán levő egyemeletes épület 1894-ben épült, tulajdonosa alapján Sonnenwirth-házként volt ismert. Valamikor később – talán a két világháború között – csatolhatták a kétemeletes iskolaépülethez. A főreáliskola után, 1899 szeptemberében megnyitotta kapuit a polgári iskola is, amely az épület déli udvari és a Reáliskola utcára néző szárnyában kapott helyett.

A főreáliskola 1918 után négyosztályos román tannyelvű iskola lett. Miután 1922-ben

**Az egykori állami főreáliskola –
ma Emanuil Gojdu Főgimnázium**

egyesült az addig a görög katolikus tanítóképzőben működő román líceummal, felvette az Emanuil Gojdu nevet. Az 1923-ban megszüntetett premontrei főgimnázium növendékei számára magyar tagozat nyílt az épületben. 1940–1944 között a Szent László Gimnázium működött itt, majd 1945-től munkásegyletem, egészen 1955-ig, amikor a román tannyelvű 1. számú középiskola indult itt újra. 1969-től az iskola ismét felvette a Gojdu nevet.

E. – Leírás:

Az iskolaépület négyszintes (alagsor, földszint és két emelet) főhomlokzata a Körös-part felé néz. Közepén egy díszesebb háttengelyes középrizalit található, amelyet attika koronáz. Az utóbbi előtt hárontengelynyi hosszúságban timpanon húzódik. Az alatta levő fríz egykori felírata: Állami főreáliskola volt. Legfelülre Nagyvárad domborműszerűen megformált címerét helyezték el, amelynek állapota mára eléggé megromlott. Egyébként is szokás volt a századforduló környékén épített nagyváradi iskolákra feltenni a város címerét. A két szélső kéttengelyes rizalit, illetve a rizalitek közötti hat-hattengelyes traktusok ereszes lezárásúak. Az épületen vakolatdíszítésként armírozást, a földszinten rusztikát alkalmaztak. Ezek együttvéve is mind az eklektikus építészetet példázzák. Az ablakok változatos kiképzést kaptak, megtalálható a zárókővel ellátott szegmensíves, a kváderes keretelésű, az egyenes lezárású hasonló szemöldökkel, vagy oromzattal stb. A nagyméretű félköríves lezárású kaput féloszlopok által alátámasztott timpanon koronázza. Hasonló a főhomlokzathoz a jóval rövidebb mellékhomlokzat is, de itt a kéttengelyes sarokrizalitek között mindössze egy hattengelyes traktus található.

Nem valósult meg az a terv, hogy az iskolára egy újabb emeletet építsenek, annak ellenére, hogy 1936-ban már komoly tárgyalásokat folytattak erről.

F. – Értékelés:

Az iskolaépület jellegzetes eklektikus stílusjegyeket őriz. tömegében, belső felosztásában a századforduló tanintézteinek a normáit követi. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
 Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
 Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
 Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
 Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

IOSIF VULCAN EMLÉKMŰZEUM

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

423. BH-IV-m-B-01257.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Iosif Vulcan utca 16. Az utca régebbi elnevezései: Rimanóczy Kálmán (1908–1958), Áldás utca (1859).
- Az épület rendeltetése: emlékmúzeum.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1887?
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

E. – Leírás:

Az épület Iosif Vulcan lakóháza volt. Itt működött 1897–1906. között a *Familia* szerkesztősége is.

F. – Értékelés:

Az ingatlant nem az építészeti, hanem a történelmi, kulturális értéke miatt sorolták az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé.

G. – Bibliográfia:

Istoria oraşului Oradea. [Nagyvárad történelme] Szerk: Borcea, Liviu–Gorun, Gheorghe. Editura Cogito Oradea, 1995.

Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok Nagyvárad 1885–1915* Noran Bp. 2002.

A Iosif Vulcan Emlékmúzeum

A. – Elnevezése:**HADAPRÓDISKOLA –
MA KÖRÖSVIDÉKI MÚZEUM****B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:**

178. BH-II-m-B-01030.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Armatei Române 1. Az utca régebbi elnevezései: Armatei Roșii (1945–1990), Rulikowski (1940), Dorobanților (1920), Rulikowski (1905), Bónai kút út (1890).
- Az épület rendeltetése: múzeum.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1898
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: Alpár Ignác
- Kivitelező neve: Neuschloss cég
- Az épület eredeti rendeltetése: hadapródiskola
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A nagyváradi hadapródiskola létesítésére 1897 júniusában tett javaslatot a honvédelmi miniszter, a soproni és pécsi hasonló intézettel együtt. A terveket később Alpár Ignác készítette el. A hadapródiskola részére 22 holdas területet biztosítottak a Rulikowski út és a Rhédey-kert által határolt sarki telken, amely nagy részét a bolgár kertészek használták. A nagyváradi intézet építésére a legolcsóbb ajánlatot Rimanóczy Kálmán építész tette, de a munkával a Neuschloss céget bízták meg, mivel ez a budapesti cég a másik két hadapródiskolára is pályázott, és összességében ezt tűnt a leggazdaságosabbnak. „Napokon belül megkezdí építését a Neuschloss építő cég – sietett tudósítani a Tiszántúl az 1897. augusztus 3-i számában. – A főépület nem a faszor egyenes irányában, hanem rézsut, a Kert utcára nézően lesz a homlokzata építve, három emelet magasságban [később a Rhédey-kert útját az épülethez igazították, azzal párhuzamosan, és hozzá közelebb jelölték ki]. A földszinten lesznek az étkező, társalgó, billiárd, olvasó és táncztermek. Ezenkívül néhány tanterem. Az első emeleten lesznek

a tantermek, a nagy rajztermek, az irodák és a szertár. A második és harmadik emeleten a hálószobák 25–25 növendékkel. Csinos kápolnát is építenek a második emeleten, míg az elsőn nagy díszterem lesz. Külön épületben vívó, torna és czéllövő termeket rendeznek be. A tisztek részére külön épületet emelnek. A legénységet szintén külön épületben helyezik el. A terület hátsó részén istállók, színek fognak elhelyeztetni, s ugyancsak itt lesz a nagyszabású uszoda cementből. Elkülönített épületet emelnek a kórháznak, orvosi rendelő szobákkal, gyógyszerházzal, üdülő szobákkal s az ápoló lakásával.”

Mintegy ezer munkás dolgozott – ünnep- és vasárnapokon is –, így nem csoda, hogy egy jó hónap elteltével a falazással már a földszinti ablakok vonaláig jutottak. A 135 méter hosszú háromemeletes főépületet, valamint a többi nyolc épületet 1898. október 4-én adták át.

E. – Leírás:

Az impozáns méretű négyszintes hadapródiskola főhomlokzatát a héttengelyes attikával, illetve timpanonnal koronázott középrizalit uralja. Maga az épület tömegében, külső stílusjegyei, ablakai alapján a historizáló építészetet példázza. Több mint száz éven keresztül kaszárnyaként szolgált. A 21. század első éveiben a haderőleépítés következtében szinte teljesen kihasználatlanná vált. Emiatt is született az az ötlet, hogy a Körösvidéki Múzeum otthona legyen, miután annak épületét, az egykori püspöki palotát visszakapta a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség. Az épületet a múzeum 2006-ban vette birtokába.

Az egykori hadapródiskola – ma a Körösvidéki Múzeum otthona

F. – Értékelés:

Az egykori hadapródiskola a nagyváradi eklektikus építészet egyik markáns alkotása. Méltó otthona a Körösvidéki Múzeumnak is. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

IGAZSÁGÜGYI PALOTA

B.– Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

225. BH-II-m-B-01067.

C.–Helyrajzi adatok, megnevezés:

–Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Traian tér 12. Az utca régebbi elnevezései: Ady Endre tér (1958–1966), Traian tér (1945), Széchenyi tér (1940), Traian tér (1920), Széchenyi tér (1860), Megyeháza utca (1728).

–Az épület rendeltetése: igazságügyi palota.

D.–Történeti adatok:

– Építési év: 1898

– Stílus: eklektikus

- Tervező neve: Kiss István
- Kivitelező neve: Schiffer Miksa
- Az épület eredeti rendeltetése: igazságügyi palota
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A 19. század második harmadától a törvényszék a gróf Frimont-család Széchenyi téri palotájában működött. A Bécsben élő Frimont Theodóra, özv. Lónyay Andorné – a család utolsó sarja – 1868. január 22-én adta el 50 ezer forintért a váradi családi palotát „Biharmegye közönségének”.

A 19. század vége felé a Frimont-palota már nem felelt meg a törvényszék igényeinek, ezért egy új igazságügyi palota építését határozták el. A belügyminiszter 1896 januárjában hagyta jóvá a Frimont-palota lebontását, miután a kincstár 40 ezer forintért megvásárolta azt a megyétől. A törvényszék az új palota felépültéig a Szent László téri egykori püspöki lakba költözött. Az igazságügyi palota tervét Kiss István műegyetemi magántanár készítette. Állítólag a törvényszék építésére kiírt árlejtésre 39 ajánlat érkezett, végül Schiffer Miksa mérnök, építkezési vállalkozó kapott megbízást. Az építésvezető Janicsek József építész lett.

A régi épületet 1897 márciusában kezdték el bontani, amit az igazságügyi palota alapozása követett. A helyi sajtó május végén már arról számolt be, hogy az építkezéssel az első emeletig jutottak, ugyanis három váltásban, még éjjel is dolgoztak. Augusztus elején már a tetőzetnél tartottak, 7-én megtartották a bokrétaünnepélyt is. Augusztus derekán a kőművesmunkákkal már végeztek, már csak a belső festés maradt hátra, de hozzákezdtek az épület környékének a rendezéséhez is. A törvényszék hivatalai 1898 szeptemberében költöztek be az új épületbe. A hivatalos átvételre csak 1899 januárjában került sor, de az áprilusra tervezett megnyitőünnepély elmaradt. Hogy miért maradt el az ünnepélyes átadás, ma már nehéz lenne megmondani. Az ellenben tény, hogy a gyors építkezést nem kísérte minőségi munka. Alig három év elteltével a második emeleten több helyen is leszakadt a mennyezet. A rendőrség és az államépítészeti hivatal ellenőrzését követően 23 helyiséget azonnal kiürítettek. A vizsgálat szerint a gomba által megtámadott gerendák okozták a bajt. A famennyezetet 1901. október derekáig poroszszüveg boltozattal cserélték ki.

Az eklektikus stílusú palota legdíszesebb része az emeleteket átfogó jónfejezetű féloszloprenddel függőlegesen tagolt középrizalit. A koronázópárkány feletti vakkeretes attika elé négy terrakotta szobrot állítottak az igazságszolgáltatás allegorikus alakjaiként. Ezek az igazságot, a jogvédelmet, a büntetést és az ítéletet ábrázolják. Az épület földszintje rusztikaszerű vakolatot kapott, ablakai zárókővel díszített egyenes lezárásúak, akárcsak a második emelet ablakosorai. Az első emelet ablakai nagyobb méretű díszes szemöldökű félkörívesek. A középrizalítot, valamint a sarokrizalítokat is manzárdtető fedi. A sarkokon alkalmazott armírozás, akár az oroszlánfejre formált gyámkő, az emeleti ablakok köténydíszei, vagy a pilaszterfejezetek az eklektikánál gyakran használt vakolati díszítőelemek. Az előcsarnokba három nagy félköríves ajtón lehet bejutni. Kiss István műegytemi tanár itt is alkalmazta a bírósági épületeknél szokásos oszlopcsarnokos lépcsőfeljárót, a belső elrendezés tipológiai rendszerét a törvénykezést szolgáló egységes szemlélet jellemzi. A három utcára és térre néző palota két belső udvart zár közre. Figyelemre méltó, hogy az udvari homlokzatok díszítésére is gondoltak.

A palota 1944 után a megyei néptanács, majd a pártközpont székhelye. 1990 után a Bihar Megyei Prefektúra és a Bihar Megyei

Az igazságügyi palota

Tanács talát benne otthont, több más megyei intézménnyel együtt. Csak az ezredfordulót követően kapta vissza az eredeti rendeltetését.

E. – Leírás:

Az eklektikus stílusú palota legdíszesebb része az emeleteket átfogó jónfejezetű féloszloprenddel függőlegesen tagolt középrizalit. A koronázópárkány feletti vakkeretes attika elé négy terrakotta szobrot állítottak az igazságszolgáltatás allegorikus alakjaiként. Ezek az igazságot, a jogvédelmet, a büntetést és az ítéletet ábrázolják. Az épület földszintje rusztikaszerű vakolatot kapott, ablakai zárkövel díszített egyenes lezárásúak, akárcsak a második emelet ablaksorai. Az első emelet ablakai nagyobb méretű díszes szemöldökű félkörívesek. A középrizalítot, valamint a sarokrizalítokat is manzárdtető fedí. A sarkokon alkalmazott armírozás, akár az oroszlánfejre formált gyámkő, az emeleti ablakok köténydíszei, vagy a pilaszterfejezetek az eklektikánál gyakran használt vakolati díszítőelemek. Az előcsarnokba három nagy félköríves ajtón lehet bejutni. Kiss István műegytemi tanár itt is alkalmazta a bírósági épületeknél szokásos oszlopcsarnokos lépcsőfeljárót, a belső elrendezés tipológiai rendszerét a törvénykezést szolgáló egységes szemlélet jellemzi. A három utcára és térre néző palota két belső udvart zár közre. Figyelemre méltó, hogy az udvari homlokzatok díszítésére is gondoltak.

F. – Értékelés:

A nagyváradai igazságügyi palota a historizáló építészet jellegzetes alkotása, de azon belül is Kiss István műegytemi tanár a törvényszéki épületekre jellemző szabályokat alkalmazta. A palota műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G.– Bibliográfia:

Borcea, Liviu: *Memoria caselor* [A házak emlékezete] Editura Arca Oradea, 2003.

Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană* [Nagyvárad építészetének három évszázada] Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad száz éve és ma* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2004.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

SZÍNHÁZ

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

200. BH-II-m-A-01048.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Regele Ferdinand tér. Az utca régebbi elnevezései: Republicii tér (1966–1995), Sztálin tér (1945), Bémer tér (1940), Regina Maria tér (1920), Bémer tér (1888).
- Az épület rendeltetése: színház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1899–1900
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: Ferdinand Fellner, Hermann Helmer
- Kivitelező neve: id. Rimanóczy Kálmán, Guttman József, Rendes Vilmos
- Az épület eredeti rendeltetése: színház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Váradon a színház építése évszázados előkészületek és meddő viták után 1890-ben került ismét előtérbe. Egy rendkívüli városi értekezlet keretében november 9-én Hlatky Endre a radikális polgárság képviselőjében tolmácsolta a színügyi bizottság kérését: építsék a szín-

házat a Bémer térre, mert így megoldják a tér rendezését is a szűk Bazár szoros felszámolásával együtt. A törvényhatóság az indítványt elfogadta. Busch Dávid városi főmérnök a város távlati tervében több helyszínt is javasolt a színház elhelyezésére. Ő is elsősorban a Bémer teret ajánlotta, de elképzelhetőnek tartotta a nyári színpark helyét, esetleg a katolikus püspökség Széchenyi téri magtárának a helyét (ahol ma egy általános iskola van), valamint az ugyanezen a téren levő Plathyház helyét (később az Osztrák–Magyar Bankot építették oda) is, de nem zárta ki a Nagyvásár teret sem. 1891 márciusában dr. Berkovits Ferenc emlékeztetve az ötvenes évek elképzelésére a Szent László térre ajánlotta az állandó színház felépítését. Knapp Ferenc építész ellenben továbbra is a Bémer teret szorgalmazta. A színügyi, szépitészeti és közlekedési bizottságok 1891. szeptember 2-i együttes ülésén a Bémer téri indítványt fogadták el. 1892 márciusában a belügyminiszter is jóváhagyta, hogy a Bazár szoros kiszélesítésével – az ott levő házak kisajátításával – a Bémer térre épüljön a színház.

A magas kisajátítási költségek miatt a színügyi bizottság tagjai visszakoztak, és az 1893. március 16-án tartott ülésükön ismét a Szent László tér mellett foglaltak állást. De nem úgy, ahogy azt Berkovits Ferenc javasolta – a két templom között –, hanem az egykori katolikus püspöki lak helyén, ahová egy évtized múlva majd a városházát építették.

Knapp Ferenc, Guttman József és id. Rimanóczy Kálmán építészek továbbra is a Bémer tér mellett kardoskodtak. De szinte mindenki hallatta szavát az ügyben, aki annak idején számított a városban. Sal Ferenc polgármester csendes derűvel figyelte a fejleményeket, ahelyett hogy állást foglalt volna. Végül is a városi közgyűlés – a városi tanács javaslata ellenében – 1893. szeptember 14-én kimondta, hogy a színházat a Nagyvásár téren építsék fel. A színügyi, szépitészeti és közlekedési bizottságok az 1894. február 1-jei együttes ülésen elfogadták a döntést, és pályázatot írtak ki a színház megtervezésére. Mindössze két pályamű érkezett, amit a bírálóbizottság nem talált megfelelőnek. Ekkor a városi tanács – 1895. március 9-én – közvetlenül a bécsi Fellner és Helmer céghez fordult. A nagy színháztervezési tapasztalatokkal rendelkező cég május elején szállította a minden részletre kiterjedő tervet, amely megnyerte a közgyűlés tetszését. Fellnerék vállalták a kivitelezést is, 1897. augusztus 1-jei

határidővel. Busch Dávid városi főépítész akadékoskodása, a minisztérium tervmódosítása miatt, ahelyett hogy előrehaladt volna a színház ügye, az csak egyre bonyolódott.

Újból kirobban a színház elhelyezéséről a vita. Sztarill Ferenc, Guttman József és id. Rimanóczy Kálmán javasolták, hogy térjenek vissza a Bémer téri elképzeléshez, hiszen az emelné az egész városközpont összképét, és megoldaná a közlekedés kérdését is. Fellnerék vállalták, hogy ott is felépítik a színházat. A talajpróbák is igazolták ezt a lehetőséget. A két tábor – a Nagyvásár téri és a Bémer téri – között parázs vita alakult ki. A megoldást a Sal Ferenc polgármester örökébe lépő agilis ügyész, Bulyovszky József segítette elő, aki energikusan vette kezébe a színház ügyét. Végül id. Rimanóczy Kálmán 1897 júliusában benyújtott javaslatát fogadták el, amelyben felvállalta: ha minden árlejtés nélkül őt bízzák meg az építkezéssel, úgy a Bazár szoros kiszélesítése során a lebontott házakból származó jó anyagokból egy bazárépületet is emel. Egyben kötelezte magát arra, hogy amennyiben az épület tíz éven át nem jövedelmezne évi 20 ezer forintot, úgy a hiányzó összeget maga fedezné. Az előnyös ajánlatot az 1897. szeptember 10-i közgyűlés nagy többséggel megszavazta. A bonthatásban érintett háztulajdonosok egy része fellebbezett, újabb áskálódások következtek, minekutána Rimanóczy visszalépett.

A polgármester 1899 júniusára versenytárgyalást írt ki az építésre, amire négyen jelentkeztek: a Fodor és Reisinger, az Incze és Társa, a Rendes és Guttman cégek, valamint Sztarill Ferenc. Időközben beérkezett Rimanóczy pótajánlata is a Bazár szoros átfogó rendezési tervével együtt. A polgármester javaslatára nagy szótöbbséggel ezt fogadták el. Rimanóczy, hogy az esetleges támadásoknak elejét vegye, maga mellé vette Guttman Józsefet és Rendes Vilmost. A szerződés szerint hármukra egyenlő jogok és köteleességek hárultak.

Az előzmények ismeretében ideje megismernedni a jövődő színház helyszínével is. A Bazár szoros mentén, nagyjából a mai Bazárépület helyén, de attól mintegy hat méterre keletre három épület volt: Az Apáca (a későbbi Szilágyi Dezső) utca sarkán Hillinger Lipót emeletes háza, attól délre Weiszlovits Adolf földszintes üzletháza, hogy utána a sarki Mayr-ház következzen. Ettől nyugatra – mai fogalmaink szerint – a Bémer tér északkeleti részén, a Madách utca torkolatától délre volt a

Sáfrád-ház. Tőle nyugatra egészen a mai Emke épület előtti utca vonaláig (amely helyén Tóth Ferenc-háza helyezkedett el) egy kopott kőkerítés húzódott. E mögött volt a Rózsabokor vendéglő kerthelyisége. Tóth Ferencnek a háza udvarától északra is volt egy ingatlana, amely már az Apáca utcára nézett. Ez a későbbi Színház utcának az Apáca utcai torkolatában volt. Ettől keletre, úgyszintén az Apáca utcában Karaguly Sándorné háza helyezkedett el, majd a már említett sarki Hillinger-féle ház következett. Az említett házakat vásárlás vagy kisajátítás útján szerezte meg a város. De nem könnyen. A Sáfrád-ház kivételével – amelyet megvettek a házigazdától – a többi tulajdonos mindvégig arra törekedett, hogy minél több pénzt tudjon kicsikarni a városból, ezért nehezen tudtak velük megegyezni a kisajátítás ügyében. A minisztérium kisajátítási határozata miatt Mayr Sándor és Weiszlovits Adolf beperelte a várost. Végül Mayr Sándor 1899 januárjában „megbékélt” Bulyovszky József polgármesternek köszönhetően, de Weiszlovits Adolf tovább pereskedett, aminek csak a Kúria 1902. február 27-i döntése vetett véget. De akkor már régen állt a színház meg a bazárépület is.

A színház és a bazárépület helyszínének felszabadításához 1899. július 10-én kezdtek hozzá, amiről másnap beszámolt a helyi sajtó is: „Hajnalban, hogy a forró júliusi nap első sugára odatűzött a Bémer téri házak tetejére, sűrű csapatokban nagy tömeg verődött össze a Postasikátor [a későbbi Szalárdi utca] szögletén. Negyven munkás vadonatúj csákányokkal és romboló-cszközökkel hozzáfogott a Sáfrád-ház bontásához, hogy az épülő színháznak megcsinálja a helyét. [...] Az a negyven napszámos, aki ma napestig fullasztó porban, verejtékezve döntötte-bontotta annak a dugadólt háznak a falait, megnyitotta a jövő pespektíváját. Egy szebb jövőét, amely Nagyvárad lakosságának boldogulását jelenti.” A színház alapozását 1899. július 21-én kezdték el, és október 28-ra már tető alá is került az épület. Ebből az alkalomból tartották a bokrétaünnepséget. A világítást villanyárammal oldották meg, amit a helyi gázgyár sérelmezett is. A villamos világítás berendezéseit az Egyesült Villamossági Rt., a vezetékeket pedig a Ganz gyár szállította.

Thalia temploma 1900. október elsejére készült el. Az ünnepélyes megnyitót október 15-én tartották. Ennek emlékére az előcsarnokban

két márványablát is elhelyeztek. Fennállása óta kívül és belül többször is restaurálták. Legutóbb belsőleg részlegesen 2004-ben, külsőleg 2006–2007-ben.

E. -- Leírás:

A színház legdíszesebb része a középrész elé emelt, a klasszicista hagyományokat követő nyílt oszlopos csarnok – portikusz – a háromszögű oromzattal. A hat négyzet alapú oszlopszéken nyugvó jón fejezetes oszloprend által tartott gerendázat képszéke a széleken girlandokkal díszített. Közepén a SZIGLIGETI SZÍNHÁZ volt olvasható. A timpanont eredetileg allegorikus domborművek ékesítették: a központot a három méter magas Hunnia alakja foglalta el; kétoldalt mellette a zene, az ének, a vígjáték és a tragédia alakja kapott helyet. A domborműveket Peller Ferenc nagyváradi szobrász készítette. Jó két évtized elteltével a timpanonról hullani kezdett a vakolat, a domborművek is részben tönkrementek. Restaurálásuk helyett az egyszerűbb megoldást választották: levették az egészet és a timpanon mezejét simára vakolták. A színházépület főhomlokzatának tömör attikában végződő két szélső traktusa immár a reneszánsz formavilágát példázzák. Széleiket erőteljes sávozott lizénák szegélyezik. A földszinti részt egyenes lezárású ablak töri át, tagozott kereteléssel és zárókővel. Az

A színház

emeleti részen nagyméretű félköríves záradéku szalagkeretes nyílású ablak található a falmező közepén, mely állógyámokon nyugvó háromszögű oromzatos szemöldökpárkánnyal egészül ki, a szemöldökmezőben vakolati díszítéssel. A színháznak a portikusz alatti falsíkját három egyenes lezárású ajtó töri át, az emeleti előcsarnok falán pedig három nagyméretű vállpárkányra futó ívezetes megoldású, záróves ajtó található, díszes mellvédű erkéllyel. A nyílások közötti falmezőt jónfejetű pilaszterek választják el függőlegesen. A portikuszhoz, annak teljes szélességében levő lépcsősoron keresztül lehet feljutni, illetve két oldalról a kocsifeljárón. Ez utóbbiak két oldalán a dráma és a vígjáték allegorikus szobrát helyezték el. Ezek a budapesti Mayer-féle szobrászműhelyből kerültek ki.

A színház mellékhomlokzata változatos kiképzésű, ami jellemző az ablakokra is, amelyek ritmikusan változnak, egyenes vagy oromzatos szemöldökkel, egyenes vagy félköríves záródással. A színház két mellékhomlokzata az építését követő első években egy-egy fémből készült tűzlépcsővel is kiegészült. A hátsó homlokzat már kevésbé látványos. Uralkodó eleme a tengelyében levő vállpárkányra futó ívezettel, az íves részben felülvilágítóval ellátott nagy ajtó. Ezt a színpadra vezető ajtót a koronázópárkány felett egy erőteljes ívezet is hangsúlyozza. Magasan kiemelkedik a színpad zsinórpadrólása feletti kupolaszerű tetőzettel ellátott része, amely főleg a hátsó homlokzat felől vehető észre.

A színház méretei: teljes beépített területe 1530 négyzetméter, hossza 47 méter, kiegyenlített szélessége 33,5 méter. A nézőtér hossza 21 méter, szélessége 23 méter, magassága 12 méter. A színpad hossza 21,9 méter, szélessége 15 méter, magassága 16,3 méter. „A terem barokk díszítésű, s összhangban a teremmel: barokkos indíttatású a földszinti és emeleti előcsarnok, valamint a szép lépcsők díszítése is. Mindenütt a fehér, az arany és a vörös variációi dominálnak, és talán a világos színek harmóniájának köszönhető a terem meghitt és megnyugtató hatása. Bíborvörös kárpítozás borítja a páholyok öblét és az ülőhelyeket. Metszett velencei tükrök az emeleti előcsarnokban, a folyosókon, valamint minden páholyban. Hatalmas, díszes csillár világítja meg a nézőteret, de a tökéletes megvilágításban segít a kandeláberek, és kis karos csillárok sokasága is.” A színháznak igen jó az

akusztikája, ami zenei előadások és hangversenyek céljaira is alkalmassá teszi.

F. – Értékelés:

A nagyváradai eklektikus építészet egyik legszebb példája a színház, amely túlsúlyban neoreneszánsz elemeket tartalmaz, de a legdíszesebb része a középrész elé emelt, a klasszicista hagyományokat követő nyílt oszlopos csarnok – portikusz – a háromszögű oromzattal. Belsőleg a barokk stílus dominál a színházban. Esztétikai értéke miatt joggal sorolták a különleges értékű országos jelentőségű A kategóriás műemlékek közé.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Nagy Béla: *Színház születik. A nagyváradai Szigligeti Színház építéstörténete képekben és írásban (1899–1900)* Bihari Napló Kiadó Nagyvárad, 1998.
- Nagy Béla: *...és díszes palotát emeltünk A nagyváradai Szigligeti Színház építésének kultúrtörténete dokumentumokban (1899–1900)* Bihari Napló Kiadó Nagyvárad, 2000.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Kőszínház születik Nagyváradon* In: Bihari Napló Kalendárium Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

SZENT LÁSZLÓ-KÁPOLNA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

198. BH-II-m-B-01046.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Iorga utca. Az utca régebbi elnevezései: Szentpétery (1940–1945), Porumbescu (1931), Sf. Petru (1920), Szent Péteri (1901).
- Az épület rendeltetése: római katolikus kápolna.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1900
- Stílus: eklektikus neogótikus elemekkel
- Tervező neve: Sztarill Ferenc
- Kivitelező neve: Sztarill Ferenc
- Az épület eredeti rendeltetése: római katolikus kápolna
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A kis kápolnát a Szaniszló (ma Eminescu) utca 28. szám alatti egykori Szent László koldusápoló és fiú menedékház részére építették az intézmény udvarára. Mai kijárata a Iorga utcára nyílik. „Ez lesz az első csúcsíves kápolna Váradon, még pedig a szószoros értelemben, annyira, hogy a kis kápolnának annak rendje és módja szerint még kereszthajója is leszen s boltozata négy oszlopnyalábon nyugszik, melyek csillagboltozatba fognak átmenni” – tudósított a korabeli várad-i katolikus napilap, a Tiszántúl a kápolna építése idején. A neogótikus stílusú kápolnát Sztarill Ferenc terve alapján 1900 júliusában kezdték el építeni. „A tágas 16 méter hosszú, 10 méter széles kápolna hamisítatlan tiszta góth-stílusban épül, sugár toronnyal. A remek terv szerint csinos csúcsívekkel, külső tornyocskákkal épülő kápolna elég tágas lesz. kereszthajóval, s bárhol, még a legnagyobb utcáknak is díszére válnék.” Valamikor 1900 késő őszerére készült el a kápolna, amit a következő év tavaszán a díszítési munkák követték.

A kápolnát az 1948. évi államosítás után bezárták, állaga egyre romlott. A rendszerváltás után 1990-ben Tempfli József megyés püspök jóvoltából kívül-belül restaurálták. Sajnos a pusztulás olyan méretű volt, hogy a gazdag külső díszítését nem tudták teljes mértékben helyreállítani. Ugyanez érvényes a színes üveglakokra, illetve a belső dekorációra is. A helyreállított kápolnát 1991. december 14-én szentelte fel Tempfli József megyés püspök.

E. - Leírás:

Az újonnan felépített kápolnát dr. Némethy Gyula kanonok méltatta a *Tiszántúl* 1901. július 2-i számában: „Szent László kápolnája a kifejlett francia gótika pompájában ragyog. [...] A torony magassága az aranyozott, ragyogó kereszt csúcsáig 27 méter. A homlokzat szinte egy templom igényeivel lép föl, oly gazdag tagozatú, oly pazar díszítésű. Három részre tagolja négy támasztója [támpillére]. A középső részben van a díszes, bélelt kapuzat, s vele egy magasságban a földszinten két nagy ablak. Az első emeleten a kapuzat fölött kis kerek ablak pompázik, melytől jobbra-balra két csúcsíves emeleti ablak. A kerek ablak fölött összeszűkül a homlokzat, s négy, a négy támasztónak megfelelő toronyfőben, fiáléban végződik, melyek fölé emelkedik a baldachin formára megszerkesztett gyönyörű áttört torony. Áttört mennyezete alatt látható a két kis harang. Négy erős, de finom oszlop fölött emelkedik ez a mennyezet, mely horganyzott vaspléhből készült karsu sisakkal van fődve. E sisak ormán kereszttrózsa, a kereszttrózsa fölött a tündöklő aranykereszt. Az egész homlokzatot e változatos élénk tagozáson kívül a csúcsíves

A Szent László-kápolna

ornamentika gazdag kőcsipkéje borítja be, toronyfiak, keresztrózsák, mérművek, vízőkádó szörnyek sokasága ékesíti. Egyszerűbben van tartva természetesen a kápolna két oldalfala s szentélyzáródása, de ez is eléggé élénkké teszi a bár kevésbé kiszökellő, de mégis hangsúlyozott kereszthajó.” A cikk részletesen leírja a kápolnabelsőt is, amelynek díszítése természetesen a neogótika jegyében fogant.

F. – Értékelés:

A viszontagságos történelme miatt Nagyváradon a barokk kornál régebb épület nem létezik. Így a gótikus stílus sem képviselteti magát. Ezért is érdemel nagyobb figyelmet ez a kis neogótikus kápolna, amelyet a műemléki lajstromban esztétikai értéke miatt az országos jelentőségű B kategória közé sorolták.

G. – Bibliográfia

- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

SZTARILL-PALOTA –
MA ASTORIA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

240. BH-II-m-B-01082.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Teatrului utca 1. Az utca régebbi elnevezései: Ardelean Mihai (1958–1966), Bethlen Gábor (1945), Szalárdi János (1940), Gh. Coșbuc (1920), Szalárdi János (1901), Posta utca (1890), Posta sikátor (1859).
- Az épület rendeltetése: szálloda a földszinten az egykori Emke, a mai Astoria kávéházzal.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1902; bővítés: 1906
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Sztarill Ferenc
- Kivitelező neve: Sztarill Ferenc
- Az épület eredeti rendeltetése: bérház, kávéházzal a földszintjén
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Sokoldalú és változatos munkásságot fejtett ki a váradi Sztarill Ferenc építész, aki az eklektikában és a szecesszióban is maradandót alkotott. Több esetben is ő volt Komor Marcell és Jakab Dezső váradi terveinek a kivitelezője, de maga is tervezett két szecessziós stílusú bérházat Nagyváradon. Az egyiket saját maga számára építette, emiatt is használtuk rá a Sztarill-palota elnevezést, a meghonosodott Emke (a földszinten levő egykori kávéház neve) helyett.

A Sztarill-palotát 1902-ben építették a Szalárdi utca 1. szám alatti Bémer térre is néző sarki telekre. Az emeleten lakásokat alakítottak ki, a földszinten kávéházat Jugendstil stílusú dekorációval. Az építész tulajdonos 1906-ban a Szalárdi utcai mellékhomlokzatot újabb négy tengelynyi résszel bővítette. Sztarill már előtte, 1904-ben meg szeretne volna vásárolni a házával szomszédos Színház utcai díszletraktár épületét, hogy ebbe az irányba kibővíthesse sarki épületét, földszintjén

az Emke kávéházzal. A díszletraktárt az udvaron építette volna fel Sztarill, de ajánlatát a városi tanács nem fogadta el, valószínű emiatt építkezett két év múlva a Szalárdi utca irányába. Az 1930-as években az emeleti lakásokat szállodaszobákká alakították át. A szálloda neve Astoria lett, ezt viselte majd a földszinti kávézó is.

E. – Leírás:

A sarki ingatlan földszintből, félemeletből és két emeletből áll. A térre néző főhomlokzat földszinti részét nagyméretű kosárvszerű záródású ablakok sora töri át. A két emelet szélső tengelyei „bow-window” formában kiugranak a homlokzat síkjából, és a koronázópárkány síkja felett az érett gótikára jellemző flaboyant ívre emlékeztető oromzatban végződnek. Az utóbbiakat szamárhátíves záródású világítóablakokkal látták el. E tengelyek szélein lizénák futnak végig, amelyek az emeleti szintek magasságában háromkarélyos ívben záródnak. Mindkét szint ablakai is lóhere- vagy háromkarélyos záródásúak, amely a gótika jellegzetes építészeti eleme. Ezek az ablakok virágdomborvúvekkal díszített köténnyel is kiegészülnek. Ugyanilyen formájú ajtók figyelhetők meg a középső három tengelyen is. Előttük mindkét emeleti szinten virágmintás mellvédű függőfolyosó fut végig. Hasonló

A Sztarill-palota – ma Astoria

díszítés figyelhető meg a tető gerincén is. Egyébként a középső három tengely hullámvonalú attikában végződik, a tengelyekben kis háromkarélys záródású világítóablakkal.

A Szalárdi utcára néző mellékhomlokzat valamivel hosszabb. Itt már négy „bow-window” található, közöttük felváltva egy-, illetve két-tengelyes traktusokkal. A homlokzat díszítése, az ablakok formája megegyezik a térre néző főhomlokzaton láthatókkal. Az enyhén lekerekített sarokrész felett kerek torony látható. Virágmintás fejezetű oszlopait karcsú toronysisak koronázza..

F. – Értékelés:

Az épület külső megjelenésében a szecesszió stílusjegyeit tükrözi, de főleg az ablakoknál már gótizáló elemekkel keverve. Esztétikai értéke miatt az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé sorolták.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Pașca, Mircea: *Sztarill Ferenc, un arhitect orădean din anii 1900 (partea I.) [Sztarill Ferenc, az 1900-as évek nagyváradai építésze]* In: Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea. Nr. 8–9. 2005.
- Pașca, Mircea: *Sztarill Ferenc, un arhitect orădean din anii 1900 (partea II.) [Sztarill Ferenc, az 1900-as évek nagyváradai építésze]* In: Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea. Nr. 10–12. 2005.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írárok* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

VÁROSHÁZA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

243. BH-II-m-A-01085.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Unirii (Egyesülés) tér 1. A tér régebbi elnevezései: Victoriei (Győzelem 1966–1990) tér, Malinovszki (1945), Szent László (1940), Unirii (1920), Szent László tér (1859), Kis Piac (1714).
- Az épület rendeltetése: városháza.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1902–1903
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Kivitelező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Az épület eredeti rendeltetése: városháza
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A 19. század vége felé egyre sürgetőbbé vált egy új városháza építése Busch Dávid városi főmérnök 1895 júniusi beadványában az új városháza helyszínéként a Szent László-templommal szembeni egykori püspöki lakot jelöli meg. A főmérnök beadványát több szakbizottság is tárgyalta, majd 1895. november 11-én a városi tanács is megvitatta, részletes jelentést terjeszve a törvényhatósági bizottság elé. Ez utóbbi testület november 14-i ülésén elfogadta az építési programot, megbízza a városi tanácsot, hogy írjanak ki pályázatot a városháza tervének elkészítésére. A városháza építésére a helyi tanács 1896. március 31-ei átadási határidővel ki is írta. A pályaműveket elbíráló bizottságban Bulyovszky József polgármester elnöklete alatt olyan neves szakemberek szerepeltek, mint Steindl Imre műegytemi tanár, vagy Ybl Lajos műépítész. A pályázatra összesen 9 terv érkezett, amelyek azonban a 700 ezer koronában megszabott építési költségek túllépése miatt nem feleltek meg a kiírásnak. Négy pályaművet egyenként 2000

koronáért az elbíráló bizottság megvételre ajánlott a közgyűlésnek. Ezeket ifj. Rimanóczy Kálmán, Hübner Jenő, Jaumann Benedek és Láng Adolf készítette. Mivel az utóbbi csak kikötésekkel volt hajlandó tervét átengedni a városnak, a törvényhatósági bizottság csak az első hármat vásárolta meg. A városházi építő bizottság az 1898. június 27-i ülésén azt javasolta, hogy: „ifj. Rimanóczy Kálmán a megvásárolt tervek egybevetésével bizassék meg egy új terv készítésével.” Az építész ennek elcget is tett, elkészítette a tervet, amit díjtalanul a város rendelkezésére bocsátott. A tervet a belügyminiszter jóváhagyta.

Ezt követően a törvényhatósági bizottság határozata alapján a tanács kiírta az árlejtést a kivitelezésre, amelyre többen is pályáztak, de a kivitelezéssel mint legelőnyösebb ajánlattevőt ifj. Rimánóczy Kálmánt bízták meg, akivel megkötötték a szerződést is.

Miközben folytak az előkészületek az új városháza építésére a városi tanácsban újabb javaslatok születtek, az épület helyszínére vonatkozólag. 1900 januárjában felmerült, hogy a Fekete Sas fogadó helyére építsék fel a városházát, egy hónap múlva már a Sal Ferenc

A városháza

utca sarki laktanya helyét javasolták. Bulyovszky József polgármester áprilisban ismét Újvárost javasolta, éspedig ismételten a Fekete Sas fogadó helyén szeretne volna látni az új városházát, amit Sztarill Ferenc építész is támogatótt. Ugyanezen elképzelés keretében a régi püspöki lak helyére egy park közepére egy háromhajós és kereszthajóval bíró egytornyú román stílusú templomot építettek volna. Csak összehasonlításképpen a lebontandó Szent László-templom 440 négyzetméternyi területet foglal el, az újat 980 négyzetméteresre szerették volna építeni. A városi tanács kedvezően fogadta a javaslatot, és a templom építése ügyében megkeresték a káptalant. A káptalan válasza 1900 júniusában elutasító volt. Ragaszkodtak a Szent László-templomhoz a városkép szempontjából is, de főképpen a múlt iránti kegyelet miatt. Mint írták: „Mely kegyeletet csak akkor volna szabad mellőznünk, ha e templom a rendes istentiszteletek alkalmára kicsiny, a hozzá tartozó hívek száma pedig emelkedőben volna, aminek az ellenkezője áll...”

Maradt tehát a városházának az eredeti helyszín. Az itt levő egykori püspöki lakot 1901. október 21-én kezdték el bontani. A városháza alapozásához 1902. február 26-án fogtak. Az építkezés kezdetben jól haladt, amit később megzavart az építőmunkások sztrájkja. Az eredeti tervtől csak három esetben történt eltérés. A középrésznek az eredetileg laposra tervezett tetőzetét manzárdtetőre változtatták, a dísztermet kibővítették, a tornyot pedig magasabbra, 50 méteresre építették, a felső részét homokkő helyett időtállóbb kőből készítették. Nem csupán a tervező-vállalkozó volt váradi, az összes belső munkát is helyi iparosok végezték. Az új székház 1903 októberére lett kész, de megnyitása és a rendkívüli díszülés 1904. január 10-re maradt.

A városháza belsejét a megnyitó napján Lakos Lajos örökítette meg, többek között írt az Udvary Ferenc által készített lépcsőházi faliképekről is. A második világháború vége felé, 1944. október 13-án, máig ismeretlen okból a városháza utolsó szintje kiégett, tetőzete megsemmisült. Az épületet helyreállították, de már nem építették vissza a középrizalit tetőzete feletti kis tornyocskát. A városházát 1998–2000 között külsőleg restaurálták, ekkor cserélték ki a puha homokkőből készült teljesen megkopott allegorikus szobrokat is. A sárgára festett épület díszkilátást kapott.

Az épület centenáriumi ünnepére a városházát részben belsőleg is felújították, kicserélték az elavult villamossági hálózatot.

E. – Leírás:

Az eklektikus stílusú városháza a tér kulcsépülete, amely kettős feladatot old meg – állapította meg Winkler Gábor műépítész. „A tér szempontjából elsősorban hatalmas középizalítja jelentős, amely a hajdani [görög katolikus] püspöki palota hasonló előépítményével együtt a térfal két végpontját jelöli meg. A tér felőli szimmetrikus homlokzathoz azonban folyóparti szárny is épült; markáns saroképület szögben megtört két homlokzati szakasszal, a homlokzatok szögfelezőjében magas, négyzet alaprajzú kubusos várostoronnyal. Ez a homlokzat a szemközti fő nézőpont, a folyón túli tér felé fordult, hegyesszögű kialakításával lényegében a két folyóparti beépítés koordinátái közötti szögeltérést egyenlíti ki. Természetesen nem pusztán geometriai összefüggésről van szó: a Városháza folyó felőli része valóságos, látványbeli kapcsolatot teremt a két folyópart között. Maga a várostorony is ebből a szemszögből nézve kap igazán kiemelt szerepet, hiszen a Szent László-templom 1800-ban felépült tornyával együtt határozott, kettős hangsúlyt képez, keretezi és kiemeli a Városháza térre néző középizalítját.”

A városháza legdíszesebb része a neoreneszánsz stílusú főhomlokzata, ezen belül is a manzárdtetős középész. Földszintjén kocsielhajtót alakítottak ki, amely három félköríves kváderezett keretelésű árkáddal nyit a homlokzatra. E központi részen található a városháza két emelet magasságú díszterme. E három tengelynyi részt nagyméretű díszes vállpárkányra futó ívezetes megoldású ablakok törik át. A közöttük levő falmezőt akantuszszerű díszítéssel archaikus jónfejezetű fél-oszlopok tagozzák függőlegesen. A főhomlokzat két szélső tengelyét az előzőkhöz hasonló fejezetű oszlopok szegélyezik, miközben a falmezőt díszes keretezésű egyenes lezárású és körablakok törik át. A koronázópárkány felett bábos attika található, melyet négy allegorikus szobor díszít. Ezek a tudományt, a művészetet, az igazságot és a mezőgazdaságot jelképezik. Az attika feletti manzárdrészen három-három vállpárkányra futó ívezetes ablak található, míg a középen levő orommező síkjában a város címere. Felette egykoron a turulmadár volt

(1944-ben eltávolították), két oldalán a kereskedelem és az ipar allegorikus alakja kapott helyet, amelyek ma is láthatók.

A főhomlokzat középrészének két oldalán négy-négytengelyes traktusok találhatók. A földszinti részt kváderutánzatú vakolat borítja, ablakai egyenes lezárásúak. A két emeletet jónfejezetű pilaszterek kötik össze, némi akantuszszerű díszítéssel. A közöttük levő falmezőt az első emeleten állógyámos köríves oromzatú ablakok törik át. Az ablakokat a szemöldökfrízben dombormúvel, a mellvédmezőben körkörös ornametikával díszítették. Sokkal egyszerűbbek a második emelet vállpárkányra futó ívezetes ikerablakai.

A városháza utcai homlokzatot az öttengelynyi középrizalit és a két-két tengelynyi sarokrizalit tagolja függőlegesen. A közöttük levő ereszes traktusok hét-hét tengelyesek. Itt is megtalálhatók a főhomlokzaton ismertetett építészeti elemek, de némileg egyszerűbb kivitelben. Az ablakok is hasonlóak. Ugyanilyen kiképzést kapott a Körös utcai rész is. A főhomlokzatra merőleges traktust két egytengelynyi enyhén kiugró sarokrizalit határolja, közöttük egy nyolctengelynyi szakasz található. Az előbbi falfelülettel 90 fokos szöveget zár be a toronyig terjedő traktus a maga öt tengelyével. Mint már láttuk a homlokzatok szögfelezőjében található a kubusos torony, amelynek talán a leglátványosabb része a román kort idéző középen oszlopecskával ellátott félköríves ikerablak. A városháza a tornyon túl egy öttengelyes traktussal ér véget, amely hasonló az előzőkhöz.

F. – Értékelés:

Jogos az a megállapítás, hogy a városháza a tér kulcsépülete. Ifj. Rimanóczy Kálmán mesterien oldotta meg azt a nehéz feladatot, hogy e térségnek egy előnytelen helyére egy ilyen impozáns, a városkép szempontjából meghatározó épületet emeljen.

Ady Endre fiatal újságíróként is elragadtatással írt a befejezés előtt álló városházáról: „Mi csak konstatálni tudjuk, hogy az új székház monumentális, hódító. Érezteti a szemlélővel azt a definíciókban nem férő gazdag, titkos, elragadó érzést, melyet csak az igazi művészet tud felébreszteni.”

A városházát elsősorban esztétikai értéke miatt joggal sorolták a különleges értékű országos jelentőségű A kategóriás műemlékek közé.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Clădirea Primăriei municipiului Oradea. Istoric. Arhitectură și stil [Nagyvárad, városháza. Története. Építésze és stílusa]* In: Oradea-Pagini de istorie–Nagyvárad-Történeti fejezetek Editura Muzeului Țării Crișurilor. Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Százéves a nagyvárad városháza* In: Várad (Irodalom, Művészet, Társadalom, Tudomány) Nagyvárad, 5. sz. 2003.
- Péter I. Zoltán: *Feltárták a nagyvárad városháza falfestményeit* In: Várad (Irodalom, Művészet, Társadalom, Tudomány) Nagyvárad, 6. sz. 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.
- Péter I. Zoltán: *Ady és a városháza* In: Várad (Irodalom, Művészet, Társadalom, Tudomány) Nagyvárad, 1. sz. 2006.

A. – Elnevezése:

EVANGÉLIKUS TEMPLOM

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

247. BH-II-m-B-01089.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Tudor Vladimirescu utca 28. Az utca régebbi elnevezései: Csáky István (1940–1945), Tache

Ionescu (1931), Sf. Ladislau (1920), Körös utca (1901), Nagy Körös utca (1859), Körös utca (1730).

– Az épület rendeltetése: evangélikus templom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1902–1903
- Stílus: eklektikus neogótikus elemekkel
- Tervező neve: Pecz Samu
- Kivitelező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Az épület eredeti rendeltetése: evangélikus templom
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az első evangélikusok a 18. század ötvenes-hatvanas éveiben jelentek meg Nagyváradon. A Körös utca 28. szám alatti telket 1808-ban vásárolták meg. Erre 1811-ben egy kis imaházat építettek, azt használták 1902-ig. A váradi gyülekezet 1812-ben lett anyaegyház, addig a Székelyhíd melletti Érolaszihoz tartoztak. Még ezt megelőzően indult meg a folyamatos gyűjtés egy templom építésére, a 19. század végére templomépítő bizottság is létrehozta. Az újonnan építendő templommal kapcsolatban többféle elképzelés létezett. Előbb Busch Dávid városi főmérnök egy új imaház költségvetési tervét készítette el, majd ifj. Rimanóczy Kálmán egy nagyméretű háromhajós neogótikus templomot tervezett, de végül anyagi megfontolásból Pecz Samu budapesti műegyetemi tanár hasonló stílusú, de egyhajós templomtervét fogadták el. Ez egyszerűbb volt, „korai góth

Az evangélikus templom

stylban – ahogy Materny Imre a templom egykori lelkipásztora írta –, nyerstégla falakkal és toronnyal, melyet aztán a bizottság kívánságára [a tervező] átdolgoz, díszesebbé tesz, anélkül, hogy eredeti stílusát megváltoztatná.”

1902. május 23-án tették le „az első téglát a beton fundamentumra”. Az építést ifj. Rimanóczy Kálmán vezette. Az ő irányításával a templom már 1902 tele előtt fedél alá került, ezt követően „1903. május 16-án pedig a teljes téгла toronyra is fel volt tehető az aranyozott góthikus rosetta a hívek nagy számának jelenlétében, kellő ünnepségek között.” A neogóthikus stílusú templomot 1903. július 5-én szentelte fel Zelenka Pál evangélikus püspök.

A nagyváradi evangélikus templom centenáriumát 2003-ban ünnepelték. Erre az alkalomra belsőleg felújították a templomot, ezt megelőzően 1991-ben bevezették a központi fűtést is. A teljes külső tatarozást 2004–2005-ben végezték.

E. – Leírás:

A templom főhomlokzatával az utcára néz, annak vonalától néhány méterre beljebb. A templomot a hajó tengelyében egy nagyobb, két oldalán pedig két kisebb torony díszíti. Az utóbbiak gúla alakú sisakjait mázas cseréptető fedí. A dísztéglával burkolt falakat csúcsíves ablakok törik át, míg a bejárati ajtó felett keretelt rózsablak található. A homlokzat koronázórészét vakárkásor, illetve vakíves párkány díszíti. Az utóbbi végigfut a mellékhomlokzatok koronázópárkánya alatt is. A torony falát mind a négy oldalán kapcsolt félköríves ablakok törik át, felettük kerek óralappal. A nagytoronyt csürlősisak fedí, a góthikus építészet kedvelt építészeti elemeként. A templomhajót és a szentélyt lépcsős támpillérek övezik, a közöttük levő falmezőt nyomott csúcsíves záródású ablakok törik át. Az ablakok záradékát téglakeretezéssel díszítették.

A torony alatti előtérből a templomhajóba jutunk az orgonakarzat alatt. A templomhajó támpillérei mentén a gyámokból kiinduló hevederek közti boltszakaszok keresztboltozásúak. A diadalív mögötti szentély a hajónál keskenyebb, és a nyolcszög öt oldalával záródik. A szentély boltozatbordáinak fejezetei díszes gyámkövekből indulnak ki. A színes üveglablakokat a budapesti Palka cég készítette 1941-ben.

F. – Értékelés:

A váradi eklektikus építészet egyik kiemelkedő alkotásának számít a neogótikus stílust követő evangélikus templom. Esztétikai értéke jogán az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé sorolták.

G. – Bibliográfia:

Materny Imre: *Beszámoló a nagyváradi Ág. H. Ev. Egyház új templomának építéséről* Nagyvárad, 1904.

Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Százéves a nagyváradi evangélikus templom* In: Várad (Irodalom, Művészet, Társadalom, Tudomány) Nagyvárad, 3. sz. 2003.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

FÜCHSL-PALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

210. BH-II-m-B-01053.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Independenței utca 11–13. Az utca régebbi elnevezései: Kossuth utca (1940–1966), Avram Iancu (1920), Kossuth (1895), Sas utca (1730).
- Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1902–1903
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Bálint Zoltán, Jámbor Lajos
- Kivitelező neve: Rendes Vilmos
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A századfordulón a Kossuth utca 11. szám alatt a Füchsl testvérek bornagykereskedő cégnek volt a telepe, a sarki rész (13. szám) ekkor még beépítetlen volt. E két telekre terveztettek Füchslék egy impozáns kétemeletes szecessziós stílusú palotát a budapesti Bálint Zoltán és Jámbor Lajos műépítésszel. A kivitelezésre kiírt pályázatot Rendes Vilmos építésszámológépész nyerte meg. Az előmunkálatokat 1902 szeptemberében kezdték meg. Meglepő módon a beépítetlen sarki telken egy régi kőfal alapjaira akadtak az ásók. Dr. Karácsonyi János történész, a látottak alapján a következőt állapította meg: „Nagyvárad város kőfallal kerített részének, az úgynevezett Péntekhelynek maradványa ez. E városi kőfal kezdődött a Kapucinusok telkéről és úgy húzódott a Körözsíig. Épült 1534–1555 között, fennállott 1711-ig. Ekkor a felső részét szántsándékkal lebontották és építő anyagnak elhordták.” Még ugyanazon év novemberében megtartották a Füchsl-palota bokrétaünnepélyét, és 1903 áprilisában el is készült.

Néhány évtizede annak, hogy az épületet restaurálták. Sürgős külső és belső felújításra szorul, egyúttal hiteles portálékkal kellene a földszinti nyílászárókat kicserélni. Hitelesen őrzik még – de restaurálásra várva – a tervezők elképzelését a bejárati ajtó, illetve a nagykapu, mindkettő szép kovácsoltvas díszítéssel.

A Füchsl-palota

E. – Leírás:

A kétemeletes fémdomborítású orozatokkal és szinuszvonalú párkánnyal, sarki toronnyal díszített épület homlokzatát gazdagon átszövik a díszítőmotívumok, elsősorban a virágok és fürtös szőlőindák a koronázópárkány síkjában és az első és második emelet ablakai közötti falmezőkben. A szőlőfürt, illetve az FT (Füchsl testvérek) monogram utalás arra, hogy az építetők bornagykereskedők voltak. A legömbölyített sarki részen található erkélyek kovácsoltvas mellvédjei is hasonló díszítő elemekből állnak. A földszint eredeti kirakatjait az idők során mind kicserélték, sajnálatos, hogy még 1989 után is alumíniumkeretű kirakatot szereltek az újonnan létesített itteni autósza-lon ablakaként.

F. – Értékelés:

A váradi szecessziós építészet lechneri vonulatának szép példája a Bálint és Jámbor építészpárosnak ez az alkotása. Műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România* [A szecesszió Romániában] București, 1972.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană* [Nagyvárad építészetének három évszázada] Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő íráások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

IFJ. RIMANÓCZY KÁLMÁN PALOTÁJA –
MA ORTODOX PÜSPÖKI PALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

188. BH-II-m-B-01038.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Ciorogariu utca 3. Az utca régebbi elnevezései: Portiile de Fier (1966–1990), József Attila (1945), Hitler Adolf (1940) Ciorogariu (1920), Űri utca (1859), Pálos utca (1740).
- Az épület rendeltetése: román ortodox püspöki palota.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1903
- Stílus: eklektikus neogótikus elemekkel

Ifj. Rimanóczy Kálmán palotája – ma ortodox püspöki palota

- Tervező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Kivitelező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Az épület eredeti rendeltetése: családi ház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az Úri (ma Ciorogariu) utca 3. szám alatti telken ifj. Rimanóczy Kálmán épített magának egy családi házat, amelyet halála után, 1912-ben örökösétől dr. Grósz Imre vásárolta meg, ő pedig 1921-ben eladta az ortodox püspökségnek. Azóta a Román Ortodox Püspökség székháza. Sajnálatos, hogy nem lehet pontosan datálni Rimanóczynek ezt a túlsúlyban a velencei gótikából ihletődő palotájának az építési évét, de nagy a valószínűsége annak, hogy 1903-ban építették. Többször is felújították, belsőleg az új tulajdonos ízléséhez igazítva.

E. – Leírás:

A palota homlokzatán a velencei elemek valóban nagyon karakterisztikusak, mint például a tégl- és vakolt felületek váltakozása, az emeleten tükörbe foglalt háromkarélyos záródású ablakok, amelyeket díszes szamarhátíves kereteléssel látták el. Az úgyszintén tükörbe foglalt háromkarélyos záródású ikerablakoknak már lapos csúcsíves keretelésük van. A két szélső, illetve a középső három tengely ereszcatornája alatt a korai gótikára jellemző erőteljes csúcsívsoros párkány található. A középső három tengely két oldalán levő traktusok emeleti részén a szecesszióra jellemző „bow-window”-szerű kiugrások a homlokzat ritmusváltását szolgálják. Az utóbbiak ablakainak záródása a szegmensív felé közelítenek, de úgyszintén a már ismert szamarhátíves keretelés koronázza őket. Az emelet ablakai a mellvédmezőben egységesen kőbábos vakkorlással díszítettek. A homlokzat síkjából kiugró két traktus egy hagymakupolaszerű építészeti clem beépítésével visszatér a homlokzat síkjába, ahol a szemöldökgyámos ívhez hasonló oromzatban emelkedik ki a koronázópárkány síkja felé. A földszint ablakai különböző méretűek, de egységesen félköríves záródásúak, és a homlokzat tengelyében levő úgyszintén félkörívesen záródó kapubejárat kivételével távolról sem olyan díszesek, mint az emeleti nyílászárók.

F. – Értékelés:

Ifj. Rimanóczy Kálmán két palotát épített Nagyváradon a velencei gótika szellemében. Sajnálatos módon az édesapjának tervezett és 1905-re Traian (Széchenyi) tér 1. szám alatti sarki bérházat „kifelejteték” a műemlékek lajstromából. Pedig ez utóbbi épületnél ifj. Rimanóczy Kálmán igen eredetien merített a velencei loggiás homlokzatok formavilágából, a Ca d’Oro palotát véve példaképül. Mindkét épület megérdemelné azt, hogy az esztétikai értéke miatt szerepeljen a nagyváradi műemlékek lajstromában. Az ortodox püspöki palotát az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé sorolták.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor |A házak emlékezete* Editura Arca Oradea, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
 Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
 Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

PANNÓNIA SZÁLLODA –
 KÉSŐBB TRANSILVANIA SZÁLLODA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

241. BH-II-m-B-01083.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Teatrului utca 2. Az utca régebbi elnevezései: Ardelean Mihai (1958–1966), Bethlen Gábor

(1945), Szalárdi János (1940), Gh. Coşbuc (1920), Szalárdi János (1901), Posta utca (1890), Posta sikátor (1859).

– Az épület rendeltetése: irodaház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1903–1904
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: ifj. Guttman József
- Kivitelező neve: ifj. Guttman József
- Az épület eredeti rendeltetése: szálloda
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az egykori szálloda helyén a 20. század elején még a Knapp-féle földszintes ház volt a hozzá tartozó nagy telekkel. Ezt vásárolta meg 1903 tavaszán ifj. Guttman József, hogy ott egy korszerű szállodát építsen. Amint az egyik korabeli napilap beszámolt róla: „Az új hotelben hatvan fényes vendégszoba lesz elegánsan berendezve. Ezenkívül egy tágas étterem és gyönyörű télikert épül a földszinten, s ugyanott egy új kávéház is. A kávéházak száma ezzel ugyancsak megszorodik Nagyváradon, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy szeptember hóban nyílik meg a Fűchsl-palotában a Nagypiaczon pazar fénnel berendezett Bihar kávéház. Ellenben a modern étteremnek régen érezte hiányát a nagyváradai közönség...”

Az ódon Knapp-féle házat 1903 július derekán kezdték el bontani, hogy utána hozzákezdhessenek a szálloda építéséhez. Szeptemberben már arról számolhatott be a *Nagyváradai Napló*, hogy már emelkednek a jövő nyáron megnyitandó szálloda falai. „Az épület kétemeletes lesz, illetve a Bémer tér közepén a rizalitra jön egy harmadik emelet is, mely a bérlő lakását fogja képezni. A két emeleten 60 modern kényelemmel és eleganciával berendezett vendégszoba foglal helyet, melyet 4 fürdőszoba egészít ki. Ezenkívül még egy 14 méter hosszú és 6 méter széles banket-terem is lesz az emeleten 60 személy részére. A földszinten egy 400 négyszögméternyi területen elhúzódó nagy kávéház, s egy ugyanilyen nagyságú étterem, továbbá egy impozáns télikert épül. Ezekon kívül a pinchehelyiségben egy 400 négyszögméternyi területű sörház lesz berendezve. Úgy az emeleti, mint a földszinti helyiségek központi fűtéssel és villanyvilágítással lesznek ellátva és felszerelve a

konfortnak minden kellékével. Az egész építkezést maga a tulajdonos, ifj. Guttman József vezeti.” Bár a lap nem szól az épület tervezőjéről, nagy a valószínűsége annak, hogy azonos volt a tulajdonossal. A bokrétaünnepélyt 1903 októberének utolsó napján tartották, a megnyitást 1904 július elsejére tervezték.

A szálloda a két világháború között Palace, 1944–1990 között Transilvania néven volt ismert. Ezt követően privatizálták, és egy bihari üdítő- és szeszipari cég irodaháza lett.

E. – Leírás:

Az épület Bémer térre néző főhomlokzata héttengelyes. A középső öt tengely enyhén kiugrik a kváderes kiképzésű földszint síkjából. A földszintjén a nagyméretű félköríves ablakok, akárcsak a bejárati ajtaja kváderes keretezésűek. A földszintet határoló övpárkány alatti falfelület középső öt tengelyén finoman rajzolódik ki egy mitológiai jeleneteket és jelképeket ábrázoló dombormű, amely díszíti és tagolja is vízszintesen a homlokzatot. A két szélső tengelyen a domborművek síkjában az erkélyek kovácsoltvas mellvédjei találhatók. Az első emelet

Az egykori Pannónia – a későbbi Transilvania – Szálloda

félköríves ablakai kváderes keretelésűek, miközben a második emelet és a manzárdréz félköríves ablakai sávos keretelésűek zárókővel. A homlokzatot az első és a második emelet között erőteljes övpárkány tagolja, alatta virág, szalag, puttó kombinációjából formált sgraffito-szerű díszítés található. Sajnálatos, hogy az ereszcatorna melletti rész már elpusztult. A díszes gyámsorral alátámasztott koronázórészen a gyámok közötti rész domborművekkel díszített. A manzárdréz páros ablakai közötti falmezőt sávozott lizénák tagozzák.

A szálloda mellékhomlokzata hasonló a főhomlokzathoz, de már nem követi a szimmetria szabályait. A sarki enyhén kiugró tengely földszintjét egy nagyméretű félköríves ablak uralja, két oldalán egy-egy kisebb egyenes lezárású vakablakkal. A két emeletet domborművekkel gazdagon díszített lizénáktól övezve egy nagyméretű aedikulás, illetve páros félköríves ablak töri át. A koronázópárkány feletti balusztrádos attika előtt a lizénák síkjában nyitott oromzat húzódik. A mellékhomlokzat további része hattengelyes. Ablakai nagyjából megegyeznek a főhomlokzaton láthatókkal.

F. – Értékelés:

Az egykori szállodaépület funkcionalitása és esztétikai értéke miatt az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé tartozik.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:**OLASZI RÓMAI KATOLIKUS PLÉBÁNIATEMPLOM –
SZENTLÉLEK KIÁRADÁSA****B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:**

196. BH-II-m-A-01044.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Dunărea utca 1. Az utca régebbi elnevezései: Jdanov (1958–1966), Böszörményi Emil (1945), Sal Ferenc (1940), I. C. Duca (1931), General Berthelot (1920), Sal Ferenc (1901) Barátok (1859), Ferences utca (1730).
- Az épület rendeltetése: római katolikus plébániatemplom.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1903–1905
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Kivitelező neve: Rimanóczy Kálmán
- Az épület eredeti rendeltetése: római katolikus plébániatemplom
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Szentlélek kiáradása plébániatemplom a barokk korból való ferences barátok temploma helyére épült. Az 1748-ban épített barokk templom egyetlen hajóból állt torony nélkül. Miután II. József eltörölte a rendet, 1787-től a császár arról is rendelkezett, hogy a „ferenczrendi templom várad-olaszii plébánia-egyházul a n-váradí püspöknek adandó.” Az olaszí hívek már 1810-ben szerettek volna tornyot emelni, de az majd csak 1876-ban valósul meg Knapp Ferenc építész-mérnök kivitelezésével.

A torony és a hajó fala között 1891 tavaszán egy nagy repedés keletkezett, amit megvizsgáltattak egy szakbizottsággal, majd javaslatukra még ugyanazon a nyáron hozzákezdtek a javításhoz. A *Nagyvárad* tudósítása szerint: „a beékelt összekötő keresztvasak ízléses díszítéssel vannak ellátva, s nem hatnak hátrányosan a templom szépségére.” Ha a templom szépségének nem is ártottak a keresztvasak, de

az építmény stabilitását csak egy évtizedig biztosították. 1901 nyarára már olyan komoly repedések jelentek meg immár a hajó mennyezetén, hogy a mérnökökből és építészekből álló szakbizottság veszélyesnek nyilvánította a templom használatát, és lebontását javasolták. Az egyháziak a javaslatot elfogadták, és elhatározták, hogy az építés ideje alatt az istentiszteleteket a premontrei templomban tartják.

A barokk korból megmaradt templomhajót 1902 tavaszára lebontották, de a tornyot meghagyták a jövőendő templom számára. Az új templom tervét 1902 augusztusára ifj. Rimanóczy Kálmán készítette el, de a kivitelezést csak a következő év tavaszára tervezték Schlauch Lőrinc püspök halála miatt. A napilapok azt is tudni vélték, hogy a meglévő torony két oldalára két kisebb tornyot is építenek, és a templom is jóval nagyobb és magasabb lesz mint a régi. A templomhajó építéséhez 1903. május 5-én kezdtek, akkor helyezték a földre a templom alapkövét is. A munkálatokat a tervező ifj. Rimanóczy Kálmán vezette. Még ugyanazon év augusztusára az oldalfalak teljesen felépültek, és hozzákezdtek a templomhajó beboltzásához és a két kisebb torony építéséhez. A ma látható templom teljesen csak 1905 nyarára készült el, és július 16-án avatták fel. A kriptá még a korábbi templomból maradt meg. Ide temették Okolicsányi János püspököt, majd az Olaszi temető felszámolása után 1982–1984 között Tempfli József megyés püspök – akkor még apátplébános – jóvoltából itt helyezték el sok neves váradí polgár, többek között a templomot is építő Rimanóczy Kálmán és családja földi maradványait.

E. – Leírás:

Ha megfigyeljük a templom 1876–1901 közötti főhomlokzatát, és összehasonlítjuk az 1905 utánival, első látásra szembetűnik, hogy a megőrzött nagy, 53 méter magas tornyot is átépítették, de vízszintesen továbbra is öt szintre tagozódik. A torony sávozott földszinti része a hajó oldalfülkéinek a koronázópárkányáig ér. Az egyenes lezárású főbejárat felett nyitott ívszelvény felett egy kőkeresztet helyeztek el. A következő toronyszakaszt határoló övpárkány a hajó koronázópárkányának vonalát követi. Vállköveken nyugvó félköríves ablaka zárkövel, illetve az erős kiülésű állógyámokon nyugvó timpanonnal immár a korai klasszicizmust idézi. A torony következő szintjének falát

egyszerű négyzetes ablak töri át. Mindkét toronyszakasz szélein sávozott lizénák találhatók. A torony utolsó előtti szintjét a széleken jön fejezetű pilaszterek szegélyezik. A vállköveken nyugvó félköríves ajtó előtt gyámokkal alátámasztott balusztrádos erkély található. Az ajtó felett kerek óraszámplap. E szint párkányzata felett nyitott timpanon található, egykoron úrnával díszítve. A torony átépítése során a legnagyobb változás az utolsó szinten történt. Knapp Ferenc a 19. század végén a négyzetes alaprajzú torony utolsó szintjét kisebb alapterületű nyolcszögletűre formálta. Ifj. Rimanóczy Kálmán ezt a részt lebontatta és helyette négyzetes, de az alatta levő szintnél kisebb alapterületű szakaszt épített. Ez utóbbi sarkait a lizénák mentén lecsapták, miközben a koronázópárkányt szegmensívű ívszelvénnel hangsúlyozták. A falfelületet vállköveken nyugvó félköríves ajtónyílás töri át, előtte félköríves bábos mellvéddel. E toronyszakasz sarkaira obeliszkek kerültek. A toronyra jellegzetes sisak került, akárcsak a két kisebb 29 méteres toronyra. Ez utóbbiak, ha kisebb méretekben és egyszerűsített formákkal is, de követik a nagyobb tornyot.

A templom mellékhomlokzata a belső térrendszeréből fakad. Az oldalfülkék külső fala bábos korlátban végződik. E falfelületet sávozott lizénák tagozzák, a közöttük levő úgyszintén sávozott falfelületet az oldalfülkék színes üvegű körablakai törik át. A kereszthajó sávozott felületű földszinti része is áttört attikában végződik, de középen egy szegmensívű ívszelvénnel kiegészítve. A hajófalat az oldalfülkék felett három súlyos, gazdag díszítésű támasztóív fogja össze. Ezek vonalában az oldalfülkék bábos korlátait obeliszkekkel díszítették. A támasztóívek félköríves ajtókkal átjárhatók. A támasztóívek között a hajó falát nagyméretű vállköveken nyugvó félköríves, díszes keretezésű ablakok törik át. Mindegyik felett mintázott gyámokon nyugvó erőteljes szegmensívű timpanon található, alatta angyalfejjel és virágdíszszel. A kompozitfejes pilaszterek által tagozott kereszthajó falán az előbbieknél is nagyobb virágdíszes keretezésű zárkövel ellátott félköríves ablak látható. A hajó, a kereszthajó, de a szentély fala is oszlopocskákkal díszített attikában végződik. A nyolcszög öt oldalával záródó szentély falát antikos keretezésű, zárkövel ellátott félköríves ablakok törik át, gyámokon nyugvó vízszintes oromlezárással. Felettük fűzérdíszes táblák találhatók.

A kereszthajós és kétoldalt három-három oldalfülkével bíró templom főbejárata az orgonakarzat alatt vezet. Az orgonakarzat három támívet karsú jónfejezetű oszlopok tartják. A templom méretei: 61,00 méter hosszú, 23,50 méter széles. A hajó magassága 18,40 méter, a kupola boltozata 20,00 méter. A hosszhajóban kompozitfejes pilaszterek hordozzák a boltozat tükörmélyítésű hevedereit, amelyek szabályos boltszakaszokat fognak közre. Két oldalt a pilaszterek közti árkádok mögött nyílnak a mellékoltárfülkék római keresztboltozattal. Az árkádok feletti falfelület domborművekkel díszített faltáblákra osztott. A hajó falát az árkádok felett nagy, ívelt ablakok törik át. A kereszthajók közötti négyzet felett csegelyeken nyugvó kupolaboltozat emelkedik, ennek oldalsó ívei a kereszthajó-csonkra nyílnak. Az udvar felőli kereszthajó egyetlen díszítő eleme az a lizéna pár, amely a koronázópárkányig terjed. A vele ellentétes, utca felőli kereszthajóban a mellékoltárt közös talapzaton álló korintuszi fejezetű két-két féloszlop övez. A féloszloppár a kereszthajó ablakánál nyitott tímpanont hor-

Az olasz római katolikus plébániatemplom – Szentlélek kiáradása

doz. A szentélyben a hosszahajóhoz hasonló hevederek közti boltmező található, illetve a szentélyzáródás feletti gömmboltozat. A szentélyt korintuszi oszlopok díszítik, amelyek egyben a boltozat ívét, valamint a befejező félkörív terhét is hordozzák. A templom legértékesebb darabjai, a hat mellékoltár, a szószék, néhány oltárkép még ferences örökségek.

F. – Értékelés:

Biró József meghatározása szerint az olasz plébániatemplom pszeudobarokk stílusban épült. Valóban e templom tömegében és téralakításában a barokk stílusú egyházi építményekhez hasonlít, de külső stílusjegyei, a díszítményei, az erőteljes koronázópárkány, az ajtó és ablakkeretek (antikosz keretezéssel, szegmensívű timpanonnal stb.), az oszlopos-íves elemek, az épület szimmetriája a reneszánsz építészetet idézik. Alaposabban elemezve az olasz plébániatemplomot megállapítható, hogy arra leginkább az egykori manierizmus jegyei nyomták rá a bélyeget. A manierizmus a 16. század derekától a késői reneszánszsal párhuzamosan alakult ki, egy tudatosan antiklasszikus kifejezési módként, ahol a díszítés sokkal fontosabb szerepet kapott mint a szerkezet.

A barátok temploma – nevét az egykori Ferenc-rendről kapta – műemléki besorolása különleges értékű országos jelentőségű A kategória.

G. – Bibliográfia:

- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Karácsonyi János: *A Nagyvárad-Olasz Római Katolikus Plébánia-Templom és Plébánia rövid története* Nagyvárad, 1884.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeklapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

ADORJÁN-HÁZ

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

229. BH-II-m-B-01071.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Patriořilor 6. Az utca régebbi elnevezései: Krupskaiia (1945–1958), Kazinczy Ferenc (1940–1945), Teatrului (1931), Ady Endre (1920), Színház utca (1901).
- Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1903
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Komor Marcell, Jakab Dezső
- Kivitelező neve: Sztarill Ferenc

Az Adorján-ház (6. szám)

- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Sztarill-palota melletti díszletraktár épülete helyébe 1910-ben Kőszeghy József városi főmérnök szeretett volna egy díszes bérházat építeni. Terve azonban az egyre nehezedő pénzügyi viszonyok miatt meghíúsult. Ha ez a vélhetően szecessziós bérház nem is épült meg, szomszédságában már ezt megelőzően két hasonló stílusú bérházat is megépíttetett Adorján Emil. Még 1902 nyarán vásárolta meg a díszletraktártól a Szilágyi Dezső (ma Moscovoi) utca sarkáig terjedő két telket (a mai 4. és 6. szám alatt), hogy a sarokra egy díszes bérpalotát építsen. A tervet Komor Marcell és Jakab Dezső fővárosi műépítészek-től rendelte meg, akik a *Nagyváradai Napló* szerint a „modern magyar stílusnak hivatott művelői” voltak. Az új bérház 1903 novemberére lett kész. Mindkét Adorján-házat az 1970-es években tatarozták külsőleg, újrafestették a díszítéseket, amelyek azóta ismét egybefakultak.

E. – Leírás:

A kétemeletes sarki ingatlan mindkét homlokzatát hatalmas, háromkarélyos oromzatok uralják, de az alattuk levő traktusok nyílászáróinak formája és elhelyezése különböző. A színház mögötti kis térség felé néző öttengelynyi homlokzat – amelynek középső három tengelyét koronázza a már említett oromzat – szimmetrikus, ehhez adódik még egy traktus a Színház (ma Patrioţilor) utca 4. szám alatti ingatlan irányában. Ez utóbbi földszintjén található a szárazkapualj bejárata, az első emeleten pedig egy „bow-window”-szerű homlokzati rész nagy girlandos keretezéssel. Az épület földszintjén a téglaborítás utánszat az uralkodó, amely a félköríves ablakokat is körülveszi keretezés gyanánt. A földszint tengelyében levő nagy félköríves ablak két oldalán virágokkal övezett vakkeretek találhatók. Az emelet egyenes lezárású ablakait a kötényrészből kiinduló virágfűzér kereteli. A keretelés mentén szabályos közökben virágkompozíciójú domborművek teszik mozgalmassá a homlokzatot. A hullámos vonalú virágokkal díszített koronázópárkány közepén a már említett díszes oromzatban csúcsosodik ki. Az egytengelynyi sarki rész is igen díszes, elsősorban a félköríves oromzat tükrörmélyítésű felületében levő dús virágos kompozíciónak köszönhetően, amelyet egyesek az Élet fájával

azonosítottak. Figyelemre méltó az első emelet virágos díszítésű kovácsoltvas mellvédje is.

A Szilágyi Dezső (ma Moscovei) utcára néző homlokzat középső hét tengelye szimmetrikus. A már ismert elemekhez képest újdonságnak számít a homlokzat tengelyében levő traktus első emeletén levő „bow-window”-szerű rész, amely felett a második emeleten kovácsoltvas mellvédű loggia található.

F. – Értékelés:

Mindkét Adorján-ház a szecesszió lechneri irányzatát képviseli. Esztétikai értékük jelentős, ennek ellenére csak az országos jelentőségű B kategóriájú műemlékek közé sorolták őket.

G. – Bibliográfia:

- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Pașca, Mircea: *Exemple ale arhitecturii 1900 la Oradea: Komor Marcell, Jakab Dezső și Mende Valér [Komor Marcell, Jakab Dezső és Mende Valér nagyváradi szecessziós példái]* In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea* Nr. 4–7. 2005.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

ADORJÁN-HÁZ

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

228. BH-II-m-B-01070.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Patrioților 4. Az utca régebbi elnevezései: Krupskaia (1945–1958), Kazinczy Ferenc (1940–1945), Teatrului (1931), Ady Endre (1920), Színház utca (1901).
- Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1904–1905
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Komor Marcell, Jakab Dezső
- Kivitelező neve: Sztarill Ferenc
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Adorján Emil még 1903-ban el szeretne volna adni a Színház (ma Moscovei) utca 4. szám alatti, 30 méter utcai fronttal bíró telket. Valószínűleg nem talált megfelelő vevőt, mert 1904–1905-ben végül ő építtetett ide egy újabb kétemeletes bérpalotát a Komor–Jakab műépítész páros terve alapján.

E. – Leírás:

Ez már az előzőnél is díszesebb lett, és még inkább hasonlított Lechner Ödön munkáihoz. Talán ezért is hasonlították össze Lechner budapesti Postatakarékpénztár épületével, amelyet e stílus prototípusának tart a szakirodalom. A legjelentősebb különbség a két épület között az attikánál figyelhető meg: a váradi épület esetében ez enyhe hullámzó vonalat mutat, ellentétben a fővárosi épülettel, ahol az attika erőteljes, szinte már fogazatszerű szinuszoid vonalvezetésben végződik.

A kilencengelyes homlokzat a szimmetria szabályát követi. A földszint és a második emelet félköríves ablakaival szemben az első

emeleten egyenes lezárású ablakokat láthatunk, de hullámvonalú virágdíszes keretezésük miatt ez kevésbé vehető észre. Az egész homlokzat igen gazdagon díszített. Az emelet ablakai szeszélyes vonalvezetésű virágokkal szegélyezett durva vakolású faltáblákban található. Ez utóbbiakat mézeskalácsszívserű, és virágos (rózsa, tulipán stb.) díszítések színesítik. A homlokzati díszítéssel összhangban vannak az erkélyek kovácsoltvas mellvédjei, amelyekről nem hiányoznak a tulipánok és egyéb virágok a levelekkel együtt. Mindkét Adorján-házat az 1970-es években tatarozták külsőleg, újrafestették a díszítéseket, amelyek azóta ismét egybefakultak.

Az Adorján-ház (4. szám)

F. – Értékelés:

Mindkét Adorján-ház a szecesszió lechneri irányzatát képviseli. Esztétikai értékük jelentős, ennek ellenére csak az országos jelentőségű B kategóriájú műemlékek közé sorolták őket.

G. – Bibliográfia:

- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Pașca, Mircea: *Exemple ale arhitecturii 1900 la Oradea: Komor Marcell, Jakab Dezső și Mende Valér [Komor Marcell, Jakab Dezső és Mende Valér nagyváradi szecessziós példái]* In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea* Nr. 4–7. 2005.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a baroktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

GÖRÖG KATOLIKUS PÜSPÖKI PALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

245. BH-II-m-B-01087.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Unirii (Egyesülés) tér 3. A tér régebbi elnevezései: Victoriei (Győzelem 1966–1990), Malinovszki (1945), Szent László (1940), Unirii (1920), Szent László (1859), Kis Piac (1714).

- Az épület rendeltetése: görög katolikus püspöki palota.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1904–1905
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Kivitelező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Az épület eredeti rendeltetése: görög katolikus püspöki palota
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A főtér nyugati frontján, a Pavel utca sarkán a századfordulón még egy copf stílusú emeletes görög katolikus püspöki palota volt. A századforduló nagy építkezései a görög katolikus egyházat is megérintették. Demetrie Radu püspök 1903-ban a régi palota lebontását és egy újabb építését határozta el. A tervezésre ifj. Rimanóczy Kálmánt kérte fel a püspök, akinek „gyönyörűséges plánuma szerint külsőleg is

Nagyvárad egyik legdíszesebb középülete lesz az új görög katolikus rezidencia, a Szent László teret pedig a monumentális új városháza szomszédságában különösen élénkíteni fogja” – lelkesedett az egyik napilap tollforgatója. Az új palota építéséhez 1903 augusztusában kezdtek hozzá ifj. Rimanóczy Kálmán irányításával. Még ugyanazon év novemberében megtartották a bokrétaünnepet. 1904 decemberére már csaknem elkészült az új püspöki palota, tavaszra csak a belső díszítések maradtak.

Az avatóünnepséget 1905. június 11-én tartották, amelyet részletesen beharangozott a *Nagyvárad* *Napló* is: „Maga az új püspöki palota ifj. Rimanóczy Kálmán műépítész dicsőségét és finom ízlését hirdeti. A régi püspöki palota úgyszólván teljes lebontása mellett épült fel az új rezidencia a Szent László téren. A bontási munkálatokhoz 1903. augusztus 10-én fogtak hozzá, s még az évben a palota ideiglenesen betetőztetett. 1904. évben a külső és részben a belső munkákat készítették, s 1905. évben a belső díszítési munkát fejezték be. A palotának két bejárata van. És pedig a Szt. László téri főhomlokzaton a

A görög katolikus püspöki palota

fő és kocsibejáró, a Pavel-utcán egy gyalog bejáró, amely a hivatali helyiségekhez vezet. [...] Az emeletre egy fő és egy melléklépcső vezet. A főlépcső felülvilágított (kathedrál üvegezésű) márvány oszlopszatú és egy oszlopos erkélyes loggiával van szegélyezve. A román stílusú főlépcsőház a palotának egyik legszebb látványossága, különböző színű hazai nemes márványból készültek oszlopai, erkélyei, falburkolatai. A főlépcsőház körül a püspöki lakosztály és mellékhelyiségei, továbbá a reprezentációs helyiségek termei csoportosulnak. [...] A palota külső homlokzata [neo]román stílusban készült és angol palával van fedve. [...] Kőtornyaival, fiáléival, íves boltozatú kőportáljaival városunk egyik legszebb műemléke. [...] A főbejáratban van a palota tervező mesterének, ifj. Rimanóczy Kálmán emléktáblája: C. RIMANÓCZY jun. ARCHITECTUS”

A görög katolikus egyházat 1948-ban beolvasztották az ortodox egyházba. A püspöki palotába a megyei könyvtárt költöztették. A rendszerváltást követően a visszaállított görög katolikus püspökség 1992-ben jogilag visszakapta az épületet, de abból még 2004-ben sem költözött ki teljes egészében a könyvtár. Ennek ellenére a püspökség 2004 őszén hozzákezdett a palota teljes felújításához, amelyet a látottak alapján igen stílusos, a műemlék-felújítási szabályok maradéktalan betartásával végeznek. Nagy szükség is volt erre, ugyanis az ezt megelőző közel két évtized alatt a palota karbantartásával nemigen foglalkoztak, állaga nagyon leromlott. Példás felújításával 2007 telére végeztek.

E. – Leírás:

A püspöki palota főhomlokzata asszimmetrikus. Sávozott földszintje egyszerűbb és egyhén bélétes kiképzésű félköríves ablakok törik át. Jóval hangsúlyosabb a stílizált román tölcserébélétes kapuja. A középrizalit emeleti részét félköríves záradéku ablakok uralják, a záradék felett román jellegű ornamentális frízzel és a kompozitfejes féloszloppárokra futó ívezettel. Az ablakok mellvédmezeit román levélornametikával díszítik. Az ablakokat háromszögű oromzat koronázza, az orommezőben egy-egy köralakú levélmotívummal. Egyébként a palota egész homlokzata igen változatos díszítéssel bír, amelyről nem hiányzik az attika – tengelyében a püspöki címerrel –, a gyámsor, a

vakíves párkány, két kisebb és egy nagyobb sarki torony a csúcsán lanternszerű kiképzéssel.

F. – Értékelés:

Összességében nézve elmondható, hogy az eklektikus (historizáló) püspöki palota túlsúlyban neoromán stílusjegyeket hordoz, de fellelhetők rajta a bizánci elemek is. Műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.

Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradca, 2003.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

STERN-PALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

234. BH-II-m-B-01076.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

– Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Republicii út 10–10/A. Az utca régebbi elnevezései: Rákóczi (1940), Fő utca (1890), Nagy utca (1727).

– Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1904–1905
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Komor Marcell, Jakab Dezső
- Kivitelező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán, Rendes Vilmos
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Fő utca 10. és 10/A. alatti telken a századfordulón még egy földszintes ház volt, amelyet néhány évig ideiglenes városházaként használtak. Ennek sorsáról döntöttek 1904 márciusában, amikor „Nagyvárad város közgyűlése határozott: a régi városháza épületét és telkét Stern Miklósnak adta el 82,6 ezer koronáért, aki erre a nagy telekre kétemeletes bérházat építtet modern magyar stílusban. Az építési tervet Komor [Marcell] és Jakab [Dezső] fővárosi műépítésszek készítették, akiknek finom műízléséről tanúságot tesz már Nagyváradon az ugyancsak általuk tervezett dr. Adorján Emil-féle ház a Színház utcában. Az építési munkához már a közeli napokban hozzálátnak úgy, hogy az még az idén ősszel fedél alatt lesz, s jövő május 1-re teljesen készen fog állni” – adta hírül a *Nagyvárad Napló* 1904. március 11-i száma. Két hét elteltével ugyanez a lap pontosított: a régi városháza lebontásához májusban kezdenek hozzá. Még ugyanezen év szeptemberében befejezéséhez közeledett az építés, az átadást 1905 tavaszára ígérték. Úgy is lett, bár az ingatlan átadásáról nem szólt újsághír. 1905. július 29-én a *Nagyvárad* szűkszavúan csak annyit írt: már kész a ház. Az épület állaga az utóbbi évtizedekben nagyon megromlott, sürgős felújítást igényelne. Az eresz faanyagának állaga igen megromlott, közel tíz éve már leesett egy elkorhadt kötőgerenda, de ennél is gyakoribb, hogy nagy vakolatdarabok is lehullnak a homlokzatról.

Az általános tatarozással már az udvari homlokzatoknál sem lehet sokáig várni. Mindezt a résztulajdonosok anyagi helyzete hátráltatja. A többség, 70 százalék azonban az Ingatlankezelő Társaság – tehát a város – tulajdonában van. Már 2003-ban is az elkészített dokumentáció alapján hozzá akartak fogni legalább a tetőfelújításhoz. Még ugyanazon év májusában Nagyvárad Helyi Tanácsa elvi beleegyezését adta

abba, hogy hozzákezdjenek a Stern-palota tatarozásához. Elsőként a tetőzetet, az ereszt, az esővízes csatornákat és a függőfolyosókat akarták felújítani. Ezt követte volna a homlokzat restaurálása. A tatarozás megkezdésének egyik feltétele az volt, hogy a lakrészek tulajdonosai is vegyenek részt arányosan a kiadásokban. Ez azonban nem történt meg, és még 2006 őszén sem kezdtek a tatarozáshoz, miközben ez a páratlan műemlék épület tovább romlik, és veszélyezteti az alatta járók testi épségét, akárcsak a többi Fő utcai műemlékké nyilvánított bérház.

E. – Leírás:

Az épület két utcára néző homlokzata a szimmetria szabályait követi. A földszinten levő nagyméretű portálékat az utóbbi években állították helyre hiteles formában. Sajnos a két szárazkapualj virágmintás faragású, kovácsoltvas díszítésű kapui nagyon elhanyagolt állapotban vannak, sürgősen tatarozni kellenő őket, amíg még lehetséges. Az emeleti rész függőleges tagozását, egyben ritmusváltását is a két „bow-window” szolgálja. A két Fő utcai kiugrás némileg különbözik egymástól. Az eresz alatti fríz, sgraffitoszerűen készített többszínű tulipán-, pávaszem- motívum színesíti a homlokzatot. A

A Stern-palota

leglátványosabb kompozíció az épület félköríves sarki részén látható. Már ezek is hiányosak. A két emelet ablakai asszimmetrikusan helyezkednek el, amit még hangsúlyoz a Szaniszló (ma Eminescu) utcai homlokzaton megjelenő kovácsoltvas mellvédű erkély is. Az ablakok (a „bow-window” félköríves oldalablakait leszámítva) mind egyenes lezárásúak, felső sarkaikon enyhén lekerekítve. Változatos keretezésük miatt viszont különféle formájú ablakok benyomását keltik, amit még hangsúlyoz a durva vakolású faltáblák játéka is. A sarokrészt félkör alakúra építették, gúlaszerű tetőzettel, amelyet egy kisebb méretű hagymakupolaszerűen kiképzett sisak koronáz.

A Stern-palota függőfolyosós udvari homlokzatai már távolról sem ennyire látványosak, nem sokat különböznek a 20. század elején épített többi bérháztól.

F. – Értékelés:

A Stern-palota a Komor és Jakab építészpáros egyik jelentős nagyváradi alkotása, amely a Lechner Ödön által megkezdett utat követi. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Pașca, Mircea: *Exemple ale arhitecturii 1900 la Oradea*: Komor Marcell, Jakab Dezső și Mende Valér [*Komor Marcell, Jakab Dezső és Mende Valér nagyváradi szecessziós példái*] In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea* Nr. 4–7. 2005.
- Pașca, Mircea: *Palatul Stern din Oradea [A nagyváradi Stern-palota]* In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea*. Nr. 5–6. 2006.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:**MOSKOVITS-PALOTA****B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:**

222. BH-II-m-B-01065.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Traian tér 2. Az utca régebbi elnevezései: Ady Endre tér (1958–1966), Traian tér (1945), Széchenyi tér (1940), Traian tér (1920), Széchenyi tér (1860), Megyeháza utca (1728).
- Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1905
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Kivitelező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Moskovits-palotát 1904 őszén kezdték el építeni, és a következő év tavaszára készült el. A kétemeletes palota érdekessége, hogy itt alkalmaztak először Nagyváradon lakóháznál vasbeton szerkezetet. Fontosnak tartotta ezt a korabeli sajtó is, hiszen külön cikkben számolt be az eseményről: „Az építészeti technika egyik legjelentősebb magyar szakfőria látogatott el tegnap Nagyváradra. [1904. szeptember 21-én.] Dr. Zielinszky Szilárd műegyetemi tanár, aki a Hennebique rendszerű vasbeton építő módoknak nálunk meghonosítója, s az építkezéseknek e korszakos jelentőségű reformjával már eddig is nagy sikereket ért el. A Hennebique rendszerű vasbeton ugyanis feleslegessé teszi az építkezéseknél eddig alkalmazott vastartók, masszív és nagy térfogatú vasoszlopok használatát, és e mellett jelentékeny megtakarítást is biztosít az építkezésnél. A modern technika e vívmányát ez évben alkalmazták először Nagyváradon a fő-utcai Moskovits-háznál, s ezen munkálat felülvizsgálatára érkezett tegnap

Nagyváradra dr. Zielinszky Szilárd, aki Varró Domokos kir. főmérnök, Nagy Sándor kir. mérnök és nagyváradai képviselője, Rosenberg Izsó társaságában nézte meg a munkálatokat és örömmel adott kifejezést teljes megelégedésének.”

Az ezredfordulóra a hitelesen elvégzett portálécseréket követnie kellett volna az ingatlan homlokzatának a restaurálása is, ugyanis az utóbbi években azok állaga igencsak megromlott, a vakolat több helyen is lehullt. A felújításhoz 2003-ra elkészítették a dokumentációt, akkor úgy tűnt, hogy rövidesen hozzákezdene az ingatlan külső tatarozásához, a tetőzet javításához is. Egy elvégzett szaktanulmány szerint a bérház statikai szempontból megfelelő állapotban volt. A kivitelezéshez azonban még 2006-ban sem fogtak hozzá.

E. – Leírás:

Két utcára néző mozgalmas homlokzatából kiemelkedik a kupolával fedett sarokrész, azon belül is az emeleti erkély díszítése. Ott egy női fejet ábrázoló dombormű látható, amelyből ág-, levél- és virágmotívumok szövevénye nő ki. Az erkély oldalfalain egy-egy fa alakú dombormű látható, ezek koronája betakarja a bemélyedés boltozatát. Az épület homlokzatát sűrűn átszövik a díszítő motívumok. Figyelemre méltó a hullámos vonulatú oromzat, amelyet jellegzetes formájú ablakok törik át. A két emelet ablaksora egyenes lezárású, felső sarkain enyhén lekerekítve. Hasonlóan egyenes lezárásúak a földszint nagyméretű ablakkeretei is, amelyeket néhány éve az egyetlen hitelesen megmaradt szecessziós vonalvezetésű ablakkeret alapján, az eredeti formájú fából készített portálékkal cserélték ki.

A Fő utcai Moskovits-palota

F – Értékelés:

A Fő utcai Moskovits-palota ifj. Rimanóczy Kálmán egyik jelentős váradi alkotása. Külső stílusjegyeiben a német szecesszió müncheni irányzatával, a Liliensstillel mutat rokonságot. Esztétikai értéke miatt az országos jelentőségű B kategóriájú műemlékek közé sorolták.

G. – Bibliográfia:

- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

AUREL LAZĂR LAKÓHÁZA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

419. BH-IV-m-B-01053.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Aurel Lazăr 13. Az utca régebbi elnevezései: Dumitru Petrescu (1981–1990), Litoralului (1966), Nagy Sándor (1940), Aurel Lazăr (1931), Iosif Vulcan (1920), Nagy Sándor (1890), Ursula (1859).
- Az épület rendeltetése: emlékmúzeum.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1905
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóháza
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

E. – Leírás:

Az épület eredetileg Aurel Lazăr, jeles román politikus lakóháza volt, amire a külső falán elhelyezett emléktábla is utal.

F. – Értékelés:

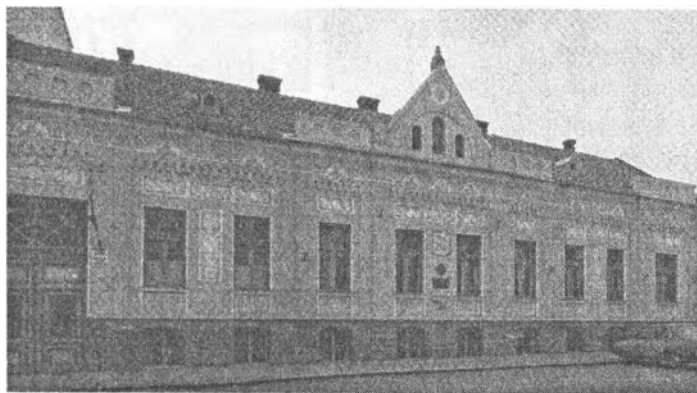
Az ingatlant nem az építészeti, hanem a történelmi, kulturális értéke miatt sorolták az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé.

G. – Bibliográfia:

Istoria oraşului Oradea. [Nagyvárad történelme] Szerk: Borcea, Liviu–Gorun, Gheorghe. Editura Cogito Oradea, 1995.

Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok Nagyvárad 1885–1915* Noran Bp. 2002.

Aurel Lazăr Emlékháza

A. – Elnevezése:

DEUTSCH K. I. PORCELÁNÁRÚHÁZA –
MA ING BANK SZÉKHÁZA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

176. BH-II-m-B-01029.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Vasile Alecsandri 4. Az utca régebbi elnevezései: Hlatky Endre (1940–1945), N. Iorga (1920), Zöldfa (1795).
- Az épület rendeltetése: bankszékház.

D. – Történeti adatok

- Építési év: 1906–1909 között
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Sztarill Ferenc?
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: üzletház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Szent László (ma Unirii) téren levő Zöldfa utca 2. szám alatti sarki emeletes ingatlant 1888-ban megvásárolta Deutsch K. Ignác és november közepére id. Rimanóczy Kálmánnal teljesen átépítette. Ekkor kapott a tetőzet a sarki rizalit felett kupolás megoldást. Ebben az épületben kapott helyett a Deutsch K. I. üveg-, porcelán és lámpaárkereskedése mindaddig, amíg a tulajdonos fel nem építette a szomszédos telken, a Zöldfa utcai 4. szám alatt a szecessziós oromzatú új áruházaát.

A tervező személyére vonatkozó dokumentum ez ideig nem került elő, még egy újságcikk sem írt róla. Analógia alapján Sztarill Ferencre gondolhatunk. Ezt látszik alátámasztani az, hogy Sztarill tervezte Deutsch Károlynak a Fő utca 54. szám alatti, 1909-ben felépített családi házaát is. Az építési év is bizonytalan, valamikor 1906–1909 között emelhették az üzletházaát, de inkább 1909-ben, mint előbb. Ugyanis 1910 januárjában már hirdették az üzletet a Nagyváradban, korábban azonban nem. A másik érv, amely a későbbi időpont mellett szól, hogy

Deutsch 1909-ben megvásárolta a feketeerdői üvegyárat, s ez nagy fejlesztést eredményezett.

E. – Leírás:

Az 1970-es években e műemlék épület felújításakor a restaurálásnak egy sajátos módját választották: a facadizmust – azaz csak az utcai homlokzatot hagyták meg, mögötte az egész épületet lebontották, és vasbeton szerkezettel építették újjá. A homlokzati virágdíszek nagy részét is újraöntötték, majd kiszínezték, de a színek azóta kifakultak. Az üzletház homlokzatát körszeletekből képzett hármass ívelésű oromzat, valamint az emeleti ablakok teszik mozgalmassá. A nagyméretű ablakokon kívüli teljes felület népi motívumokból ihletődő (tulipán, pávaszem, varottas stb.) gazdag díszítés borítja.

F. – Értékelés:

Az egykori szecessziós épületnek ma már csak a homlokzata emlékeztet eredeti stílusára. Ez is felújítást, elsősorban a virág-

Az egykori Deutsch K. I. Porcelánárúház – ma ING Bank

motívumok újrafestését igényelné. Műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
 Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
 Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
 Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
 Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

POYNÁR-HÁZ

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

201. BH-II-m-B-01049.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Grigorescu 6. Az utca régebbi elnevezései: Mészáros Lázár (1940–1945), Grigorescu (1931), Casapiei (1920), Mészáros (1859).
- Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1907
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Sztarill Ferenc

- Kivitelező neve: Sztarill Ferenc
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Poynár család tulajdonában eredetileg e sarki telken egy földszintes kis ház volt. Kőszeghy József városi főmérnök azt javasolta a tanácsnak, hogy a Poynár-ház egyik részét sajátságos ki a város, hogy egyenes vonalba hozhassák a Mészáros (ma Grigorescu) utcát. A tulajdonos hajlandó volt tárgyalni, ráadásul Rimanóczy Kálmán is felajánlotta a városnak 2000 korona évi bért, ha a kisajátítandó telken vendéglői teraszt engedélyeznek számára. Poynár tudatta a várossal, hogy a ház bérleti szerződése 1906 májusában jár le, és ha sikerül megegyezniük, az utca kiszélesítése mellett egy kétemeletes bérpalotát fog építeni a régi földszintes ház helyett. Jó egy évig semmi sem történt, pedig Rimanóczy azt is felajánlotta, hogy 60 ezer koronával hozzájárul a kisajátítási kiadásokhoz, így a városnak csak 5000 koronát kellett volna fizetnie. Amint 1906 októberében Rimanóczy kijelentette: ajánlatát a következő év márciusáig ismeri el magára nézve kötelezőnek. A kisajátítást 1907 januárjában hagyta jóvá a városi közgyűlés. Áprilisban terjesztette a tanács elé a tulajdonos az emeletes Poynár-ház tervét. A jóváhagyás után még ugyanabban az évben hozzákezdtek a Sztarill Ferenc tervezte emeletes ház építéséhez. novemberben már lehetett költözködni.

E. – Leírás:

A Poynár-ház mindkét homlokzata szimmetrikus. Érdekessége, hogy a földszint síkjából kiugró két felső szintet a félemeleten ívelten előreugró pillérsor tartja. Közöttük a félemelet nagy szegmensíves ablakai húzódnak.

A Poynár-ház

Ha összehasonlítjuk a Sztarill-palotával elmondható, hogy itt már eltűntek a történelmi stílusjegyek, az egyetlen kivétel a sarki féloszlopokkal díszített torony a barokkos hegyesített hagymakupolájával. Itt már jobban érvényesültek a szecessziós díszítési elemek, amelyek egy része az idők folyamán eltűnt. Az első emelet ablakai egyenes, míg a második emeleté félköríves lezárásúak. Mindegyik ablak gombokkal díszített keretelésű. A homlokzat középső két tengelyét az emeletet összekötő szeszélyes vonalú keretelt falmező kapcsolja össze úgy, hogy felül szinuszdoid vonalvezetésű oromzatban csúcsonyosodik ki. A homlokzatok egykoron gazdagon voltak díszítve színes majolikalapocskákkal, ezek jó része mára már eltűnt. A Bémer téri homlokzat közepére egy évszám: 1894, és egy fekete holló került – az utóbbiak jelentése még megfejtésre vár –, az orommező peremét virágcsokormotívummal díszítették, amelynek egy része már lehullt.

F. – Értékelés:

A Poinár-házat esztétikai értéke alapján az országos jelentőségű B kategóriájú műemlékek közé sorolták.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Pașca, Mircea: *Sztarill Ferenc, un arhitect orădean din anii 1900 (partea I.) [Sztarill Ferenc, az 1900-as évek nagyváradi építészete]* In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea*. Nr. 8–9. 2005.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

FEKETE SAS PALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

244. BH-II-m-A-01086

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Unirii tér 4–6. Az utca régebbi elnevezései: Victoriei (Győzelem 1966–1990), Malinovszki (1945), Szent László (1940), Unirii (1920), Szent László (1859), Kis Piac (1714).
- Az épület rendeltetése: multifunkcionális.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1907–1908
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Komor Marcell, Jakab Dezső
- Kivitelező neve: Sztarill Ferenc
- Az épület eredeti rendeltetése: multifunkcionális.

A Fekete Sas palota

– Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Szent László (ma Unirii) tér északkeleti részén levő régi Fekete Sas Szálló a századfordulót követően igencsak elhanyagolt állapotba került, ezért a városvezetés műszaki szakvéleményezést kért róla. Kőszeghy József városi főmérnök 1905-ben elkészített szakvéleményében emlékeztetett arra, hogy a Fekete Sas Szálló bérlője már 1902-ben restauráltatni szeretne volna az épületet. Kőszeghy főmérnök mérlegelve a Fekete Sas, de a közeli Zöldfa fogadó „meglehetősen rozoga állapotát” is, hosszadalmas gazdasági számítás alapján arra a következtetésre jutott, hogy a város nem választhat helyesebb utat, mint azt, hogy eladja az ingatlant. Ennek ellenére 1905 márciusában a törvényhatósági bizottság elvben úgy határozott, hogy a Fekete Sas épületét lebontatja, majd egy újat épített helyette. Arról is döntöttek, hogy tervpályázatot írnak ki, hogy miután lejár a bérlővel megkötött szerződés, 1907-ben megkezdhessék az építést.

1905 október hónap elején viszont dr. Kurländer Ede és dr. Adorján Emil igen kedvező vételárat ajánlott a Fekete Sas és a Zöldfa épületekre, a két épület teljes leltári értékét, 741 ezer koronát ígérték érte, ugyanakkor felvállalták a pályázati tervek költségeinek kiegyenlítését is, összesen 750 ezer koronát. Még ugyanakkor a hónapnak a végére beérkezett 15 pályamunka. A budapesti bíráló bizottság egyhangúlag Komor Marcell és Jakab Dezső tervét fogadta el, azzal az indoklással, hogy „egyedül ez a mű alkalmas a város követelményei szempontjából a kivitelre. Művészi becse messze kimagaslik a többi pályatervtől, beosztása a leghelyesebb és legcélszerűbb.” Ezt követően 1905 decemberében árverést írt ki a városvezetés a Fekete Sas és a Zöldfa Szállodára, de meglepő módon nem akadt vevő, mindössze Moskovits Mór tett szóbeli ajánlatot, de csak a Zöldfa Szállodára. Két napra rá Adorján és Kurländer újabb ajánlatot tett a városnak, de azzal a feltétellel, ha az általuk épített ingatlan 15 éven át adómentességet élvez. Ajánlatukat a maguk részéről 1906. február 1-jéig tartották kötelezőnek. A határidő lejártakor Nagyvárad tanácsa határozatba foglalta, hogy a Fekete Sas 453 ezer, a Zöldfát pedig 358 ezer korona becsértékben hajlandó eladni Adorjánéknak, az építési kötelezettség garantálásával. Néhány nap elteltével a város közgyűlése is elfogadta többségi szavazattal a 811 ezer koronás vételárat. A közgyűlés határozatát 19 városatyá megfellebbezte,

mivel a két épületet egymillió koronára értékelték. Arra kérték a szakminisztert, hogy semmisítse meg a közgyűlés határozatát, de a belügyminiszter helyettese jóváhagyta a 811 ezer koronás vételárat. Még 1906 márciusában megkötötték az adásvételi szerződést azzal a feltétellel, hogy az épületeket május 1-jén adja át a város.

A két tulajdonos 1906 augusztusában terjesztette a tanács elé Komor és Jakab általános tervét (ma is megvan a nagyvárad levéltárban), amit el is fogadtak, de megszüntették: a részletes terveket csak abban az esetben szabad elkészíteni, ha előbb az általános tervet jóváhagyta a tanács. A felügyeleti jogot is fenntartotta magának a városvezetés arra nézve, hogy a homlokzatok művészi, impozáns és díszes kiképzést nyerjenek. Ugyanakkor „a szállodát, vigadó, kávéházat, de a többi helyiséget illetően is jogkeret biztosította a megkívánt díszes és művészi kivitel megállapítását és ellenőrzését.” Az általános tervrajzokat megtekintésre kitétték az egyik Bémer téri kirakatba, és az újságok is részletesen foglalkoztak velük. A régi épület lebontásához 1906. november 19-én fogtak Jakabffy Árpád vezetésével. A következő év márciusában az is eldőlt, hogy Sztarill Ferenc kap megbízást a palota felépítésére.

„Nagyvárad leghatalmasabb palotájának: a Fekete Sasnak építési terveit tegnap terjesztették be a tanácshoz Adorján Emil dr. és Kurländer Ede dr. – adta hírül a *Nagyvárad Napló* 1907. április 4-i száma –. Az impozáns szálloda alaprajza és keresztmetszetei nem kevesebb mint 22 tervrajzban vannak összeállítva. A Szent László téri részen a szállodának négy emeletén lesznek berendezve vendégszobák, a Kossuth utcai front két és három emeletes. A palota homlokrajza némileg különbözik attól a tervrajztól ami annak idején egy Bémer-téri kereskedelmi kirakatban közszemlére volt kitéve. A Szent László tér és Kossuth utca sarkára tervezett torony az épület Szent László téri homlokzatának jobb oldalára van áthelyezve.[...] A passage és a nagyterem valóságos csodái lesznek a modern építési technikának. A nagyterem maga 16 méter hosszú és ugyanilyen széles, két oldalára páholysorokat és karzatokat terveznek. Ezenkívül van még öt-hat kisterem, játékszobák, társalgók, még a negyedik emeleten is...”

A Fekete Sas palota építését 1907. április 6-án kezdték el, azt megelőzően a munkások március 19-től csak az alapokat ásták. Az építéssel jól haladtak, ugyanis 1907. november 22-én megtarthatták a

bokrétainnepélyt is. A következő évben tovább folyt az építkezés, de ekkor már Sztarill Ferenc és a műépítészek között a viszony meglehetősen feszültté vált. A kivitelező ugyanis nem ragaszkodott szigorúan a tervekhez. Komor Marcell és Jakab Dezső 1908-ban a városi tanácshoz beadott folyamodványában határozottan leszögezte: a beépített vasbeton és rabcimennyezeteket, a vas- és vasbeton oszlopokat nem ők tervezték, nem ők méretezték a vasgerendákat, s azok tartósságáért és teherbírásáért nem vállalnak felelősséget. Azt a „dologi végrehajtókra” hárították, kijelentvén, hogy ők csak az általuk aláírt tervekért állanak jót. A nézeteltérések nehezítették az építkezés menetét, és tartós nyomokat is hagytak az épületen. Egy új, jórészt még kikísérletezetlen födém szerkezetet használtak, az úgynevezett Mátray-födémeket. (A feltaláló nyolcvanévi garanciát vállalt, ami 1988-ban járt le.) Mátray a betonhoz, hogy a födémeket könnyebbé tegye, salakot kevert. Nagy hátránya az eljárásnak, hogy nedves közegben a szén szétmarja a fémvázat. A beázás, a szigetelés megbomlása annyira lecsökkenti a födémek ellenállását, hogy az épület veszélyessé válhat, ami az épület egyes helyein a későbbiek során jelentkezett is.

Minden nézeteltérés ellenére 1908 januárjában már lassan kibontakozott a jövődő palota képe. A *Nagyvárad* *Napló* cikkírója szerint: „Ami a palota külső képét illeti, a tervezők különösen a nyílások és az épülettömeg kedvező arányával, a vonalvezetés művészetével jeleskedtek. Arra törekedtek, hogy a lehető egyszerűség, keresetlenség mellett is új felfogást tükröztessenek diszkréten magyaros ízzel.”

1908 novemberére elkészül a Fekete Sas palota, amelyet a megye és a város vezetőinek jelenlétében november 16-án adták át hivatalosan. Egy korabeli újságcikkből megtudhatjuk, hogy milyen helyiségekből is állt ez az épületkomplexum: A Szent László téri oldalon 4, a Kossuth utcai oldalon 8, a passzázsban 24 üzlethelyiség. Volt még benne egy kávéház (ahol ma nagyjából a Raiffeisen bank és élelmiszerüzlet van) hat különszobával, egy étterem (ma kávéruháüzlet) 15 mellékhelyiséggel, egy szálloda 75 szobával, egy vígadó, mellette egy kisteremmel, cukrászdahelyiség, külön lépcsőházzal és lifttel a Szent László térre néző lakások, három kubhelyiség stb.

A Fekete Sas palotát fennállása óta többször is tatarozták, de sajnálatos módon avatatlan kézzel átalakításokat is végeztek rajta.

Ennek lett áldozata valamikor az 1950–1960-as években a főhomlokzat három díszes portáléja, illetve a fából készített, tulipános motívumokkal megfaragott ajtóinak és kirakatjainak legtöbbször. Csak néhány maradt meg mutatónak – például a szálloda, a vigadó ajtaja –, de azok nem szolgálták példaként a későbbi restaurálások alkalmával. Az első hiteles felújítási tervet az 1980-as évek elején Oszaczky Ernő és Vági László műépítészek készítették el, alapos előtanulmányok után az eredeti tervrajzok, korabeli fényképek alapján. Sajnálatos, hogy 1982-ben anyagi okokból a hiteles tervet az épületkülsőnél csak részben valósították meg, belsőleg pedig egyáltalán nem törekedtek, hogy visszaállítsák az eredeti terelosztásokat és díszítéseket. Ekkor kapta a passzázs a ma is látható színes terrazzo padlóburkolatát, illetve kicserélték a tetőzet üvegtábláit fehér- és sárgaszínű darabokkal. A palota akkor külsőleg egy zöldes árnyalatú színt kapott, amit 1989-ben rohammunkával sárgára festettek. Olajfestékkel a majolikadíszeket is átfestették.

Egy évtizedig még állagmegőrzést is alig végeztek az épületkomplexumon. Változás 2002 tavaszán történt, amikor a palota főhomlokzatának keskenyebbik részén levő bankszékháznál hitelesen visszaépítették az egykori portálét, majd a helyhatósági ülésen jóváhagyták a Fekete Sas főhomlokzatának felújítási tervét is. Ugyanazon év szeptemberében felállványozták a főhomlokzat keskenyebbik részét, megkezdték a munkát, amellyel 2003 tavaszán eljutottak egészen a passzázs bejáratáig. Sajnos váradi szokás szerint a palota Szent László téri tűzfalát nem vakolták újra és nem festették sárgára mint a homlokzat többi részét. Másik hiányosság: ahelyett, hogy a majolikadíszekről letisztították volna a tízéves olajfestéket, a könnyebb megoldást választották: újabb színt kentek rá. A sarki tornyot 2003 májusában állványozták fel, hogy újrafessék zöld színűre a sisak lemezborítását. Ugyanebben az évben ősszel a passzázs üvegtetejére került sor. Eltávolították a régi üvegtáblákat, majd a fémrácszat korrózióvédelmi kezelése után új, fehér, illetve szürke színű biztonsági üvegek kerültek a régiek helyébe. 2003 októberében a Kossuth utca homlokzatot tatarozták a passzázs bejáratától a szomszédos ház irányába. Ezt követően 2004 tavaszán a passzázsban folytatták a munkát, augusztusig kijavították a vakolatot, a díszeket, újrafestették a falakat. Ezzel párhuzamosan a palota Szent László térre néző nagyobbik

főhomlokzatán is helyreállították az egykori két portálét, a kisebbik homlokzaton látható alapján. Sajnos a két ajtó faanyagában, színében, részletmegoldásaiban különböző, nem kerültek fel rájuk a kovácsoltvas díszítések sem, ahogy az szerencsésen megmaradt a vigadó bejárati ajtaján. A tatarozást 2004 őszén a palotának a szálloda által elfoglalt rész homlokzatának tatarozásával folytatták, azaz a Kossuth utca végi és a sarki homlokzattal, illetve a térre néző nagyobbik főhomlokzattal. Ezzel párhuzamosan dolgoztak a szálloda belső korszerűsítésén és felújításán is. Nagy vihart kavart 2004 szeptemberében a passzázs központi kupolájánál található, a Fekete Sas ábrázoló ólmozott üvegeképének a restaurálása, ugyanis volt aki kétségbe vonta a restaurátor szakértelmét, azt, hogy hiteles munkát végez. Végül késő ősszel folytathatták csak az üvegekép restaurálását. A palota külső felújításával még 2006 őszén sem végeztek teljesen, ugyanis hátra maradt még az Independentei (Kossuth) utcai homlokzatnak az egykori vigadóhoz (a későbbi filmszínházhoz) tartozó rész felújítása.

E. – Leírás:

A Fekete Sas épületkomplexum tulajdonképpen két asszimetrikus épülettömbből áll, amelyeket a főhomlokzat síkjától jóval beljebb egy passzázs köt össze. Ez utóbbinak a Szent László térre néző főbejáratán kívül még két ki-, illetve bejárata van a Kossuth és a Zöldfa utcára. Mindhárom bejáratról a központi kupola alá lehet eljutni, amelynek a Zöldfa utcára néző üveghomlokzatán látható a már említett Fekete Sas ábrázoló ólmozott üvegekép. Neumann Károly nagyváradi üvegfestészeti műtermében készült 1909-ben. Erre emlékeztetett az üvegekép alsó keretes sora középső mezőjének felírata (Neumann K. üvegfestészete, Nagyvárad 1909.), amelyet valaki 1990-ben kivágott a keretből. Az ígéretek szerint ezt is pótolják. A színes vitrail tulajdonképpen elhelyezésénél fogva a Fekete Sas és a vele szomszédos egykori Zöldfa Szálloda épületének határát jelzi, vagy ha úgy tetszik, összekapcsolja a két épületet, ugyanis a színes üvegekép alatt a passzázs folytatódik immár az utóbbi épületen keresztül a Zöldfa utcai kijárat felé. Az üveges passzázs a budapesti Gresham-palotával mutat rokonságot.

A palotának a Szent László térre néző főhomlokzata a legdíszesebb. Az itteni nagyobbik és a kisebbik épülettömböt is hatszintesre

építették: földszint, félmelet, három emelet és manzárdrészt. A nagyobbik rész homlokzata szimmetrikus. A középső két tengely első és második emeletét hatalmas loggiák uralják, az alsónak szinuszoid vonalú felső része vonja magára a figyelmet, míg a második emeleti egy nagyméretű kagylóhoz hasonlít. A loggiák két oldalán egy-egy tengelynyi „bow-window”-szerű kiugró rész található, amelyeket az első emeleten egyenes lezárású, míg a másodikon félköríves ablakok törik át. Az ablakokat levelekkel, geometriai formákkal díszített keretelt mező köti össze. A sarki részen az ajtók, az ablakok tükrömélyítésű felületekben találhatóak. A harmadik emeletet némileg beljebb építették a homlokzat teljes hosszában húzódó kőbábos attika mögé. A kerámialapokkal díszített itteni ablakok kisebb méretűek. A manzárdrész gazdagon díszített félköríves oromzatokban végződik. Ablakai oválisak, illetve félkörívesek. A központi orommezőt kagylószerűen kiképzett reprezentatív világítóablak törí át. Hasonló elemekből áll a kisebbik főhomlokzat is, amely a sarkon egy henger alakú toronyban folytatódik, amit egy díszes toronysisak zár le. A két tömböt összekötő épületrészt beljebb építették, földszintjén található a passzázs főbejárata. Az itteni ölmozott üvegekép a kupola alattinak csak gyenge másolata.

A palota Kossuth utcai homlokzata a főhomlokzatnál jóval ünnepélyesebb, de némileg szerényebb díszítésű is. Gyakorlatilag három részből áll: a Szent László tér felé néz az a szimmetrikus öttengelynyi négyszintes rész, amely a szállodához tartozik. Építészeti elemei hasonlóak a főhomlokzaton láthatókkal. A szálloda bejáratának díszes portáléja példaként szolgált a főhomlokzat három hasonló építménye rekonstrukciójához. Ezt követi a vigadói rész, amely három szintből és öt tengelyből áll. A középső három tengely egy háromkarélyos oromzatban végződik. A reprezentatív ablakok változatos kiképzést kaptak. Az első emeleti erkélyek középső mellvédjén volt egy emléktábla, amely azt hirdette, hogy itteni épületben tartották 1798-ban az első magyar nyelvű színélfőadást. A márványtáblát az 1989-es tatarozás során eltüntették, és azóta sem pótolták. Ezen a szinten az erkély két oldalán figurális domborművek sorakoznak, a tánc és a színház allegóriájaként. Az egész felület gazdagon díszített girland-, rozetta-, legycző- motívummal. A Kossuth utcai homlokzatot egy öttengelyes, egyemeletes szimmetrikus rész zárja. Ennek központjában

található a passzázs monumentális, díszes bejárata, felette az első emeleti ablakot félgömb alakban kidomborodó üvegkupola zárja, felette a félköríves orommezőt ovális ablak töri át kagylódíszűl övezve. Az épületrész középső tengelye két oldalán levő két-két traktust az emeleten keretelt félköríves ablakok törik át. Kötényrészüket figurális domborművek díszítik, míg föléljük ovális ablakok kerültek.

F. – Értékelés:

Komor Marcell és Jakab Dezső a lechneri stílus követőjeként készítette el ennek a szecessziós palotának a tervét, gazdagon díszített magyaros motívumokkal. Miközben a szecesszió jegyében a tervezők többnyire csak a homlokzati architektúrára helyezték a hangsúlyt, ebben az esetben az építészpáros – akárcsak Lechner – nagy fontosságot tulajdonított az alaprajznak is, korszerű funkcionális és szerkezeti megoldásaik függetlenek az alkalmazott ornamentikától. A Fekete Sas palota nem csak Nagyvárad, de Erdélynek is a legimpozánsabb, s talán a legértékesebb szecessziós stílusú épülete lett.

Az erdélyi szecesszió szakavatott kutatójának, Paul Constantin méltatása szerint: „A tervezők fantáziája, újíto hajlama ez esetben már elérték a virtuozitást. A kompozíció asszimetriája, a népi motívumokból ihletődő formák és motívumok keveredése, amelyre hatással volt a barokk és a rokokó formavilágra is, a Fekete Sas épületkomplexumot az erdélyi szecesszió legegységibb és legérdekesebb alkotásává teszik. Ez az épületkomplexum joggal sorolható az európai szecesszió nagy alkotásai közé Raimondo d’Aronco torinói munkáitól kezdve egészen a nagy Antonio Gaudi barcelonai műveig.”

Műemléki besorolása kiemelt országos jelentőségű A kategória.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
 Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
 Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
 Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
 Pașca, Mircea: *Exemple ale arhitecturii 1900 la Oradea: Komor Marcell, Jakab Dezső și Mende Valér [Komor Marcell, Jakab Dezső és Mende*

- Valér nagyváradi szecessziós példái*] In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea* Nr. 4–7. 2005.
- Pașca, Mircea: *Operele arhitecților Vágó József și Vágó László la Oradea* [*Vágó József és Vágó László építészek nagyváradi alkotásai*] Editura Tipo MC. Oradea 2005.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană* [*Nagyvárad építészetének három évszázada*] Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

ZÖLDFÁ FOGADÓ –
MA ÜZLET- ÉS LAKÓHÁZ

B. -- Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

177. BH-II-m-B-20235.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Vasile Alecsandri 8–10. Az utca régebbi elnevezései: Hlatky Endre (1940–1945), N. Iorga (1920), Zöldfa (1795).
- Az épület rendeltetése: üzlet- és lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1760-as évek; átépítés: 1908
- Stílus: eklektikus
- Tervező neve: Sztarill Ferenc (1908)
- Kivitelező neve: Sztarill Ferenc (1908)
- Az épület eredeti rendeltetése: fogadó

– Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Zöldfa fogadót valamikor az 1760-as években építették. Az évszázadok során többször is bővítették, illetve átépítették. Mezey Mihály királyi jegyző 1873-ban megjelentetett visszaemlékezésében így ír az előző évszázadi fogadóról: „Ezen mostani hely három, csaknem egyenlő telekre volt felosztva: a Kis-piacz felőli részben lakott a káptalan számtartója; azután következett a Zöldfa fogadó két vendégszobával, melyek egyike a kapu tulsó oldalán az utcára nyílt, a másik pedig az udvarban volt. A kávéház a mostani sör-csarnok helyiségben, utcahosszat feküdt [...] A Zöldfa-épület tulsó végében volt lakása a káptalan uradalmi ügyvédének, s ugyanott volt az uradalom börtöne, hol sokszor 40–60 rabot is lehetett látni vas béklyóba verve...”

Az 1836. évi tűzvész elpusztította a kis fogadót. Két éven belül a káptalan egy emeletes fogadót építtetett helyébe, tágas táncteremmel.

Az egykori Zöldfa fogadó

amelynél – a pesti *Társalkodó* lap szerint – az ablakok és az ajtók az egészhez képest igen aránytalanok, a falak szörnyű vastagok, a lépcső fa. és csiga alakú, ami a feljárást igen nehezíti. Valószínűleg, hogy a leégett fogadó üszkös falait használták fel az újjáépítésnél.

Egy későbbi, 1877-ből való leírás szerint: a nagyváradai káptalan hat évre adta bérbe a fogadót, amely „áll 56 öl hosszúságú, téglából épült, cserépfedél alatt levő egy emeletes épületből, abban 9 bolt, 4 raktár, kávéház, sörcsarnok, 37 szálló szoba, nagy- és kis terem, külön csapszékhelyiség, elegendő pincze, istálló és kocsiszín” található – olvasható a *Nagyvárad* napilapban. 1885-ben már elsőrangú szállodának számított 40 szobával és díszes tánc- és étteremmel.

Tíz év elteltével ismét korszerűsítették, immár a szállodát. 1906-ban újrendezték a szobákat, az emeleti nagy- és kistermet, valamint a földszinti vendéglőt. A Fekete Sas építése mellett hozzákezdtek a Zöldfa renoválásához is. Ennek során 1908-ra Sztarill Ferenc terve alapján megszüntették a szállodát, a szobákat lakásokká alakították át. Felszámolták a kávéházat is, helyette egy porcelánkereskedést nyitottak. Csak az éttermet hagyták meg. Jelentős változtatásnak számított, hogy a Fekete Sas passzázsának kijáratot biztosítottak a Zöldfa utcára is, lebontva az egykori fogadó udvari lépcsőházát. Helyette új feljáró készült (ahonnan a mai bábszínházba lehet jutni). A Zöldfa utcáról, nem messze a passzázs bejáratától nyílt az Uránia filmszínház előcsarnoka. A földszinten üzletek sora volt. Az emeleti nagyteremben (a mai bábszínházban) 1910-től a Bonbonniere kabaré működött.

E. – Leírás:

Az egykori Zöldfa fogadó homlokzatának közepén egy öttengelyes timpanonnal lezárt emeletes rész található, amelyet az emeleti részen dór fejezetes pilaszterek tagoznak függőlegesen. A központi rész két oldalán szabályos rendben sorakozó, a földszinten félköríves, az emeleten egyenes lezárású ablakok törték meg a homlokzatot. Azóta a földszinti ablakokat nagy kirakatokká alakították.

F. – Értékelés:

Az egykori szálloda esztétikai értéke kevésbé jelentős mint a történeti értéke. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Pașca, Mircea: *Sztarill Ferenc, un arhitect orădean din anii 1900 (partea I.) [Sztarill Ferenc, az 1900-as évek nagyváradai építésze]* In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea*. Nr. 8–9. 2005.
- Pașca, Mircea: *Sztarill Ferenc, un arhitect orădean din anii 1900 (partea II.) [Sztarill Ferenc, az 1900-as évek nagyváradai építésze]* In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea*. Nr. 10–12. 2005.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig (Második, bővített kiadás.)* Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.

A. – Elnevezése:

DARVAS–LA ROCHE-HÁZ

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

278. BH-II-m-B-01090.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Iosif Vulcan 11. Az utca régebbi elnevezései: Rimanóczy Kálmán (1908–1958), Áldás utca (1859).
- Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1910–1911
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Vágó László, Vágó József
- Kivitelező neve: Sztarill Ferenc
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház

– Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Ez az ingatlan a Rimanóczy (ma Iosif Vulcan) utca 11. szám alatt aránylag szűk, a Körös-partra is kitekintő asszimétrikus telken található. Az itteni földszintes ház helyére Darvas Imre már 1908 nyarán szeretett volna egy kétemeletes bérpalotát építeni, de ez akkor nem valósult meg. Majd csak 1910–1911-ben építették fel e telekre a Vágó József és László terve alapján a ma is látható Darvas–La Roche-házat. A kivitelező Sztarill Ferenc volt.

A váradi szecessziós építészetnek e kimagasló alkotását nem óvják és védik értékének megfelelően, annak ellenére, hogy ez is a műemléknek nyilvánított ingatlanok egyike. 2002 januárjában máig ismeretlen tettesek ellopták az épületnek az udvarra néző négy földszinti színes ólmozott üveglakát. És bár a bűntényről értesítették a rendőrséget, a nyomozás eredménytelen lett.

Egy jó év elteltével a szakhatóság tudtával megengedhetetlen beavatkozás történt az épületen: a főhomlokzat alagsorának ablakait, valamint az udvari ablakokat műanyagból készült termopán nyílászárókkal cserélték ki. Amikor értesítettük erről a város főépítészt, elismerte, hogy tudomása van a dolgról, de azt állította, hogy csak ideiglenes megoldásként használták ezt az anyagot, hogy megóvják az illetéktelen behatolóktól az épületet. Ha elkészül a felújítási terv, és a beruházó építkezési engedélyt kér, akkor majd feltételként szabják, hogy csak faablakot használhatnak. Azóta sem kért senki sem engedélyt, maradtak az „ideiglenes” termopán ablakok. Sajnos nem ez az első olyan eset, amikor a városi főépítész tudtával, a műemlék épületeken megengedhetetlen beavatkozásokat követtek el, amiért az elkövetőt nem vonták felelősségre, de ami még rosszabb, nem állították vissza hitelesen az érintett építészeti elemet.

E. – Leírás:

Az építészpárnak sikerült egy aránylag szűk területet L alakú elrendezéssel, kis díszudvar közrezárásával a lehető leghatékonyabban beépítenie. Az épület déli oldalán erkélyek, függőfolyosók, lépcsőzetes taraszok néznek a Körös-parti sétány felé, miközben a ház asszimétrikus főhomlokzata a Rimanóczy (ma Iosif Vulcan) utca hangulatos színfoltjaként vonja magára a figyelmet. Sajnos az utóbbi

időben inkább elhanyagoltságával, ugyanis évtizedek óta nem tatarozták.

A Vágó fivéreknek ez az alkotása igen mértéktartó, amit a geometriai formák teljes letisztulása jellemez. Az épület homlokzata az alagsor szintjén az utca vonalát követi. Mindez távolról sem jellemzi a földszintet és az emeletet. A homlokzatot – a beugró részeket leszámítva – sarkain nagy euzinos gombokkal felfüggesztett fehér kőlapok borítják. Sajnálatos, hogy az idők során e gomboknak egy része kiesett, de újabban már a kőlapok is hiányosak. A homlokzat három egységre tagozódik. Az Ezredévi emléktér (ma Libertáji tér) felőli traktus kőlapokkal borított attikában végződik. A burkolólapos falmezőt függőlegesen három féloszlop tagozza, közöttük mindkét szinten keskeny, hosszú ablakokkal. A féloszlopok alsó és felső részét kerámialapocskákból formált gyűrűk díszítik. Ez utóbbiak egy része is elpusztult. A központi traktus az utca frontjánál beljebb épült. Kivételt a nagy parabolikus árkádú kapubejárat képez. A felette levő emeleti erkély kovácsoltvasból készült mellvédjének sarkán egy csillagokkal dekorált vázát tartó, kőből készült női alakkal díszítették. (A Körös-parti oldalon a lépcsőzetes tetőteraszt egykoron egy diszkoszvető kőszobora díszítette, de az ma már nincs a helyén.) E homlokzati rész nagy hármaskörű ablakai egyenes lezárásúak. A homlokzat harmadik traktusa hasonló a másik szélsőével, a különbség mindössze az, hogy ez utóbbi felül kőlapokkal burkolt háromszögű oromzatban végződik.

F. – Értékelés:

Vágó Lászlótól és Vágó Józseftől nem volt idegen a bécsi szecesszió az Otto Wagner alkotásait követő válfaja sem. Több munkájuknál Otto Wagner korai

A Darvas–La Roche-ház

épületeinek részletei idéződnek fel, különösen az anyaghasználatban, a kő vagy léglafelületeken végigfutó kovácsoltvas díszek alkalmazási és elhelyezkedési módjában. Wagner kőburkolatainak, az épület teljes felületét borító dekoratív kiosztású és felerősítésű hasonmásait megtaláljuk a Vágó testvérek 1910 körüli épületein, így a Darvas–La Roche-házon is.

G. – Bibliográfia:

- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Fleisz János: *Adatok a Vágó testvérek nagyváradi építészeti tevékenységéről a 20. század elején* In: *Városok és Műhelyek a századfordulón. Konferencia a Kiegészítés utáni magyar építészetéről (1867–1914)* Bp. 2000.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Pașca, Mircea: *Operele arhitecților Vágó József și Vágó László la Oradea [Vágó József és Vágó László építészek nagyváradi alkotásai]* Editura Tipo MC. Oradea 2005.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

MOSKOVITS-PALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

175. BH-II-m-B-01028.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Vasile Alecsandri I. Az utca régebbi elnevezései: Hlatky Endre (1940–1945), N. Iorga (1920), Zöldfa (1795).
- Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1910–1911
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Vágó László, Vágó József
- Kivitelező neve: Incze Lajos
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Szent László (ma Unirii) tér keleti frontján a 20. század hajnalán a Zöldfa (ma Vasile Alecsandri) utcától a Holdas templom irányába a sarkon még a roskadozó kis földszintes Nikolits-féle ház szerénykedett, mellette pedig az emeletes Diamandi-ház volt. Idővel mindkettőt megvásárolta a Moskovits család. Egy 1910 tavaszán megjelent újsághír szerint: „A Sz. László tér és a Zöldfa utca sarkán kezdik már a Moskovits Adolf és fiai háromemeletes bérpalotájának építését, amely Nagyvárad egyik legpazarabb, legtetszetősebb középülete lesz. Vágó László és József kiváló budapesti műépítészek tervei szerint az Incze Lajos és fiai cég építi.” Még ugyanebben az évben elkészültek a háromtengelynyi sarki résszel – ezt egy korabeli képeslap is igazolja. A következő év januárjában egy újabb újságcikk szerint hozzákezdtek az emeletes Diamandi-ház bontásához is, hogy helyébe felépüljön a Moskovits-palota másik, a sarki traktusnál nagyobb része is. A *Nagyvárad* *Napló* 1911 júniusában azt írta, hogy a Szent László téri része a háznak az év végéig felépül. Hogy valóban így történt volna nem tudjuk, de 1912 elejére a ház már benépesült üzletekkel.

E. – Leírás:

A Moskovits-palota földszinti portáléi mára elvesztették egyéniségüket, nem sokat segített rajta az sem, hogy 2001 őszén nagyméretű fakeretes kirakatokra cserélték ki a több évtizede beépített stílustalan vitrineket. Itt lett volna az alkalom arra, hogy visszaállítsák a homlokzat egyensúlyát, amit a nagyméretű kirakatok bontottak meg. Eredetileg ugyanis a portálék felett egységes cégtáblák sora húzódott. Ma sem lett volna öncélú megoldás, ugyanis jól hasznosíthatta volna a fakeretes cégtábláknak fenntartott helyet, az a személygépkocsikat forgalmazó cég, amelyik autószalont rendezett itt be.

A háromemeletes ingatlan szimmetrikus főhomlokzatának ritmusváltását az utolsó két szinten az enyhén domború „bow-window”-szerű kiugrások biztosítják. E két színes majolikalapokkal díszített traktust keskeny lizénákkal elválasztott ablakok sora töri át, felül pedig háromszögű oromzatban végződnek. Az utóbbit egy nagyméretű félköríves lezárású világítóablak töri át. A homlokzat további szakaszain egyenes lezárású, de különböző méretű ablakok sora húzódik (az utolsó szinten az ablakok felső sarkait lecsapták). Az ablakok alatt

A Szent László téri Moskovits-palota

ti kötényrész homorú kiképzést kapott. De az egész homlokzatra is jellemző a homorú-domború felületek játéka. Az egyébként eredetileg fehér falfelület díszítését a sárga és halványzöld kerámialapocskák kombinációjából kialakított négyzetes felületek adják. Mára már sok lehullt belőlük. A koronázópárkány alatti felületet allegorikus munka-jelenetek színesítik. Az utóbbi időben veszélybe kerültek ezek a sgrafitto-szerű díszítések, főleg a sarki részen, ahol a vakolat egy része már lehullt. Felhívtuk rá az illetékesek figyelmét, a Helyi Tanács 2003 októberében meg is szavazta az épület külső restaurálását, de arra még 2006 végéig nem került sor. Azért nem lehet azt mondani, hogy semmit sem tettek volna a Moskovits-palota érdekében. Az előregedett eredeti palatetőt újra cserélték, eléggé jó kivitelezésben, illetve restaurálták az udvari homlokzatot, amely együttesen 1,067 milliárd régi lejbe került. Látszatra apróságnak tűnik, de annál lényegesebb, hogy egyéni kezdeményezésre, az egyik ottani lakó hosszas előtanulmányozás után, a szükséges engedélyek birtokában 2004 nyarára a palota Zöldfa utcai szárazkapu-bejáratára az épület stílusához igazodó hiteles lemezborítású kovácsoltvas kaput szerelt fel.

F. – Értékelés:

A palota főhomlokzata hasonlatosságot mutat a Vágó testvérek korábban Budapesten felépített Gutenberg-házával. Külsőleg puritán egyszerűségével leginkább az osztrák szecesszió hazai válfajával mutat rokonságot. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Fleisz János: *Adatok a Vágó testvérek nagyváradi építészeti tevékenységéről a 20. század elején* In: *Városok és Műhelyek a századfordulón. Konferencia a Kiegyezés utáni magyar építészetről (1867–1914)* Bp. 2000.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Pașca, Mircea: *Operele arhitectilor Vágó József și Vágó László la Oradea [Vágó József és Vágó László építészek nagyváradi alkotásai]* Editura Tipo MC. Oradea 2005.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

CSENDŐRISKOLA –
MA A NAGYVÁRADI EGYETEM SZÉKHÁZA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

179. BH-II-a-A-01031.

180. BH-II-a-A-01031.01.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Universităţii 5. Az utca régebbi elnevezései: Armatei Române (2005–1990), Armatei Roşii (1945), Rulikowski (1940), Dorobanţilor (1920), Rulikowski (1905), Bónai kút út (1890).
- Az épület rendeltetése: a Nagyváradai Egyetem székháza.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1912–1913
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Vágó József
- Kivitelező neve: Incze János
- Az épület eredeti rendeltetése: csendőriskola
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Rulikowski út (ma Armatei Române) 5. szám alatti épületegyüttes ma a Nagyváradai Egyetem otthona, eredetileg csendőrségi iskolának építették. Először 1909 tavaszán merült fel egy váradi

csendőriskola építésének az ötlete, de az csak két év elteltével vált valósággá. A belügyminiszter jóváhagyásával Vágó József terve alapján 1911 augusztusában tartottak versenytárgyalást az építésre. Mint fővállalkozó az Incze Lajos és Társa cég kapott megbízást. A szakmunkákat a következőképpen osztották meg: a központi fűtést Waldmann Antal, az asztalosmunkát ifj. Rimanóczy Kálmán, a vízvezeték-szerelést és csatornázást Rosenberg Izsó, a festést és mázolászt Petheő Zsigmond cége végezte. Az építkezés aránylag nehézkösen haladt, ezért a városi tanács határozata alapján ellenőrző bizottságot alakítottak, amelynek jegyzője Örömy Gyula városi építőmester lett.

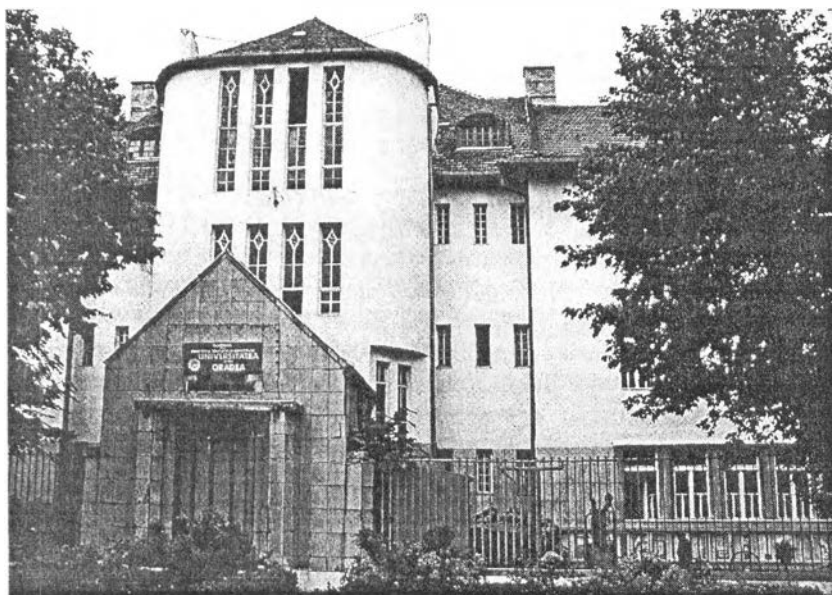
A csendőrségi iskola hivatalos átadása 1913. augusztus 15-én volt, amit a *Nagyvárad* már egy héttel előtte beharangozott: A megszokott eklektikus stílusú kaszárnyaépületekhez képest, ezt „új, friss, coltadge stílusban megkomponált modern építménynek” tartotta a cikkíró. „...A tizenkét csendőriskolai épület olyan impozánsan emelkedik ki a gondosan megkészített parkból, mint egy pazar villasor. [...] Vágó József műépítész, aki a csendőriskolát megtervezte már el is készítette a csendőr-kórház terveit is. Természetesen ez a nyolc épület is ugyanabban a stílusban lesz megszerkesztve, mint a másik 12 épület. [A világháború ebbe is beleszólt. Már nem készülhetett el a csendőr-kórház, sem a Rulikowski út másik oldalára tervezett honvéd tüzérségi laktanya, a hadtestparancsnokság palotája, a hadbíróság épülete. Az út átellenében látható stílustalan kaszárnya az 1920-as években épült.]

Az utóbbi évtizedben, 1991–1999 között Svoboda Petru terve nyomán újabb épületekkel bővítették immár az egyetem pavilonjait. Sajnos az új épületek nem követték kellően a már meglévők hangulatát, ezáltal megbomlott az eredeti komplexum stílusegysége.

E. – Leírás:

A főépület a tulajdonképpeni csendőriskola. Homlokzata a Rulikowski (ma Universitáti) útra néz. Az oktatásra szolgáló épületnek tizenhat előadó terme van. Legfeltűnőbb az, hogy a tantermek beosztása nem négyszögletes rendszer, hanem körfolyosó szisztémája szerint történik. Az építő szakított a régi kaszárnyastílussal és mindent

úgy oldott meg, mint az egyiptomi mesterek. [...] Paralell, egy síkban a főépülettel, két keskeny, szépen ívelt toronyszerű épület húzódik meg, amely nagyban emeli a perspektíváját az egész épületcsoportnak. Lenn az utolsó épületben az inspekciós szoba van. Az emeleten lakoszobákat és irodahelyiségeket helyeztek el. A hálótermek monumentális épületét a csendőriskola mögé építették. [...] Körbefolyosó szerint épült ez az épület is. Tizennyolc hálóterem van, melyek mindegyikéből egy 5 méter széles és 6 méter hosszú mellékhelyiség nyúlik ki. Itt vannak a mosdó helyiségek. Fayance burkolat fedi a falakat és porcellán mosdószekrényeket helyeztek el a falba. Ez az épület szomszédos egy fürdő épülettel, amely nagyobb mint a Rimanóczy fürdő. Mór stílusban épült, mély bazinnal és uszodával. A körmedencékből sugár irányban hat más mellékhelyiségbe jutni. Itt vannak elhelyezve a gyengélkedők számára a külön helyiségek. Ezenkívül, amíg a kórház épülete felépül, gyógyszerár és több orvosi szoba nyer elhelyezést az épületben. A Peceárasztó melletti oldalon konviktus lesz. Két épület: huszonnégy

Az egykori csendőriskola – ma a Nagyváradai Egyetem székháza

lakás az altisztek számára. Mintaszerűen berendezett helyiségek. Új és egészen modern épületrész lesz a kantine. Külön kantinja lesz a tisztaknak, külön a legénységnek. A kantinnak legszebb része egy ötven méter hosszú táncterem. A suterain [alagsor] helyiségekben a konyhák vannak. Nyolcszáz ember éleltszükségleteinek fedezését látják el naponta. Az épületek, mint a Darvas-féle ház, félig terméskőből épültek [helyesebben kőburkolólapokkal borítottak]. Az épületek egy nagyszerű parkban nyernek elhelyezést. A főhomlokzat előtt egy mesterségesen előállított, ügyes vízesés fogja az épületek külső hatását emelni”– olvasható egy korabeli napilapban.

F. – Értékelés:

A szecessziós stílusú épületegyüttes, monumentális tömör egyszerűségével, a minimálisra csökkentett homlokzati díszítéseivel, funkcionalitásával már egyértelműen a modern építészet felé mutat. Joggal sorolták a különleges értékű országos jelentőségű A kategóriás műemlékek közé.

G. – Bibliográfia:

- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Fleisz János: *Adatok a Vágó testvérek nagyváradi építészeti tevékenységéről a 20. század elején* In: *Városok és Műhelyek a századfordulón. Konferencia a Kiegyezés utáni magyar építészetéről (1867–1914)* Bp. 2000.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Pașca, Mircea: *Operele arhitecților Vágó József și Vágó László la Oradea [Vágó József és Vágó László építészek nagyváradi alkotásai]* Editura Tipo MC. Oradea 2005.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea. 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

APOLLÓ PALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

235. BH-II-m-B-01077.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Republicii 12. Az utca régebbi elnevezései: Rákóczi (1940), Fő utca (1890), Nagy utca (1727).
- Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1912–1914
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: ifj. Rimanóczy Kálmán
- Kivitelező neve: Krausze Tivadar
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A 19. században a Fő utca 12. szám alatt, a mostani Apolló palota helyén még az 1820-as években épített hasonló nevű fogadó állt. Nagyvárad közgyűlése 1887 elején elhatározta, hogy a vele szemben levő sarkon, a Báránka fogadó helyett egy új szállodát építtett. Ezzel egy időben arról is döntöttek, hogy a régi Apolló fogadót bérházzá alakítják, de később több közintézmény is ide költözött, igaz csak ideiglenes jelleggel. Az egykori Apolló fogadó sorsa 1910-ben pecsétlődött meg. A város értékesíteni akarta a telket. Két lehetőség közül választhattak a tanácsosok: vagy eladják örök áron, vagy a város épít oda szállodát, vagy lakóházat, amit majd bérbe adnak. Végül a városatyák az utóbbi változat mellett döntöttek.

1911 tavaszán ifj. Rimanóczy Kálmán beterveztette az új Apolló tervét, amit a város törvényhatósága elfogadott, megbízta az építészt a részletes tervek elkészítésével. „Tudásának és tervező talentumának legjavát öntötte bele ebbe az alkotásba. A terv maga egészében mindenetre impozáns és megkapó, s valószínű, hogy a kivitelben sem torlódnak fel akadályok” – írta a törvényhatósági méltatás. A mérnöki

hivatal és a bizottságok véleményezése alapján a tanács javasolta a közgyűlésnek, hogy hirdessen nyilvános pályázatot az Apolló palota felépítésére. A közgyűlés 1911 júliusában a javaslatot elfogadta, a következő év márciusában megtartották a versenytárgyalást is. A legelőnyösebb ajánlat betervezőjeként Rimanóczy kapott megbízást 1912 tavaszán. Júliusban a Belügyminisztériumban is jóvágyták, hogy a város felépíthesse saját költségén a palotát, de ifj. Rimanóczy Kálmán ugyanebben a hónapban váratlanul elhunyt. Özvegye az iránta való kegyeletre hivatkozva arra kérte a városi tanácsosokat, hogy néhai férje legkiválóbb munkatársára, Krausze Tivadarra bízzák az építést, mivel „férje vele együtt dolgozta ki az Apolló építkezésének eddigi terveit és vele állapították meg azokat a még szükséges műszaki munkákat, amelyeknek elvégzésében a tragikus halál gátolta meg. Mindenképpen méltányos a város érdekében is levő tehát az özvegy kérése: Rimanóczy Kálmán életének utolsó alkotását, az ő eszméit, intencióit közvetlenül ismerő Krausze Tivadar okl. műépítész fejezze be, aki erre a leghivatottabb.”

A váradí sajtó 1913 szeptemberében már azt írta, hogy a munkálatok a jövő év tavaszára befejeződnek. Ha nem is 1914 májusára, ahogy azt elképzelték, de még ugyanabban az évben állt Rimanóczy szép palotája.

Az Apolló palota sürgős restaurálásra szorulna, de ez egyre halasztódik, főleg a résztulajdonosok szűkös anyagi helyzete miatt. Az 1960-as évek divatja szerint, ahogy szinte mindegyik váradí bérpalota földszintjén, az Apolló palotánál is kicserélték az eredeti portálékat, fémkeretes vitrinekre. Majd csak a 20. század utolsó éveiben kezdtek hozzá a fémkeretes kirakatoknak fából készíttetekre való kicserélésére. Sajnos mindez leginkább kampányszerűen történt, sokszor a hitelesség figyelembevétele nélkül. Az Apolló palotánál nem törekedtek egységes portálé kialakítására.

E. – Leírás:

A magasföldszintű, háromemeletes épület stílusa a berlini szeccszíóval, a Jugendstillel rokon.

Erre utalnak az épület díszítésében gyakran visszatérő hegyes, a neogótikára jellemző formák, a sarokrész toronyszerű lefedése, az

utóbbi tetejének megtört ívei, az attika záróvonalának törései, a díszes oromzat megjelenése a főhomlokzat középrizalitjának lezárásaként, az egymás alatti ablakok vertikális tagolással összefogott markáns kiemelése. A díszítőelemek közül figyelemre méltó a német empire-t idéző gazdag heraldikai díszítés: a nagyméretű címerpajzsok a sarki rész falsávjainak felső részén, amelyeket leveles füzér díszít, alattuk pedig a füzérekkel övezett vakkerethez kapcsolt gyűrűkből egy emelet magasságú szalagpár hull alá. De úgyszintén figyelemre méltóak az ablakok és erkélyek virágos, girlandos díszítései.

Az Apolló palota

Az egész épület lábazatszerű kiképzés benyomását kelti, mivel az egyenes síkú földszint feletti rész függőleges tagolású. A Szaniszló utcai homlokzatot a két megtört vonalú oromzatban végződő rizalit, míg a főhomlokzaton főképpen a középrizalit tagolja. Ez utóbbit az orommező síkjában négy nagyméretű kőszobor díszíti.

F. – Értékelés:

A magasföldszintű, háromemeletes épület stílusa a berlini secesszióval, a Jugendstillel rokon. Mint láttuk, a német Jugendstil korántsem egységes stílus, az új elemek mellett meghatározó a historizmus, a korai expresszionizmus és a különféle Heimatstil-motívumok szerepe. Mindez érezhető az Apolló palotánál is. Műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.

- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

ULLMANN-PALOTA

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

173. BH-II-m-B-01026.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: 1. Decembrie tér 1. Az utca régebbi elnevezései: Augustus 23. tér (1990–1966), Május 1. tér (1958). Mihai Viteazul tér (1945), Mussoľini tér (1940), Mihai Viteazul tér (1920), Nagyvásár tér (1859).
- Az épület rendeltetése: lakóház.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1913
- Stílus: szecesszió
- Tervező neve: Löbl Ferenc
- Kivitelező neve: Gersler, Megyeri, Szunyogh cég
- Az épület eredeti rendeltetése: lakóház

– Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Nagyvásár (mai December 1.) tér déli részén a Liliom (ma Liliacului) utca és a Szarvas sor (ma Kogălniceanu utca) által határolt telek a századfordulón az ortodox izraelita hitközség tulajdonában volt. Ezen akkor még csak egyetlen jelentős ingatlan állt, épp a déli sarkon: az egykori sóház. A hitközség e területet parcellákra osztva 1911 februárjában elárverezte. Így jutott a Nagyvásár téri sarki telekhez a Kurländer és Ullmann Részvénytársaság. „Ullmann Sándor vezérigazgatónak az volt az intenciója, hogy ezen a helyen egy monumentális áruházat teremtsen. [...] Ullmann Sándor Berlinben és Bécsben készítette el az áruház tervét. Berlinben készítették a teremrendezést, és Bécsben a homlokzat tervrajzát. Magát a palotát nagyváradi vállalkozók fogják felépíteni. A három emeletes áruházban nyer elhelyezést a Kurländer és Ullmann Rt. üzlete, raktára és irodahelyisége, a Nagyváradi Népbank, a Trieszti Generali Biztosító nagyváradi fiókügynöksége. itt lesz Ullmann Sándor magánlakása, valamint a cég többi tisztviselőinek és alkalmazottainak is ad lakást a részvénytársaság. Ullmann Sándor [...] mindezekén kívül berendez a palotában egy kis zsidó imaházat is. A nagyszerű palota jövőre el fog készülni” – tudatta a *Nagyváradi Napló* 1911. szeptember 20-i száma. A palota majd csak 1913 decemberére készült el. Felavatásáról is beszámolt a már említett napilap: „Az Ullmann-palota új, nemes terméke a modern építőművészetnek. A palota homlokzatán ott díszlik Breitner professzornak, a bécsi cs. és kir. iparművészeti iskola tanárának remekműve: Juda oroszlánja a hétkarú gyertyatartóval. [...] Egy nagyváradi származású fiatalember, a mi réaliskolánk egy volt növendéke, Löbl Ferenc bécsi építőművész tervezte ezt a palotát. Bach Nándornak és Szőke Gyulának tanítványa rajzolta meg a lépcsőház gyönyörű üvegablakait, ő komponálta meg azt a nemes márványlapokkal borított kapualjat és bejáratot, amely igaz örömmel tölti meg a komoly művészet minden hívének a lelkét.”

E. – Leírás:

A palota főhomlokzata szimmetrikus. A nagyméretű nyílásokkal áttört földszinti résznek zöldeskék fajanszborítása van, utalásként a bécsi szecesszióhoz való kapcsolatra. Ugyanerre emlékeztet a tetőzet

elhelyezett nagy hajókéményszerű építeny is. A földszintnél világosabb burkolólapokkal borított első emelet ablakai felső sarkaikon levá-gottak. A második és harmadik emeleten a két szélső tengely melletti traktusok „bow-window” formában félkörívesen kiemelkednek a homlokzat síkjából. E domború felületeket keskeny, egyenes lezárású ablakok törik át. A második emelet ablakai alatt láthatók a már említett domborművek – a pécsi Zsolnay cég alkotásai –, a Menórát (a hétágú gyertyatartót) őrző núbiai oroszlánok. E két traktus legfelől csúcsain levá-gott háromszögű oromzatban végződik. E két kiugró tengely közötti falmezők közös sávozott keretezésbe foglalt egyenes lezárású ablakok törik át, a második emeleten kovácsoltvas párkányokkal, míg a harmadikon homorú kötényrészsel. A manzárdrészt kisebb méretű ablakai kiugranak a homlokzat síkjából. Az épület alaprajza zárt udvart vesz körül a bérházak tipikus térbeosztása szerint. Az utolsó szinten ma már jobbára képzőművészek műtermei találhatók, de műteremnek alakították át az egykori imaházat is.

F. – Értékelés:

A bécsi szecesszióhoz, de már kevésbé az Otto Wagner nevével fémjelzett vonulatához sorolható a Nagyvásár (ma December 1.) tér 9.

Az Ullmann-palota

szám alatti Ullmann-palota. Műemléki besorolása országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
 Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
 Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.
 Pașca, Mircea: *Palatul Ullmann [Ullmann-palota]* Editura Tipo MC. Oradea 2005.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
 Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
 Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
 Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

PARK SZÁLLÓ

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

233. BH-II-m-B-01075.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Republicii 5. Az utca régebbi elnevezései: Rákóczi (1940), Fő utca (1890), Nagy utca (1727).
- Az épület rendeltetése: szálloda, a földszintjén üzletekkel.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1915; az épület szerkezete a 18. századból való
- Stílus: eklektikus

- Tervező neve: ismeretlen
- Kivitelező neve: ismeretlen
- Az épület eredeti rendeltetése: szálloda
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A Park Szálloda telkét (Fő utca 5. szám) a 18. század első harmadában Csáky Imre római katolikus püspök adományozta a premontrei rendnek, hogy azon konventet és templomot építsenek. Mivel ez az eléggé nagy kiterjedésű beltelek „Körös-víz-jártának” bizonyult, a rend adminisztrátora, Graff Vazul csak egy kis házat építtetett ide. 1785-ben a telekkel együtt a ház „Széki Gróf Teleki Sámuel akkori királyi Commissarius őexcellenciája által megvételeztetvén többre és nagyobbra építődött.” Az egykori főispán nagy és tágas barokk stílusú Teleki-palotája kisebb változtatásokkal ugyan, de fennmaradt a 20. század második évtizedéig. Teleki főispán után a palotának több tulajdonosa is volt. Máig ismert gr. Rhédey Ádám és később gr. Bethlen Gergely, majd özvegye neve, hogy az 1910-es évekre Weiszlovits Emil és Gyula tulajdonába kerüljön.

„A Weiszlovits testvérek – akiknek időközben tulajdonába ment át a Bethlen-ház – évek hosszú sora óta nagy energiával, a haladó mo-

A Park Szálló

dern idők szellemének megértésében tervszerűen arra törekedtek, hogy Nagyvárad kereskedelmi, kulturális és társadalmi életének központjává varázsolják ezt a hatalmas területű házat és udvart...” – áradozott a *Nagyvárad* egyik névtelen újságírója. Ugyanebből a cikkből arról is tudomást szerezhetünk, hogy a ház földszintjét üzletkévé alakították át, az emeleten pedig 1914 nyarán a közfalak elbontásával 60 szállodaszobát alakítottak ki, amelyeket vízvezetékekkel, villanyvilágítással, légfűtéssel látták el. Hogy ez mennyiben érintette az eredeti barokk épületet, mi maradt meg belőle, azt csak egy alapos falkutatással lehetne megállapítani, amire a szálloda rég esedékes főjavításakor valószínűleg sort kerítenek. A Park Szálloda 1915 márciusában nyílt meg, kora elegáns hoteljaként fürdőszobákkal, minden szobában meleg és hideg vízzel ellátott mosdót, központi fűtést kínált a vendégeknek.

E. – Leírás:

Az átépítést követően teljesen átalakult az épület főhomlokzata. A régeből csak a kovácsoltvas mellvédű emeleti erkély maradt meg. A felette levő egykori nagyméretű timpanon enyhén ívelt oromzatba szelődött. De beépítették az alatta levő boltozatos zárt kapualjat is. Egészét tekintve a Park Szálloda utcai homlokzatára az eklektikus, historizáló stílus jellemző. A földszint nyílászárói ma már nem hasonlítanak a 20. század elején kialakítottakkal, de ennél is súlyosabb, hogy az 1974-ben végzett földszinti átalakítások során az egész épület meggyengült statikailag.

Az emeleten az egyenes lezárású keretelt ablakok szabályosan követik egymást – akárcsak a Nagysándor József (ma Aurel Lazăr) utcai homlokzaton –, de az alig észrevehetően kiugró sarok-, illetve középrizalit ablakai állógyámokkal alátámasztott egyenes szemöldökkel egészültek ki. A főpárkány síkjában megjelent a gyámsor, illetve a fogrova. Az egész homlokzatot attika koronázza.

A bejárati kapu szecessziós kovácsoltvas díszítést kapott. E stílus a belső dekoráción kívül visszaköszön majd a szálloda udvari homlokzatán is, az ottani erkély mellvédjén.

F. – Értékelés:

A szállodaépületet történeti értéke miatt az országos jelentőségű B kategóriás műemlékek közé sorolták. Az épületkülső esztétikai értéke kevésbé jelentős.

G. – Bibliográfia:

Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.

Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.

Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.

A. – Elnevezése:

GÖRÖG KATOLIKUS SZEMINÁRIUM

B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:

226. BH-II-m-B-01068.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Traian tér 20. Az utca régebbi elnevezései: Lenin tér (1945–1990), Tisza Kálmán tér (1940), Ștefan cel Mare tér (1923), Tisza Kálmán tér (1905), Széchenyi tér (1860), Megyeház utca (1728).
- Az épület rendeltetése: tanintézet.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1925–1928; eredetileg 1846-ban épült; 1925: emletráépítés, homlokzati átalakítás
- Stílus: neobrâncovenesc
- Tervező neve: Sallerbeck Antal

- Kivitelező neve: Papp János
- Az épület eredeti rendeltetése: görög katolikus szeminárium
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

Az egykori görög katolikus szeminárium helyén 1772-ben a jezsuiták építettek maguknak egy új társházat az itteni régebbi földszintes kolostor helyébe. XIV. Kelemen pápa az 1773. augusztus 17-i bullájával feloszlatta a rendet. A váradi jezsuitáknak is el kellett hagyniuk rendházukat és templomukat. Az üresen maradt rendházba a görög katolikus kanonokok költöztek. Mária Terézia 1777. július 1-jén az újonnan alapított váradi görög katolikus püspökség élére Moise Dragost (Drágossy Mózes) nevezte ki. Ettől kezdve hivatalosan is a görög katolikusok birtokolták a rendházat és a mellette levő templomot is. 1792. január 30-án Ignatie Darabant püspök kérésére II. Lipót a rendházat görög katolikus papnevelde céljára engedte át.

Az egykori görög katolikus szeminárium

Az egykori jezsuita rendház helyére 1846-ban Vasile Erdeli püspök egyemeletes szeminárium épületet emeltetett. A szeminárium épületét 1908-ban egy udvari szárnyal bővítették ifj. Rimanóczy Kálmán terve alapján, amit 1912–1913-ban az udvar északi részén épített internátus épülete követett. Az egyemeletes utcai ingatlanra 1925–1928 között egy újabb emeletet építenek Sallerbeck Antal terve alapján, Papp János kivitelezésében. Ekkor építették át a főhomlokzatot a ma látható neo-brâncovenesc stílusban. Teljes külső felújítását, a mellette levő templom külső restaurálásával együtt 2004-ben végezték. Az egykori szeminárium épületében többek között ma a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Görög Katolikus Teológia Kara működik.

E. – Leírás:

Az épület első két szintjén az 1920-as évekbeli átalakítások nyomán megmaradtak a tengelytávolságok, illetve az ablakok is, de azok díszes keretezést kaptak. A földszinti ablakok felül háromkarélyos záradékú mezővel, lunettával is kibővültek. A lunetta mezejét külön díszítéssel is ellátták. Az épületet függőleges, közép-, illetve a sarokrizalitok tagozzák. A kéttengelyes sarokrizalitok utolsó szintjét a „bow-window”-szerűen kiugró galériák uralják. Félköríves árkádjait bizánci jellegű oszlopok hordozzák. A középrizalit utolsó szintjén egy oszlopos-árkádós loggia található, amelynek két szélső tengelyén megismétlődnek a sarokrizalitok galériáinak építészeti elemei. A középső tengelyt tartó pilléreket ellenben már félkörös ívsoros párkányú gerenda köti össze. A rizalitok közötti hét héttengelyes traktusoknál az utolsó szint ablakai felett is megjelennek a díszített lunetták, amelyek kiemelkednek az épület koronázóparkányának síkjából. Ez utóbbi két traktust az első és második emelet között erőteljesen választ el egy cseréphéjazatú cresszserű építmény, amely a második emeletnek manzárdszerű kiképzést kölcsönöz.

F. – Értékelés:

A két világháború között Nagyváradon is meghonosodott a századfordulón Ion Mincu építész által a Regátban ismertté vált mozgalom nyomán megszületett építészeti stílus. Mincu a romániai modern építészet gyökereit a 17. században Munténiában honos, úgynevezett

brâncovenesc stílusban kereste. Ion Mincu a Constantin Brâncoveanu havasalföldi fejedelem (1688–1714) idejében épített templomokat, palotákat vette példaképül, amelyeket a bizánci, a reneszánsz, a barokk és a román népi építészet keveredése jellemezte. E stílust később a fejedelemről brâncovenesc stílusnak nevezték. A századfordulón Ion Mincu által kezdeményezett népies ihletődésű építészeti stílust a román szakirodalom „neoromânesc” néven tartja számon. Fordításban leginkább a neoromán lenne megfelelő rá, de ez a kifejezés nem használható, mivel ezzel a névvel a 19. századi romantikus építészetnek a román stíusból ihletődő válfaját jelölik, amelynek a román megfelelője „neoromantic”. Emiatt jobb híján a neobrâncovenesc elnevezést használtuk. A magyar nyelvű szakirodalomban használatos a neobizánci elnevezés is, de véleményünk szerint ez nem fedi teljesen a valóságot, mivel a 17. század végén, Brâncoveanu fejedelem idejében a bizánci elemeket nem stílusisztán alkalmazták, hanem keverten a reneszánsz, a barokk (Moldvában a gótika) és a népi építészet forrásaiból is merítve.

Az egykori görög katolikus szeminárium épülete is a fenti stílusjegyeket őrzi a homlokzatán. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Bihar–Biharmegye, Oradea–Nagyvárad kulturtörténete és őregdiákjainak emlékkönyve* Szerk: Fehér Dezső. Nagyvárad, 1933–1937.
- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Chiriac, Aurel: *Oradea [Nagyvárad]* Editura Muzeului Țării Crișurilor Oradea, 2001.
- Dejeu, Petre: *Așezămintele culturale din Municipiul Oradea [Nagyvárad kulturális emlékhelyek]* Oradea, 1926.
- Dejeu, Petre: *Instituțiunile culturale din Municipiul Oradea și județul Bihar [Nagyvárad és Bihar megyei kulturális intézmények]* Oradea, 1937.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.
- Tripon, Aurel: *Monografia-Almanah a Crișanei – jud, Bihar Oradea, 1936.*

A. – Elnevezése:**GÖRÖG KATOLIKUS TANÍTÓKÉPZŐ****B. – Sor- és kódszáma a műemlékek lajstromában:**

214. BH-II-m-B-01059.

C. – Helyrajzi adatok, megnevezés:

- Az épület jelenlegi utcájának neve és házszáma, valamint az utca megelőző régi elnevezései: Iuliu Maniu 5. Az utca régebbi elnevezései: Petru Groza (1945–1990), Beöthy Ödön (1940), Dimitrie Cantemir (1931) Emanuil Gojdu (1920), Beöthy Ödön (1901), Nagy Magyar utca (1859), Magyar utca (1730).
- Az épület rendeltetése: iskolaépület.

D. – Történeti adatok:

- Építési év: 1934
- Stílus: neobrâncovenesc
- Tervező neve: Sallerbeck Antal
- Kivitelező neve: Papp János
- Az épület eredeti rendeltetése: tanítóképző
- Építéstörténet, későbbi átalakítások, restaurálások:

A nagyváradi görög katolikus tanítóképző és lakóház Valeriu Traian Frențiu püspök kezdeményezésére 1934-re épült fel. A egyértelműen neobrâncovenesc stílusú épületet Sallerbeck Antal tervezte és Papp János építette. Az ingatlan tulajdonképpen a már említett Beöthy Ödön és a Pavel utcára, illetve a görög katolikus székesegyház udvarára néz.

E. – Leírás:

A legdíszesebb a Beöthy Ödön utca főhomlokzata, itt van az iskola főbejárata is. A kétemeletes ingatlan hét jellegzetes traktusból áll, amelyek tengelyszámai a földszinten szimmetrikusan követik egymást: egy–három–egy–öt–egy–három–egy tengellyel. A szélső egy tengelynyi rész sarokrízáltként emelkedik ki a homlokzat síkjából. Földszintjén egy nagy félköríves hármásablak található. Az első emelet két egyenes lezárású ablaka felett erőteljes félköríves ívsoros párkány

húzódik, a második emeleti „bow-window” szerűen kiugró galéria árnyékában. A galéria háromkarélyos árkádját egy olyan oszloppár hordoz, amelyeknek oszlopfői nem a bizánci, hanem inkább a korinthuszi akanthusos változatra emlékeztetnek. A következő három tengelyes traktus vízszintesen erőteljesen tagozott. A földszint és az első emelet között fonatszerű díszes övpárkány húzódik, míg az utóbbi és a második emelet között egy cseréphéjazatú ereszszerű építmény található. Az utolsó szint ablakai

Az egykori görög katolikus tanítóképző

hasonlatosságot mutatnak a szeminárium épületén láthatókkal, azaz az itteniek felett is megjelennek a díszített lunetták, amelyek kiemelkednek az épület koronázópárkányának síkjából. Az épület következő traktusa egytengelyes. Földszintjét egy erőteljes lóhereíves záródású ajtó (illetve ablak a másik, vele szimmetrikus traktusnál) töri át. Felette egy loggia található, amelynek a galériához hasonló oszloppárjai egy félkörös ívsoros párkányú gerendázatot tartanak. Az első és második emeletet itt is egy ereszszerű építmény választja el. A traktus második emeleti falát nagyméretű félköríves ablak töri át. Az épület középső traktusa az első két szinten öttengelyes. A két szint egyenes lezárású ablakait közös keretelésű faltáblák kötik össze. A második emeleten levő kilenc kisebb ablak oszlopok által hordozott félköríves boltívek mögül tekint ki. A további egy, három és ismét egy traktus szimmetrikus a már ismertetett hasonló tengelyszámú traktusokkal. A székesegyház, illetve a Pavel utca felé néző homlokzatokon a már ismertetett neobrāncovenesc építészeti elemek ismétlődnek.

F. – Értékelés:

Az egykori görög katolikus tanítóképző épülete az ortodox templomokat leszámítva Nagyvárad legjellegzetesebb neobrâncovenesc stílusú ingatlana. Műemléki besorolása: országos jelentőségű B kategória.

G. – Bibliográfia:

- Bihor–Biharmegye, Oradea–Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve* Szerk: Fehér Dezső. Nagyvárad, 1933–1937.
- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Chiriac, Aurel: *Oradea [Nagyvárad]* Editura Muzeului Țării Crișurilor Oradea, 2001.
- Dejeu, Petre: *Așezămintele culturale din Municipiului Oradea [Nagyvárad kulturális emlékhelyek]* Oradea, 1926.
- Dejeu, Petre: *Instituțiunile culturale din Municipiului Oradea și județul Bihor [Nagyvárad és Bihar megyei kulturális intézmények]* Oradea, 1937.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok* Noran Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană [Nagyvárad építészetének három évszázada]* Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.
- Tripon, Aurel: *Monografia-Almanah a Crișanei – jud. Bihor* Oradea, 1936.

---

* A Nagyvárad műemlék épületeinek listáján szereplő épületekből csak az „in situ”, azaz eredeti helyükön levő ingatlanokat ismertettük.

ÉPÍTÉSZETI SZAKKIFEJEZÉSEK

- Aedikula** – A falnyílásnak (ablak, ajtó, fali fülke) antik templomhomlokzatra emlékeztető keretezése, kétoldalt oszlopokkal, fölöttük főpárkányos szemöldökkel és háromszögű, vagy körszeletíves oromzattal. A barokk, a reneszánsz és az eklektikus építészet kedvelt eleme.
- Akantusz** – A korinthoszi oszlopfő és különböző építészeti tagozatok jellegzetes növényi (levél) díszítménye. A reneszánsz és a barokk építészet a római emlékek nyomán elevenítette fel.
- Apuszis** – A templom tengelyében álló, a szentélyhez csatlakozó félkör alaprajzú, és félkupolával boltozott kisebb tér. Alaprajza szerint lehet a félköríves mellett négyszögű, vagy sokszögű is.
- Architrav** – Két jelentése is van: hevedergerenda, vagy vízszintes tartó a függőleges támaszok fölött, illetve az antik háromrészes párkány (korona, képszek, hevedergerenda) legalsó tagozata.
- Archivolt** – v. homlokív, félköríves nyílásnak a homlokzat síkján fekvő keretezése.
- Armírozás** – Épületek terméskő vagy téglasarkainak erősítése, egyben díszítése nagyobb méretű, szabályos alakú, faragott kövekkel, kváderkövekkel.
- Atlasz** – Titán a görög mitológiában, aki az égboltot hordja a vállain. Az itáliai reneszánsz építészetben életnagyságon felüli férfialak, amely az épületnek egy szerkezeti támasza helyén a tartót hordja. Különösen kedvelt a barokk építészetben erkélyek hordására. De gyakori az eklektikus építészetben is. Ez utóbbi esetben általában gipszből készül és már nem hordja a terhet, csak díszítő elemként használják.
- Attika** – Az épület főpárkánya feletti mellvéd.
- Ballusztrád** – Bábos korlát.
- Bazilikális elrendezés** – A háromhajós templomnak olyan – korai – változata, amelynél a középső, vagyis a főhajó az oldalfalanknál szélesebb és magasabb, és fala a mellékhajók fölött ablakokkal áttört, s így közvetlen megvilágítást kap, ellentétben az egyenlő magasságú hajókkal bíró csarnok-elrendezéssel.

Bástya – A várépítésnek a 15. században bevezetett új alakzata, amelyet a korábbi karsú, magas saroktornyok helyén, a várfalak szögleteiben építettek meg. Később sokszögű védműveket építettek, majd kialakult a fülesbástya is.

Béllet – Kapu, ablak befelé szűkülő, egész vagy féloszlopokkal díszített, egyenes, lépcsőzetes kerete. A középkorban a bélletet a homlokzat síkjával kb. 44 fokban tölcserformában alakították ki (tölcserbéllet) és gazdagon tagolták.

Bizánci építészet – Görög, római és kis-ázsiai elemek szerves ötvöződéséből, az ókeresztény művészet folytatásaként kialakult építészet, amelynek első korszaka a 4. századtól a képrombolásig (725–843), második korszaka a 13. század elejéig, a harmadik pedig Konstantinápoly török elfoglalásáig (1453) tartott. Jellegzetes épületformái a bazilika és a kupolával fedett centrális templom. Az általában egyszerű külsejű épületeket gazdag faragványok és mozaikok, később inkább freskók díszítették. A bizánci építészet Európa ortodox keresztény területein egészen a 19. századig élt.

E stílus továbbfejlesztéseként, a 17. század végén Havasalföldön megjelenik az úgynevezett Brâncovenesc-stílus – majd a 20. század elején a román nemzeti stílusnak tartott – az egyetemes, és a magyar művészettörténetben külön néven nem nevezett – „neorománesc” irányzat, amelyet, hogy ne tévesszük össze a neoromán stílussal, jobb híján könyvünkben neobrâncovenesc stílusként jelöltünk.

Boltozat – Az építészeti tér nem sík lefedése, amelynek anyaga lehet fa, téglakő, beton, vasbeton, üveg stb. Lehet félkörű (donga), csücsíves, kereszt és egyéb alakú is. A boltozat testébe beékelte kisebb boltozat a fiókboltozat.

Boltsüveg – A boltozat élei, illetve élei és válla, vagy a kőbordái közötti boltozott mező.

Borda – A boltozatsüvegeket alátámasztó építészeti tagozat, amelynek profilja (keresztmetszete) lehet egészen egyszerű négyszög (heveder) és összetett (pálca, horony), vagy körtetagozatú.

Csarnoktemplom – v. csarnokelrendezés. A bazilikális térrendszerrel ellentétben azonos magasságú, közös tetővel fedett hajókból áll. A megvilágítást egységesen, az oldalhajók ablakain át kapja.

Csegely – A négyszög alaprajz fölött emelt kör alaprajzú kupola közötti négy átmeneti test elnevezése. A négyszög sarkaiból elindított, egyre szélesebb körökben falazott csegely utolsó réteg 1/4 kör alaprajzot ölt, ily módon a négy csegely teljes kör alaprajzára ráépülhet a kupola, vagy annak dobja.

Csehboltozat – Félgömbből kialakított térlefedő szerkezet. A félgömbből az alap köré rajzolt legnagyobb négyszög oldalaira állított függőleges

síkokokon kívül eső részeket lemetszik. Négyyszögű terek álboltozására alkalmas és csak a négy sarokponton kíván alátámasztást. Főleg a barokk építészetben kedvelt térfedés.

Diadalív – A keresztény templomépítészetben a szentélyt a hajótól elválasztó boltív.

Dob – A kupola alatti körbefutó faltest, a kupolával lefedett tér bevilágítására, illetve e tér ablakainak elhelyezésére (tambur).

Dongaboltozat – Leginkább félkörű keresztmetszetű boltozat, amely mindkét oldalán hosszan futó párhuzamos falakra fekszik fel.

Empórium – Karzat, amely a bazilikális rendszerű templomterekben az oldal- és a kereszthajók, vagy a nyugati bejárat felett, emeletmagasságban húzódik végig. A csarnok- és teremtemplomokban a karzat különálló fa- vagy köemelvény.

Famennyezet – Az üres fedélszékkal ellentétben, a kötőgerendák bedeszkázásával famennyezetet kapunk, amelynek gazdag változatai – például a kazettás mennyezet – ismertek.

Fedélszék – A tető héjalását hordozó szerkezet, régebben kizárólag fából ácsolva.

Feszton – Virág-gyümölcs-fűzéses díszítő elem.

Főpárkány – Az épületet felül lezáró párkány.

Fríz – Díszítéssel ellátott szalag – szalagdísz – az épület övpárkányán, vagy másutt.

Golyvázás – A párkány tagozatainak befelé-kifelé lépcsőzése, a homlokzat függőleges feltagolásának (pillérek, sávok, lizénák, rizalitok) megfelelően.

Gyám – Előreugró tartóelem, amely erkélyt, függőfolyosót stb. hord. Alkalmazzák gyámsorként is a legfőbb emelet kiugró fala szélesebb részének hordására.

Hajó – Főként hosszanti elrendezésű templomoknak a hívek befogadására szánt tere (naos). Többhajós templomoknál, megkülönböztetünk fő-, mellékhajókat, de gyakori a kereszthajós elrendezés is. Ez utóbbiak a hossztenglyre merőlegesen kapcsolódnak.

Herma – Pilaszter emberi fejjel (eredetileg Hermes fejjel) és teljes felső testtel mintázott, lefelé keskenyedő falisáv, a barokkban kedvelt homlokzattagoló elem, az emeleti ablakok között.

Heveder – Olyan négyzetes keresztmetszetű ív, amely egy boltozat megerősítésére készült. Lehet a boltozat alján és hátán is. Utóbbi esetén: külső heveder. Gyakran használják a dongaboltozat megerősítésére.

Hosszház – A templomtérnek a bejárat és a szentély közötti szakasza. Használják rá még a hosszhajó kifejezést is. Többnyire hosszanti

négyszög alakú, kelet-nyugat irányban húzódó tér. helye, szélessége alapján lehet fő-, vagy mellékhajó.

Huszártorony – A tetőgerincre ültetett tornyocska.

In situ – Eredeti helyszínen (lat.), gyakori régészeti kifejezés.

Ikonosztáz – Jelentése: képfal, a görög ikonosztazion után. Az ortodox (görögkeleti) egyház templomaiban a szentélyt a templomtéről elválasztó gazdag kialakítású fal, a szentek ikonjaival és három ajtóval. Eredetileg az ókeresztény templom alacsony kóruselválasztójánál nem magasabb, csak a 14. századi orosz templomokban kezd gyorsan felmagasodni, egészen a templom mennyezetéig. Az ikonok elhelyezésének megvan a maga szabálya. (Gerő 1984. 87.) Az ikonosztáz megtalálható a görög katolikus templomokban is.

Kariatida – Kőből faragott leányalakok az oszloptörzs helyén, a rájuk nehezedő szemöldökpárkány hordására.

Kartus (cartouche) – A késő reneszánszban és a barokkban használt plasztikus díszítőforma, a nyíláskeretezés, szalagvégeinek visszacsavarásával. Használják még e kifejezést gazdag díszítésű keretező ornamentikára is, melynek középrésze felirat, címer, embléma elhelyezésére szolgál.

Kazamata – Az ellenséges tűzéréség ellen vastag földfeltöltés alatt álló boltozott helyiség vagy helyiség sor, az erődöknél a védőőrség laktanyája.

Kápolnakoszorú – A szentély, vagy szentélykörüljáró körül sugarasan elhelyezett kápolnák (sugárkápolnák).

Keresztboltozat – Egymást keresztező dongaboltozatokból alkotott boltozat. Vízszintes záradékkal: római keresztboltozat; emelt ívű záradékkal: román keresztboltozat.

Keresztház – A templom főhajójára merőleges, illetve azt keresztező, vele azonos nagyságú tér. A két térrész keresztezése a négyzet.

Koronázópárkány – Az épületet felül lezáró párkány. Klasszikus formája három részből áll: gerendatag, vagy architráv; képszék, vagy fríz; koronázó rész, vagy geizon. Az antik oszloprendeken alakult ki, majd a reneszánsz művészetben kapott újra nagy jelentőséget.

Kötény – Az ablakok alatti mellvédész, amely a homlokzat síkjához képest mélyebb tükörrel alakítanak ki, és gyakran fesztonnal díszítenek.

Kötőgát – A vár bástyái közötti védőfalszakasz elnevezése. Jellemző sajátossága, hogy korai időben (15–16. században) igen hosszúak, és a fejlődés végén (17–18. század) aránylag rövidek az őket közrefogó bástyák homlokfalhosszaihoz viszonyítva, amelyek kezdetben rövidek, később megnyúlnak. Régi magyar neve: közkőfal (Szalárdi), de használatos az idegen eredetű cortina is.

- Kronosztikon** – Antiqua betűkkel vésett felirat, amely az épületre vonatkozó szöveg bizonyos betűinek felnagyításával a római betűszámok összeadhatósága révén a kívánt évszámot (pl. az építés évszámát, esetleg a kezdés és befejezés évszámait) rejti.
- Kupola** – A kör alaprajz fölötti félgömb boltozat, de épülhet sokszög, sőt négyzet felett is, az úgynevezett csegelyek közvetítésével, és lehet nem félgömb, hanem csak gömbszelet.
- Kváder** – Szabályos alakúra faragott falazókő. Nevét négyzethasáb formájáról kapta.
- Kvადerezés** – A késői középkorban gyakori, kvადerosztást utánzó festés a vakolt terméskő falazatokon, a román kori szépen faragott kvადerkőfalak imitálására.
- Lábazat** – Az oszlop vagy pillér, később az egész épület kiugró lábazati tagolása, amelynek eredeti célja az oszloptól közvetített tehernek nagyobb felületre való átadása volt.
- Lámpás** – Laterna: a kupola tetejének kör alakú nyílása (opeion) fölötti kis építmény, amelynek ablakain át a kupola világítást kaphat.
- Lizéna** – a homlokzatot tagoló, enyhén kiugró függőleges félpillér, lábazat és fejezet nélkül.
- Loggia** – Fedett, a homlokzat síkján belül maradó erkély, illetve nyílt oszlopos, vagy oszlopos-árkádós külső tere egy épületnek.
- Lunetta** – Ajtó, ablak feletti kisméretű íves záradéku mező, legtöbbször díszítetten.
- Meander** – A szeszélyesen kanyargó kis-ázsiai Maiandrosz folyóról elnevezett geometrikus díszítőmotívum.
- Mellvéd** – Teraszok, erkélyek, ablakok vízszintesen záródó alacsony védőfalai, korlátai. A főpárkány fölötti alacsony ölfalazás (attika) néha lábazattal és kis koronázópárkánnyal.
- Mérmű** – A német Masswerk magyar megfelelője, körács vagy kőcsipke. A gótikus építészet kedvelt építészeti eleme, az ablakok nyíláskeretének főprofiljából kifejlesztett másodlagos, és ezekből továbbfejlesztett harmadlagos profilokkal, azaz kiszekeresztett – kimért – művekké, két-, három-, többkarélyos, vagy halhólyag alakú rajzolatokkal kőből kifaragott, gazdag hatású rácsok.
- Nyereg tető** – Egy közös gerinc felé emelkedő, két tetősíkból álló leggyakoribb tetőforma, amelynek keskeny oldalai lehetnek függőleges oromzattal kialakítottak, vagy levágottak (kontyolás).
- Oltár** – A katolikus templomban a miseáldozat bemutatására szolgál, amely alépítményből (stipes) és rajta az asztallapból (mensa) áll. A román kortól

kezdve az oltárt a szentély középvonalában, az apszis keleti falához közelebb, gyakran egészen a falhoz építve helyezték el. fölötte a templom névadó szentjének tiszteletére emelt festmény, vagy szobor. Ennek keretépítménye az ún. oltárfelépítmény (retábulum), alatta az oltár gyakran a felépítmény lábadatahoz tapadó koporsó alakban kiképzett. Az oltár és a retábulum közötti részt nevezik predellának. A gótikus oltárok legszebb típusa a szárnyas oltár, kétoldalról behajtható szárnyakkal. A II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformja óta, 1965-től a miséző római katolikus pap a szertartást a hívők felé fordulva az előoltárnál végzi.

Oromzat – vagy oromfal, a nyeregtetős ház végfala. Lehet egyszerű háromszög alakú, követheti a tető (manzárd) alakját, lehet köríves vagy lépcsős szegélyű, s lehet a csúcsán levágott, azaz csonkakontyos.

Oszlopszék – Az oszlopok alá helyezett négyzethasáb alakú elem lábazati és zárótagokkal (pedesztál).

Övpárkány – Kis kiülésű, néhány tagozatból álló párkány, az épülethomlokzat tagolására.

Palánk – vagy paliszád, a vár vagy egy település védelmének legegyszerűbben és leggyorsabban megvalósítható formája. Állhat földbe ástott hegyes karók egy vagy több sorából, de lehet földsáncsal, árokkal kombinált, magasabbra emelt védőfolyosóval készült is, amikor a sánc a gerendákból összerótt (ún. rótt palánka) sorok közé döngölt nedves földből épült.

Párkány – Az épület homlokzatát lezáró koronázópárkány vagy főpárkány, de lehet ablakpárkány, vagy az épülethomlokzat vízszintes tagolására húzott, kisebb kiülésű egyszerű könyöklőpárkány vagy övpárkány.

Pilaszter – A falból kisebb vagy nagyobb mértékben előálló függőleges, úgynevezett falpillér, amelynek fejezete és lába van.

Pillér – Falazott támasz nyílások (ajtók, ablakok) között, négyzet vagy sokszög alaprajzzal.

Poroszsüveg-boltozat – Vastartók (gerendák) között lapos szegmensív keresztmetszetű boltozat, általában téglából.

Portál(e) – A latin kapu – porta – szóból származik, a monumentálisan kialakított kapuzatok elnevezése. Újabb értelmezése: az üzletek bejárati és kirakati nyílásainak kiképzését nevezik így.

Puttó – Kis pufók meztelen angyalok.

Rizalit – A homlokzatsík elé ugró épületrész, amely az épület hosszan elnyúló síkját tagolja.

Rozetta – Stilizált rózsza; többnyire kerek, néha szögletes, karélyos szélű díszítmény.

- Rózsablak** – A román kori építészetben a templom főbejárata fölötti, nagyobb méretű kerek ablak, amelyet a kerék küllőire emlékeztető oszlopocskák, ívek tagolnak. A gótikában a küllős kerék alakból változtatásos kőrács lesz, amelynek sugaras beosztása rózsára emlékeztet.
- Rusztika** – Kváder (faragott kő), vagy terméskőből készített falazat. Leggyakrabban az épület lábazataként, annak földszinti falán, kapuk, ablaknyílások kereteként alkalmazzák.
- Szraffito** – Olyan két- vagy többszintű faldíszítés, amelyben két vagy több eltérő színű vékony vakolatréteget hordanak fel egymásra, majd a kívánt szint takaró réteget eltávolítják.
- Stukkó** – Gipszes mézshabarc díszítmény.
- Süveg** – Süveg alakú boltozat, vagy annak egy része, illetve a bordás boltozatnál a bordák közötti mezőnek a neve: boltsüveg.
- Szemöldök** – Egyenes vagy íves záródása az ajtó- vagy ablaknyílásnak.
- Szentély** – Legtöbbször a templom keleti felének záródását alkotó térrész, amelyben az oltár és annak felépítménye van. Szűkebb értelemben a templom apszisa. A templomhajótól a diadalív választja el.
- Szentélykörüljáró** – A mellékhajó folytatása a szentélyzáradék és a kórus körül. A késő gótikus csarnoktemplomokban a középtérrel azonos magasságú boltozás fedi.
- Szentélyzáródás** – A szentély végfalának térformája, aszerint, hogy alaprajza egyenes (egyenes záródás), vagy félkör (félköríves) záródás, vagy körszeletíves (szegmens-záródás). A gótikus templomok többségénél a szentélyzáródás sokszögű (példáult a nyolcszög 5 oldalával, a tízszög 7 oldalával záruló szentély stb..
- Támpillér** – A gótikus építészet jellegzetes eleme, a keresztboltozatok bordái által a templom oldalfalaira átvitt terhelés ferde irányú – oldalirányú – nyomásának felvételére. A támpillér lehet egyszerű négyszög keresztmetszetű hasáb, legtöbbször azonban lefelé lépcsősen vastagszik.
- Teremtemplom** – A templom leggyakoribb megjelenési formája. Hossztergelyes, egyetlen terű (egyhajós) belsővel, általában egyenes, vagy félköríves záródású szentéllyel. A román korban, a gótikában, sőt a barokkban és a késő barokkban, de a klasszicizmus építészetében is kedvelt.
- Tető** – Az épület csapadéktól való megóvására készített faszervezet, amelynek idomai az épülethez igazodnak. A tető formáját az épület alaprajza, a fedélszerkezet anyaga, a tetősíkok száma, alakja, hajlása és kapcsolódása határozza meg.
- Timpanon** – A nyeregtető épületek egyenlő szárú háromszög alakú, párkánnyal keretelt orommezője, amelyet gyakran szobrászati dísszel tölthet-

tek ki. Ablak- és ajtónyílások felett a keretelés részeként is gyakran alkalmazták a timpanont íves záródással és nyitott timpanon alakban.

Tojássor – Tojásléc: párkánydíz, amely leggyakrabban domború tagozaton egymással váltakozó tojásdad és lándzsahegy alakú elemekből áll, gyöngyosoros szegélykeretben.

Tölcsérbélet – A középkori építészetben gyakori a tölcséres, vagyis a fal külső síkja felé rézsűsen kiszélesedő falnyílásbélés, azaz a nyílásnak kifelé, illetve befelé egyformán kiszélesedő alakja. Jellemző a román kori építészet ablakaira.

Traktus – Két hosszirányú főfal közötti szakasz. Nagyobb épületeknek középső szobasorai (középső traktus), vagy szélső, általában derékszögben álló (szélső traktus) része. Egy épület külső traktusa a homlokzat felé eső szobasor, a belső traktus az udvar felé eső része.

Triglif – A dór oszloprend párkányfrízén az oszlopok fölött és az oszlopközök felezésében a fríz síkjából kiemelkedő kőhasáb.

Tumba – Négyszögű síremlék, a sír zárólapján gyakran az elhunyt domborművével.

Tükör – Egy-egy homlokzati, mennyezeti vagy oldalfalat alkotó síknak mélyebb síkú táblája, amelyet gyakran plasztikus elemekkel kereteztek.

Vimperga – Díszítőoromzat ajtó- és ablaknyílások fölött. A meredek, egyenlő szárú háromszög alakú, általában áttört vagy vakmérműves orommezőt kúszóleveles, rézsűs párkányok, kétodalt fiatornyok, csúcsán keresztvirág díszíti.

Voluta – Csigavonalú építészeti elem vagy díszítőmotívum. A jón és a kompozit oszlopfők jellegzetes eleme. A reneszánsz után bazilikális templomok főhomlokzatán, az alacsonyabb mellékhajóknak a főhajóhoz való átmenetén, lépcsős oromzatokon átmeneti tagként általánosan alkalmazták.

NAGYVÁRAD MŰEMLEK ÉPÜLETEINEK LAJSTROMA

Sorszám	Kódszám	Elnevezés	Cím	Építési év	Stílus	Tervező	Kivitelező	Megjegyzés
171	BH-II-a-A-01037.	Nagyvárad történelmi városmagjának műemléki környezete	A területet határoló utcák: Vár, Averescu út, Rodutei, Dobrogeanu Ghicrea, Griviței, Sucevei, Ion Vidu, Bacăului, Armatci Române utcák, Bălcescu park, Doochal, Dacia út, Rozmarinului, Berzei utcák, Republicii út, Pasteur, Măcinului utcák, I. C. Brătianu park, Dacia híd.	16–20. század	reneszánsz–szecessziós	-	-	-
172	BH-II-a-A-010055.	Műemléki környezet (2.)	A területet határoló utcák: Inului, Parângului, Vasútátló-más, Biharpüspöki	-	-	-	-	-
193	BH-II-a-B-01043.01.	Biharpüspöki református templom	Dealului (Egyházszeg) utca 18.	12., 14. század	román–gótikus–eklektikus	-	a főbb átalakításokat 1720-ban, 1776-ban, 1800-ban végezték	-
195	BH-II-m-B-01043.02.	A biharpüspöki református templom tornya	Dealului (Egyházszeg) utca	1732–1764	barokk	-	-	a toronyt a templomtól délre, mintegy 300 méterre építették.
199	BH-II-m-B-01047.	Fatemplom (Sf.Arhanghel Mihail)	Făcliei (Fáklya) utca 21/A.	16. század	népi építészt	-	-	nem in situ műemlék. A falusi kis 16. századi(?) templom 2000 körül került erre a helyszínre

204	BH-II-a-A-01052.	A vár épület-egyvütese	Independenței tér	16–17. század	reneszánsz kortól	-	-	-
205	BH-II-a-A-01052.01.	A várbeli fejedelmi palota (A, B, C, D, E szárnyak)	Independenței tér	1618–1660	reneszánsz kor	-	-	-
206	BH-II-m-A-01052.02.	A római katolikus vártemplom	Independenței tér	1775–1776	barokk	-	-	Az 1836.évi tűzvész után újjáépítik
207	BH-II-a-A-01052.03.	Várbeli belső épületek (G, H, I, J, K, L, M szárnyak)	Independenței tér	18. század	barokk kor	-	-	-
208	BH-II-m-A-01052.04.	A külső vár 5 bástyája	Independenței tér	1569–1618	reneszánsz	-	-	-
209	BH-II-m-A-01052.05.	A külső vár bástyái közötti kötőgátak	Independenței tér	1569–1618	reneszánsz	-	-	-
223	BH-II-m-A-01066.	Szent Brigitta római katolikus templom (ma Sf. Treime ort. templom)	Traian (Széchenyi) tér 5.	1693	építészeti stílus nélküli	-	-	többször is átépítettek
242	BH-II-m-B-01084.	Újvárosi római katolikus plébániatemplom (Szent László)	Unirii (Szent László) tér	1723–1741	provinciális barokk	-	Suszter Ferenc	torony: 1800
184	BH-II-m-B-01034.	Szolősi római katolikus plébániatemplom (Szentháromság)	Bumbacului (Rákóczi) utca 1.	1727	barokk	-	-	a 2005-ben végzett régészeti ásatás során előkerültek a középkori templom alapjai.
197	BH-II-m-B-01045.	Ferences rendház (ma a katonakórház része)	Dunărea (Sal Ferenc) utca 3.	1731–1738	barokk	-	-	-
190	BH-II-m-A-01040.	Premontrai templom és rendház	Ciorogarii (Uri) utca 14.	1741–1766	klasszicizáló barokk	Vépi Máté	Vépi Máté	1808-tól a rend tulajdona, eredetileg a pálosok építették.

EMA-PBMET

238	BH-II-m-A-01080.	Római katolikus bazilika	Șirul Canonicilor (Kanonok sor) 2.	1751–1780	klasszicizáló barokk	Giovanni Battista Ricca, Franz Anton Hillebrandt	Giovanni Battista Ricca, Dominici Luchini, Johann Michael Neumann	-
192	BH-II-m-A-01042.	Római katolikus püspöki palota	Șirul Canonicilor (Kanonok sor)	1761–1777	barokk	Franz Anton Hillebrandt	Johann Michael Neumann	-
239	BH-II-a-A-01081.	Kanonok sor	Șirul Canonicilor (Kanonok sor) 7–25.	1760–1875	klasszicizáló barokk	-	-	tíz épületből áll
237	BH-II-m-A-01079.	Az irgalmas rend kápolnája	Republicii (Fő) utca 33.	1754–1760	barokk	-	-	-
236	BH-II-m-B-01078.	Az irgalmas rend kórháza	Republicii (Fő) utca 33.	1761–1770	barokk	-	-	rendház: 1770; utcai szárny: 1792
224	BH-II-m-B-20237.	Vármegyeháza (ma Prefektúra épülete)	Traian (Széchenyi) tér 7.	1760-as évek	klasszicizáló barokk	-	-	bővítés, átalakítás: 1855
182	BH-II-m-B-01032	Ortodox templom (Sf. Arhangheli Mihail și Gavril)	Anton Bacalbașa (Rákóczi) utca 6.	1768–1779	provinciális barokk	-	Schultz mester	újjaépítve: 1836 után; torony: 1864
246	BH-II-m-A-01088.	Ortodox katedrális, Holdas templom (Adormirea Maicii Domnului)	Unirii (Szent László) tér 10.	1784–1790	klasszicizáló barokk	Eder Jakab	-	-
186	BH-II-m-B-01036.	Rhédey-palota (ma irodaház)	Calvin utca 5.	18. század	barokk	-	-	-
187	BH-II-a-B-20236.	Huszárlaktanya	Cazarmii (Kaszámva) tér	18. század	barokk	-	-	egy ideje már romos állapotban található
181	BH-II-m-A-01031.02	Fatemplom (Sf. Martiri Constantin Brancoveanu)	Armatei Românc (Rulokowski) út 5.	18. század	népi építészet	-	-	nem in situ műemlék, a falusi kis templom 2000 körül került erre a helyszínre.
203	BH-II-m-B-01051.	Török-ház	Avram Iancu (Kert) utca 4?	18. század	a barokk korban épült.	-	-	a 18. századi épület az utca elején az 1. szám alatt található, de igencsak bizonytalan az eredete.

EMA-PBMET

221	BH-II-m-B-01064.	Szent Vince Intézet	Partenie Cosma (Nogáll) utca 5.	1868	romantikus neoromán elemekkel	id. Rimanóczy Kálmán (1868), ifj. Rimanóczy Kálmán (1899), Peiser Károly (1906), ifj. Rimanóczy Kálmán (1911)	id. Rimanóczy Kálmán (1868), ifj. Rimanóczy Kálmán (1899), Papp János és Cseprega János (1906), Krauszé Tivadar (1911)	emletráépítés:1899; bővítés az utcai fronton: 1906, 1911
421	BH-IV-m-B-01255.	A Familia lap szerkesztősége 1880–1888.	Pavel utca 21.	1870?	-	-	-	az ingatlan történelmi, kulturális értéke miatt került be a nemzeti kulturális örökség listájára
191	BH-II-a-B-01041.	Premontrei főgimnázium és jogakadémia (ma Mihai Eminescu Főgimnázium)	Ciorogariu (Uri) utca 16.	1874	eklektikus	-	Schloszarik József	a 18. századi rendház melletti szárny már 1810-ben létezhetett.
211	BH-II-m-B-01054.	Neológ zsinagóga	Independenței (Kossuth) utca 22.	1878	eklektikus mór elemekkel	Busch Dávid	id. Rimanóczy Kálmán	-
418	BH-IV-m-B-01252.	A Nicolae Jiga Alapítvány háza	Nicolae Jiga (Lukács György) utca 31.	1884	-	-	-	az ingatlan történelmi, kulturális értéke miatt került be a nemzeti kulturális örökség listájára
215	BH-II-m-B-01060.	Ortodox zsinagóga	Mihai Viteazul (Zarda) utca 4.	1890	eklektikus mór elemekkel	Bach Nándor	Knapp Ferenc	-
212	BH-II-m-B-01057.	Rimanóczy Szálloda (ma Crișul Repede)	Libertății (Ezredévi Emléktér) utca 8.	1892..1900	eklektikus	id. Rimanóczy Kálmán	id. Rimanóczy Kálmán	1892-ben a Körös-parti szárny, 1900-ban a tér felőli épült meg.
174	BH-II-m-B-01027.	Kereskedelmi Csarnok (ma a Nagyváradi Egyetem orvosi karának székháza)	December 1. (Nagyvásár) tér 10.	1894	eklektikus	Phann és Gaál	id. Rimanóczy Kálmán	-

220	BH-II-m-B-01063.	Egykori múzeum (ma gyermekpalota)	Muzeului (Múzeum) utca 5.	1895	eklektikus	id. Rimanóczy Kálmán (1895), ifj. Rimanóczy Kálmán (1910)	id. Rimanóczy Kálmán (1895), ifj. Rimanóczy Kálmán (1910)	bővítés: 1910
189	BH-II-m-B-01039	Postapalota	Ciorogariu (Uri) utca 12.	1895	eklektikus	Nagy Virgil (1909)	Guttman József (1895), Reisinger József (1909–1911)	sarki bővítés: 1909–1911
422	BH-IV-m-B-01256.	Ady Endre Emlékmúzeum	Traian (Széchenyi) park	1895	-	-	-	az ingatlan történelmi, kulturális értéke miatt került be a nemzeti kulturális örökség listájára
202	BH-II-m-B-01050.	Állami főreáliskola (ma Góydu Főgimnázium)	Spiru Haret (Reáliskola) utca 3–5.	1895–1896	eklektikus	Busch Dávid, Knapp Ferenc	Knapp Ferenc	-
423	BH-IV-m-B-01257.	Iosif Vulcan Emlékmúzeum	Iosif Vulcan (Rimanóczy) utca 16.	1887?	-	-	-	az ingatlan történelmi, kulturális értéke miatt került be a nemzeti kulturális örökség listájára
178	BH-II-m-B-01030.	Hadapródiskola (ma a Körösvidéki Múzeum székhaza)	Armatei Române (Rulikowski) út 1.	1898	eklektikus	Alpar Ignác	Neuschloss cég	-
225	BH-II-m-B-01067.	Igazságügyi palota	Traian (Széchenyi) tér 12.	1898	eklektikus	Kiss István	Schiffer Miksa	-
200	BH-II-m-A-01048.	Színház	Regelc Ferdinand (Bemer) tér	1899–1900	eklektikus	Ferdinand Fellner, Hermann Helmer	id. Rimanóczy Kálmán, Guttman József, Rádes Vilmos	-
198	BH-II-m-B-01046.	Szent László-kápolna	Iorga (Szent Péteri) utca	1900	eklektikus neogotikus elemekkel	Sztáril Ferenc	Sztáril Ferenc	-

EMA-PBMET

240	BH-II-m-B-01082.	Sztarill-palota (Eimke – a mai Astoria Szálló)	Teatrului (Szalárdi) utca 1.	1902	szecesszió	Sztarill Ferenc	Sztarill Ferenc	bővítés: 1906
243	BH-II-m-A-01085.	Városháza	Unirii (Szent László) tér 1.	1902–1903	eklektikus	ifj. Rimanóczy Kálmán	ifj. Rimanóczy Kálmán	-
247	BH-II-m-B-01089.	Evanglikus templom	Tudor Vladimirescu (Körös) utca 28.	1902–1903	eklektikus, neogótikus elemekkel	Pecz Samu	ifj. Rimanóczy Kálmán	-
210	BH-II-m-B-01053.	Fűchsl-palota	Independenței (Kossuth) utca 11–13.	1902–1903	szecesszió	Bálint Zoltán, Jámbor Lajos	Rendes Vilmos	-
188	BH-II-m-B-01038.	Ifj. Rimanóczy Kálmán palotája (ma az ortodox püspöki palota)	Ciorogarii (Úri) utca 3.	1903	eklektikus neogótikus elemekkel	ifj. Rimanóczy Kálmán	ifj. Rimanóczy Kálmán	-
241	BH-II-m-B-01083.	Pannónia Szálló (a későbbi Transilvania Szálló)	Teatrului (Szalárdi) utca 2.	1903–1904	eklektikus	ifj. Guttman József	ifj. Guttman József	-
196	BH-II-m-A-01044.	Olaszi római katolikus templom (Szentlélek kiáradása), Barátok temploma	Dunărea (Sal Ferenc) utca 1.	1903–1905	eklektikus	ifj. Rimanóczy Kálmán	ifj. Rimanóczy Kálmán	Helyén 1748-tól egy egyhajós barokk templom volt, amelyet 1902-ben lebontottak.
229	BH-II-m-B-01071.	Adorján-ház	Patrioilor (Szinház) utca 6.	1903	szecesszió	Komor Marcell, Jakab Dezső	Sztarill Ferenc	-
228	BH-II-m-B-01070.	Adorján-ház	Patrioilor (Szinház) utca 4.	1904–1905	szecesszió	Komor Marcell, Jakab Dezső	Sztarill Ferenc	-
245	BH-II-m-B-01087.	Görög katolikus püspöki palota	Unirii (Szent László) tér 3.	1904–1905	eklektikus	ifj. Rimanóczy Kálmán	ifj. Rimanóczy Kálmán	-
234	BH-II-m-B-01076.	Stem-palota	Republicii (Fő) utca 10–10/A	1904–1905	szecesszió	Komor Marcell, Jakab Dezső	ifj. Rimanóczy Kálmán, Rendes Vilmos	-

EMA-PBMET

322

222	BH-II-m-B-01065.	Moskovits-palota	Traian (Széchenyi) park 2.	1905	szecesszió	ifj. Rimanóczy Kálmán	ifj. Rimanóczy Kálmán	-
419	BH-IV-m-B-01253	Aurel Lazár lakóháza	Aurel Lazár (Nagysándor József) utca 13.	1905	-	-	-	az ingatlan történelmi, kulturális értéke miatt került be a nemzeti kulturális örökség listájára
176	BH-II-m-B-01029.	Deutsch K. 1. porcelánárúháza (ma ING bank)	Vasile Alecsandri (Zöldfa) utca 4.	1906-1909 között	szecesszió	Sztarill Ferenc?	-	-
201	BH-II-m-B-01049.	Poynár-ház	Grigorescu (Mészáros) utca 6.	1907	szecesszió	Sztarill Ferenc	Sztarill Ferenc	-
244	BH-II-m-A-01086.	Fekete Sas palota	Unirii (Szent László) tér 2-4.	1907-1908	szecesszió	Komor Marcell, Jakab Dezső	Sztarill Ferenc	-
177	BH-II-m-B-20235	Zöldfa fogadó (ma üzlet- és lakóház)	Vasile Alecsandri (Zöldfa) utca 8-10.	1908	eklektikus	Sztarill Ferenc (1908)	Sztarill Ferenc (1908)	épült az 1760-as években. 1908 a legutolsó nagy átalakítás éve
248	BH-II-m-B-01090.	Darvas-La Roche-ház	Iosif Vulcan (Rimanóczy) utca 11	1910-1911	szecesszió	Vágó József, Vágó László	Sztarill Ferenc	-
175	BH-II-m-B-01028	Moskovits-palota	Vasile Alecsandri (Zöldfa) utca 1.	1910-1911	szecesszió	Vágó László, Vágó József	Incze Lajos	-
180	BH-II-m-A-01031.01	Csendőrskola (ma a Nagyváradai Egyetem)	Universitătii (Rulikowski) út 5.	1912-1913	szecesszió	Vágó József	Incze Lajos	-
179	BH-II-a-A-01031.	A csendőrskola (ma a Nagyváradai Egyetem központja) épületegyüttese	Universitătii (Rulikowski) út 5.	1912-1913	szecesszió	Vágó József	Incze Lajos	-
235	BH-II-m-B-01077.	Apollo palota	Republicii (Fő) utca 12.	1912-1914	szecesszió	ifj. Rimanóczy Kálmán	Krauszé Tivadar	-
173	BH-II-m-B-01026.	Ullmann-palota	December 1 (Nagyvásár) tér 9.	1913	szecesszió	Löbl Ferenc	Gersler, Megyeri, Szunyogh cég	-

EMA-PBMET

233	BH-II-m-B-01075.	Park Szálló	Republici (Fő) utca 5.	1915	-	-	-	az épület szerkezete a 18 századból való
226	BH-II-m-B-01068	Görög katolikus szeminárium	Trajan (Széchenyi) tér 20.	1925-1928	-	Sallerbeck Antal	Papp János	eredetileg 1772-ben építettek a jezsuiták; 1925-től emeltrácipítés és homlokzati átalakítás
214	BH-II-m-B-01059.	Görög katolikus tanítóképző	Iuliu Maniu (Beöthy Ödön) utca 5	1934	neobrâncovenesc	Sallerbeck Antal	Papp János	-

NAGYVÁRAD MŰEMLEK LAJSTROMÁBAN NEM SZEREPLŐ, DE ARRA ÉRDEMES ÉPÜLETEK

Sorszám	Kódszám	Elnevezés	Cím	Építési év	Stílus	Tervező	Kivitelező	Megjegyzés
01	-	Olaszi református templom	Piata Libertății (Ezredévi emléktér)	1784–1787	klasszicizáló barokk	Éder Jakab	id. Rimanóczy Kálmán (1884)	torony: 1884
02	-	Rhédey-kápolna	Bălcescu (Rhédey) parki állatkert területén	1804	romantikus, túlsúlyban neogótikus elemekkel	-	-	-
03	-	Kováts-ház	Unirii (Szent László) tér 5.	1836 után	klasszicista	-	-	-
04	-	Velencei római katolikus plébánia-templom (Szent Mária szepítőten fogantatása)	Tineretului (Templom) tér	1858–1862	romantikus, neoromán és neogótikus elemekkel	-	-	-
05	-	Szent József Intézet (ma tanfelügyelőség)	Emineșcu (Szaniszló) utca 11.	1867–1868	romantikus, neoromán elemekkel	Guttman József	Guttman József	-
06	-	Széchenyi Szálló (ma lakóház)	Republicii (Fő) utca 13.	1887	eklektikus	Knapp Ferenc	Knapp Ferenc	-
07	-	Bartsch-ház	Republicii (Fő) utca 11.	1888	eklektikus	Hanzlián János	Hanzlián János	-
08	-	Andrényi-féle vásárház	December 1. (Nagyvásár) tér 4-6.	1893	eklektikus	id. Rimanóczy Kálmán	id. Rimanóczy Kálmán	-
09	-	Lévay-ház	Ferdinand (Bemer) tér 1.	1894	eklektikus	Hanzlián János	-	-
10	-	Katolikus Kör épülete (ma az Állami Filharmónia székháza)	Moseovei (Szilágyi Dezső) utca 5.	1895	eklektikus	ifj. Rimanóczy Kálmán (1895), Sztarill Ferenc (1914)	ifj. Rimanóczy Kálmán (1895), Sztarill Ferenc (1914)	udvari bővítés: 1914

EMA-PBMET

11	-	Lorántly Zsuzsanna Református Gimnázium	Ságuna (Jakab Mihály) utca	1897	eklektikus	Guttman József (1897), Bartha Mór (1905)	-	bővítés: 1905
12	+	Sonnenfeld-ház	Aurel Lazár (Nagysándor József) utca 7.	1899	szecesszió	Spiegel Frigyes	Scherz Károly	az első nagyváradi szecessziós stílusú ház
13	-	Bazárépület	Madách utca	1900	eklektikus	id. Rimanóczy Kálmán	id. Rimanóczy Kálmán	-
14	-	Pénzügy-igazgatósági palota (ma poliklinika)	Magheru Staroweczky utca	1900	eklektikus	ifj. Rimanóczy Kálmán	ifj. Rimanóczy Kálmán	-
15	-	László Király Szabadkőműves-páholy (ma területi vámigazgatóság) székháza	Armatei Române (Rulikowski) út 4.	1901	eklektikus	Bálint Zoltán, Jámbor Lajos	-	-
16	-	Katonai Múzeum	Armatei Romane (Rulikowski) út	1901-1902	eklektikus	id. Rimanóczy Kálmán	id. Rimanóczy Kálmán	-
17	-	Ideg- és Elmgyógyintézet	Pasteur (Kórház) utca 26.	1902-1903	eklektikus	ifj. Rimanóczy Kálmán	ifj. Rimanóczy Kálmán	-
18	-	Stacho-ház	Grigorescu (Mészáros) utca 4.	1904	eklektikus	Sándy Gyula	-	-
19	-	Berettyó Vízzabályozó Társulat székháza (ma vasútskórház)	Republicii (Hő) utca 56.	1904	eklektikus	Fehér Lajos, Ritter Ignác	Papp János (1930-)	második emelet: 1930-as évek
20	-	Id. Rimanóczy Kálmán-palota	Traian (Széchenyi) tér 1.	1905	eklektikus neogótikus elemekkel	ifj. Rimanóczy Kálmán	id. Rimanóczy Kálmán	-
21	-	Vágó-ház	Moşoiu (Kapucinus) utca 14.	1905	szecesszió	Vágó József, Vágó László	-	-

EMA-PBMET

22	-	Egykori Ipar- és Kereskedelmi Kamara (ma a Vízügyi Társaság székháza)	D. Zamfirescu utca 3.	1906–1907	szecesszió	Komor Marcell, Jakab Dezső	Rendes Vilmos	-
23	-	Nagyvárad-i Központi Takarékpénztár (ma Városi Kultúrház) épülete	Ferdinand (Bémer) tér 4.	1907	eklektikus	ifj. Rimanóczy Kálmán	ifj. Rimanóczy Kálmán (1907), Rendes Vilmos (1912)	udvari bővítés: 1912
24	-	Ügyvédi Kamara	Enescu (Ritók Zsigmond) utca	1909	szecesszió	ifj. Rimanóczy Kálmán	Reisinger József	-
25	-	Nemes-ház	Duiliu Zamfirescu (Dudek) utca 10.	1909	szecesszió	Mende Valér	Incze Lajos	sürgős restaurálást igényel
26	-	Ertler-ház	Pavel utca 8.	1910	szecessziós	Mende Valér	Incze Lajos	-
27	-	Konrád-ház	Városháza (Teleki) utca 6.	1910	eklektikus	Spiegel Frigyes, Márkus Géza	Reisinger József	-
28	-	Weiszlovits-palota	Republicii (Fő) utca 15.	1911	eklektikus	Spiegel Frigyes	-	-
29	-	Darvassy-palota	Republicii (Fő) utca 75.	1911	szecesszió	-	-	-
30	-	Okányi-Schwartz-villa	Eminescu (Szaniszló) utca 25/A.	1911	szecesszió	-	Sztarill Ferenc	-
31	-	Fodor-ház	Iuliu Maniu utca 44.	1911	szecesszió	Mende Valér	Tarr György	-
32	-	Markovits-Mathieser-ház	Aurel Lazár (Nagysándor József) utca 21.	1911	szecesszió	-	-	-
33	-	Róth-ház	Vasile Alecsandri (Zöldfa) utca 3.	1912	szecesszió	Mende Valér	Incze Lipót	-
34	-	Kolozsváry-ház	Iosif Vulcan (Rimanóczy) utca 2.	1912	eklektikus	Sztarill Ferenc	Sztarill Ferenc	-

EMA-PBMET

35	-	Sonnenfeld-palota	Moscovei (Szilágyi Dezső) utca 8.	1912	eklektikus	Spiegel Frigyes	Incze Lipót	-
36	-	Bölyny-ház (ma Tisztek Háza)	Eminescu (Szaniszló) utca 5.	1912	eklektikus	ifj. Rimanóczy Kálmán	ifj. Rimanóczy Kálmán	-
37	-	Osztrák-Magyar Bank (ma Román Nemzeti Bank) székháza	Traian (Széchenyi) tér 8.	1912	eklektikus	Alpár Ignác	-	-
38	-	Baptista templom	Strand sétány 10.	1912-1913	eklektikus	Örömy Gyula	Tarr György	-
39	-	Klobusitzky-palota	Republicii (Fő) utca 31.	1926	neoelektikus	Pintér István	-	-
40	-	Ősi római katolikus plébániatemplom (Kis Szent Teréz)	Déva tér	1933-1934	neoromán	Sallerbeck Antal	Mihucz György, Hegedüs Lajos	-
41	-	Katalin telepi római katolikus plébániatemplom (Csodásérmű Szűzanya)	Sovata utca	1934-1935	neoromán	Krausz Tivadar	Papp Ferenc, Morgós József	-
42	-	Az egyetem jogi és környezetvédelmi karának székháza	Magheru (Sztaroveszky) utca 26.	1937-1943	modern	-	-	-
43	-	Rögériuszi ortodox templom (Sf. Ierarh Nicolae)	Traian Lalescu utca	1938-1952	neobráncovenesc	Vlad Constantin	-	köziasmert neve: Kék templom
44	-	Réti református templom	Ștefan cel Mare (Püspöki) út 6.	1948-1956	kései szecesszió	Szeghalmy Bálint	Fenesty László, Elkán Károly	-

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A nagyváradai premontrei öregdiákok emlékkönyve* Szerk: Pásztai Ottó, Hutyra Gram Zoltán. A Nagyváradai Premontrei Öregdiákok Egyesülete Nagyvárad, 1996.
- A magyar műemlékvédelem korszakai* Szerk: Bardoly István, Haris Andrea. Országos Műemlékvédelmi Hivatal Budapest, 1996. /Művészettörténet–műemlékvédelem/
- A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* Szerk.: Dukrét Géza. PBMEB. Nagyvárad, 2003.
- Avram, Alexandru: *Arhitectura romanică din Crişana [Román kori építészeti a Körösök vidékén]* Oradea, 1969.
- Bagnal, Philip–Meades, Jonathan: *A világ építészeti remekműveinek képes atlasza* Alexandra Kiadó Bp. 1998.
- Balogh Ferenc: *Műemlékvédelem az önkormányzatokban* Kolozsvár, 1999 /Most füzetek/
- Balogh Jolán: *Varadinum–Várad vára* Akadémiai Kiadó Bp. 1992. /Művészettörténeti füzetek. 13/1./
- Bél Mátyás: *Bihar megye leírása* (Különlenyomat a Bihari Múzeum Évkönyvéből) Berettyóújfalu, 1980.
- Bihar–Biharmegye, Oradea–Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve* Szerk: Fehér Dezső. Nagyvárad, 1933–1937.
- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* Centrum Kiadóvállalat Rt. Bp. 1932.
- Biró József: *Erdély művészete* Bp. 1941.
- Boldog Várad* Szerk: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó Bp. 1992.
- Borcea, Liviu: *Memoria caselor [A házak emlékezete]* Editura Arca Oradea, 2003.
- Borcea, Liviu: *Bihorul medieval. Oameni. Aşezări. Instituţii. [Bihar a középkorban. Emberek. Települések. Intézmények]* Editura Arca Oradea, 2005.
- Bihar vármegye és Nagyvárad* Szerk: Borovszky Samu. Apolló Kiadó Bp. 1901.

- Bunyitay Vince: *A váradai ősz székesegyház* Nagyvárad, 1880.
- Bunyitay Vince: *A váradai püspökség története I–II.* Nagyvárad, 1883.
- Bunyitay Vince: *A váradai püspökség története III.* Nagyvárad, 1884.
- Bunyitay Vince: *A mai Nagyvárad megalapítása* Bp. 1885.
- Bunyitay Vince: *A váradai Káptalan legrégebb Statutumai* Nagyvárad, 1886.
- Bunyitay Vince: *Nagyvárad a török foglálás korában 1660–1692* Bp. 1892.
- Bunyitay Vince–Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újjraalapítás korában 1566–1780* Debrecen, 1935.
- Bunyitay Vince–Fodor József: *Székesegyházi Bazilika Nagyvárad, 1999.* /Partiumi füzetek. 11./
- Burton, Rosemary–Cavendish, Richard: *A világ száz csodája* Magyar Könyvklub Budapest, 2001.
- Chifor, Agata: *Oradea barocă [A barokk Nagyvárad]* Muzeul Țării Crișurilor Editura Arca Oradea, 2006.
- Chiriac, Aurel: *Oradea [Nagyvárad]* Editura Muzeului Țării Crișurilor Oradea, 2001.
- Constantin, Paul: *Arta 1900 în România [A szecesszió Romániában]* București, 1972.
- Curinschi-Vorona, Gheorghe: *Istoria arhitecturii în România [Románia építészettörténete]* București, 1981.
- Cselebi, Evlia: *Török világotutató Magyarországi utazásai 1660–1664.* M. Tud. Akadémia. Bp. 1904.
- Călători străini despre țările române [Idegen utazók a román országokról VI.]* București, 1976.
- Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1557–1660* KRE. Nagyvárad, 1992.
- Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1660–1885* KRE. Nagyvárad, 1997.
- Cséplő Péter: *A nagyváradai vár vázlatos története* In: *A Premontrei Kanonokrend Nagyváradai Kath. Főgimnáziumának értesítője az 1877–1878. tanévben* Nagyvárad, 1878.
- Cséplő Péter: *A Nagyváradai Róm. Kath. Főgymnázium története* Nagyvárad, 1894.
- Cséplő Péter: *A nagyváradai róm. kath. főgymnázium valamint a jászóvári prémontrei kanonokrend nagyváradai főgymnáziumának története* Nagyvárad, 1896.
- Dejeu, Petre: *Așezăminte culturale din Municipiului Oradea [Nagyvárad kulturális emlékhelyek]* Oradea, 1926.
- Dejeu, Petre: *Instituțiunile culturale din Municipiului Oradea și județul Bihor [Nagyváradai és Bihar megyei kulturális intézmények]* Oradea, 1937.

- Dercsényi Dezső: *A nagyváradai vár* In: *Építészet* Bp. 1942.
- Duranci, Bela: *A vajdasági építészeti szecesszió* Grafoprodukt, Szabadka, 2005.
- Emődi András: *A Nagyvárad Szemináriumi Nyomda 1745–1804* Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár, Nagyvárad–Országos Széchényi Könyvtár Bp. 2004.
- Emődi János: *Történeti adatok Nagyvárad múltjából II.* Literator Könyvkiadó Nagyvárad, 1998.
- Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradai konventuális ferences templom kutatásáról* In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon* Országos Műemlékvédelmi Hivatal Bp. 1994.
- Emődi Tamás: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület műemlék templomai* In: *Örökségünk védelmében* KREK. Nagyvárad, 2004.
- Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században* Az EME kiadása. Kolozsvár, 1994.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek* Szerk: Szilágyi Sándor. I–II. Bp. 1875. 1876.
- Eszenyei Béla–Eszenyeiné Széles Mária: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület* In: *Erdélyi egyházaink évszázadai* Transil Rt. Bukarest. 1992.
- Éber László: *Művészeti lexikon.* Merényi Kiadó, Bp. é.n.
- Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára I–IV.* Pest. 1851.
- Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában* Bihari Napló Kiadóvállalat Nagyvárad, 1996.
- Fleisz János: *Nagyvárad története évszámokban* Literator Könyvkiadó Nagyvárad, 2000.
- Fleisz János: *Adatok a Vágó testvérek nagyváradai építészeti tevékenységéről a 20. század elején* In: *Városok és Műhelyek a századfordulón. Konferencia a Kiegyezés utáni magyar építészetéről (1867–1914).* Bp. 2000.
- Fleisz János: *Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919–1940.* Literator Nagyvárad, 2005.
- Fleisz János: *Város, társadalom, kultúra. Nagyvárad a 19–20. században.* Tanulmányok Sapientia Varadiensis Alapítvány Nagyvárad, 2005.
- Fodor József: *A nagyváradai római katolikus püspökség* In: *Erdélyi egyházaink évszázadai* Transil Rt. Bukarest. 1992.
- Fodor József: *A Nagyváradai Római Katolikus Püspökség története* In: *A Nagyváradai Egyházmegye történelmi szemlézete* Nagyvárad, 2003.
- Fodor József: *A nagyváradai székesegyház története* Nagyvárad, 2004.
- Fraknoi Vilmos: *Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Incze pápa* Róma, 1892.
- Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete* Szépirodalmi Könyvkiadó–Bonex Bp. 1990.

- Gergely Jenő: *A váradai püspökség a magyar katolicizmus évszázadaiban (különös tekintettel a 19–20. századra)* In: Nagyvárad tudós püspökei PBMEB. Nagyvárad, 2003.
- Gerő László: *Az építészeti stílusok Gondolat Kiadó Bp. 1972*
- Gerő László: *Magyar műemléki ABC* Műszaki Könyvkiadó Bp. 1984.
- Gyalóky Jenő: *Nagyvárad vára* Nagyvárad, 1899.
- Gyalóky Jenő: *Nagyvárad 1692-ben* In: Biharvármegyei és Nagyvárad Régorészeti és Történelmi Egylet 1908/1909-iki Évkönyve Nagyvárad, 1909.
- Gyalóky Jenő: *Nagyvárad ostroma 1660-ban* In: Hadtörténeti Közlemények Bp. 1911.
- Gyalóky Jenő: *A nagyváradai várban 1911–1912-ik évben folyt ásatások eredménye* In: Biharvárad I. Nagyvárad, 1913.
- Gyalóky Jenő: *Új adatok a régi Várad helyrajzához* In: Biharvárad I. Nagyvárad, 1913.
- Gyalóky Jenő: *Nagyvárad középkori vára* In: Akadémiai Értesítő Bp. 1933.
- Gyalóky Jenő: *A váradai vár* In: Hadtörténeti Közlemények Bp. 1942.
- Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Bp. 1987.
- Hârcă, Rodica: *Feroneria 1900 [Kovácsoltvas művesség 1900-ból]* Oradea, 1996.
- Hârcă, Rodica: *Oradea vitralii 1900 [Nagyvárad szecsessziós ólomüveg-festészet]* Oradea, 1997.
- Hârcă, Rodica: *Decoratiï murale, Stil 1900 [Szecsessziós stílusú faldíszek]* Oradea, 1998.
- Hârcă, Rodica: *Problematica protejării monumentelor de arhitectură din zone istorice [Az építészeti emlékek védelme a műemléki övezetekben]* Oradea, 2005.
- Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848–1849-ben* Nagyvárad, 1999.
- Henszlmann Imre: *Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílusú műemlékeinek rövid ismertetése* Bp. 1876.
- Henszlmann Imre: *A nagyváradai kettős székesegyház* In: Bunyitay Vince: *A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig* III. Nagyvárad, 1884.
- Héregghi Nárcisz: *Nagyvárad Szent Vince Intézetének Évkönyve az 1942–1943. iskolai évről* Nagyvárad, 1943.
- Horváth Jenő: *Várad freskó. Nagyvárad története* Bp. 1940.
- Horváth Jenő: *Nagyvárad története* Nagyvárad, 1942.
- Hunfaly János: *A magyar birodalom földrajza* Atheneum Társaság, Bp. 1886.
- Hügel Ottó: *Nagyvárad és környéke. Útmutató* Nagyvárad, 1872.
- Istoria oraşului Oradea. [Nagyvárad történelme]* Szerk: Borcea, Liviu–Gorun, Gheorghie. Editura Cogito Oradea, 1995.

- Ionescu, Grigore: *Istoria arhitecturii în România II. [România építészettörténete]* București, 1965.
- Ionescu, Grigore: *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor [Az építészettörténet alakulása az idők folyamán Románia területén]* București, 1982.
- Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt* Bp. 1940.
- Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség* Kriterion Kiadó, Bukarest, 1976
- Karácsonyi János: *A Nagyvárad-Olaszi Római Katolikus Plébánia-Templom és Plébánia rövid története* Nagyvárad, 1884.
- Kelényi György: *Franz Anton Hillebrandt* Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. /Művészettörténeti füzetek. 10./
- Keresztesi József: *Krónika* Pest, 1868.
- Keresztesi József: *Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén* Bp. 1882.
- Koch, Wilfried: *Építészeti stílusok. Az európai építőművészet az ókortól napjainkig* Officina Nova Bp. 1997.
- Kolba Judit–Sășianu, Alexandru: *Szent László és városa 1192–1992* Officina Nova Bp. 1992.
- Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején* PBMEM. Nagyvárad, 2005. /Partiumi füzetek 39./
- Kós Károly: *Életrajz* Közzéteszi Benkő Samu Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. Kriterion Könyvkiadó Bukarest. 1991.
- Kósa Zoltán: *A XX. század építészete* Minerva Budapest, 1968. /Minerva zsebkönyvek/
- Kovács Klára: *Nagyvárad–vár* Transylvania Trust Alapítvány és Kriterion Könyvkiadó Kolozsvár, 2005 /Erdélyi műemlékek. 41./
- Kovács András–Țoca, Mircea: *Adalékok a váradí fejedelmi palota építéstörténetéhez* In: Művelődéstörténeti tanulmányok Bukarest, 1979.
- Kovács J. István: *Magyar református templomok* Atheneum Bp. 1942.
- Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* Főszerkesztő: Kristó Gyula. Akadémiai Kiadó Bp. 1994.
- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből* Nagyvárad, 1904.
- Lopussny Gyula Ágost: *A Szent József Intézet múltja és jelene* Nagyvárad, 1895.
- Lőrincz Ottó: *A Szent László királyról nevezett Várad-Újvárosi plébánia és templom monográfiája* Nagyvárad, 2004.
- Lőrincz Zoltán: *„Ne hagyjátok a templomot... Új református templomok 1990–1999* Kálvin Kiadó, Bp. 2000.
- Lucian, Augustin: *Catedrala Episcopală din Oradea [A nagyváradí püspöki katedrális]* In: Márturii-evocări Oradea, 1980.

- Materny Imre: *Beszámoló a nagyváradai Ág. H. Ev. Egyház új templomának építéséről* Nagyvárad, 1904.
- Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok és kora 1672–1732* Kalocsa, 1933.
- Medgyaszay István: *Templomstílusok* In: Magyar református templomok Bp. 1942.
- Merényi Ferenc: *A magyar építészet 1867–1967* Műszaki Könyvkiadó Bp. 1970.
- Mezősi Károly: *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében. 1692.* Bp. 1943.
- Mózes Teréz: *Váradai zsidók* Literator Könyvkiadó Nagyvárad, 1995.
- Müller, Verner–Vogel, Gunther: *Építőművészet* Springer-Verlag, Budapest, Berlin. 1993. /SH atlasz/
- Műemlékvédelem törvényi keretek között. Törvénytől-törvényig. Történetek az intézményes műemlékvédelem 120 évéből* Szerk: Tamási Judit. Országos Műemlékvédelmi Hivatal Budapest, 2001.
- Nagy Béla: *Színház születik A nagyváradai Szigligeti Színház építéstörténete képekben és írásban (1899–1900).* Bihari Napló Kiadó Nagyvárad, 1998.
- Nagy Béla: *...és díszes palotát emeltünk. A nagyváradai Szigligeti Színház építésének kultúrtörténete dokumentumokban (1899–1900).* Bihari Napló Kiadó Nagyvárad. 2000.
- Nagy Sándor, K.: *Bihar-ország II.* 1885.
- Nagy Sándor: *A Tiszántúli Egyházközség templomainak vázlatos története* In: Magyar református templomok. Bp. 1942.
- Németh Katalin, S.: *„Rhédey, ki szárnyat fűz a jó szándéknak”* Nagyvárad, 2004.
- Némethy Ferencz–Biró János: *Nagyvárad útmutató* Nagyvárad 1901.
- Némethy Gyula: *A nagyváradai róm. kat. székesegyház* Nagyvárad, 1942.
- Olariu, Constantin: *Biserica Sf. Ierarh Nicolae din Oradea [A nagyváradai Sf. Ierarh Nicolae templom]* In: Mărturii-evocări Oradea, 1980
- Olariu, Constantin: *Arhitectura [Építészet]* In: Din activitatea bisericească a episcopiei ortodoxe a Oradei în ultimii două sute de ani [A váradai ortodox püspökség egyházi tevékenysége a legutóbbi kétszáz év alatt] Oradea, 1984
- Oradea – Pagini de istorie [Nagyvárad – Történeti fejezetek]* Szerk: Chiriac, Aurel. Editura Muzeului Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Papp Lajos: *Nagyvárad Városismertetés* Bp. 1943.
- Pașca, Mircea: *Exemple ale arhitecturii 1900 la Oradea: Komor Marcell, Jakab Dezső și Mende Valér [Komor Marcell, Jakab Dezső és Mende Valér nagyváradai szecessziós példái]* In: Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea. Nr. 4–7. 2005.

- Pașca, Mircea: *Operele arhitecților Vágó József și Vágó László la Oradea* [Vágó József és Vágó László építészek nagyváradi alkotásai] Editura Tipo MC. Oradea 2005.
- Pașca, Mircea: *Palatul Ullmann* [Ullmann-palota] Editura Tipo MC. Oradea 2005.
- Pașca, Mircea: *Sztarill Ferenc, un arhitect orădean din anii 1900 (partea I.)* [Sztarill Ferenc, az 1900-as évek nagyváradi építészé] In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea*. Nr. 8–9. 2005.
- Pașca, Mircea: *Sztarill Ferenc, un arhitect orădean din anii 1900 (partea II.)* [Sztarill Ferenc, az 1900-as évek nagyváradi építészé] In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea*. Nr. 10–12. 2005.
- Pașca, Mircea: *Trei clădiri de interes public realizate la Oradea de către Rimanóczy Kálmán junior* [Ifj. Rimanóczy Kálmán három közérdekű nagyváradi épülete] In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea*. Nr. 1–3. 2005.
- Pașca, Mircea: *Palatul Stern din Oradea* [A nagyváradi Stern-palota] In: *Cele Trei Crișuri Revista de cultură Oradea*. Nr. 5–6. 2006.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai* Literatus Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad református templomai* KRE. Nagyvárad, 1996.
- Péter I. Zoltán: *A nagyvárad-olaszi református templom* Utilitas Könyvkiadó Kolozsvár, 1996 /Erdélyi műemlékek. 25./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig* (Második, bővített kiadás.) Convex Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *Városismertető* In: *Nagyvárad–városismertető* PBMEB. Nagyvárad, 1998.
- Péter I. Zoltán: *A két Rimanóczy* In: *Városok és Műhelyek a századfordulón* Konferencia a kiegyezés utáni magyar építészetéről. 1867–1914. különlenyomat. Bp. 2000.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad barokk művészete* In: *Barokk utak. A barokk-Európa és Debrecen–Nagyvárad*. Debrecen, 2000.
- Péter I. Zoltán: *Iszlám építészet Váradon* In: *Történeti tanulmányok X. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa*. Debrecen, 2002.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad-Oradea Városnéző séta* Participatio Alapítvány. Nagyvárad, 2002.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok. Nagyvárad 1885–1915*. Noran Könyvkiadó Bp. 2002.
- Péter I. Zoltán: *Trei secole de arhitectură orădeană* [Nagyvárad építészetének három évszázada] Editura Țării Crișurilor Oradea, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Városvédő írások* Prolog Kiadó Nagyvárad, 2003.

- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad emléképek* Nagyvárad, 2004.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai* PBMEB. Nagyvárad, 2004. /Partiumi füzetek. 30./
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége* Noran Könyvkiadó Bp. 2005.
- Pivárcsi István: *Szent László városa*. Várad legendárium Noran Könyvkiadó Bp. 2002.
- Pop, Alexandru: *Varadinum a vizek határolta város és vár* PBMEB. Nagyvárad, 1999. /Partiumi füzetek. 12./
- Puşcaş, Aurel: *Biserica „Sf. Treime” din Oradea [A nagyvárad Sf. Treime templom]* In: *Mărturii-evocări Oradea*, 1980.
- Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor [Bihar megyei természetvédelmi, régészeti, történelmi, néprajzi, építészeti és művészeti emlékeinek leírása]* Oradea, 1974.
- Rogierius mester siralmas éneke* In: *A tatárjárás emlékezete* Szerk: Katona Tamás. Európa Könyvkiadó Bp. 1987.
- Román András: *Műemlék, építészeti örökség, város* Országos Műemlékvédelmi Hivatal Bp. 1996.
- Rómer Flóris: *Előzetes jelentés a nagyvárad várban 1883-ban folytatott ásatásról* In: *Archeológiai Értesítő* 1883.
- Rusu, Adrian Andrei: *Cercetări arheologice în cetatea Oradea. Sinteza preliminară a anilor 1991–1993 [Ásatások a várad várban. Az 1991–1993 közötti eredmények előzetes összefoglalása]* In: *Crisia XXIII*. Oradea, 1993.
- Rusu, Adrian Andrei: *Cetatea Oradea. Monografie arheologică. Volumul I. Zona palatului episcopal [A várad vár. Régészeti monográfia. Első kötet. A püspöki palota övezete]* Editura Muzeului Țării Crișurilor Oradea, 2002.
- Sabău, Nicolae: *Contribuții la cunoașterea arhitecturii baroce din Oradea [Hozzájárulás a nagyvárad barokk építészet megismeréséhez]* In: *Crisia XIV*. Oradea, 1984.
- Scholtz Béla: *Nagy-Várad várának története* Nagyvárad, 1907.
- Sebestyén Gheorghe: *Arhitectura Renașterii în Transilvania [Az erdélyi reneszánsz építészet]* Editura Academiei, București, 1963.
- Stanciu, Vasile: *Biserica „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” din Oradea-Velenta [A várad-velencei Sf. Arhangheli Mihail és Gavril ortodox templom]* In: *Mărturii-evocări Oradea*, 1980
- Szabó Péter: *Erdély képes története* Magyar Könyvklub Bp. 2002.
- Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája* Magyar Helikon, Bp. 1980.

- Szamosközy István: *Erdély története (1598–1599, 1603)* Európa Könyvkiadó Bp. 1981.
- Szatmári László: *Debreczeni László Erdély vándorgrafikusa* In: Művelődés Kolozsvár, 2005.
- Szánthó János: *Szent László városa Várad*, Helytörténeti vázlat. Castrum Könyvkiadó Sepsiszentgyörgy 1992
- Szeghalmy Bálint élete és életműve* Veszprémi Nyomda é. n. /Hévízi könyvtár 9./
- Szeghalmy Bálint emlékkönyv* Szerk: Czoma Lászlóné. Keszthely, 1994.
- Szentkirályi Zoltán: *Az építészet története Első és második kötet.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp. 1980.
- Széll Sándor: *Nagyvárad Szent László városa* Officina Nyomda és Kiadóvállalat Bp. 1940.
- Szönyi Ottó: *Régi magyar templomok* Bp. é. n.
- Tabéry Géza: *Nagyvárad* In: Erdélyi városképek Bp. 1936.
- Tabéry Géza: *Oradea metamorfózisa* In: Metamorphosis Transylvaniae. 1918–1936 Cluj, 1937
- Telepy Marcell–Hutyra G. Zoltán: *A szentmártoni tanya, rendház, kastély, templom és község, valamint a Félixfürdő története* A Nagyváradai Premontrei Öregdiákok Egyesülete. Nagyvárad. 1997.
- Tóth Zoltán: *Műemlékvédelmi ismeretek I.* Tankönyvkiadó Bp. 1990.
- Tripon, Aurel: *Monografia-almanah a Crișanei* [*Crișana monográfiája*] Oradea, 1936.
- Várad i kőtüredékek* Szerk: Kerny Teréz. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának kiadványa. Bp. 1989.
- Verancsics Antal: *Összes munkái II.* Közli Szalay László Pest, 1857.
- Wellner István: *Kalauz Európa vallási műemlékeinek megtekintéséhez* Panoráma Bp. 1990.
- Zádor Anna: *Építészeti szakszótár* Corvina Kiadó Bp. 1984.
- Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig* Bp. 1922.
- Zsák J. Adolf: *Várad az 1598-ik ostrom idején* In: A Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet 1901/1902-iki Évkönyve Nagyvárad, 1902.

TARTALOM

MŰEMLEK ÉS MŰEMLEKVÉDELEM	5
A hazai műemlékvédelem történetének rövid összefoglalása .	11
A műemlékek helyreállítása	30
Jegyzetek.	44
NAGYVÁRAD MŰEMLEK ÉPÜLETEI	49
Vár	49
Biharpüspöki református templom	62
Biharpüspöki református templom tornya	67
Szent Brigitta római katolikus templom – ma Sf. Treime ortodox templom	70
Újvárosi római katolikus plébániatemplom – Szent László. . .	73
Szőlősi római katolikus plébániatemplom – Szentháromság. .	79
Ferencs rendház.	82
Premontrei templom és rendház	85
Római katolikus bazilika	91
Római katolikus püspöki palota	103
Kanonok sor	112
Irgalmas rend kápolnája	117
Irgalmas rend kórháza.	120
Vármegyeháza	123
Velencei ortodox templom – Sf. Arhanghel Mihail și Gavril .	126
Újvárosi ortodox katedrális – Holdas templom – Adormirea Maicii Domnului	130

Rhédey-palota	134
Huszárlaktanya	137
Görög katolikus székesegyház – Sf. Nicolae	139
Bihar Megyei Közkórház	144
Újvárosi református templom	148
Kapucinus rendház	153
Kapucinus templom – Sarlós Boldogasszony plébániatemplom	155
Vasútállomás	157
Orsolya-zárda – ma Ady Endre Középiskola	161
Orsolya-zárda temploma – Szent Anna	165
Szemináriumi templom – Sf. Mare Mucenic Gheorghe	167
Immaculata zárda	170
Szent Vince Intézet	173
Familia lap szerkesztősége	177
Premontrei főgimnázium és jogakadémia	179
Neológ zsinagóga	181
Nicolae Jiga Alapítvány háza	184
Ortodox zsinagóga	186
Rimanóczy Szálloda – ma Crișul Repede Szálloda	188
Kereskedelmi Csarnok – ma a Nagyváradi Egyetem orvosi karának a székháza	191
Múzeum – ma gyermekpalota	195
Postapalota	197
Ady Endre Emlékmúzeum	200
Állami főreáliskola – ma Gojdu Főgimnázium	202
Iosif Vulcan Emlékmúzeum	205
Hadapródiskola – ma Körösvidéki Múzeum	207
Igazságügyi palota	209
Színház	213
Szent László-kápolna	220
Sztarill-palota – ma Astoria	223

Városháza	226
Evangélikus templom	231
Füchsl-palota.	234
Ifj. Rimanóczy Kálmán palotája – ma ortodox püspöki palota	237
Pannónia Szálloda – később Transilvania Szálloda	239
Olaszi római katolikus plébániatemplom – Szentlélek kiáradása	243
Adorján-ház (6. szám)	248
Adorján-ház (4. szám)	251
Görög katolikus püspöki palota	253
Stern-palota.	256
Moskovits-palota – Fő utca	260
Aurel Lazár Emlékháza	262
Deutsch K. I. porcelánárúháza – ma ING Bank székháza	264
Poynar-ház	266
Fekete Sas palota	269
Zöldfa fogadó – ma üzlet- és lakóház	277
Darvas–La Roche-ház.	280
Moskovits-palota – Szent László tér	284
Csendőriskola – ma a Nagyváradi Egyetem székháza.	287
Apolló palota.	291
Ullmann-palota	294
Park Szálló	297
Görög katolikus szeminárium.	300
Görög katolikus tanítóképző.	304
ÉPÍTÉSZETI SZAKKIFEJEZÉSEK	307
NAGYVÁRAD MŰEMLEK ÉPÜLETEINEK LAJSTROMA	315
FELHASZNÁLT IRODALOM	328
TARTALOM	337

A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félixfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők** (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre: **„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”**
11. Bunyitay Vince – Fodor József: **Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad**
12. Alexandru Pop: **Varadinum – a vizek határolta város és vár**
13. **A szabadságharc zászlaja alatt** (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: **Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században**
15. Kupán Árpád: **Mezőtelegd iskolatörténete**
16. Csilik József: **István király Szent Jobbja és Szentjobb község története**
17. Emődi János: **Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból**
18. Szabó István: **Ottomány** (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: **Érsemjén** (kismonográfia)
20. **Turulmadaras emlékműveink** (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: **A nagyváradai egészségügyi oktatás történetéből**
22. **Rév, Erdély sziklakapuja**
23. **A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról**
24. Nánási Zoltán: **Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztora**
25. **Nagyvárad tudós püspökei**
26. György Irén: **Szalacs** (kismonográfia)
27. Antal Béla: **Biharpüspöki**
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: **Albis** (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: **„Aki fényt hagyott maga után...”**
30. Péter I. Zoltán: **Nagyvárad római katolikus székesegyházai**
31. Kiss Kálmán: **Egri község** (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: **A révi fazekasság monográfiája**
33. Emődi János – Varga Árpád: **Telegdi sírkövek, emléktáblák**
34. Jósa Piroska: **Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál**
35. Dukrét Géza: **Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében**
36. Anzik Albert: **Livada – Sárközújlak**
37. Bozsóky Krestyán Ilona: **A temesvári iparoktatás kezdeteiről**
38. Dukrét Géza: **Hegyköz** (történeti monográfia)
39. Kormányos László: **Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején**

40. Dukrét Géza: **A bihari turizmus története**
41. Velcsov Margit: **Bartók Béla és Nagyszentmiklós**
42. Szilágyi József: **Tóti község monográfiája**
43. Kovács Rozália: **Érmihályfalvi temetők**
44. Dukrét Géza–Péter I. Zoltán: **Nagyvárad városismertető**
45. Kupán Árpád–Dukrét Géza: **1956 emlékezete Biharban**
46. **Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében.** Összeállította Thurzó Sándor
47. Kupán Árpád: **A mozi évszázada Nagyváradon**
48. Gavallér József: **Micske a helynevek tükrében**

